

ПРАВО

ЮРИДИЧНИЙ
ЖУРНАЛ

України

Науково-практичне фахове видання

Засноване у 1922 році

Видається щомісячно

Свідоцтво про державну реєстрацію:
Серія А01 № 129671

Передплатний індекс: 74424

Адреса редакційної колегії:

04107, м. Київ

вул. Багговутівська, 17–21

Тел.: 0 (44) 246-59-62

Головний редактор:

Святоцький О. Д.,

доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України

E-mail: info@pravoua.com.ua

Відповідальний секретар:

Давиденко О. М.

Відповідно до рішення
Президії Вищої атестаційної комісії України
(постанова від 10 лютого 2010 року № 1-05/1)
журнал «Право України» внесено до переліку
фахових видань у галузі юридичних наук

ЗАСНОВНИКИ

Національна академія правових наук України
Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України
Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого
Конституційний Суд України
Верховний Суд України
Вищий господарський суд України
Генеральна прокуратура України
Міністерство юстиції України
Спілка адвокатів України
Трудовий колектив редакції журналу «Право України»

ВИДАВЕЦЬ

© ТОВ «Видавничий Дім «Ін Юре»

10/2010

ЗМІСТ

Актуальна тема номера

КОНВЕНЦІЇ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ І ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД — 60 РОКІВ

I. Конвенція з прав людини 1950 року — фундамент міжнародного та національного правозахисту в Європі

ЛИТВИН В. Європейська конвенція з прав людини: уроки і перспективи	4
ХАММАРБЕРГ Т. Європейські стандарти прав людини та Україна	19
КАРПАЧОВА Н. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод — основа формування європейських стандартів прав і свобод людини в Україні	24
ЛАВРИНОВИЧ О. Європейська конвенція з прав людини — надійний дороговказ гуманістичного розвитку України.....	43
ТАЦІЙ В. Імплементация європейських стандартів у галузі прав людини — важливий напрям правової політики України	48
БУТКЕВИЧ В. Європейська конвенція з прав людини і основних свобод: генеза намірів і права.....	60
БУРОМЕНСЬКИЙ М. Європейський кодекс свободи та демократії	89
ДАМІРЛІ М. Європейська конвенція з прав людини як ключовий елемент системи права Ради Європи	98
ПАЛЬМА М. Понад 60 років по тому... ..	105
БЕХРУЗ Х. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод та ісламські міжнародно-правові документи (компаративістський аналіз)	114
КОНЧАР П. Європейська соціальна хартія — один із двох основних інструментів захисту прав людини в Європі.....	119

II. Практика Європейського суду з прав людини та Україна

<i>Інтерв'ю Голови Європейського суду з прав людини Жана-Поля КОСТИ — головному редакторові журналу «Право України» Олександру СВЯТОЦЬКОМУ</i>	128
РАБІНОВИЧ П. Європейська конвенція з прав людини: філософсько-антропологічні та гносеологічні засади її застосування Страсбурзьким судом.....	135
ШЕВЧУК С. Прецедентне право Європейського суду з прав людини та доктрина <i>stare decisis</i>	147
ДУДАШ Т. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод у світлі праворозуміння Страсбурзького суду	158
РАБІНОВИЧ С. Природно-правові підходи в інтерпретаційній практиці Страсбурзького суду.....	166
ВЕРЛАНОВ С. Практика Страсбурзького суду як інструмент захисту соціально-економічних прав людини.....	173
ПОЛЯНСЬКИЙ Т. Заборона Євроконвенцією зловживання правом та практика її офіційного тлумачення	179

КАМПО В., САВЧИН М., СЕРГІЄНКО Н. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та Конституційний Суд України (окремі аспекти міжнародно-конформного тлумачення Конституції України).....	186
ШИЦЬКИЙ І. Компетенція Верховного Суду України в контексті захисту права.....	199
СОЛОВІЙОВ О. Застосування практики Страсбурзького суду як джерела права в Україні: деякі проблемні аспекти.....	207
Європейські стандарти прав людини: документи, рішення	
Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод.....	215
Інтерлакенська декларація	234
Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Олексій Михайлович Захаркін проти України» (реферативний переклад)	240
Визначні юристи — захисники прав людини	
Рене Кассен — видатний діяч ХХ століття у захисті прав людини	248
Проблематика європейських стандартів прав людини на сторінках журналу «Право України» (серпень 1991 р. — вересень 2010 р.)	
Міжнародні стандарти прав і свобод людини	250
Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року.....	252
Практика Європейського суду з прав людини та Україна	254
Правова хроніка	
Загальні збори Національної академії правових наук України.....	255
ГУДИМА Д., ПОЛЯНСЬКИЙ Т. Філософія прав людини: міжнародна програма у Франковому університеті.....	259
Ювілей професора Марка Пилиповича Орзіха.....	263

До уваги читачів журналу «Право України»!

Актуальною темою наступного номера видання буде:

«Правоохоронні органи в Україні: актуальні питання реформування».

*Конвенції про захист прав людини
і основоположних свобод — 60 років*

*І. Конвенція з прав людини 1950 року — фундамент
міжнародного та національного правозахисту в Європі*

**ЄВРОПЕЙСЬКА КОНВЕНЦІЯ З ПРАВ ЛЮДИНИ:
УРОКИ І ПЕРСПЕКТИВИ**

В. ЛИТВИН
Голова Верховної Ради України

Напередодні відзначення знакового ювілею — 60-річчя підписання Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у пам'яті спливає інший день — 15 червня 1215 р. Саме з цією датою пов'язана промовиста подія чотирирічної давнини. У січні 2006 р. тодішній міністр фінансів Великої Британії Г. Браун висловив ідею щодо необхідності ухвалення нового національного свята, яким, на його думку, міг би стати День пам'яті загиблих (День перемир'я) — річниця Комп'єнтського перемир'я, що було підписано 11 листопада 1918 р. А вже у травні 2006 р. британський журнал *BBC History Magazine* опублікував результати опитування, проведеного з метою з'ясувати, який день гідний ста-

ти Днем Британії. І на велике здивування істориків та журналістів британці обрали для такого дня іншу подію — 15 червня 1215 р. — річницю підписання Великої хартії вольностей, історичне значення якої полягало в тому, що вона містила найбільш повний на той час перелік матеріальних і політичних вимог щодо гарантій прав і свобод. Хочеться навести лише одну тезу із Хартії, що і тепер актуальна, зокрема для України: «Нікому ми не продаватимемо правосуддя, нікому не відмовлятимемо у ньому або відтермінуватимемо його».

Отже, і в сучасному вирі постійних змін — пріоритетів, соціальних орієнтирів, життєвих цінностей і уподобань, технологічних переворотів та космічних швидкостей — залишаєть-

ся незмінним визнання найвищою цінністю забезпечення природного права людини на захист її прав і свобод.

Повертаючись з далекої минулщини у наше стрімке сьогодення, доводиться, однак, констатувати, що говорити про захист прав людини як про успішно завершену справу можуть лише теоретики і практики тоталітарних режимів, де ця справа дійсно dokonana. А цивілізований світ випростовує інший шлях.

Саме тому 4 листопада 1950 р. о 4-й годині пополудні у великому залі палацу Барберіні у м. Римі зібралися лідери 15-ти західноєвропейських держав: Бельгії, Данії, Франції, ФРН, Ісландії, Ірландії, Італії, Люксембургу, Нідерландів, Норвегії, Землі Саар, Туреччини, Великої Британії, Греції і Швеції — для підписання Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, якій судилося стати, можливо, єдиним модерним континентальним міжнародно-правовим актом, сумлінне виконання якого державами-учасницями загально визнано розцінюється як складання іспиту на відданість європейським демократичним цінностям.

60 років сплинуло з того часу. Цьогоріч 9 листопада виповнюється 15 років з дня підписання Україною цієї Конвенції. Історія не знає іншого документа, що викликав би водночас суспільне сприйняття і повагу, визнання необхідності дотримуватися його положень та бажання удосконалитися. За своїм авторитетом серед держав з ним може порівнюватися хіба що Статут ООН. За своєю незаперечною довірою та авторитетом серед людей співмірного цієї Конвенції договору не існує. Під її впливом згодом були прийняті: Американська конвенція про права людини 1969 р., Афри-

канська хартія прав людини і народів 1981 р., Конвенція СНД про права і основні свободи людини 1995 р., Арабська хартія прав людини 2004 р. та інші договори з прав людини регіонального і спеціального характеру.

Саме в цьому полягає не суто європейське, а світове значення Конвенції. Низка її положень стали складовою багатьох конституцій європейських держав. Вона вплинула на розвиток національних механізмів захисту прав людини. Нині її слушно називають Конституцією прав людини Європейської спільноти.

Водночас варто було б наголосити на тому, що мало ймовірно вбачається таке потужне та всеохоплююче опанування свідомості європейської спільноти вагою і роллю Конвенції в її житті загалом і кожної окремої особи зокрема, якщо б батьки-засновники цього доленосного акта не передбачили такий дієвий механізм її реалізації, як Європейський суд з прав людини. Доречно додати, що саме на приклад його діяльності, серед іншого, спираються у своїх дослідженнях адепти теорії міжнародної правосуб'єктності фізичної особи у межах науки міжнародного права.

Однак, як вбачається, ювілей є не лише слушною нагодою для святкування, а й сприятливою обставиною для критичного аналізу, зокрема — виявлення недоліків і прорахунків, що унеможливили повноцінне втілення положень цього документа у життя. Критичних висловлювань щодо цього акта за весь період його існування налічується немало. Проте йдеться не про критику Конвенції, а про те, що ми самі не здатні чи свідомо ухиляємося від її виконання.

Ідею прийняття Конвенції свого часу було відхилено в Комітеті міністрів Ради Європи (сім голосів проти чоти-

рьох та один, що утримався). Більшість тоді вважала, що Європа не повинна дублювати ООН, а ухвалення Конвенції лише негативно позначиться на виконанні щойно прийнятої Загальної декларації прав людини, оскільки провідні європейські держави більше звертатимуть увагу на власну Конвенцію, а не на Декларацію, що накладала не юридичні, а політичні зобов'язання. Ціною неймовірних зусиль членів Консультативної Асамблеї Ради Європи, більшість з яких під час Другої світової війни активно боролися з гітлерівським режимом і особисто знали про жахи концентраційних таборів та жорстокість фашистських і тоталітарних режимів, вдалося подолати супротив антипатиків Конвенції.

Варті вдячної згадки імена П'єра-Анрі Тайтжена (Франція), Девіда Максвелла-Файфа (Велика Британія), всіх 45-х представників Консультативної Асамблеї, які вибороли схвалення резолюції з пропозиціями: «Укласти конвенцію, згідно з якою кожна держава-член зобов'язеться: а) непорушно додержуватися прав і основних свобод людини, забезпечених конституцією, законами і практикою управління, які фактично існують у відповідних країнах на дату підписання конвенції; б) створити Європейську комісію з прав людини і Європейський суд з прав людини з метою забезпечення додержання зазначеної конвенції».

Історія Конвенції — це історія, як не парадоксально, боротьби незадоволених нею: на думку одних — вона проголошує забагато прав людини, а інші вважали, що цей акт захищає замало цих прав. І все ж таки можна сміливо стверджувати, що ми не знаємо жодного іншого міжнародного договору, до виконання якого було б прикуто стільки суспільної уваги. Не

обійшлося і без демаршу: деякі розробники (представники Постійного комітету від Франції і ФРН) на знак протесту відмовилися бути присутніми під час її підписання через несподіване несхвалення Комітетом міністрів Ради Європи всіх доповнень Консультативної Асамблеї. Йшлося про вилучення з тексту проекту акта трьох прав: «права на особисту власність, права батьків мати вибір стосовно тієї освіти, яку вони хочуть дати своїм дітям, і права на проведення вільних виборів».

Противники включення цих прав до положень Конвенції вважали так:

- *щодо освіти.* Покладення державою цього права на батьків позбавить її відповідальності за те, чому саме навчатимуть дітей у країні. Представник Великої Британії п. Мічисон заявив, що тоді кожній дитині викладатимуть свої історію, релігію, ідеологію тощо, що призведе до дезінтеграції суспільства;

- *щодо права на власність.* Дехто переконував, що таке право не може бути абсолютним, його не можна проголошувати без розумних обмежень і перш ніж декларувати право кожного на власність, слід закріпити права на зайнятість та працю, без чого не буде і власності;

- *щодо права на вільні вибори.* Опоненти його включення до Конвенції наполягали на тому, що цього не можна робити, доки не буде визначено зміст поняття «вільні вибори».

Після тривалих дискусій усі три зазначені права з редакційними уточненнями були внесені до додаткового Протоколу до Конвенції, відкритого для підписання 20 березня 1952 р. (набрав чинності 18 травня 1954 р. після десяти ратифікацій, які більше половини держав вчинили із застереженнями).

У подальшому дискусії навколо Конвенції не припинялися, але вона крок за кроком утверджувала своє пріоритетне місце в системі європейського правопорядку, допоки не набула загального визнання як своєрідна Конституція прав людини європейської співдружності.

Найбільш гостра дискусія навколо неї і діяльності конвенційних інститутів розгорнулася в середині 90-х років минулого століття. Варто зазначити, що стосовно багатьох аспектів положень Конвенції вона точиться і зараз. Характерно, що дискусія розпочалася із суто ідеологічних мотивів, але формально захищалися нібито правові надбання Конвенції. Причиною цієї суперечки стало, як не дивно, завершення «холодної війни». Розцінивши це як фінальний акорд глобального ідеологічного протистояння та вважаючи, що перед ними немає жодних перепон для співробітництва із західноєвропейськими державами, соціалістичні країни Східної і Центральної Європи звернулися з проханням прийняти їх до Ради Європи. Саме це бажання викликало різкий супротив у декого на Заході.

На виправдання відмови у прийнятті висувалися найрізноманітніші причини: 1) обмеженість ресурсів системи Конвенції, які не дозволять вирішувати численні проблеми країн соціалістичної Європи; 2) неготовність цих країн забезпечити навіть мінімальні стандарти функціонування демократичних інститутів, що вироблені Радою Європи; 3) сповідування країнами Східної Європи принципу верховенства закону здебільшого тоталітарного характеру, натомість як Конвенція проголошує необхідність дотримання принципу верховенства права; 4) у разі допуску цих країн до системи Європейської конвенції про

захист прав людини Рада Європи з «клубу демократичних держав» перетвориться на «навчальний центр» для країн, не здатних жити за законами демократії; 5) розширення Ради Європи є серйозною загрозою для загально-визнаних положень Конвенції, оскільки вони будуть розмиті низькими чи суперечливими стандартами країн Східної і Центральної Європи тощо.

Було багато інших заперечень, які зводилися до того, що країни нерозвинутої демократії ще рано приймати у члени комфортно функціонуючого демократичного клубу Ради Європи. Деякі її посадові особи настільки були переконані в тому, що розширення цієї організації призведе до розмивання її стандартів і цінностей, що коли процес пішов всупереч їх бажанням і рекомендаціям, на знак протесту подавали у відставку. Одним з останніх так вчинив у 1997 р. заступник Генерального секретаря Ради Європи.

Стосовно «неготовності» нових підписантів Конвенції до її високих стандартів, «нездатності» зрозуміти реальну суть її демократичних положень — не торкатимемось інших, зупинимося лише на Україні. Зважаючи на історію розвитку правової думки та історії права нашої держави, маємо самокритично визнати, що Україна є країною не стільки нерозвинутої демократії, скільки, так би мовити, невикористаної демократії, причому такої, що не поступається тій, яку сповідує Рада Європи.

Практично важко назвати статтю Конвенції чи Протоколів до неї, положення якої не були відомі українському праву чи українській правовій думці або тим народам, які проживали на цій території до утворення нашої держави.

Скажімо, завдання преамбули Конвенції — «забезпечити дієву політичну

демократію». Ще в кінці IV — на початку III ст. до н. е. у Херсонесі діяв порядок набуття громадянства, за яким кожен бажаючий мав скласти присягу: «Я буду одностороннім стосовно... свободи держави і громадян... не порушу демократичного ладу і не дозволю цього зробити нікому; ...я не замишлятиму ніякої несправедливої справи проти будь-кого із громадян... і не дозволю цього нікому... і на суді подам голос згідно із законом».

Стосовно ст. 2 Конвенції «Право на життя» і Протоколів № 6 і № 13 про скасування смертної кари, хочу нагадати, що їх положення не є для нас новими. Коли єпископи запитали князя Володимира (980–1015 рр.), чому він не запровадить смертної кари, адже в країні збільшилася кількість розбійників, то за свідченням літописця він відповів: «Боюсь гріха». А тому не дивно, що ст. 2 Руської правди (широка редакція) закріплювала: «Після смерті Ярослава (1054 р.) зібралися сини його: Ізяслав, Святослав, Всеволод і воеводи їхні — Коснячко, Переніг, Никифор і скасували смертну помсту за вбивство, а встановили за вбивство кунами відкупатися».

У статті 3 Конвенції йдеться про заборону катувань, а у ст. 6 про право на справедливий суд. Заірнемо до Статуту Великого князя Ярослава Володимировича Мудрого (1019–1054 рр.): «Суддям належить вникати в суть справи, оскільки мають право осудити... і без катувань... Судіть зі страхом Божим... Належить підсудного перевірити, яке його життя і яка життєва мораль, засвідчена слідством... Горе тому, хто оправдує нечесного ради мзди і від правдивого правду віднімає... Бійтеся, хто не судив справедливо».

Як впливає з наведеного, нічого достеменно нового для української

правової думки і українського права Європейська конвенція про захист прав людини не запропонувала. Звичайно, є статті, які інакше формулюють деякі положення, ніж українське право, але їх сутність від цього не змінюється. Є також положення, від яких ми відійшли в період тоталітаризму, але вони не нові для нашої дототалітарної історії. Скажімо, зараз часто-густо наголошується на необхідності сповідування верховенства права. І Конвенція також закликає європейські держави забезпечити дотримання цього принципу.

У недалекій історичній ретроспективі термін «верховенство права» в українському праві був маловживаний. Хоча б тому, що в усіх тоталітарних режимах діє верховенство закону, до того ж тоталітарне. І зараз наша політико-правова думка має пройти шлях від визнання верховенства закону до утвердження верховенства права. Але слід визнати, що ми лишень змушені повернутися до призабутих, і особливо в добу тоталітарного правління, демократичних витоків нашого народу. Так, у давнину не вживався термін «верховенство права», а застосовувалися інші: «благодать», «істина», «божественне веління», які є тотожними.

Перший руський митрополит Іларіон Київський (з 1051 р.) кількома тезами розкрив суть «верховенства права» краще, ніж це зробили вітчизняні дослідники у своїх монографіях щодо цієї теми. Більше того, він навіть вказав шлях його утвердження: «Спершу був Закон, а потім Благодать. Спершу тінь, потім істина», «Закон-бо був предтечею і слугою Благодаті та Істини». Іларіон з гордістю говорив про свою державу: «Не в убогій-бо й невідомій землі владарювали, а в Руській, яку знають і до якої

прислухаються по всіх чотирьох кінцях землі» і про демократичне правління в країні: «Сей славний, од славних народжений, благородний, од благородних, — каган наш Володимир... усі дні життя свого управляв землею своєю правдою, мужністю і розумом... прохачам — подавав, нагих — одягав, спраглих і голодних — вдовольняв, болящим всіляку втіху подавав, боржників викупував, рабам свободу давав... з нашими отцями-єпископами, збираючись часто, з великим смиренням радився, як для людей сих... закон утвердити». Звертаючись до князя Володимира, він перелічує основні риси, якими має володіти демократичний правитель: «Ти у правду зодягнений, міццю підперезаний, в істину взутий, розумом увінчаний і благодійністю, як гривною і прикрасами золотими красуєшся. Ти чесна голово, для голих був одягом, для голодних — годувальником, ти був для спраглих утроби охолодою, ти був для удовиць помічником, ти був для подорожніх пристанищем, для бездомних — стріхою, для образених — заступником, для убогих — збагаченням».

Серцевиною Конвенції є ідея про гідність людини. Так, доволі часто висловлюється думка: «У нас порушуються права людини, бо ми не можемо збагнути необхідності поваги до гідності кожного, як-то зазначено в статті 3 Конвенції». Таким скептикам варто ще раз перечитати «Повчання» Володимира Мономаха. Він-то якраз усім нетямущим пояснював сутність поняття гідності людини і, до речі, зробив це першим у середньовічній політико-правовій думці. Перелічуючи помсти, які він чинив своїм кривдникам за зло, зневажання, пригнічення, беззаконня, осквернення тощо, Володимир пояснює свої дії

просто: «У тому каюся, висловлюю жаль і знову повідаю, бо я є людина».

Отже, повертаючись до тверджень про нездатність зрозуміти високі стандарти і цінності Європейської конвенції про захист прав людини, напрошується висновок — все це від лукавого. Ми повинні удосконалювати механізми захисту прав людини, але нам не слід пояснювати, як розуміти такі права.

Потребує спростування ще один міф про те, що масові порушення прав людини в країнах Східної і Центральної Європи нібито призвели до того, що їх громадяни, як останній порятунком, шукали захисту в Європейському суді з прав людини, і, як результат, тисячі поданих до нього заяв, яких ще не знала Європа, фактично заблокували його ефективну роботу.

Заради об'єктивності посилюватимуся на оприлюднені Європейським судом і Радою Європи дані. Зокрема, до 1 жовтня 1994 р. — дня вступу в силу Протоколу № 9, який надав фізичним особам право безпосередньо звертатися до Європейського суду, останній розглянув 498 справ із 506, що надійшли. Кількість заяв, що надходили до Суду, була за останні роки в межах п'яти-шести десятків (1992 р. — 50, 1993 р. — 53, 1994 р. — 59). Першими з держав Центральної і Східної Європи, які отримали право звертатися до Суду, були Болгарія (з 1992 р.), Угорщина (з 1992 р.), Чехія, Польща і Словаччина (в 1993 р.), Румунія, Словенія (в 1994 р.). Ці країни зовсім не вплинули на динаміку зростання заяв у Суді.

Протягом п'яти років до Конвенції приєдналися такі країни Центральної і Східної Європи: Литва (1995 р.), Албанія, Естонія (1996 р.), Хорватія, Латвія, Молдавія, Македонія, Україна (1997 р.), Росія (1998 р.), Грузія

(1999 р.). За цей же період лише одна західноєвропейська держава Андорра, яка не спроможна принципово вплинути на механізм захисту прав людини, приєдналася до Конвенції. Натомість кількість поданих заяв у 1999 р. зросла до 20 578. Це, очевидно, і дало привід для помилкового твердження, що країни Східної Європи можуть зірвати механізм захисту прав людини в рамках Ради Європи. Якщо ж подивитися на зростання поданих заяв країнами, то Західна Європа навіть лідирувала: Італія — 3 645, Польща — 2 895, Франція — 2 581, Росія — 1 790, Німеччина — 1 599, Румунія — 1 060, Англія — 1 028, Україна — 764, Туреччина — 515 тощо. Загалом від країн Західної Європи в 1999 р. надійшло значно більше заяв від громадян, ніж від країн Центральної і Східної Європи — 12 954. Хоча навіть якщо посилатися на показники кількості заяв на 10 000 населення, то вони для обох регіонів майже однакові, що свідчить про відсутність підстав стверджувати про вищий чи нижчий рівень правової культури в одному з них. Отже, причина зростання і накопичення заяв у Європейському суді з прав людини полягає не у приєднанні до Конвенції східноєвропейських країн, а в інших чинниках.

І вони, як вбачається, очевидні — недосконалість механізму захисту прав людини як на національному, так і на європейському рівнях. Як у першому, так і в другому напрямках постійно здійснюються пошуки ефективного реформування вказаних механізмів. Про це доволі красномовно свідчить прийняття протоколів до Конвенції. З 15-ти протоколів (сюди слід долучити і останній — 14 *bis*) дев'ять покликані вирішувати процедурно-технічні питання, тобто удосконалювати механізм контролю і ре-

алізації положень Конвенції. До речі, переважну більшість таких протоколів (шість) було розроблено ще до прийняття країн Східної і Центральної Європи до Ради Європи. Отже, стурбованість належним дотриманням положень Конвенції виникла не у зв'язку з її ратифікацією цими країнами, які, на жаль, також не допомогли у справі удосконалення механізму реалізації положень Конвенції. Президент Європейського суду з прав людини Ж.-П. Коста, підводячи підсумки спільним зусиллям країн — членів Ради Європи в удосконаленні європейської системи захисту прав людини, 10 лютого 2010 р. заявив: «За десять років різні спроби реформувати систему зазнали невдачі».

Напрошується висновок — на часі не шукати винних, а насамперед розібратися у власних помилках, і, можливо, у зловживаннях положеннями Конвенції, та спільними зусиллями намагатися вивести систему з кризового стану. Проте на цьому шляху найпроблемнішим є постійно зростаюча кількість заяв, що подаються громадянами європейських країн. Якщо у 1994 р., тобто до набуття чинності Протоколом, що надавав право особам звертатися до Європейського суду з прав людини безпосередньо, до нього надійшло лише 59 справ, то вже у 1996 р. ця кількість прав зросла до 4 750, у 2000 р. — їх вже було 10 500, у 2005 р. — 3 5400, у 2009 р. — 57 200, а станом на 30 червня 2010 р. — вже 129 650 справ чекають на своє вирішення.

Хотів би зазначити, що свій нерадінний внесок у цю сумну статистику зробила і Україна. Протягом останніх 10 років кількість заяв, що надходили з нашої країни, неухильно зростала. Якщо у 1999 р. їх було 764, то станом на 30 червня 2010 р. 10 550 ук-

раїнських справ чекають на своє вирішення. Наша держава впевнено посідає четверте місце (після Росії, Туреччини і Румунії) за кількістю щорічних заяв, поданих проти неї до Європейського суду з прав людини.

Але це «після» не повинно заспокоювати. За кількістю заяв на 10 000 жителів Україна випереджає і Росію, і Туреччину. Якщо від Росії надходить 0,71 заяви на 10 000 населення, від Туреччини — 0,53, то від України — 1,03 заяв на таку ж кількість населення. А тепер розглянемо скільки нам ще потрібно працювати, щоб показники були такі, як у: Іспанії — 0,09, Ірландії — 0,11, Данії — 0,13, Португалії — 0,14, Бельгії — 0,16, Норвегії — 0,17 чи навіть у колишніх радянських республіках: Вірменії — 0,33, Азербайджані — 0,39 чи Литві — 0,76. Нам далеко до порівнянь з Німеччиною, від якої на 10 000 населення надходить лише 0,19 заяв, Великою Британією — 0,20 заяв, Італією — 0,31 заяви чи Францією — 0,43 заяви.

Про що це свідчить? Схоже на те, що, ратифікувавши Конвенцію, держава вважає, що на цьому її місія завершена. Міністерство юстиції замість того, щоб бити на сполох та рішуче домагатися дотримання Конвенції, як у межах власної компетенції, так і через Верховну Раду, Уряд, судові та інші установи, цією проблемою опікується помітно менше, ніж здійснює візити до Страсбургу.

Не кращим чином зарекомендувала себе і наша судова система. 39 % рішень Європейського суду щодо України — це порушення права на справедливий суд; 28 % — порушення права власності; 12 % — скарги на тривалі судові розгляди. За роки, що сплинули, сотні українських суддів (у тому числі весь Конституційний Суд України, Верховний Суд України, а також

Вищий господарський суд і Вищий адміністративний суд) неодноразово стажувалися в Європейському суді. Витрачено сотні тисяч гривень на такі поїздки, а коли буде результат? Чомусь візитери із цих поважних установ головним чином надають перевагу не відвідуванням французьких судових засідань, а маршрутам до Страсбурга через Париж. Засідань Європейського суду з прав людини це не стосується, оскільки відряджені зобов'язані це робити за умовами візиту.

Наша держава випереджає країни — члени Ради Європи за кількістю справ за ст. 13 (право на ефективний засіб юридичного захисту) і ст. 3 (заборона катування). Тут зазвичай впевнено крокують в авангарді прокуратура і Міністерство внутрішніх справ України, хоча їхні представники не менше за інших здійснюють візитів до Страсбургу. Кожна справа про застосування катувань має розглядатися правоохоронними органами як надзвичайна подія, а винні у цьому мають бути покарані відповідно до закону. Потрібно усвідомити, що після затримання чи засудження особи держава повністю відповідає за її стан здоров'я. Пониження у званні чи навіть звільнення з органів не може вважатися кримінальним покаранням за застосування катування у будь-якій формі. Заяви про те, що затриманий чи засуджений сам собі заподіяв тілесні пошкодження, мають бути негайно підтвержені незалежною медичною експертизою. І якщо вона не підтвердить таких заяв, то їх наслідком має бути не лише адміністративна, а й кримінальна відповідальність. Особи, які покривають своїх підлеглих у подібних випадках, також не повинні уникати покарання.

Отже, як це не прикро констатувати, після стількох років членства в

Раді Європи нагальним постає питання про створення ефективних національних механізмів реалізації Європейської конвенції з прав людини. Якщо ж у цьому контексті обмежитися лише розглядом діяльності Верховної Ради України, то це, зокрема, прямий обов'язок Комітету з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин, члени якого мали б вийти з летаргічного сну і заходитися: заслуховувати посадових осіб, організовувати парламентські слухання, вивчати рішення Європейського суду з прав людини та їх виконання в Україні, готувати законопроекти, проводити відповідні дослідження, і врешті бути каталізатором створення ефективних і неформальних механізмів захисту прав людини.

Коли йдеться про ефективність захисту прав людини в Україні, привертає до себе увагу питання якості роботи українських адвокатів. Здавалося б, тут особливих проблем не існує. З 608 рішень Європейського суду з прав людини лише у 3-х справах не знайдено порушень (станом на 1 січня 2009 р.). Отже, адвокати нібито працюють непогано. Але чомусь громадяни України все частіше звертаються за допомогою до іноземних адвокатів. З цього випливає висновок про низький рівень дружнього врегулювання справ, ініціатором якого має бути передусім адвокат. Ми випереджаємо інші країни за кількістю заяв до Європейського суду і водночас маємо зовсім мізерні показники за дружнім врегулюванням. За статистикою цього Суду, із загальної кількості дружніх врегулювань (381) на Україну припадає лише 2 % як дружнього врегулювання, так і вилучення справ зі списку (останніх значно більше).

Зрозуміло, що поліпшення національних механізмів захисту прав лю-

дини мало б привести до позитивних зрушень. Тут у будь-якому разі загальноєвропейські проблеми є домінуючими над національними, а серед них найбільш нагальним є реформування Європейського суду з прав людини. Можна погодитися зі словами Генерального секретаря Ради Європи Т. Ягланда: «Ми врятуємо Суд, оскільки у нас немає іншого вибору. Цього вимагають європейські громадяни, а вони не заслуговують ні на що менше за це», які пролунали під час його виступу на конференції в Інтерлакені 18 лютого 2010 р. Залишається виробити лише ретельно продумані механізми.

Те, що у Суді майже 130 000 справ чекають на своє вирішення, не може не турбувати. Європейський суд, який є мозковим центром системи захисту прав людини, фактично став заручником власної популярності. Вимагаючи від сторін Конвенції вирішувати справи в «розумний строк», він уже сам неспроможний дотримуватися власних вимог. Дотепер питання боротьби з кількістю зростання справ вирішувалося також кількісно. Процес їх розгляду на двох рівнях у трьох стадіях розгляду (Європейська комісія з прав людини, Комітет міністрів і Суд) скорочено до мінімуму. Замість Великої палати сформовано ще одну, а кількість звичайних палат збільшено до п'яти. Майже вдвічі збільшилася кількість комітетів. Але до позитивних результатів це не привело. Якщо кількість судових рішень зросла з 695 в 2000 р. до 1625 у 2009 р., тобто в 2,3 рази, то кількість справ, які чекають на вирішення, зросла з 26 331 у 2000 р. до 119 300 у 2009 р., тобто більше, ніж в 4,5 рази. При максимальному завантаженні Великої палати, палат, комітетів і суддів, зокрема, Європейський суд з прав людини мо-

же вирішити ледь більше 50 000 справ на рік на усіх рівнях — від визнання неприйнятними до власне судового рішення. Це значно менше і половини тих справ, що чекали на своє вирішення, та значно менше кількості нових заяв, які надійшли за цей рік.

Протокол № 14 до Конвенції знову ж таки прямує шляхом кількісного залягодження проблеми. Він надає право одному судді вирішувати питання про неприйнятність справи, можливість скорочення палати до п'яти суддів і в такий спосіб збільшити кількість палат, висуває нові критерії визнання справи непринятною тощо. Але, як вже зазначалося, цей механізм надасть змогу розглянути 50 000 справ за рік, що далеко від загальної кількості справ, а також нових, які надійшли у цьому році. Отже, такий шлях реформи Суду не є продуктивним, натомість додає нових проблем. Серед них можна передбачити і такі: суддя, який засідає одноосібно, зіткнеться щонайменше з мовною проблемою, оскільки він не зможе перечитати документи, надіслані до Суду мовою, якою він не володіє. Це може призвести до маніпуляції текстів документів перекладачами чи юристами, для яких ця мова не є незною. Отже, виникає загроза послаблення високого авторитету судових рішень, оскільки постає питання щодо належного розуміння матеріалу справи (індивідуальні заяви і відповідні документи не обов'язково перекладати офіційною мовою роботи Суду) і знання національного законодавства.

Згідно зі ст. 8 Протоколу Комітет Суду може «винести рішення по суті, якщо покладене в основу справи питання щодо тлумачення або застосування Конвенції чи протоколів до неї є предметом усталеної практики Суду».

Проте поняття «усталена практика» Суд чітко не визначив, відтак, комітети можуть давати їй довільну інтерпретацію.

Відповідно до ст. 6 Протоколу «коли суддя засідає одноосібно, він не розглядає жодної заяви проти Високої Договірної Сторони, від якої цього суддю було обрано», а згідно зі ст. 8 цього Протоколу «якщо суддя, обраний від Високої Договірної Сторони, яка є стороною у справі, не є членом комітету», то комітет сам може вирішувати, чи запрошувати його до членства у цьому комітеті. Таким чином втілюється в життя унікальна ситуація в міжнародному судочинстві, коли вина держави може бути визнана органом міжнародної юрисдикції поза участю судді, який обраний від держави відповідача чи якого вона обрала в статусі *ad hoc* на конкретну справу. Нова процедура, безумовно, сприятиме пришвидшенню здійснення судочинства у певній категорії справ, але суттєво обмежить державний суверенітет навіть без консультації з державою.

Задля досягнення незалежності й неупередженості суддів Європейського суду з прав людини Протокол лімітує їх обрання на один дев'ятирічний термін. Але при цьому не взято до уваги, що на сьогодні судьями обираються юристи навіть віком 32–35 років, а завершують роботу в Суді вони в 41–44 роки. Їм до пенсії чекати 20–25 років. Та, власне, і з нею питання в Суді остаточно не вирішено. Такі судді змушені будуть повертатися на батьківщину і напрацьовувати стаж. Як засвідчує практика різних країн, у тому числі і Конституційного Суду України, де існує норма обрання судді лише на один термін, коли завершується строк його обрання, а до пенсії ще далеко, суддя стає занадто

зговірливим з виконавчою гілкою влади на шкоду особі — заявнику.

Перелік проблем, які створив, а не вирішив Протокол № 14, можна було б продовжити. Зокрема, розширення критеріїв визнання заяви неприйнятною, що може призвести до розмивання системи захисту прав людини (відхилення заяви без судового рішення в принципі не може вважатись таким, що має відношення до захисту прав людини). З цього приводу вже висловлювали занепокоєння неурядові організації, а також уряди деяких країн, виголосивши: «індивідуальна заява може бути відхилена, якщо заявник не поніс суттєвого збитку», Суд чи реформатори Конвенції мали б визначити, що слід вважати «суттєвим збитком». Але вони цього не зробили. Оскільки тепер таке рішення може приймати лише суддя одноосібно, а, враховуючи юридичний стаж окремих суддів, не важко передбачити, що і тут можна наразитися на проблеми.

До речі, щодо виконання положення ст. 21 Конвенції, де міститься вимога до суддів — «бути юристами з визнаним рівнем компетентності». Із часом відбулася очевидна девальвація дотримання вимог. Під час перших виборів до Суду було обрано 15 суддів: 11 професорів (Г. Мослер, А. Росс, Ф. Арик, А. Фердросс, Р. Кассен, А. Хольмбак, Мак-Нейр, Г. Марідакіс, Б. Пальєрі, В. Асбек, А. Ролен) і 4 верховних суддів у своїх країнах (Т. Волд, Р. Мак Гоніал, Е. Роденбург, Е. Арнальдс). Вони були відомі в Європі та визнані найбільш авторитетними юристами на континенті. За їх підручниками і монографіями, на прикладі винесених ними судових рішень навчалися юристи в усьому світі. Очевидно, що система підбору суддів проявляє свою недосконалість, коли критерієм обрання високопрофесійного

кандидата стають партійні уподобання. Не може не турбувати і те, що в період прийняття Протоколу № 14 багато авторитетних суддів (від Італії, Нідерландів, Сан-Марино, Ірландії, Польщі, Фінляндії, Люксембургу, України, Латвії, Литви, Норвегії) перейшли на іншу роботу або відмовилися брати участь у перевиборах. Відповідно до Протоколу № 14 найближчим часом понад 60 % суддів буде замінено. Багатьом уже стало зрозуміло, що підбір нових суддів має бути більш вимогливим, ніж було дотепер. Інакше є ризик втрати цього Суду як високофактової інституції.

Необхідно більш продумано підійти і до предмета завантаженості Європейського суду з прав людини. Лєвова частка його уваги приділяється справам, які дублюють одна одну. Мабуть, слід віддати перевагу тому, щоб цей Суд був «загальноєвропейським визначником стандартів у галузі прав людини», а не інституцією для множення «клонів» справ у суді першої інстанції. Варто також подумати, як урізноманітнити санкції за порушення норм Конвенції, щоб не перетворювати Суд на касовий апарат, який лише визначає, кому із жертв і скільки має бути сплачено.

Уже стало очевидним, що дебати навколо удосконалення загальноєвропейського механізму захисту прав людини не припиняться, доки не буде проведена ефективна комплексна реформа всієї правозахисної системи.

Звичайно, головна увага має приділятися реформі Європейського суду з прав людини, оскільки, як правильно визначив його колишній Голова Р. Рісдал: «У галузі демократичного захисту окремих осіб та інститутів він став єдиним і найбільш важливим політико-правовим знаменником для держав європейського континенту в

найбільш широкому географічному ареалі».

Висловлювалися численні пропозиції щодо цього:

- пропонувалося замість нинішніх місій з установлення фактів створити інститут та надати йому відповідні засоби і повноваження для таких місій; сформувати додаткову палату (як це зроблено в Європейському суді в Люксембурзі), яка б вирішувала «клонові» справи чи встановлювала факти і проводила попереднє розслідування;

- розділити систему захисту на три складові: попередження порушень, підвищення ефективності *відсіву* скарг, вирішення питань скарг по суті;

- сформувати в рамках Європейської конвенції «Регіональні суди першої інстанції»;

- надати право Європейському суду виносити попередні постанови на запити національних судів;

- розширити компетенцію Суду до прийняття рішень і винесення консультативної думки;

- надати безпосередньо Суду можливість вирішувати, які справи він розглядатиме;

- започаткувати обов'язкове юридичне представництво заявника на всіх етапах Страсбурзького судочинства;

- створити окремий орган для відсіву скарг, до складу якого входили б судді, або збільшити кількість суддів задля формування такого органу тощо.

Деякі з таких пропозицій враховано, але більшість відхилено з різних мотивів.

Є сенс звернути увагу ще на один аспект проблеми.

Вимогою сьогодення стає не тільки удосконалення механізму захисту прав людини. Проблема ця хоч і не з

простих, але не з таких, що не вирішується. Важливе інше: в якому напрямі слід розвивати саму Конвенцію і зокрема її матеріальні норми. 60 років — строк чималий для функціонування правового акта. Не слід забувати і те, в яких умовах приймалася Конвенція. Тільки-но закінчилась Друга світова війна. Будемо відверті, на той час мотивацію для правотворців становив переважно фактор пережитого в цю війну (майже в кожному виступі йдеться про гітлеризм, фашизм, концентраційні табори тощо), ніж зміст самої Конвенції. Як засвідчує аналіз, дискусії точилися навколо того, чого має бути більше в цьому документі — індивідуалістичних цінностей епохи Просвітництва, що зазнали закономірної історичної трансформації, чи гарантованого державою суспільного порядку, максимуму особистої свободи, чи максимуму загальносуспільних благ. Багато з творців Конвенції занадто романтично підходили до її можливостей врегулювати все і одразу, що лише звужувало сферу можливого її застосування.

І хоч у цьому випадку, на відміну від більшості дискусій, вдалося досягти золотієї середини, слід визнати, що з часом і золоті речі потребують до себе уваги. Подальша робота над розвитком матеріальних положень Конвенції вбачається у двох напрямках: наповнення її змісту новими правами людини і скорочення кількості можливих обмежень для вже проголошених прав.

Стосовно першого напряму слід зазначити, що Конвенція згадує про людську гідність лише у зв'язку із заборонаю катування. Натомість право на повагу гідності людини має бути загальним, недоторканим, гарантованим і захищеним в усіх без винятку відносинах. Адже після права на жит-

тя це така ж важлива умова життєдіяльності людини. Або, наприклад, право на рівність. У Конвенції йдеться про статеву рівність між чоловіком і жінкою, а також рівність сторін у судовому провадженні. Вже прийшов час доповнити Конвенцію положенням про рівність людей перед законом і гарантоване ним право на рівний захист. Звичайно, Суд може перекрити це право Протоколом № 12, але загальною заборонаю дискримінації важко перекрити право на рівність. Варто подумати, в який спосіб у такому основоположному документі, яким є Конвенція, були адекватно відображені право на здорове навколишнє середовище, права дитини, людей похилого віку, права уражених осіб тощо.

Водночас варта уваги ідея щодо перегляду, або більш конкретного підходу до того численного переліку можливих обмежень прав людини, що містить Конвенція. Та й самі критерії для обмежень сформульовані у занадто загальній формі. Як показує практика, застосування Європейської конвенції з прав людини кожна держава по-своєму розуміє: «заходи необхідні в демократичному суспільстві», «інтереси національної безпеки», «громадську безпеку» чи «охорону публічного порядку». Саме на цій підставі лівова частка порушень статей 8–11 Конвенції визнана Європейським судом. Можливо, більш чітке формулювання обмежень, як і їх скорочення, зменшило б навантаження на Суд.

Ці та інші проблеми реформування системи захисту прав людини досить докладно обговорювалися на Конференції високого рівня, що відбулася в Інтерлакені 18–19 лютого 2010 р. за ініціативою швейцарського головування в Комітеті міністрів Ради Європи і за її результатами було прийнято Декларацію.

На конференції, зокрема, було розроблено комплекс заходів, що заклали основи реформування як Європейського суду з прав людини, так і всієї регіональної системи захисту цих прав. Учасники конференції закликали держави — члени Ради Європи зробити все, щоб її здобутки не звелися до політичної заяви про наміри, а були підкріплені конкретними заходами, зокрема і країн-учасниць. У Декларації справедливо підкреслено, що «засадничу роль стосовно гарантій захисту прав людини на національному рівні покликані відіграти національні органи влади, а саме — уряди, суди і парламенти».

Важливо, що вже до кінця наступного року Україна має поінформувати Комітет міністрів Ради Європи щодо заходів, вжитих на виконання відповідних положень цієї Декларації. Сплинула вже майже половина терміну, в який слід направити інформацію, проте не започатковано навіть планування відповідних заходів. Здається, Міністерство юстиції і Міністерство закордонних справ, яких це передусім стосується, мають власне розуміння своєї відповідальності як перед українським суспільством, так і щодо міжнародних зобов'язань (зокрема політичних), які взяла на себе Україна.

Привертає до себе увагу особливість ситуації, в якій опинилася наша держава у зв'язку з впровадженням положень Декларації в життя, оскільки конференція «закликала майбутніх голів в Комітеті міністрів слідкувати за виконанням цієї Декларації». А з травня 2011 р., як відомо, Україна приступає до головування в Комітеті міністрів Ради Європи і вочевидь у наших європейських колег може виникнути нерозуміння ситуації, за якої виконавець цієї провідної ролі сам не

зробив суттєвого зрушення у дотриманні положень Декларації.

Що ж стосується питань реформування європейської системи захисту прав людини, пропонується найближчим часом розробити та офіційно затвердити такий комплекс заходів.

1. Щодо неухильного і комплексного дотримання розробленого в Інтерлакені 18–19 лютого 2010 р. Плану дій як інструмента політичної орієнтації у процесі, спрямованому на забезпечення довгострокової ефективної системи Конвенції. При цьому мають бути чітко визначені зобов'язання: держави та її органів зокрема, а також громадських організацій, політичних партій, громадянського суспільства в цілому.

2. Стосовно підвищення ефективності взаємин у сфері захисту прав людини України з органами та установами Ради Європи.

3. Щодо вироблення Україною конкретних пропозицій з питань, які вимагають внесення поправок до Конвенції стосовно механізму прийняття і *відсіву* заяв, розгляду їх у Європейському суді, розроблення заходів контролю за виконанням рішень цього Суду; щодо позитивних і негативних результатів виконання Протоколу № 14 і Плану дій.

Задля виконання цих та інших заходів щодо реформування європейської системи захисту прав людини слід якісно підвищувати роль національних парламентів. Згадаймо, коли виконавчі структури Ради Європи блокували прийняття Європейської конвенції про захист прав людини, саме члени парламентів країн-учасниць прорвали цю блокаду і домоглися її прийняття. Тоді це було потрібно для прийняття Конвенції, а тепер — для розвитку і втілення її положень у життя.

Всі порушені питання можна було б обговорити на конференції високого рівня держав — членів Ради Європи, яку варто було б провести в Україні у 2011 р. Таке зібрання є доречним і щодо аналізу попереднього виконання державами — членами Ради Європи Інтерлакенської декларації.

Загалом же варто відзначити, що 60 років активного впровадження Конвенції довели, що попри все цей міжнародно-правовий акт — надійний дороговказ цивілізаційного просування держави шляхом демократії, що, як зазначав У. Черчїлл, є серед інших найкращою моделлю розвитку.

Литвин В. М. Європейська конвенція з прав людини: уроки і перспективи

Анотація. У статті розглядаються умови прийняття України в Раду Європи. У порівняльному плані розкриваються положення Європейської конвенції про захист прав людини та історико-правові положення в галузі прав людини в Україні. Проаналізовано проблеми правозахисної системи прав людини в Європі. Висловлено пропозиції щодо її удосконалення.

Ключові слова: Конвенція, права людини, верховенство права, Європейський суд, реформи суду, система захисту прав, Рада Європи.

Литвин В. М. Европейская конвенция по правам человека: уроки и перспективы

Аннотация. В статье рассматриваются условия приема Украины в Совет Европы. В сравнительном плане раскрываются положения Европейской конвенции о защите прав человека и историко-правовые положения в сфере прав человека в Украине. Проанализированы проблемы правозащитной системы прав человека в Европе. Высказаны предложения по ее усовершенствованию.

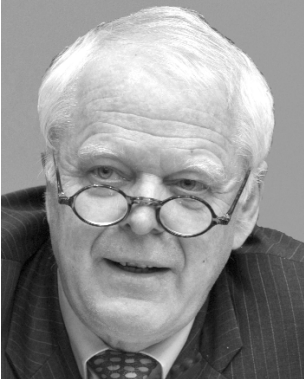
Ключевые слова: Конвенция, права человека, верховенство права, Европейский суд, реформы суда, система защиты прав, Совет Европы.

Lytvyn V. The European Convention on Human Rights: Lessons and Prospects

Annotation. The author examines the conditions of Ukraine's admission to the Council of Europe as well as considers provisions of the European Convention on Human Rights comparing them with historical and legal foundations in human rights protection in Ukraine. The European human rights protection system problems have been analysed and recommendations for its improvement given.

Key words: convention, human rights, the rule of law, the European Court of Human Rights, judicial reforms, human rights protection system, the Council of Europe.

ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА УКРАЇНА

Т. ХАММАРБЕРГ
Комісар Ради Європи з прав людини

Європейська конвенція з прав людини лежить в основі унікальної європейської системи захисту прав людини, яка слугує прикладом для створення відповідних систем в інших регіонах світу. Ця система відкрила нові шляхи для захисту прав людини за допомогою надання окремій особі права подавати скарги про порушення прав людини безпосередньо до Європейського суду, для розвитку вражаючого зводу прецедентного права, який дозволяє здійснювати динамічну інтерпретацію прав людини, а також, що є не менш важливим, для створення можливостей для внесення змін у законодавство або правозастосовну практику на національному рівні з конкретними позитивними наслідками для життя людей.

Укладачі Конвенції були сповнені рішучості більше не давати можливості урядам ховатися за аргумент, що те, що держава робить зі своїм народом, є її виключним правом і знаходиться поза межами досяжності міжнародного співтовариства.

Сьогодні 800 мільйонів людей на території країн Ради Європи мають право добиватися справедливості в Європейському суді з прав людини,

рішення якого є найбільш авторитетним тлумаченням положень Конвенції для усіх держав-членів. Особи, права яких порушуються у країнах Європи, можуть звернутися до Страсбурзького суду як до останньої інстанції для відновлення порушених прав. Проте, з іншого боку, Суд також став «жертвою» власного успіху. Сьогодні він переважаний величезною кількістю скарг, які надходять на розгляд в основному через те, що європейські держави не вживають заходи для запобігання або усунення структурних та системних порушень прав людини.

Для того щоб впоратися зі зростаючим обсягом роботи, Судом вживаються заходи для підвищення власної ефективності. Щорічна кількість остаточних судових рішень більш ніж подвоїлася за останнє десятиліття. Набуття чинності Протоколом № 14 відкрило нові можливості для оптимізації процедури розгляду скарг і зміцнення ефективності Суду. Було введено положення, яке надало право Комісару Ради Європи з прав людини виступати перед Судом як третя сторона.

Інституція Комісара є мостом між Радою Європи та його державами-членами*. Комісар надає сприяння владі

* Комітет міністрів Ради Європи, Резолюція (99)50 «Про Комісара Ради Європи з прав людини», 7 травня 1999 р.

у розробці заходів для реалізації на національному рівні положень Конвенції та інших інструментів Ради Європи у сфері захисту прав людини.

Комісар не тільки вказує на існуючі недоліки, але також підтримує діалог з урядами держав-членів. Комісар попереджає владу про недоліки, які можуть створити проблеми відносно реалізації положень Конвенції, і пропонує можливі шляхи їх подолання. Постійний зв'язок з різними суб'єктами у сфері захисту прав людини в державах-членах дозволяє інституції стежити за розвитком подій на постійній основі, а знання прецедентного права Європейського суду допомагає у визначенні недоліків. Комісар підтримує співпрацю з національними інституціями з прав людини з метою сприяння їх обізнаності про стандарти Ради Європи, у реалізації яких вони можуть допомогти органам влади своєї країни. Комісар може також допомогти владі у виправленні ситуації, яка призвела до порушень Конвенції. Шляхом здійснення візитів до країн та реалізації тематичних проектів Комісар вивчає, що і як різні країни роблять для подолання труднощів, які, врешті-решт, часто є схожими.

У грудні 2006 р. я відвідав Україну. У доповіді* за результатами візиту мною було визначено ряд недоліків, для вирішення яких українська влада має вжити відповідні заходи. Це стосується, зокрема, проблеми в системі правосуддя, в тому числі тиску та неправомірного впливу на суддів, відсутності ефективного механізму надання правової допомоги, відсутності професійної незалежної асоціації адвокатів, невиконання судових рішень та невідреформованої прокуратури. Біль-

ша частина рішень Європейського суду щодо України стосується саме порушення права на справедливий судовий розгляд (ст. 6) — 39 %, тривалість судового розгляду (ст. 6) — 12 % і права на ефективний засіб правового захисту (ст. 13) — 11 %. Невиконання або затримка у виконанні рішень національних судів є постійною структурною проблемою в Україні. Ці проблеми спричинили низку рішень Суду щодо України. Ці рішення є також предметом обговорення Комітету міністрів Ради Європи, який здійснює контроль за їх виконанням.

У своїй доповіді я порушував також інші проблеми, як то безкарність за насильство проти журналістів. Зовсім нещодавно мною було отримано повідомлення, які вказують на необхідність вжиття рішучих заходів для забезпечення поваги до свободи і плюралізму ЗМІ (ст. 10).

Незважаючи на рекомендації Комітету міністрів, так і не було забезпечено ефективну імплементацію ключових стандартів прав людини, визначених у Конвенції та інших основних правових інструментах Ради Європи, у національне законодавство і правозастосовну практику. Це є проблематичним, оскільки довіра до європейської системи захисту прав людини в кінцевому рахунку залежить від того, наскільки ефективно визначені стандарти реалізуються на практиці на національному рівні.

Конвенція є основним джерелом стандартів Ради Європи в галузі прав людини, але її доповнюють інші великі європейські договори з прав людини, такі як Європейська соціальна хартія (переглянута), Європейська конвенція про запобігання катуванням чи не-

* Комісар з прав людини, Доповідь Комісара з прав людини Томаса Хаммарберга за результатами візиту до України 10–17 грудня 2006 року, CommDH(2007)1526, вересень 2007 року (http://www.coe.int/t/commissioner/Activities/countryreports_en.asp).

людському або такому, що принижує гідність, поведженню чи покаранню, і Рамкова конвенція про захист національних меншин. Реалізації положень цих договорів також має приділятися пріоритетна увага, оскільки вони по суті є доповненнями до Конвенції. Усі вони є частиною європейської системи захисту прав людини.

Для того щоб успішно подолати прірву між прийнятими стандартами та реальним станом речей, українська влада має вжити всеосяжні та систематичні заходи. Здійснення відповідної політики потребує вироблення цілісної національної стратегії та плану дій щодо її реалізації. У цьому контексті важливо підкреслити роль мережі національних інституцій з прав людини Ради Європи, створеної для обміну кращим досвідом між цими національними несудовими механізмами захисту прав людини. Їх залучення до розробки відповідних планів дій виявилось дуже корисним.

Відправною точкою на цьому шляху може бути проведення фундаментального національного дослідження, яке надасть об'ємну і точну картину поточної ситуації з дотриманням прав людини у країні. Необхідно зробити ретельний аналіз існуючої політики і практики та визначити проблемні питання. У рамках аналізу потрібно робити оцінку ступеня реалізації положень Конвенції та інших відповідних міжнародних договорів, а також реагування держави на рішення Європейського суду (зокрема провідних рішень проти України) та на результати доповідей Комісара та інших органів Ради Європи. Для виконання цього завдання дуже корисним може бути призначення міжурядового комітету (у цьому відношенні цікаві приклади Польщі та Швеції).

Розробка і реалізація стратегії та плану заходів для вирішення проблем у сфері захисту прав людини, визначених у фундаментальному дослідженні, має проводитись за активної участі Омбудсмана, захисників прав людини та громадянського суспільства. Такий всеосяжний і спільний підхід буде сприяти легітимності плану, створенню відчуття спільної відповідальності і зробить їх імплементацію ефективною. З метою вжиття подальших заходів та аналізу стану реалізації стратегії та плану дій мають бути визначені чіткі часові рамки і критерії їх виконання. Процес має передбачати зобов'язання щодо представлення на розгляд міжнародної спільноти періодичних звітів.

Стан реалізації плану дій повинен переглядатися на регулярній основі, а після його завершення має бути здійснена незалежна оцінка отриманих результатів. Аналіз процесу реалізації плану дій є настільки ж важливим, з точки зору участі, відкритості та прозорості, як і оцінка кінцевих результатів.

Держави повинні забезпечити довгострокову підтримку плану дій на високому рівні шляхом активних дій з боку політиків та керівництва державних органів влади та інших установ, відповідальних за його реалізацію. Для забезпечення безперервності процесу реалізації плану дій, який припадає на час проведення національних або місцевих виборів, він має бути розглянутий та/або ухвалений національним парламентом.

Сфера захисту прав людини потребує узгодження з бюджетним процесом для її належного фінансування. Проект державного бюджету необхідно розглядати з точки зору забезпечення належного захисту прав людини для того, щоб політики знали про можливі наслідки своїх рішень і несли за них відповідальність.

Стратегія має бути спрямована на інтеграцію прав людини у повсякденну роботу державних органів і забезпечення їх ефективної координації та співпраці на всіх рівнях шляхом створення мереж та форумів для обговорення і обміну відповідним досвідом.

Необхідно заохочувати місцеві органи влади до розробки комплексних фундаментальних досліджень, планів дій або аналогічних документів на місцевому рівні. Вони мають забезпечити регулярний моніторинг стану дотримання прав людини на місцевому рівні та координацію заходів щодо вирішення проблем у галузі прав людини. Мають бути створені механізми для моніторингу у сфері охорони здоров'я, освіти та соціальних послуг, незалежно від того, надаються вони приватними особами чи державними структурами, з використанням підходу, заснованого на правах людини.

Важливо створити відповідні системи для збору та аналізу даних, включаючи дані про соціально незахищені групи людей. Збір конфіденційних даних повинен бути добровільним, а для запобігання ідентифікації осіб, які належать до певної групи, мають бути створені належні гарантії. Офіційні дані потрібно доповнювати відповідною інформацією від національних інституцій з прав людини та неурядових організацій.

Обов'язковим є дотримання принципу незалежності Омбудсмана — Уповноваженого Парламенту з прав людини. Ця інституція має бути забезпечена достатньою кількістю ресурсів для виконання своєї функції. Окрему увагу необхідно приділити зміцненню присутності Омбудсмана на регіо-

нальному або місцевому рівнях з метою полегшення доступу до інституції для людей. Омбудсман, якщо забезпечений достатніми ресурсами, може також сприяти створенню національних систем інформування про положення Конвенції та процедуру діяльності Європейського суду, і таким чином зробити цю інформацію доступною для кожної зацікавленої особи.

Ще одним важливим структурним елементом національної стратегії є зміцнення культури прав людини шляхом їх повної інтеграції у сферу освіти та професійної підготовки, а також за допомогою підвищення поінформованості населення. Важливо, щоб освіта у галузі прав людини провадилася на доступній мові. Необхідно проаналізувати освітні потреби державних службовців та інших фахівців, що займаються питаннями прав людини, з метою забезпечення відповідності їх знань сучасним міжнародним стандартам у галузі їх діяльності.

Реалізація пакету серйозних реформ у цьому напрямі має поліпшити захист прав людини в Україні відповідно до основоположного принципу субсидіарності, що закріплений у Конвенції. Його мета полягає в тому, щоб забезпечити можливість для кожної людини шукати і отримувати справедливість у себе вдома. Адже європейська система у жодному випадку не може виступати як довгострокова заміна національної системи. Основною проблемою на сьогодні, після 60-річного шляху, є ефективна реалізація узгоджених стандартів прав людини в усіх державах — членах Ради Європи.

Хаммарберг Т. Європейські стандарти прав людини та Україна

Анотація. У статті йдеться про особливості європейської системи захисту прав людини, яка заснована на Європейській конвенції з прав людини, роль Європейського суду з прав людини, Комісара Ради Європи з прав людини, національних Омбудсманів і громадянського суспільства у забезпеченні її належної реалізації. Комісар з прав людини надає оцінку Україні з точки зору ефективної реалізації стандартів, закріплених у Конвенції та інших ключових договорах Ради Європи з прав людини, а також конкретні шляхи для її забезпечення, таких як національна стратегія і план дій, засновані на концепції прав людини.

Ключові слова: Європейська конвенція з прав людини, система захисту прав людини, Комісар Ради Європи з прав людини, стандарти Ради Європи з прав людини, Омбудсман, концепція прав людини, культура прав людини, принцип субсидіарності.

Хаммарберг Т. Европейские стандарты прав человека и Украина

Аннотация. В статье говорится об особенностях европейской системы защиты прав человека, которая основана на Европейской конвенции по правам человека, роли Европейского суда по правам человека, Комиссара Совета Европы по правам человека, национальных Омбудсманов и гражданского общества в обеспечении ее надлежащей реализации. Комиссар по правам человека дает оценку Украине с точки зрения эффективной реализации стандартов, закрепленных в Конвенции и других ключевых договорах Совета Европы по правам человека, а также конкретные пути для ее обеспечения, таких как национальная стратегия и план действий, основанные на концепции прав человека.

Ключевые слова: Европейская конвенция по правам человека, система защиты прав человека, Комиссар Совета Европы по правам человека, стандарты Совета Европы по правам человека, Омбудсман, концепция прав человека, культура прав человека, принцип субсидиарности.

Hammarberg T. European Human Rights Standards and Ukraine

Annotation. The present article describes the peculiarities of the European human rights protection system, which is based on the European Convention on Human Rights, tells us about the role of the European Court for Human Rights, the Council of Europe Commissioner for Human Rights, National Ombudsman and civil society in ensuring its adequate implementation. The article deals with the assessment of Ukraine by the Commissioner for Human Rights in terms of effective implementation of the standards, enshrined in the Convention and other Council of Europe key human rights instruments as well as the concrete ways to ensure it such as the national strategy and plan of action based on the human rights approach.

Key words: European Convention on Human Rights, human rights protection system, Council of Europe Commissioner for Human Rights, Council of Europe human rights standards, Ombudsman, human rights approach, human rights culture, principle of subsidiarity.

КОНВЕНЦІЯ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ І ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД – ОСНОВА ФОРМУВАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

Н. КАРПАЧОВА

*Уповноважений
Верховної Ради України з прав людини,
професор кафедри конституційного права
(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка),
заслужений юрист України*

Європейська конвенція з прав людини – фундамент становлення в Україні якісно нової системи захисту прав і свобод людини

Україна разом з європейською спільнотою відзначає видатну історичну подію – 60-річчя Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Підписання цього документа 4 листопада 1950 р. у Римі десятима європейськими державами – Бельгією, Францією, Люксембургом, Нідерландами, Великою Британією, Ірландією, Італією, Данією, Норвегією і Швецією – можна, поза сумнівом, вважати найважливішим документом Ради Європи в галузі прав людини.

Запровадження нових стандартів захисту прав людини було нагальною потребою для європейських країн, яким довелося пережити жахи Другої світової війни, під час якої права людини брутально і масово порушувались. Відвойована свобода була оплачена десятками мільйонів життів європейців і жителів інших континентів. Конвенція мала закріпити у

своїх нормах стандарти прав і свобод людини, які були проголошені у Загальній декларації прав людини (1948 р.), та запровадити механізми їх реалізації. Крім того, цей процес був пошуком єднання європейських народів на підґрунті ствердження цінностей, на яких будувалися б відносини між громадянами та різними інститутами влади [1, 12].

Процес приєднання України до цього ключового на європейському просторі документа у галузі прав і свобод людини був досить непростим. Від часу проголошення незалежності наша держава стала складовою міжнародної системи захисту прав людини, взявши відповідні міжнародні зобов'язання, зокрема в рамках найбільш розвинутої європейської системи захисту прав людини. Так, 14 липня 1992 р. Україна заявила про своє бажання приєднатися до Ради Європи, що означало прийняття нашою країною її основних статутних умов: визнання принципу верховенства права, зобов'язання забезпечити права та основні

свободи всім особам, які перебувають під юрисдикцією держави, та ефективно співпрацювати з іншими державами з метою досягнення цілей РЄ.

26 вересня 1995 р. Парламентська Асамблея Ради Європи (ПАРЄ) ухвалила позитивний висновок (№ 190) щодо заявки України на вступ до Ради Європи [2]. Водночас цей висновок визначив і перший пакет зобов'язань України, які мали бути реалізовані протягом одного року: прийняти нову Конституцію; рамковий документ про правову політику України у сфері захисту прав людини; рамковий документ про правову та судову реформи, нові Кримінальний, Кримінально-процесуальний, Цивільний та Цивільний процесуальний кодекси; нові закони про вибори та про політичні партії тощо.

На підставі висновку ПАРЄ № 190 Комітет міністрів Ради Європи 19 жовтня 1995 р. одностайно ухвалив резолюцію про запрошення України стати 37-м членом організації та приєднатися до її Статуту. А 31 жовтня 1995 р. Верховна Рада України ухвалила закон України про приєднання до Статуту Ради Європи.

9 листопада 1995 р. відбулась урочиста церемонія вступу України до Ради Європи, у якій взяла участь делегація України на чолі з Прем'єр-міністром України. Цього ж дня нашою країною була підписана Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (1950) та протоколи № 2, 3, 4, 5, 8, 11 до неї.

Набувши членство в РЄ, Україна взяла на себе низку й інших важливих зобов'язань у сфері реформування законодавства на основі норм та стандартів Ради Європи, зокрема, змінити роль та функції Генеральної прокуратури відповідно до стандартів Ради Європи; передати Міністерству юстиції уп-

равління пенітенціарною системою; забезпечити незалежність судової влади, залучити професійну асоціацію суддів до процедури їх призначення; заснувати професійну асоціацію адвокатів; забезпечити мирне вирішення існуючих конфліктів між православними церквами та незалежність церкви у її відносинах з державою, а також підписати та ратифікувати низку європейських конвенцій та хартій.

Аналіз виконання цих зобов'язань свідчить, що наша країна стала поступово просуватися по шляху демократичних перетворень та забезпечення дотримання прав і свобод своїх громадян відповідно до європейських стандартів. Проте залишалася тривалий час не ратифікованою саме Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод.

І сьогодні частиною українського суспільства висловлюється критична думка щодо недостатнього впливу цієї Конвенції на правозастосовну практику країни. Але не можна заперечувати того факту, що Конвенція, навіть до її ратифікації Україною, суттєво вплинула на процес розробки положень нової Конституції України, передусім у частині визначення в ній змісту прав і свобод людини. Як наслідок, другий розділ Конституції України відповідає стандартам Ради Європи в галузі прав людини. Це зазначили й у своєму останньому звіті «Функціонування демократичних інституцій в Україні» співдоповідачі Моніторингового комітету ПАРЄ Р. Вольвенд та М. Репс з посиланням на думку Венеціанської Комісії, що «чинна Конституція є всеосяжною по захисту основних прав і свобод та демонструє готовність України захищати в повному обсязі права, гарантовані ЄКПЛ» [3].

Причини певної недооцінки значення Європейської конвенції з прав

людини для нашої країни бачу в іншому. На той час в Україні робилися спроби сформувати у владних структурах і серед громадян негативне ставлення до окремих положень Конвенції, зокрема щодо заборони застосування смертної кари. Тому й ратифікація Конвенції тривалий час штучно гальмувалась.

Мені як народному депутату України другого конституційного скликання Верховної Ради України довелося бути координатором та співдоповідачем питання щодо ратифікації ЄКПЛ. Це був драматичний процес, якому чинили активний спротив представники виконавчої влади, правоохоронних органів і доволі велика частина депутатського корпусу. Попри все здолані були останні перешкоди і 17 липня 1997 р. питання зрештою було внесено на пленарне засідання Верховної Ради України.

Розгорнулася бурхлива дискусія щодо необхідності ратифікації документа. Голосування було в декілька етапів: спочатку нас підтримали лише 176 народних обранців, потім — 218. І тільки після додаткового обговорення 248 народних депутатів проголосували за ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. З цього моменту вона стала складовою частиною національного законодавства України.

Треба наголосити, що взяті Україною перед ПАРЄ зобов'язання значно розширювали насамперед правове поле забезпечення прав і свобод людини, яке було закріплено Конституцією України. На виконання вимог Основного Закону у грудні 1997 р. Верховною Радою України був прийнятий Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», яким запроваджувався інститут Уповноваженого з прав лю-

дини для здійснення парламентського контролю за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина, проголошених у Конституції, законах та міжнародних договорах України, а також сприяння приведенню національного законодавства про права і свободи людини у відповідність до міжнародних стандартів у цій галузі.

Одним з пріоритетів своєї діяльності українським Омбудсманом було визначено контроль за забезпеченням реалізації норм Європейської конвенції з прав людини в Україні. Перша проблема виникла з її оприлюдненням. У газеті «Голос України» було надруковано лише текст Закону України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року». Тобто зміст самої Конвенції та додаткових протоколів до неї залишався недоступним для суспільства, громадськості, органів влади, що фактично унеможливило їй дію на території України. Тому в травні 1999 р. я як Уповноважений з прав людини звернулася до Президента України — гаранта Конституції України щодо офіційного оприлюднення тексту Конвенції відповідно до ст. 94 Основного Закону. Наступний крок — моя публікація в журналі «Віче» Верховної Ради України (№ 10, 1998 р.) разом з переданим до редакції неофіційним перекладом тексту ЄКПЛ та протоколів до неї [4]. І знову виконавча влада не друкує офіційний текст Конвенції. Тоді Уповноважений з прав людини прийняла рішення відкрити перший номер Вісника Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, виданого в січні 1999 р., текстом ЄКПЛ [5].

Довелося докласти ще чимало зусиль, аби зрештою у січні 2001 р. Конвенція про захист прав людини і

основоположних свобод та додаткові протоколи до неї були офіційно опубліковані у газеті «Голос України» [6]. Це була подія не менша за ратифікацію самої ЄКПЛ. Адже згідно зі ст. 9 Конституції України інші міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, стають частиною нашого законодавства, але за умови їх офіційного оприлюднення.

Зазначу, що стан виконання Україною зобов'язань у галузі прав людини, взятих при вступі до Ради Європи, перебуває під постійним контролем Омбудсмана. Вже у першій Щорічній доповіді Уповноваженого з прав людини про стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні, представленій Верховній Раді України у 2000 р., звернуто увагу органів влади на зволікання з приведенням національного законодавства у галузі прав і свобод людини у відповідність до міжнародних стандартів [7]. За невеликим винятком, Україна постійно не вкладалась у визначені терміни виконання взятих зобов'язань.

У наступних доповідях Уповноваженого наголошувалось, що відповідно до Конституції України встановлені в ній права і свободи людини і громадянина не є вичерпними, їх можна і треба розширювати, приєднуючись до універсальних та європейських конвенцій з прав людини, а також знімаючи застереження до вже ратифікованих Україною документів. Як член ПАРЕ Україна повинна приводити власне законодавство у відповідність до угод, що приймаються цією організацією, керуючись принципом пріоритету міжнародних норм над нормами національного законодавства. На жаль, дотримання цього принципу ще й досі залишається для України нагальною проблемою.

Захист права людини на життя та заборона смертної кари — наріжний камінь європейських стандартів у галузі прав людини

Важливу складову зобов'язань України перед Радою Європи становила необхідність скасування смертної кари. Після прийняття нової Конституції України, в якій право на життя визнано невід'ємним, виникла правова колізія між Конституцією та чинним кримінальним законодавством. У 1999 р. 51 народний депутат України звернувся до Конституційного Суду з поданням щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 24, 58, 59, 60, 93, 190¹ Кримінального кодексу України в частині, що передбачає смертну кару як вид покарання.

У зв'язку з підготовкою до розгляду цього конституційного подання у своєму висновку від 7 червня 1999 р., направленому до Конституційного Суду, Уповноважений з прав людини зазначила, що питання щодо скасування смертної кари повинно вирішуватися Верховною Радою України шляхом ратифікації Додаткового протоколу № 6 до Європейської конвенції з прав людини та одночасним внесенням відповідних змін до Кримінального, Кримінально-процесуального та Виправно-трудоного кодексів України [8, 444].

29 грудня 1999 р. Конституційний Суд вирішив, що положення ст. 24 Загальної частини та положення санкцій статей Особливої частини Кримінального кодексу України, які передбачають смертну кару як вид покарання, визнаються такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними) і втрачають чинність [9, 446].

До речі, цього дня я відвідувала Київський слідчий ізолятор і мала

зустріч з 23-річним О. Крапивницьким, якого було засуджено ще 19 грудня 1996 р. судовою колегією у кримінальних справах Київського міського суду за вбивство чотирьох осіб до смертної кари — розстрілу. У розмові зі мною він заявив, що визнав себе винним і вважає, що для нього краще покарання буде розстріл, ніж довічне ув'язнення. Цей факт свідчить про те, наскільки неоднозначно сприймалась заборона смертної кари навіть тими, хто був на неї приречений.

Зрозуміло, що без внесення відповідних змін до Кримінального та інших кодексів України, на чому наполягала Омбудсман України, зазначене рішення Конституційного Суду України призвело до правової колізії: майже два місяці де-юре і де-факто був правовий вакуум у питанні скасування смертної кари в Україні. До Уповноваженого з прав людини стали надходити листи від осіб, засуджених до страти, з вимогами вжити заходів щодо їх негайного звільнення у зв'язку з визнанням смертної кари неконституційною.

Тобто саме життя вимагало реалізації пропозиції українського Омбудсмана: вирішити питання скасування смертної кари в Україні шляхом ратифікації Додаткового протоколу № 6 до Європейської конвенції з прав людини з одночасним внесенням змін до Кримінального, Кримінально-процесуального та Виправно-трудоного кодексів України. У червні 2000 р. Уповноважений з прав людини, виступаючи з доповіддю на 48-му засіданні Керівного комітету з прав людини Ради Європи, наголосила, що з позиції захисту прав людини і громадянина заміна в Україні смертної кари позитивним позбавленням волі об'єктивно породила серйозні проблеми у процесі практичної реалізації.

Лише 22 лютого 2000 р. Україна нарешті ратифікувала згаданий Протокол № 6, а з 1 вересня 2001 р. набрав чинності новий Кримінальний кодекс України, прийнятий Верховною Радою України 5 квітня того ж року, в якому смертну кару замінено довічним ув'язненням. З травня 2002 р. Україна приєдналася до Додаткового Протоколу № 13 до Європейської конвенції з прав людини, який передбачає остаточне скасування страти за будь-яких обставин — у мирний і воєнний час. Таким чином, зобов'язання нашої країни перед Радою Європи щодо скасування смертної кари було нарешті повністю виконане. Протокол № 13 став наступним кроком на шляху до того, щоб зробити Європу «зоною, вільною від виняткової міри покарання», адже цей протокол забороняє смертну кару за будь-яких обставин шляхом скасування винятку, передбаченого в Протоколі № 6 на час війни або її загрози [10, 18].

Проте законодавчі кроки України у цьому напрямі виявилися запізними і вирішували питання скасування смертної кари у подальшому. Проблема щодо тих, до кого смертна кара — розстріл — була замінена на довічне ув'язнення, з точки зору правозастосовної практики залишилася. Підтвердженням цього є конституційне провадження, яке відкрите колегією Конституційного Суду України 22 вересня 2010 р. за поданням Верховного Суду України щодо офіційного тлумачення окремих статей Конституції, Кримінального кодексу та Закону України «Конституційний Суд України» саме з проблеми правової колізії до осіб, які раніше були засуджені до смертної кари, а потім вона була змінена довічним ув'язненням.

В Україні станом на 30 вересня 2010 р. в установах виконання пока-

рань максимального рівня безпеки та на окремих дільницях утримувалося 1 664 особи, які засуджені до довічного позбавлення волі й стосовно яких вироки набрали чинності, серед них — 17 жінок. (На момент визнання неконституційною смертної кари засуджених до страти в Україні було 417 осіб.)

Листом від 30 вересня 2010 р. Конституційний Суд України звернувся до Омбудсмана України з проханням висловити правову позицію з цих питань. Зокрема зазначалось, що до Верховного Суду України надходять численні клопотання осіб, засуджених до довічного позбавлення волі за злочини, вчинені ними в період до 4 квітня 2000 р., тобто до набрання чинності Законом України від 22 лютого 2000 р. № 1483-III, та осіб, яким смертну кару замінено на довічне позбавлення волі на підставі Закону України від 22 лютого 2000 р. № 1483-III, про перегляд у порядку виключного провадження судових рішень стосовно них у зв'язку з неправильним застосуванням судами кримінального закону. У цих клопотаннях порушується питання про те, що засудження цих осіб до довічного позбавлення волі або заміна їм смертної кари на довічне позбавлення волі є незаконним, оскільки Кримінальний кодекс України 1960 р. з урахуванням Рішення Конституційного Суду України від 29 грудня 1999 р. № 11-рп/99 у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо невідповідності Конституції України (неконституційності) положень статей 24, 58, 59, 60, 93, 190¹ Кримінального кодексу України в частині, що передбачає смертну кару як вид покарання (справа про смертну кару), необхідно умовно розглядати як новий кримінальний закон, що повинен мати зворотню дію в часі та поширюватися на осіб, які вчинили злочин до 29 груд-

ня 1999 р., а також у період з 29 грудня 1999 р. по 4 квітня 2000 р., а Кримінальний кодекс України 1960 р. у редакції Закону України від 22 лютого 2000 р. не повинен мати зворотної дії в часі.

Хочу зазначити й таке. У листопаді 2009 р. мені довелося взяти участь у Міжнародному конгресі зі скасування кари, який відбувся у м. Флоренція, італійському регіоні Тоскана, де 30 листопада 1786 р. вперше в історії людства було ухвалено рішення про скасування смертної кари та застосування тортур. У своєму виступі на цьому конгресі мною було наведено неспростовні аргументи на користь скасування смертної кари: це і можлива судова помилка та неможливість її виправити, і неприпустимість застосування смертної кари до неповнолітніх, що перетворює державу на вбивцю. Адже, на мою думку, застосування смертної кари — це не покарання, а помста з боку держави.

На жаль, останнім часом в Україні деякі політики, депутати Парламенту, екс-міністр внутрішніх справ Ю. Луценко закликали відновити смертну кару за особливо тяжкі злочини. Законопроект про введення смертної кари було зареєстровано в Парламенті на початку 2008 р. Тому для Омбудсмана України почався етап нових дій — боротьби за невідновлення в Україні смертної кари, адже вважаю, що страта несумісна з правами людини.

Зазначу, що 18 грудня 2007 р. більшістю голосів країн-учасниць на 62-й сесії Генеральної Асамблеї ООН було прийнято резолюцію про введення мораторію на застосування смертної кари в усьому світі, ініціатором якої виступила італійська делегація. Однак досі ця країна, жорстока і не виправна міра покарання, яка зневажає основні права людини, продовжує

застосовуватися у 58-ми зі 192-х країн — членів ООН. У 2008 р. у 25-ти країнах світу, серед яких Китай, Іран, Саудівська Аравія, Пакистан, Єгипет, Японія, США і Білорусь (єдина країна в Європі), було страчено 2 390 осіб. Тому з радістю отримала 27 вересня 2010 р. лист від Надзвичайного і Повноважного Посла Республіки Білорусь в Україні В. Величка, в якому він повідомив, що в Республіці Білорусь розпочався конструктивний і поетапний діалог з питання введення в країні мораторію на смертну кару з перспективою повного її скасування.

Європейський суд з прав людини — унікальний механізм судового захисту

«Рада Європи ніщо без Конвенції, а Конвенція — без Суду». Ця відома формула найбільш чітко відображає взаємопов'язаність і неподільність створеної європейської правової системи захисту прав людини. Новаторським її стрижнем стало «...право громадянина звертатися зі скаргою на свій власний уряд до міжнародного суддівського форуму», — справедливо зазначив відомий міжнародник Д. Фіцморіс [11, 93].

У 2005 р. європейська спільнота відзначила 50 річницю створення Європейського суду з прав людини, українські ж громадяни набули права звертатися до нього лише з 11 вересня 1997 р., тобто з дня набуття чинності Європейською конвенцією з прав людини для нашої держави.

На жаль, висловлювані Омбудсманом України та багатьма експертами побоювання, що наші громадяни, не знайшовши захисту у своїй країні, почнуть масово звертатися до Європейського суду з прав людини, справдилися. І дуже швидко Україна стала «одним з лідерів» за кількістю заяв, що надходять до Суду. Серед загальної

кількості 138 200 заяв, які перебувають на розгляді суддів Євросуду, 11 050 заяв, тобто 8 %, подані проти України. Це четверте місце після Росії (38 100 — 27,6 %), Туреччини (16 200 — 11,7 %) та Румунії (12 200 — 8,8 %).

Наша держава входить до першої п'ятірки країн, після Туреччини, Італії, Росії та Румунії, стосовно яких Судом ухвалено найбільше рішень по суті. Станом на 1 жовтня 2010 р. судом загалом ухвалено 661 рішення по суті стосовно України. При цьому Судом констатовано 567 порушень ст. 6 Конвенції «Право на справедливий судовий розгляд», з яких 365 стосувалися невиконання або надмірної тривалості виконання рішень національних судів (найбільш гостра проблема), 114 — надмірної тривалості розгляду судами цивільних справ, 40 — порушення розумного строку провадження у кримінальних справах, 30 — процесуальних порушень українськими судами.

Судом встановлено також 284 порушення ст. 1 «Право на мирне володіння своїм майном» Протоколу № 1 до Конвенції (здебільшого порушенням цієї норми Суд вважає невиконання рішень національних судів, що унеможлиблює отримання позивачами відповідних сум, призначених цими судами), 120 порушень ст. 13 «Право на ефективний засіб юридичного захисту» Конвенції, 37 порушень ст. 3 «Заборона катування» Конвенції та 35 порушень ст. 5 «Право на свободу та особисту недоторканність» Конвенції тощо.

На виконання рішень Європейського суду з прав людини (включно з рішеннями національних судів) нашою державою сплачено близько 50 млн грн бюджетних коштів.

З огляду на те, що з нашої країни надходить значна кількість заяв до

Європейського суду з прав людини, Комісар Ради Європи з прав людини Т. Хаммарберг у 2009 р. звернувся до Омбудсмана України з проханням щодо посилення співпраці з Євросудом. Це стосується, насамперед, надання інформації, за допомогою якої ця судова установа зможе визначити пріоритетність заяв від громадян України, що перебувають у неї на розгляді, адже сам Суд не завжди може це встановити, визначити їх актуальність на сьогодні, чи є проблема, що порушується у заяві, системною та чи можуть бути ухвалені аналогічні (клоновані) рішення у майбутньому. Це, на думку Комісара Ради Європи з прав людини, дасть змогу прискорити роботу Євросуду при розгляді справ.

Рішення, ухвалені Євросудом щодо нашої держави, засвідчили наявність системних та масових порушень прав і свобод людини в Україні, серйозних недоліків у національному законодавстві та правозастосовній практиці, зокрема, щодо функціонування судової системи України, державної виконавчої служби, правоохоронних органів, Департаменту з питань виконання покарань. На всі ці проблеми Уповноважений з прав людини постійно звертає увагу держави, суспільства та міжнародних організацій вже багато років поспіль — у своїх щорічних та спеціальних доповідях та в актах реагування вищим посадовим особам держави.

З 30 березня 2006 р. діє Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», який передбачає механізми виконання державою рішень Суду, застосування Європейської конвенції з прав людини та практики Суду українськими судами при розгляді справ як джерела права, юридичну експертизу всіх законопро-

ектів, а також підзаконних нормативних актів, на які поширюється вимога державної реєстрації, на їх відповідність Конвенції. Встановлена й відповідальність за невиконання або неналежає виконання рішення Суду [12].

Важливою з погляду парламентського контролю за виконанням рішень Суду є ст. 5 Закону («Сповідання про Рішення»), згідно з якою протягом трьох днів урядовий уповноважений у справах Європейського суду з прав людини надсилає стислий виклад остаточного рішення Суду щодо України разом з копією оригінального тексту Уповноваженому з прав людини.

Проте попри наявність такого Закону, проблеми з виконанням Україною рішень Європейського суду з прав людини викликають серйозну стурбованість Комітету міністрів та ПАРЄ, оцінюються ними як виклик усій правозахисній системі, побудованій на основі Європейської конвенції з прав людини. Так, за оцінками урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини, в Україні рішення Європейського суду часто виконуються або частково, або з тривалою затримкою, а часом повністю ігноруються.

На думку Омбудсмана України, для вирішення цих проблем потрібно, зокрема:

- невідкладно внести зміни до законодавства України щодо вдосконалення процедури примусового виконання судових рішень, усунення законодавчих перешкод щодо звернення стягнення на майно та кошти боржників;
- передбачити у Державному бюджеті України кошти на фінансування видатків, пов'язаних з виконанням рішень національних судів, за якими боржником є держава, органи державної влади, державні установи

та організації, а також підприємства, на які поширюється дія Закону України «Про введення мораторію на примусову реалізацію майна»;

- з метою запобігання у подальшому прийняття судових рішень з питань, пов'язаних із соціальними виплатами, закласти у Державний бюджет України достатні кошти для щорічного здійснення соціальних виплат, право на отримання яких гарантовано законодавством, та погашення заборгованості з таких виплат;

- прийняти закон, який надавав би можливість громадянину оскаржити до суду тривалість виконавчого провадження та отримати компенсацію у разі встановлення судом тяганини з виконанням судового рішення. Такий досвід є у наших сусідів — Польщі та Російській Федерації;

- ратифікувати Європейську конвенцію про компенсацію збитків жертвам насильницьких злочинів 1983 р. та прийняти відповідний закон, який надав би можливість за рахунок держави компенсувати збитки, пов'язані з каліцтвом, іншим погіршенням здоров'я, смертю, пошкодженням майна фізичної особи, котра стала жертвою злочину, — у випадку, якщо не встановлено особу злочинця або він є неплатоспроможним. З цього приводу Уповноваженим з прав людини вносилося подання Президентів України;

- забезпечити завершеність судового провадження — від початку розгляду справи до остаточного виконання прийнятого по ній рішення. Відтак, виконавча служба має бути невід'ємною складовою судової гілки влади.

Запровадження системи постійних контрольних моніторингових органів Ради Європи

Важливо зазначити, що держави — учасниці Конвенції про захист прав

людини і основоположних свобод не зупинилися на захисті лише громадянських і політичних прав, закріплених у цій Конвенції, які належать, як відомо, до першого покоління прав людини і базуються на так званому негативному визначенні свободи як заборони втручання держави чи інших суб'єктів у відносини, що становлять зміст того чи іншого права. Починаючи з 1953 р. Рада Європи напружує і приймає низку угод, які визначають права людини другого покоління, що базуються на позитивному визначенні свободи і вимагають від держав-учасниць створення для людини відповідних умов та взяття на себе відповідальності за забезпечення прав і свобод людини: це — комплекс трудових, соціальних та культурних прав. Як зазначає відомий російський юрист В. Туманов, сам Суд ніколи не розглядав каталог прав людини як повністю закритий. Принцип еволюційного тлумачення норм Конвенції «у світлі сьогодення» завжди дозволяв йому при незмінності тексту Конвенції розширювати її зміст [13, 26]. Сьогодні Рада Європи приймає міжнародні договори про права людини вже наступних поколінь.

Поряд з цим стали запроваджуватися постійні моніторингові механізми контролю за виконанням окремих європейських документів з прав людини. Кожен з цих контрольних органів має унікальну форму та порядок дії, що значно відрізняються від принципів створення та функціонування конвенційних комітетів ООН. Тому вважаю за необхідне більш докладно розглянути дію постійних контрольних моніторингових органів Ради Європи та співпрацю з ними Омбудсман України.

Європейський комітет із соціальних прав. Європейська соціальна хартія,

50 років якої буде відзначатися в 2011 р., — один із найважливіших європейських документів, що стосується соціальних прав людини та контролю за їх дотриманням. Фактично ЄКПЛ разом з Хартією та протоколами до них складає, на мою думку, Європейський білль про права людини. Саме єдність цих документів є підтвердженням взаємопов'язаності, взаємозалежності та неподільності всіх прав людини: громадянських, політичних, соціально-економічних, культурних. Нагляд за дотриманням узятих на себе зобов'язань країнами-учасницями щодо цієї Хартії здійснює Європейський комітет із соціальних прав, який обирається Комітетом міністрів Ради Європи. Контрольний механізм за виконанням норм Хартії містить дві складові — процедуру представлення урядом національних доповідей за групами прав «Зайнятість, професійне навчання та рівні можливості», «Охорона здоров'я, соціальне забезпечення та соціальний захист», «Трудові права», «Діти, сім'я, мігранти» та підготовку заключних висновків за цими доповідями Комітетом із соціальних прав, а також процедуру колективних скарг. Комітет робить висновки за результатами розгляду національних доповідей та приймає рішення за колективними скаргами, створюючи базу прецедентного права.

Україна під час ратифікації Європейської соціальної хартії (переглянутої) 14 вересня 2006 р. приєдналася лише до її 27 статей (у тому числі 6 із 9 обов'язкових) та 74 пунктів (з 98), зокрема не взявши на себе зобов'язання щодо встановлення щорічної оплачуваної відпустки тривалістю не менше чотирьох тижнів; визнання права працівників на таку винагороду, яка забезпечує їм і їхнім сім'ям достатній життєвий рівень тощо.

На даний час Європейський комітет із соціальних прав зробив висновки щодо відповідності ситуації в країні вимогам лише двох пунктів Хартії. З більшості ж зобов'язань, за якими Україна звітувала у першій національній доповіді, Комітет відклав оцінку до отримання додаткової інформації. Зокрема, щодо виконання ст. 11 «Право на охорону здоров'я», ст. 30 «Право на захист від бідності та соціального відчуження» Хартії. Водночас Комітет із соціальних прав дійшов висновку, що національна ситуація не відповідає ст. 23 Хартії тому, що рівень мінімальної пенсії за віком — очевидно незадовільний.

Уповноважений з прав людини активно співпрацює з Комітетом Верховної Ради України з питань соціальної політики та праці щодо здійснення контролю за реалізацією норм Хартії. За пропозицією Омбудсмена, підтриманою Комітетом, Міністерство праці та соціальної політики України забезпечило оприлюднення на своєму сайті першої та другої національних доповідей щодо виконання взятих на себе зобов'язань щодо Хартії у законодавстві та на практиці, а також Заключні висновки 2009 р. Європейського комітету із соціальних прав до першої національної доповіді щодо виконання статей 3, 11, 14, 23 та 30 Хартії (питання охорони здоров'я, соціального забезпечення та соціального захисту).

Уповноважений вважає, що Уряд України має ретельно проаналізувати висновки Комітету за вже поданими національними доповідями, вжити заходів щодо приведення національного законодавства до європейських стандартів.

Європейський комітет з питань запобігання катуванням та нелюдському або такому, що принижує гідність, по-

водженню чи покаранню. Особливі форми міжнародного контролю передбачено Європейською конвенцією про запобігання катуванням та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню 1987 р., яку Україна ратифікувала 5 травня 1997 р. Відповідно до цієї Конвенції діє Європейський комітет із запобігання катуванням та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню. У ньому працюють представники всіх держав-учасниць, у тому числі України. Комітет здійснює інспекції на місцях на предмет дотримання Конвенції усіма державами-учасницями і відповідно до наслідків інспекцій готує доповідь про стан дотримання конвенції, яку в конфіденційному порядку надає уряду держави, в якій відбулася інспекція. Уряд повинен вживати необхідних заходів щодо викорінення зазначених порушень і доповісти комітетові.

На цей час відбулося сім інспекційних візитів членів комітету та експертів в Україну, під час яких було відвідано місця, в яких утримувалися особи, позбавлені волі: кімнати для затриманих, спеціальні установи міліції, пенітенціарні установи, психіатричні лікарні, міграційні пункти тощо. За результатами кожного з цих візитів Уряду надавалися відповідні доповіді комітету.

Омбудсманом України здійснюється системний моніторинг стану дотримання прав людини у місцях ізоляції від суспільства, насамперед шляхом відвідування їх з візитами «без попередження». Саме Уповноважений з прав людини надала цій проблемі публічного характеру, залучаючи до перевірок засоби масової інформації, та разом з фахівцями інституції відпрацювала за ґратами загалом понад

два роки. У цих питаннях також налагоджена тісна співпраця з Європейським комітетом із запобігання катуванням, його головою М. Пальме.

Водночас Уповноважений з прав людини вважає, що досі не вдалося забезпечити виконання низки важливих рекомендацій Комітету із запобігання катуванням: зберігається практика застосування тортур та дій, що принижують гідність людини, особливо під час затримань, арештів, у місцях позбавлення волі не вдалося зупинити епідемії ВІЛ/СНІДу, туберкульозу та гепатиту.

З ініціативи та за поданням Уповноваженого з прав людини 21 липня 2006 р. Україною ратифіковано Факультативний протокол до Конвенції ООН проти катувань, проте одна з головних вимог цих документів щодо створення Національного контрольного механізму із запобігання катуванням як окремого державного органу зі спеціальним статусом досі не виконана, на чому постійно наголошує як Комітет ООН проти тортур, так і Європейський комітет із запобігання катуванням.

На мою думку, цей Національний механізм мав би насамперед зосередитись на превентивних заходах щодо застосування в Україні тортур аж до їх повного припинення, одночасно взяв би під контроль питання відшкодування жертвам таких злочинів, проводив би комплексні розслідування системних порушень прав затриманих, в'язнів, хворих у психіатричних лікарнях, інвалідів у будинках престарілих, у Центрах для нелегальних мігрантів, біженців тощо. Крім того, впливав би на припинення практики безкарності правоохоронних органів, включаючи різні просвітницькі заходи, навчання, тренінги правоохоронців.

Про необхідність створення Національного превентивного механізму запобігання катуванням йшлося у поданнях Уповноваженого Президентів України. Питання начебто зрушено з місця, напрацьовано відповідний законопроект, в обговоренні якого взяли участь неурядові правозахисні організації. Запропоновано створити Національне бюро у боротьбі з тортурами. Але раптом від Мін'юсту України з'являються ні з ким не узгоджені законодавчі ініціативи, які нічого нового суспільству не пропонують. Мін'юст навіть себе не бачить складовою цього Національного механізму, попри те, що згідно з Висновком № 190 Державний департамент з питань виконання покарань мав бути підпорядкований Мін'юсту України. Тобто влада вкотре намагається зробити так, щоб нічого не робити.

Консультативний комітет Рамкової конвенції із захисту прав національних меншин. Ще до вступу до Ради Європи (15 вересня 1995 р.) Україною була підписана Рамкова конвенція Ради Європи про захист національних меншин, а 9 грудня 1997 р. вона була ратифікована. Ця Конвенція є першим юридично обов'язковим багатостороннім документом, присвяченим питанням захисту національних меншин.

Механізм моніторингу стану імплементації Рамкової конвенції, крім підготовки періодичних доповідей, передбачає здійснення безпосередніх візитів делегації експертів Консультативного комітету до країни, що звітує, для оцінки реального стану захисту прав національних меншин згідно з положеннями Конвенції. Після розгляду відповідних доповідей і результатів моніторингу Консультативний комітет оприлюднює оціночну доповідь із висновком і рекомендаціями

разом із коментарями на веб-сайті Ради Європи.

Перша доповідь про виконання Україною положень Рамкової конвенції була підготовлена у 1999 р., друга — у 2006 р., третя — у 2009 р.

У Висновку Консультативного комітету та Резолюції Комітету Міністрів Ради Європи *ResCMN(2003)5* «Про виконання Україною Рамкової конвенції про захист національних меншин» зазначається, що Україна доклала необхідних зусиль з питань підготовки законодавства загального характеру для захисту національних меншин. Водночас експертами Ради Європи акцентується увага на недостатньому законодавчому врегулюванні питань, що стосуються імплементації положень Конвенції, включаючи сферу електронних ЗМІ, врегулювання питань мовної політики, забезпечення прав та усунення фактів дискримінації ромів, облаштування осіб, депортованих за національною ознакою, зокрема кримських татар.

Питання моніторингу забезпечення прав національних меншин є одним з пріоритетних напрямів у діяльності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Відповідно до § 2 ст. 25 Рамкової конвенції Омбудсман України брала участь у підготовці трьох доповідей України щодо реалізації її положень, які були подані на розгляд Комітету міністрів Ради Європи.

За ініціативою Уповноваженого з прав людини і підтримки Верховного комісара ОБСЄ у справах національних меншин уперше в Україні у 2002 р. у шести поліетнічних регіонах України було реалізовано спільний проєкт «Моніторинг дотримання прав національних меншин в Україні». За його результатами було підготовлено багатоаспектні рекомендації щодо

удосконалення законодавчої бази, розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності. Згадані документи були надіслані вищим посадовим особам держави, народним депутатам України, центральним органам державної виконавчої влади, керівникам громадських організацій національних меншин.

Враховуючи важливість подальшої імплементації положень Рамкової конвенції про захист національних меншин для країни, Уповноважений з прав людини акцентує увагу на невідкладному прийнятті парламентом законопроектів «Про Концепцію державної етнонаціональної політики» і «Про відновлення прав осіб, депортованих за національною ознакою».

Комітет експертів Європейської хартії регіональних мов або мов меншин. Європейська хартія регіональних мов або мов меншин була підписана Україною 2 травня 1996 р. та ратифікована 15 травня 2003 р. Проте ратифікаційну грамоту депоновано було лише 19 вересня 2005 р. і, як наслідок, цей міжнародний договір набрав чинності для України лише з 1 січня 2006 р. Механізмом моніторингу цього міжнародного документа є Комітет експертів Європейської хартії регіональних мов або мов меншин.

Відповідно до ст. 15 Хартії Урядом України підготовлена Перша періодична доповідь України про виконання Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, яка 1 липня 2007 р. була передана до Секретаріату Ради Європи.

У травні 2008 р. в Україну було здійснено візит експертів Комітету Європейської хартії Ради Європи, які провели моніторинг реального стану імплементації положень Хартії. У рамках візиту експерти мали зустрічі з Уповноваженим з прав людини, пред-

ставниками уряду, центральних та місцевих органів виконавчої влади, керівниками громадських організацій національних меншин. За його результатами підготовлена оціночна доповідь про виконання Україною взятих міжнародних зобов'язань, у якій знайшли відображення конструктивні рекомендації Уповноваженого з прав людини щодо практичної імплементації її положень.

Слід зазначити, що упродовж 2008–2009 рр. до Уповноваженого з прав людини звернулися близько 300 представників національних меншин стосовно виконання зобов'язань, узятих Україною при ратифікації Європейської хартії, зокрема в частині реалізації прав на навчання і вивчення рідної мови та здобуття вищої освіти, спричинених прийняттям постанови Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до Положення про загальноосвітній навчальний заклад» від 30 вересня 2009 р., де йшлося про те, що «в робочий час у державному і комунальному загальноосвітньому навчальному закладі постійно застосовувати українську мову», та виданням Міністерством освіти і науки України наказу «Про зовнішнє незалежне оцінювання навчальних досягнень осіб, які виявили бажання вступати до вищих навчальних закладів України у 2010 році» від 26 червня 2009 р. № 570.

З метою поновлення порушених освітніх прав громадян України за національною ознакою Уповноваженим були направлені Подання Прем'єр-міністрові України та Міністрові освіти і науки України. Відповідно до рішення Конституційного Суду України від 2 лютого 2010 р. № 4 та наказу Міністерства освіти і науки України від 25 березня 2010 р. № 238 зазначені вище мовні права наших громадян були поновлені.

7 липня 2010 р. Комітетом міністрів Ради Європи була прийнята Рекомендація *RecChL(2010)6* щодо застосування Європейської хартії регіональних мов або мов меншин Україною. У пунктах 1–6 згаданих Рекомендацій акцентується на розробленні у тісній співпраці з носіями мов меншин структурованої освітньої політики з питань регіональних мов або мов меншин, забезпеченні їхнього права на здобуття освіти рідною мовою, сприянні трансляції радіо- та телепередач, поширенні продукції ЗМІ та фільмів регіональними мовами або мовами меншин, підтримці функціонування культурних центрів для носіїв цих мов.

Уповноважений з прав людини вважає, що з метою виконання цих рекомендацій необхідно якнайшвидше ухвалити зміни до Закону України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» та Закону України «Про мови», які б відповідали сучасній мовній ситуації, європейським стандартам та принципам Хартії, що сприятиме гармонізації мовної політики в Україні та виконанню міжнародних зобов'язань у цій сфері.

Європейська комісія проти расизму та нетерпимості. Важливим контрольним органом Ради Європи з моніторингу ситуації в боротьбі з насильством, дискримінацією і забобонами щодо осіб або груп осіб за ознакою їхньої расової належності, кольору шкіри, мови, релігії, громадянства чи національного або етнічного походження є Європейська комісія по боротьбі з расизмом і нетерпимістю. У своїй роботі вона вивчає ситуацію по чергово у кожній країні – члені Ради Європи, аналізує її та готує аналітичні доповіді, в яких викладає свої пропозиції і рекомендації щодо подолання проблем расизму і расової нетерпимості.

За 15 років членства України в Раді Європи Комісія вже підготувала три відповідні доповіді по Україні: у 1998, 2002 і 2007 роках. У своїй третій доповіді, у підготовку якої, до речі, Уповноваженим з прав людини зроблено інформаційно-аналітичний та організаційний внесок, Комісія відзначила певний прогрес у нашій державі, який відбувся з погляду як на виконання зауважень і рекомендацій щодо приєднання України до низки міжнародних документів Ради Європи у галузі захисту прав людини, так і внесення відповідних змін і доповнень до національного законодавства. Водночас зазначається, що частина попередніх рекомендацій Комісії не була втілена в життя або була врахована лише частково.

Обговорення існуючої ситуації в Україні щодо боротьби з расизмом та нетерпимістю відбулося за ініціативою Комісії у м. Києві 7 травня 2009 р. на велелюдному круглому столі, де співголовами були голова Комісії та Омбудсман України. Говорячи про загальну ситуацію з виявом в Україні расизму і нетерпимості, голова Комісії Є.-С. Асмуссен, зокрема, зазначила: «Прикро, але ми отримуємо з України негативну інформацію про діяльність ультраправих націоналістів і організацій скінхедів. Це свідчить про те, що в державі склалася дуже серйозна ситуація». Також було зазначено, що боротися з цими ганебними явищами потрібно передусім шляхом роз'яснення, у тому числі на рівні батьків і дітей, неприпустимо ображати інших, які належать не до титульної нації, раси чи етнічної групи.

Певна заслуга Європейської комісії полягає й у введенні в Україні за її рекомендацією статистики щодо вчинення злочинів на ґрунті расової нетерпимості. Тільки у лютому 2009 р.

було видано спільне розпорядження Генеральної прокуратури і керівництва Міністерства внутрішніх справ України щодо обліку злочинів, вчинених на ґрунті расової, національної чи релігійної нетерпимості. На виконання цього розпорядження органи прокуратури та міліції мають організувати роботу щодо обліку злочинів зазначеної категорії, а також запровадити щомісячний звіт про розкриття цього виду злочинності.

На думку Уповноваженого з прав людини, яку я виклала під час роботи згаданого форуму, існуючу проблему треба ретельно вивчати на державному рівні, відкрито обговорювати, захочувати для цього проведення інформаційних компаній проти ксенофобії та расизму у засобах масової інформації, вищих і середніх навчальних закладах, школах, серед молоді й тим самим запобігати їй поширенню на ранніх стадіях.

Створення механізму моніторингу стосовно протидії торгівлі людьми. У травні цього року Уповноважений з прав людини звернулася до Президента України з пропозицією прискорити ратифікацію Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми, положення якої не лише сприяють запобіганню торгівлі людьми, а й запроваджують механізми надання дійової допомоги жертвам злочину. 21 вересня 2010 р. Верховна Рада України ратифікувала цю важливу Конвенцію.

Але варто згадати й ті кроки, які наша країна вже зробила на шляху боротьби з цим ганебним явищем. Як народний депутат України другого скликання я була ініціатором та автором Закону про встановлення кримінальної відповідальності за торгівлю людьми, прийнятого ще у березні 1998 р. Тоді Україна стала третьою країною

Європи, після Бельгії та Німеччини, де було запроваджено Закон, який імплементував у вітчизняне законодавство всі склади міжнародних злочинів, пов'язаних з торгівлею, включаючи і порушення, пов'язані з торгівлею органами людини, а також використання дітей у збройних конфліктах і експлуатацію їх праці. Не випадково в подальшому цей Закон України став матрицею для розробки законів у деяких країнах, зокрема і в США.

У 1999 р. при Уповноваженому з прав людини була створена Національна координаційна рада щодо запобігання торгівлі людьми, яка ініціювала розробку Державної програми протидії торгівлі людьми. Нині вже завершується реалізація третьої такої програми. У Міністерстві внутрішніх справ України та Міністерстві молоді і спорту України створені спеціальні департаменти та підрозділи, на які покладено виконання заходів, передбачених програмами. Можна з упевненістю сказати, що завдяки усім вжитим заходам врятовано життя тисяч людей.

Омбудсман України вітає те, що Конвенцією Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми передбачається створення спеціального механізму моніторингу, зокрема *Групи експертів із заходів стосовно протидії торгівлі людьми* (ГРЕТА). Оціночна процедура щодо протидії торгівлі людьми в країнах буде поділятися на раунди, тривалість яких визначатиме ГРЕТА, яка на початку кожного раунду також визначатиме спеціальні положення, що становитимуть основу для процедури оцінювання. Можуть додатково організовуватися й візити до країн. Потім ГРЕТА готуватиме проект звіту, в якому має надаватися аналіз виконання положень, на яких ґрунтується оцінювання, а також свої

зауваження і пропозиції стосовно того, як зацікавлена країна може впоратися з виявленими проблемами. Проект передаватиметься для коментарів країні, якої стосується оцінювання, і її коментарі братимуться до уваги при укладанні звіту. Звіт і висновки оприлюднюватимуться з часу їхнього прийняття разом з коментарями відповідної країни.

Переконана, що така співпраця із згаданим механізмом моніторингу допоможе країнам — учасникам Конвенції виявити можливі прогалини у законодавчій, нормативній базі або правозастосовній практиці.

Співпраця Уповноваженого з прав людини з Комісаром з прав людини та іншими органами Ради Європи

З перших кроків своєї діяльності Уповноважений з прав людини приділяє особливу увагу співпраці з Радою Європи, налагодженню взаємодії з її керівними та спеціалізованими органами.

Омбудсман України впевнено увійшла до європейської омбудсманівської спільноти і вже у травні 1999 р. у Києві за її ініціативи Радою Європи проведено перший форум європейських омбудсманів.

Унікальним інститутом за своєю роллю у європейській системі захисту прав людини є Комісар Ради Європи з прав людини. Він відіграє, насамперед, координаційну роль, об'єднуючи зусилля національних інституцій з прав людини Європейського регіону, сприяючи їх діалогу, обміну позитивним досвідом, пошуку довгострокових рішень для вирішення проблем у галузі прав людини. Омбудсманом України налагоджено постійний зв'язок з Комісаром Ради Європи.

Так, у червні 2004 р. я зверталася до Комісара Ради Європи з прав людини

А. Хіль Роблеса за сприянням у захисті прав українських моряків, членів екіпажу судна «Zudar Sexto», заарештованих 25 жовтня 2003 р. поліцією Республіки Кабо Верде (Зеленого Мису) за запитом Іспанії про екстрадицію у зв'язку з підозрою в їх належності до злочинного угруповання з контрабанди наркотиків.

Хоча за своїм мандатом Комісар з прав людини не розглядає індивідуальних звернень, на практиці йому нерідко важко пройти повз страждання конкретної людини. Найбільш яскравим прикладом такої результативної взаємодії Єврокомісара Т. Хаммарберга й Омбудсмана України є справа особи без громадянства З. Волошиної. Комісар звернувся до Омбудсмана України з проханням втрутитися у справу щодо врятування життя 52-річної жінки, матері трьох дітей, засудженої до страти за злочин, якого вона не скоювала. На той час вона вже була майже нерухомою, її життя майже 12 років стрімко згасало в жахливих умовах ізолятора тимчасового тримання у м. Сухумі (Абхазія). Завдяки зкоординованим зусиллям спільно з Т. Хаммарбергом нам вдалося врятувати вже приречену жінку та повернути її додому. Нині вона за підтримки Омбудсмана України отримала громадянство України, поновила втрачене здоров'я та повернулася до нормального життя. Дійсно — одне врятоване життя — врятований цілий світ...

Відповідно до ст. 3 Резолюції Комітету міністрів Ради Європи 99 (50) Комісар з прав людини вживає заходів задля налагодження постійного діалогу з державами — учасницями Ради Європи задля досягнення цілей свого мандата. З цією метою він здійснює моніторингові візити до цих держав для вивчення ситуації щодо відповідності їх законодавства і правозасто-

совної практики стандартам Ради Європи у галузі прав людини, а також готує спеціальні доповіді за результатами цих візитів, які подаються Парламентській Асамблеї та Комітетові міністрів Ради Європи.

10–17 грудня 2006 р. Комісар з прав людини Т. Хаммарберг здійснив такий візит до України (перший), під час якого відвідав Київ, Львів та Одесу. Ним, зокрема, було проведено зустрічі з міністрами закордонних справ, юстиції, внутрішніх справ та освіти України, Уповноваженим з прав людини, головою Державного департаменту з питань виконання покарань, представниками Державного комітету у справах національностей та релігій, керівниками основних політичних фракцій Верховної Ради України, міськими головами Львова й Одеси, релігійними лідерами, представниками громадянського суспільства та ін.

У вересні 2007 р. опубліковано Доповідь Комісара за результатами візиту, у XIII розділі якої представлено відповідні рекомендації, спрямовані на поліпшення ситуації [14]. Комісар практикує також повторні візити до відповідних країн для обговорення змін, що відбулися за період, який минув після його першого візиту.

З 2008 р. за ініціативою Т. Хаммарберга розпочато реалізацію проекту «Рівний з рівним». Комісар неодноразово наголошував на тому, що національні інституції з прав людини (НІПЛ), серед яких – Омбудсман України, є ключовими партнерами Ради Європи у забезпеченні захисту прав людини у країнах-учасниках. На його думку, реакція на порушення прав людини має відбуватися передусім на національному рівні, оскільки вона є більш оперативною та цільовою.

Саме тому проект «Рівний з рівним» має на меті розвиток системи

ефективного та довготривалого співробітництва Ради Європи з незалежними позасудовими структурами з прав людини, що діють відповідно до «Паризьких принципів» (активної мережі), сприяння поліпшенню їх діяльності. Проект реалізується у декількох напрямках: проведення практичних семінарів для спеціалізованого персоналу НІПЛ з метою ознайомлення його з європейськими стандартами у галузі прав людини, обміну досвідом; підготовка Радою Європи для НІПЛ двічі на місяць інформації про діяльність Європейського суду з прав людини, Комісара з прав людини, ПАРЄ, Комітету міністрів Ради Європи, конвенційних органів Ради Європи; видання англійською мовою збірника резюме щорічних доповідей НІПЛ (порівняльний аналіз діяльності європейських НІПЛ) та ін.

Враховуючи успішність проекту, з 2010 р. розпочато проект «Рівний з рівним II», до реалізації якого, крім Комісара з прав людини, підключився Генеральний директорат прав людини та правових питань (*DG-HL*) Ради Європи. Омбудсман бере активну участь у реалізації цих проектів.

Для забезпечення більш оперативної співпраці з Комісаром та Генеральним директоратом 21 вересня 2010 р. відбулася зустріч Уповноваженого з прав людини з Президентом ПАРЄ М. Чавушоглу, який перебував з робочим візитом в Україні. Під час зустрічі обговорено найбільш гострі проблеми забезпечення прав людини в нашій державі, зокрема забезпечення свободи слова і прав національних меншин. Президент ПАРЄ висловив сподівання на продовження співпраці, запросивши Омбудсмана України відвідати штаб-квартиру Ради Європи у Страсбурзі.

У травні–листопаді 2011 р. вперше за роки членства в Раді Європи

Україна головуватиме у керівному органі — Комітеті міністрів. Це покладе велику відповідальність на нашу країну. І хоча головування є почесним обов'язком, це, безперечно, дасть змогу привернути увагу європейського співтовариства до нашої держави, її політичного і соціально-економічного розвитку та внести на розгляд Ради Європи низку важливих питань, включаючи проблематику прав людини.

З метою належної підготовки до цієї важливої події розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28 липня 2010 р. № 1509-р утворений Організаційний комітет з підготовки та забезпечення здійснення заходів, пов'язаних з головуванням України в Комітеті міністрів Ради Європи, до складу якого включено представника Уповноваженого з прав людини.

Оргкомітет розглянув та затвердив перелік з трьох пріоритетів головування в Комітеті міністрів Ради Європи.

Серед них: захист прав дітей; права людини та верховенство права на стороні демократії та стабільності в Європі; зміцнення та розвиток місцевої демократії.

Уповноважений з прав людини внесла низку пропозицій до переліку заходів, які могла б запропонувати Україна для проведення під час свого головування в рамках згаданих пріоритетів. Важливе значення, на думку Омбудсмана, для України і країн — членів Ради Європи матимуть такі заходи, проведення яких схвалено Оргкомітетом. У рамках окремих заходів також важливо буде обговорити роль та місце Омбудсманів країн — членів Ради Європи у забезпеченні європейських стандартів у галузі прав і свобод людини. Переконана, Україна зробить ще один важливий крок разом з європейською спільнотою у цьому напрямі.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. *Де Сальвіа М.* Европейская конвенция по правам человека / М. Де Сальвіа ; науч. ред. А. И. Ковлера, Ю. Ю. Берестнева ; пер. И. В. Соболевой. — СПб., 2004. — 267 с.
2. *Висновок № 190 (1995)* Парламентської Асамблеї Ради Європи щодо заявки України на вступ до Ради Європи від 26 вересня 1995 р. // http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_590
3. *Функціонування демократичних інституцій в Україні.* Звіт : ПАРЕ : Комітет з питань дотримання обов'язків і зобов'язань державами — членами Ради Європи (Моніторинговий комітет) ; співдоповідачі : пані Рената Вольванд, Ліхтенштейн, Група Європейської народної партії, і пані Майліс Репс, Естонія, Альянс лібералів і демократів за Європу // <http://assembly.coe.int/Documents/WorkingDocs/Doc10/EDOC12357.pdf>
4. *Карпачова Н. І.* Європейська конвенція з прав і основних свобод людини в українському законодавстві // Віче. — 1998. — № 10. — С. 43–47.
5. *Карпачова Н. І.* Права людини : від проголошення до реального втілення // Вісник Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. — 1999. — № 1. — С. 5–8.
6. *Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р.* : офіц. пер. // Голос України. — 2001. — 10 січ.
7. *Карпачова Н. І.* Стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні : Перша щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. — К., 2000. — 377 с.
8. *Висновок Уповноваженого з прав людини щодо скасування смертної кари в Україні* // Карпачова Н. І. Перший Омбудсман України на захисті прав людини : зб. док. 1998–2006. — К., 2007. — 714 с.
9. *Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 24, 58, 59, 60, 93, 190¹ Кримінального кодексу України в частині, що передбачає смертну кару як вид покарання (справа про смертну кару) № 11-рп від 29 грудня 1999 р.* // Вісник Конституційного Суду України. — 2000. — № 1. — С. 16–21.
10. *Кевін Бойл.* Право на життя // Європейська конвенція з прав людини : основні положення, практика застосування, український контекст / за ред. О. Л. Жуковської. — К., 2004. — 960 с.

11. *Отдельное мнение судьи сэра Джерельда Фицмориса / Европейский Суд по правам человека* : избр. решения : в 2 т. / пред. ред. коллегии — д-р юрид. наук., проф. В. А. Туманов. — М., 2000. — Т. 1. — 856 с. — С. 91–102.
12. *Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини* : Закон України // Урядовий кур'єр. — 2006. — 30 берез.
13. *Туманов В. А.* Европейский суд по правам человека : очерк организации и деятельности. — М., 2001. — 295 с.
14. *Доповідь* Комісара з прав людини Томаса Хаммарберга про його візит до України з 10 по 17 грудня 2006 р. Кабінету Міністрів і Парламентській Асамблеї, 26 вересня 2007 р. (Страсбург). — Страсбург, 2007. — CommDH (2007)15. — 56 с.

Карпачова Н. І. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод — основа формування європейських стандартів прав і свобод людини в Україні

Анотація. У статті йдеться про процес приєднання України до одного з базових документів у галузі прав людини — Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, прийнятої 60 років тому. Висвітлено діяльність Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо приведення законодавства України та правозастосовної практики у відповідність до європейських стандартів, аналізується практика Європейського суду з прав людини щодо України. Новацією статті є аналіз системи постійних контрольних моніторингових органів Ради Європи щодо України. Розкриваються форми співпраці Омбудсмена України з Комісаром з прав людини та іншими органами Ради Європи.

Ключові слова: права і свободи людини, європейські стандарти, Європейський суд з прав людини, Омбудсман, Європейський комітет із соціальних прав, Європейський комітет з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, Консультативний комітет Рамкової конвенції із захисту прав національних меншин, Комітет експертів Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, Європейська комісія проти расизму та нетерпимості, Європейський білл про права людини.

Карпачова Н. И. Конвенция о защите прав человека и основных свобод — основа формирования европейских стандартов прав и свобод человека в Украине

Анотация. В статье идет речь о процессе присоединения Украины к одному из базовых документов в области прав человека — Конвенции о защите прав человека и основных свобод, принятой 60 лет назад. Показана деятельность Уполномоченного Верховной Рады Украины по правам человека по приведению законодательства Украины и правоприменительной практики в соответствие с европейскими стандартами, анализируется практика Европейского суда по правам человека относительно Украины. Новацией статьи является анализ системы постоянных контрольных мониторинговых органов Совета Европы относительно Украины. Раскрываются формы сотрудничества Омбудсмена Украины с Комиссаром по правам человека и другими органами Совета Европы.

Ключевые слова: права и свободы человека, европейские стандарты, Европейский суд по правам человека, Омбудсман, Европейский комитет по социальным правам, Европейский комитет по предупреждению пыток и бесчеловечного или унижающего достоинство обращения или наказания, Консультативный комитет Рамочной конвенции по защите национальных меньшинств, Комитет экспертов Европейской хартии региональных языков или языков меньшинств, Европейская комиссия против расизма и нетерпимости, Европейский билль о правах человека.

Karpachova N. Convention on protection of Human Rights and Fundamental Freedoms is the base of forming of the European Standards of Human Rights and Freedoms in Ukraine

Annotation. The article discusses the process of Ukraine's accession to one of the basic documents on human rights — the Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms, adopted 60 years ago. It refers to the activities of the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights in bringing the legislation and law enforcement practice of Ukraine in line with the European standards, as well as analyzes the practice of the European Court of Human Rights in relation to Ukraine. Innovation of the article is based on the analyses of the the control system of permanent monitoring bodies of the Council of Europe in the context of Ukraine. It develops on the forms of cooperation of the Ombudsman of Ukraine with the Council of Europe Commissioner for Human Rights and other Council of Europe bodies.

Key words: human rights and freedoms, European standards, the European Court of human rights, the Ombudsman, the European committee of social rights, the European committee for the prevention of torture and inhuman or degrading treatment or punishment, the Advisory committee of the framework convention for protection of national minorities, the Committee of experts of the European charter for regional or minority languages, the European commission against racism and intolerance, the European Bill of human rights.

ЄВРОПЕЙСЬКА КОНВЕНЦІЯ З ПРАВ ЛЮДИНИ — НАДІЙНИЙ ДОРОГОВКАЗ ГУМАНІСТИЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

О. ЛАВРИНОВИЧ
*Міністр юстиції України,
кандидат юридичних наук,
доцент,
заслужений юрист України*

З поступальним входженням України до європейського правового простору, розвитком України як демократичної, соціальної, правової держави зростає потреба у вдосконаленні національних і міжнародних юридичних механізмів утвердження та забезпечення конституційних прав і свобод людини. Адже саме права і свободи людини, їх гарантії визначають гуманістичний вимір розвитку Української держави і громадянського суспільства, їх потенційні та реальні перспективи щодо подальшого розвитку на шляху до утвердження демократії та верховенства права.

Очевидно, що з часу проголошення незалежності України і до сьогодні саме права і свободи людини та громадянина є дороговказом конституційного розвитку суспільства та держави, про що, зокрема, свідчать і особливості перебігу конституційного процесу в Україні, особливо після прийняття 28 червня 1996 р. Основного Закону — одного з найбільш прогресивних конституційних актів у пострадянському та постсоціалістичному просторі. Зазначене підтверджує й зміст наріжних положень Конституції України.

Так, стаття 3 Основного Закону встановлює, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [2]. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності Української держави, яка відповідає перед людиною за свою діяльність.

Нині Україна впевнено реалізує конституційовані в Основному Законі права та свободи людини. При цьому важливе місце в їх реалізації належить не лише національним, а й міжнародним конвенційним і організаційно-правовим (інституційним) механізмам. Аргументуючи це положення, слід згадати, насамперед, Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод, ювілей якої нині відзначається в Україні та інших державах — учасницях Ради Європи.

Святкування 60-ї річниці з дня підписання державами — учасницями Ради Європи Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка є однією з пріоритетних загальноєвропейських правових цінностей, є не лише підставою для переосмислення ролі та місця цього визначального

міжнародного акта в державотворчих і правотворчих процесах більшості країн Європи, а й нагодою для ретельного аналізу досвіду втілення в чинне законодавство України гуманоцентричних ідей та ідеалів, закріплених у цьому документі. Адже цінність цієї Конвенції визначається, насамперед, дієвістю її положень у відповідній правотворчій, правозастосовній і правозахисній практиці держав — учасниць Ради Європи, включаючи й Україну.

Як відомо, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, котра стала продуктом кропіткої роботи Консультативної Асамблеї Ради Європи та її фундаторів, була учинена країнами-підписантами, які одночасно були учасниками Ради Європи, 4 листопада 1950 р. у Римі у палаці Берберині під час сесії Комітету Міністрів. Лише Греція та Швеція підписали цей документ пізніше — 28 листопада того ж року в Парижі. Пізніше, 3 вересня 1953 р., Конвенція вступила в дію.

Метою прийняття цієї Конвенції стало не лише забезпечення державами-підписантами на своїй території прав і основоположних свобод людини, а й утвердження політичних традицій, ідеалів свободи і верховенства права, першими кроками повоєнної Європи для забезпечення колективного гарантування певних прав, проголошених у Загальній декларації прав людини. До того ж, як засвідчила преамбула Конвенції, прийняття цього документа підтвердило глибоку віру європейських націй у ті основоположні свободи, які становлять «підвалини справедливості та миру в усьому світі і які найкращим чином забезпечуються, з одного боку, завдяки дієвій політичній демократії, а з іншого боку, завдяки спільному ро-

зумінню і додержанню прав людини, від яких вони залежать» [1].

Упродовж наступних десятиліть Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод доповнювалась і змінювалась шляхом прийняття протоколів до неї, тим самим удосконалюючи механізм своєї дії. На сьогодні, окрім основного тексту, Конвенція містить низку протоколів, у яких розвинені, доповнені чи уточнені окремі положення цього важливого документа.

Конвенцією сформульовано основоположні принципи, тобто ті керівні початки, котрі визначають сутність і зміст основоположних прав людини, є першоосновою її правового статусу. Всі конкретні норми в чинному законодавстві держав — учасниць Ради Європи, які є підписантами цієї Конвенції, повинні відповідати конвенційним принципам, які, по суті, є критерієм їх легітимності. До таких принципів належать, насамперед, принципи непорушності та гарантованості основоположних прав і свободи людини, установлених Конвенцією; верховенство права; існування та дієвість незалежної судової влади; неухильність забезпечення всіма суб'єктами держав — учасниць Ради Європи прав людини, визначених Конвенцією тощо.

Стрижневою частиною Конвенції є розділ I, який розвиває згадані принципи Конвенції та встановлює систему основоположних прав та свобод людини. Так, щонайперше, Конвенція у ст. 2 визначає право кожного на життя, зміст якого полягає в тому, що ніхто не може бути умисно позбавлений життя. Стаття 3 цього документа встановлює заборону катування або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання, а ст. 4 — заборону рабства та примусової праці, тримання в підневільному стані.

До основоположних прав людини Конвенція також відносить право на свободу пересування та особисту недоторканність (ст. 5), право на справедливий суд (ст. 6), право на повагу до приватного та сімейного життя (ст. 8), право на свободу думки, совісті і релігії (ст. 9), право на свободу зібрань та об'єднання (ст. 11), право на шлюб (ст. 12), право на ефективний засіб юридичного захисту (ст. 13) тощо. Перелічені основоположні права людини, закріплені в Конвенції, не потребують коментарів. Вони не лише добре відомі усім суб'єктам правовідносин у державах, які ратифікували Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод, а й є засадничими щодо їх правотворчої та правозастосовної діяльності. Жоден нормативно-правовий акт в Україні та інших державах — учасницях Ради Європи не може суперечити відповідним статтям Конвенції.

Очевидно, що права та свободи, які містяться в Конвенції, — це визначальні європейські стандарти прав людини, покладені в основу діяльності держав — учасниць Ради Європи в галузі дотримання прав людини. У той же час за кожною окремо взятою державою — членом Ради Європи залишається свобода вибору засобів застосування цих стандартів.

Окремо слід зазначити, що Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод є комплексним міжнародним документом у сфері основоположних прав людини. Вона не лише визначила номенклатуру непорушних прав і свобод людини у державах — учасницях ЄС і закликала до їх неухильного дотримання, а й установила інституційні механізми їх захисту. У цьому сенсі цінність Конвенції полягає не стільки у фіксації прав та свобод, скільки у створенні механізму

їх імплементації, сутність якого полягає у виникненні на європейському просторі особливого органу — Європейського суду з прав людини. Саме ця судова інституція забезпечує реалізацію основоположних прав людини, є доволі довершеним контрольним механізмом, закладеним Конвенцією, дотримання державами-учасницями її положень, упровадження норм і принципів у рамки національних правових систем.

Європейський суд з прав людини функціонує в рамках особливого контрольного механізму правової системи Європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод і є унікальним міжнародним юрисдикційним органом. Це полягає у тому, що, на відміну від класичного міжнародного суду в сфері прав людини, право на звернення до нього є не тільки відкритим, у тому числі для індивідів, а й не обмежується необхідністю висловлення на це згоди відповідної держави-відповідача. До того ж порівняно з рішеннями численних квазісудових наднаціональних контрольних органів у сфері прав людини рішення Європейського суду з прав людини є не тільки юридично обов'язковими для держави-відповідача, а й підлягають нагляду за його виконанням з боку Комітету міністрів, повноваження якого визначені Статутом Ради Європи. Очевидним є й те, що рішення Європейського суду з прав людини безпосередньо впливають на розвиток правової системи як самої Конвенції, так і держав — учасниць Ради Європи.

Положення Конвенції не ставлять за мету замінити тим чи іншим способом внутрішнє право держав — учасниць Ради Європи, але мають завдання доповнювати його з метою забезпечення мінімального рівня захисту прав

людини. Відповідно до цього Конвенція певною мірою відіграє роль, яку відведено національній конституції кожної з її держав-учасниць. Так, відповідно до ст. 53 Конвенції «ніщо в цій Конвенції не може тлумачитись як таке, що обмежує чи уневажнює будь-які права людини та основоположні свободи, які можуть бути визнані на підставі законів будь-якої Високої Договірної Сторони чи будь-якою іншою угодою, стороною якої вона є». Тобто Конвенція не ставить за мету підміняти собою положення внутрішнього права або іншого міжнародного договору, хоча її контрольні органи здійснюють ефективний моніторинг за відповідністю цих положень нормам, гарантованим Конвенцією.

Щодо значення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. для нашої держави, слід зазначити, що цей документ заклав основи становлення в Україні якісно нової системи конституційних прав і свобод людини та їх гарантій, що позитивно вплинуло на демократизацію діяльності українських судів, правоохоронних органів, усіх органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб. Знаково, що ратифікація Україною цієї Конвенції передувала прийняттю Конституції України. Через це розділ II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» Основного Закону повною мірою втілює ідеї та ідеали Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а також прогресивний правозахисний європейський досвід.

Як відомо, Україна підписала Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 9 листопада 1995 р. Ратифікація Україною цієї Конвенції стала вирішальною передумовою входження нашої держави до

співтовариства демократичних країн Європи. Законом України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» від 17 липня 1997 р. Верховна Рада України надала згоду на обов'язковість для України цих чинних міжнародних договорів і вони, згідно з ч. 1 ст. 9 Конституції України, стали частиною національного законодавства України.

Після ратифікації Конвенції Верховною Радою України та з набранням нею чинності для України наша держава визнала для себе обов'язковою юрисдикцію Європейського суду з прав людини.

Слід зауважити, що підвищення ефективності норм, які містить Конвенція, може бути досягнуто або шляхом імплементації норм Конвенції у внутрішнє право її держав-учасниць з визнанням за ними пріоритетної сили на одному рівні з нормами конституції та передбачення правила про пряме застосування положень Конвенції у національній правовій системі, або шляхом створення на національному рівні кожної держави-учасниці Конвенції внутрішнього механізму контролю за дотриманням її положень з наданням цьому механізмові повноважень попереднього розгляду індивідуальних заяв, в тому числі на предмет дотримання формальних вимог Конвенції, а також закріпленням можливості подальшого звернення до Суду у випадку, якщо та чи інша складна проблема не знайшла свого вирішення на національному рівні. В Україні ця ідея знайшла часткове втілення в Законі України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського Суду з прав людини», який було ухвалено 23 лютого 2006 р.

З метою дотримання Україною зобов'язань, що випливають з її членства в Раді Європи, та задля ефективного виконання ст. 46 Європейської конвенції з прав людини, згідно з якою держави-учасниці зобов'язуються виконувати остаточне рішення Європейського суду з прав людини у будь-якій справі, де вони є сторонами, Закон зафіксував систему інституційних та процедурних механізмів виконання рішень Європейського суду, а також запобігання новим порушенням Конвенції.

На завершення хотілось би зазначити, що Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, 60-річчя якої ми нині вшануємо, була і залишається важливим чинником розвитку національного державотворення та правотворення, а також об'єднавчим механізмом європейської інтеграції України. Адже, як засвідчує преамбула Конвенції, прийняття цього доленосного документа ставило за мету досягнення тіснішого єднання між членами Ради Європи.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. *Конвенція* про захист прав людини і основоположних свобод, підписана членами Ради Європи 4 листопада 1950 року // Вісник Верховного Суду України. — 1997. — № 3.
2. *Конституція* України, прийнята на V сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.

Лавринович О. В. Європейська конвенція з прав людини — надійний дороговказ гуманістичного розвитку України

Анотація. Стаття присвячена питанням визначального впливу Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, 60-річчя якої відзначається 4 листопада 2010 р., на утвердження і забезпечення прав і свобод людини в Україні. Аналізується сутність і зміст цієї Конвенції, а також закладені в ній конвенційні та інституційні механізми захисту основоположних прав людини. Обґрунтовується висновок про актуальність Конвенції для подальшої євроінтеграції України.

Ключові слова: права і свободи людини, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Європейський суд з прав людини.

Лавринович А. В. Европейская конвенция по правам человека — надежный указатель гуманистического развития Украины

Аннотация. Статья посвящена вопросам значительного влияния Конвенции о защите прав человека и основных свобод, 60-летие которой отмечается 4 ноября 2010 г., на утверждение и обеспечение прав и свобод человека в Украине. Анализируется сущность и содержание этой Конвенции, а также заложенные в ней конвенционные и институционные механизмы защиты основных прав человека. Обосновывается вывод об актуальности Конвенции для дальнейшей евроинтеграции Украины.

Ключевые слова: права и свободы человека, Конвенция о защите прав человека и основных свобод, Европейский суд по правам человека.

Lavrynovych O. European Convention on Human Rights — a reliable indicator of humanistic development of Ukraine

Annotation. Article is dedicated to the issues defining the impact of the Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms, the 60th anniversary of which is being marked November 4, 2010, to affirm and ensure human rights and freedoms in Ukraine. It analyzes the nature and contents of the Convention and the conventional and institutional mechanisms which are incorporated in it to protect basic human rights. It substantiates conclusion of the relevance of the Convention for the further European integration of Ukraine.

Key words: human rights and freedoms, the Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms, the European Court of Human Rights.

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ У ГАЛУЗІ ПРАВ ЛЮДИНИ — ВАЖЛИВИЙ НАПРЯМ ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

В. ТАЦІЙ

*доктор юридичних наук, професор,
академік НАН України,
президент НАПрН України,
ректор Національної юридичної академії України
імені Ярослава Мудрого*

Ратифікувавши 17 липня 1997 р. Європейську конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод*, Україна ще раз підтвердила незворотність та остаточність нових підходів у галузі прав людини, що були проголошені з прийняттям Конституції. Одним із них є необхідність імплементації європейських стандартів у галузі прав людини в національну правову систему.

Слід зазначити, що європейські механізми захисту прав людини не є сталими структурами. З урахуванням нових тенденцій у політико-правовому розвитку вони постійно піддаються оновленню з метою полегшення до них доступу громадян та підвищення рівня ефективності рішень міжнародних правозахисних інстанцій. Так, проблеми захисту прав людини широко обговорювалися нещодавно на міністерській конференції Ради Європи «Про майбутнє Європейського суду з прав людини», яка відбулася

18–19 лютого 2010 р. у швейцарському місті Інтерлакен. Головною проблемою, на думку учасників конференції, є те, що число скарг, які надходять до Європейського суду з прав людини, кожного року збільшується. Водночас 90 % скарг не відповідають критеріям прийнятності, а більше половини постанов виносяться у «справах-клонах», приводом до яких є одна й та сама системна проблема, не вирішена державою.

За підсумками конференції ухвалено «План дій», в якому, зокрема, наголошується на необхідності ефективної імплементації стандартів прав людини національними державами. Учасники конференції погодилися з тим, що саме на національних органах лежить обов'язок із забезпечення ефективної реалізації прав людини. На сьогодні удосконалення державної політики в напрямі всебічного захисту та гарантування прав і свобод кожної людини в обсязі європейських стандартів є

* Європейська конвенція ратифікована Законом України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» від 17 липня 1997 р. № 475/97-ВР.

© В. Тацій, 2010

ключовим питанням, на вирішення якого мають спрямовуватися зусилля парламенту, Президента України, Уряду й інших державних інституцій.

Проблема імплементації європейських стандартів у галузі прав людини вимагає передусім вирішення питання про місце відповідних міжнародних договорів у національній правовій системі та їх юридичну силу.

Відповідно до ч. 1 ст. 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Це положення розвивається у Рішенні Конституційного Суду України від 9 липня 1998 р. № 12-рп/98 у справі за конституційним зверненням Київської міської ради професійних спілок щодо офіційного тлумачення ч. 3 ст. 21 Кодексу законів про працю України (справа про тлумачення терміна «законодавство»), згідно з яким під терміном «законодавство» необхідно розуміти прийняті в межах повноважень і відповідно до Конституції та законів України: закони України, чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України; постанови Верховної Ради України; укази Президента України; декрети і постанови Кабінету Міністрів України.

Положення, згідно з яким міжнародні договори є частиною національного законодавства, закріплене також Цивільним кодексом України (ч. 1 ст. 10), Сімейним кодексом України (ч. 1 ст. 13), іншими законодавчими актами України. Згідно зі ст. 3 КК України законодавство України про кримінальну відповідальність становить КК України, який ґрунтується на Конституції України та загальновизнаних принципах і нормах міжнародного

права. Закони України про кримінальну відповідальність повинні відповідати положенням, що містяться в чинних міжнародних договорах, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України.

Органи державної влади України у своїй діяльності повинні керуватися нормами міжнародних договорів. Так, згідно зі ст. 4 Закону України «Про прокуратуру» від 5 листопада 1991 р. № 1789-ХІІ одним із завдань органів прокуратури є захист від протиправних посягань, гарантованих Конституцією, іншими законами України та міжнародними правовими актами соціально-економічних, політичних, особистих прав і свобод людини та громадянина. Однією з цілей парламентського контролю, який здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, є захист прав і свобод людини та громадянина, проголошених Конституцією України, законами України і міжнародними договорами України (ст. 3 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23 грудня 1997 р. № 776/97-ВР).

Відповідно до Кодексу адміністративного судочинства України адміністративне судочинство здійснюється відповідно до Конституції України, вказаного Кодексу та міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Відповідно до ч. 1 ст. 4 Господарського процесуального кодексу України суд ухвалює рішення у справах на підставі Конституції, інших актів законодавства України, міжнародних договорів України в порядку, передбаченому цим Кодексом. Вищий господарський суд України в Інформаційному листі від 18 листопада 2003 р. № 01-8/1427 «Про юрисдикцію Європейського суду з прав людини в Україні» зазначив,

що господарські суди в процесі здійснення правосуддя повинні керуватися нормами міжнародних договорів, ратифікованих у встановленому порядку.

Згідно зі ст. 27 Віденської конвенції про право міжнародних договорів, держави не можуть відмовитися від дотримання міжнародного договору на тій підставі, що він суперечить національному праву. Щодо співвідношення норм національного і міжнародного права в системі національного законодавства України, то згідно з ч. 2 ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори» від 29 червня 2004 р. № 1906-IV, якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору. Аналогічні положення закріплені й на рівні галузевого законодавства, зокрема в Цивільному кодексі України (ч. 2 ст. 10), Цивільному процесуальному кодексі України (ст. 428), Кодексі законів про працю України (ст. 81), Житловому кодексі України (ст. 193) та інших законодавчих актах України*. Отже, в Україні визнається та діє принцип пріоритету міжнародних договорів, визнаних державою в установленому законом порядку.

При цьому слід мати на увазі, що відповідно до ч. 2 ст. 9 Конституції України укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України. На забезпечення цього конституційного положення спрямована передбачена ч. 1 ст. 151 Конституції

України процедура надання Конституційним Судом України за зверненням Президента України або Кабінету Міністрів України висновку про відповідність Конституції України чинних міжнародних договорів України (так званий «наступний конституційний контроль») або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість («попередній конституційний контроль»). Ця процедура конкретизується у главі 14 (статті 86–89) Закону України «Про Конституційний Суд України». Так, ряд положень Статуту Міжнародного кримінального суду було визнано Конституційним Судом України неконституційними, в результаті чого Римський Статут не був ратифікований Верховною Радою України. Відповідно до ч. 2 ст. 152 Конституції України закони, інші правові акти або їх окремі положення, що визнані неконституційними, втрачають чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність.

Таким чином, вказані положення свідчать про те, що міжнародні договори, які є чинними в Україні, не можуть суперечити Конституції України, в іншому випадку вони визнаються Конституційним Судом України неконституційними та втрачають чинність.

Цілком очевидно, що проблема імплементації міжнародних стандартів прав людини лежить не лише в площині законодавчих положень. Багато в чому можливість впливу міжнародних договорів з прав людини на національну правову систему залежить від готовності до цього судової

* Див.: Міжнародний пакт про громадянські та політичні права : позиція держави та погляд громадянського суспільства (зб. док.) / упоряд. Г. О. Христова ; наук. ред. О. М. Рудневої. — К., 2007. — С. 108–110.

влади, яка покликана забезпечити їх застосування при розгляді конкретних судових справ.

Однак більшість суддів України переконані у виключно факультативній ролі міжнародних договорів при врегулюванні внутрішньодержавних відносин, що призводить до ігнорування положень міжнародних договорів з прав людини. Крім того, навіть аналогічне врегулювання одного й того ж питання і у внутрішньодержавному законодавстві, і в міжнародному праві людини не повинно виключати можливості (в окремих випадках — навіть необхідності) застосування положень міжнародних договорів, оскільки це підкреслює повагу правосуддя до прав людини і свідчить про сумлінне виконання зобов'язань держави у цій сфері. Проте слід уникати ситуацій, коли такі посилання є формальними, для цього необхідне значне підвищення рівня правосвідомості юридичної спільноти України.

Отже, значення міжнародно-правових договорів у сфері прав людини у регулюванні внутрішньодержавних відносин не повинно зводитися виключно до застосування їх положень у процесі подолання прогалин і колізій у національному законодавстві. Суди у своїй практиці мають також звертатися до положень визнаних Україною міжнародно-правових договорів з прав людини у процесі тлумачення відповідних норм національного законодавства, що дасть змогу забезпечити його застосування у світлі міжнародних стандартів прав людини.

Вже у 2005 р. було розроблено проект Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про застосування судами міжнародних договорів України

при здійсненні правосуддя», у преамбулі якого було наголошено, що міжнародні договори України, які набрали чинності, не лише сприяють розвитку міждержавного співробітництва у різних сферах суспільного життя та належному забезпеченню національних інтересів, здійсненню цілей, завдань та принципів зовнішньої політики України, закріплених у Конституції України, а й через свій пріоритет перед нормами відповідних законодавчих актів України можуть змінювати регулювання правових відносин, встановлене законодавством України.

У проекті постанови розкривалися такі питання як поняття і місце загально-визнаних принципів і норм міжнародного права в національній правовій системі, поняття і місце міжнародних договорів, порядок та форми надання Україною згоди на обов'язковість для себе міжнародно-правових договорів, тлумачення положень міжнародних договорів, форми застосування самовиконуваних і несамовиконуваних норм, закріплених у міжнародних документах тощо. Цей проект постанови був переважно орієнтований саме на застосування Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод*.

Визнання вищою судовою інстанцією України необхідності прийняття заходів щодо сприяння впровадженню положень міжнародних договорів України до судової практики України слід визнати позитивним кроком з боку держави. Така постанова є надзвичайно важливою для подальшого розвитку судової, і в цілому — правозастосовної практики України в напрямі всебічного захисту прав люди-

* Див.: Міжнародний пакт про громадянські та політичні права : позиція держави та погляд громадянського суспільства (зб. док.) / упоряд. Г. О. Христова ; наук. ред. О. М. Рудневої. — К., 2007. — С. 110–115.

ни, однак вона досі так і не була ухвалена Верховним Судом України.

Окрім зазначених проблем загального характеру, як на законодавчому рівні, так і на рівні юридичної практики, виникає чимало складнощів щодо імплементації європейських стандартів забезпечення окремих прав осіб, зокрема у соціально-економічній сфері. Європейська конвенція нерідко розглядається як ефективний інструмент захисту громадянських та політичних прав, однак на сьогодні вона також виступає дієвим засобом, що сприяє реалізації права власності та інших соціально-економічних прав, а практика Європейського суду з прав людини в цій сфері виступає орієнтиром для розвитку та вдосконалення національної системи захисту прав цієї категорії.

За даними національного соціологічного опитування щодо стану дотримання прав людини в Україні, проведеного соціологічною службою Центру Разумкова у 2009 р., понад чверть опитаних найважливішими назвали саме соціальні та економічні права, при цьому респонденти найнижче оцінили стан їх дотримання. Очевидно, що не все можливе зроблено державою у сфері вдосконалення механізму захисту та гарантування соціально-економічних прав людини та приведення їх у відповідність до європейських стандартів.

Право на мирне володіння своїм майном закріплене у ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції про захист прав та основоположних свобод людини, яка проголошує, що «кожна фізична або юридична особа має право мирно во-

лодіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений свого майна інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом або загальними принципами міжнародного права».

Слід мати на увазі, що концепція власності чи «майна» тлумачиться Європейським судом з прав людини дуже широко, включаючи в себе значний спектр економічних інтересів. Прецедентним правом до сфери дії ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції було включено такі об'єкти: рухоме та нерухоме майно, матеріальні та нематеріальні інтереси, такі як акції, патенти, рішення арбітражу, право на пенсію, право власника будинку на стягнення орендної плати, економічні інтереси, пов'язані з веденням бізнесу, право займатися тією чи іншою професією, правомірні очікування застосування певних умов до індивідуальної ситуації, що вимагає правового вирішення*. Дія ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції поширюється на кожен як фізичну, так і юридичну особу. З цього випливає, що компанії можуть висувати свої вимоги у зв'язку з втручанням в їх право власності. Але акціонери не мають права, за загальним правилом, висувати вимоги, пов'язані зі шкодою, завданою компанії. Порушення цілісності корпоративної структури може бути допущено лише в тому випадку, коли компанія не може висунути вимоги через свої адміністративні органи чи ліквідаторів.

Порушення права на мирне володіння майном може виникнути внаслідок невиконання рішення національного суду. Це положення Європейський суд з прав людини підкреслив у

* Див., наприклад, рішення Європейського суду з прав людини у справах: «Хентріх проти Франції» (1994 р.); «Святі монастирі проти Греції» (1994 р.); «Пресос Компанія Нав'єра А. О. проти Бельгії» (1995 р.); «Ака проти Туреччини» (1998 р.); «Папаколас проти Греції» (1999 р.); «Брумареску проти Румунії» (1999 р.); «Імобіліаре Софі» проти Італії» (1999 р.); «Спачек проти Республіки Чехія» (1999 р.); «Бейлер проти Італії» (2000 р.); «Шассану проти Франції» (2000 р.); «Карбонара і Вентура проти Італії» (2000 р.); «Колишній король Греції та інші проти Греції» (2000 р.).

справах «Брумареску проти Румунії», «Жовнер проти України», «Півень проти України», «Ромашов проти України» та ін.*

Отже, в разі невиконання рішень національних судів, які стосуються майнових прав громадян, порушується не тільки право на справедливий судовий розгляд, гарантоване ст. 6 Конвенції, яке стосується також виконання судових рішень, а й право власності, що захищається Протоколом № 1 до Європейської конвенції.

Першою справою, у якій Європейським судом з прав людини було винесено рішення про порушення Україною ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції, а також ст. 6 Конвенції, була справа «Совтрансавто-Холдинг проти України». У рішенні Європейського суду у цій справі було чітко окреслено принципи «позитивних зобов'язань» держави, які були закладені у рішенні Суду у справі «Бейелер проти Італії». Йдеться про два «позитивних зобов'язання», недотримання яких державою-відповідачем було покладено в основу, крім іншого, констатації Судом порушення права власності заявника в іншій справі — «Єржи Броніовські проти Польщі». Це, з одного боку, «зобов'язання держави забезпечувати ефективну реалізацію права власності», і з другого — «зобов'язання держави адекватно реагувати з максимальною когерентністю на ситуацію, в якій опиняється заявник унаслідок порушення його права власності».

Найбільша кількість рішень, винесених Судом щодо України, стосується

ся тривалої невиконання коштів працівникам державних установ. Першою хвилею рішень були рішення, що стосувались невиконання заборгованостей по заробітній платні**. Першим таким рішенням, на яке Європейський суд з прав людини посилався пізніше, є рішення у справі «Ромашов проти України» (2004 р.)***. Заявник скаржився на тривале невиконання рішення комісії з трудових спорів від 16 червня 1998 р., винесеного на його користь. Він також стверджував, що йому не було надано компенсацію за зменшення вартості присудженої йому суми, як було визначено рішенням Лисичанського міського суду від 23 січня 2002 р.

У своєму рішенні у цій справі Європейський суд зазначив, що «державні органи не можуть довільно посилатись на відсутність коштів як на виправдання невиконання зобов'язань за боргом, визначеним судовим рішенням» (п. 43 Рішення). У подібній справі щодо невиконання заборгованості по заробітній платні «Анацький проти України» Європейський суд зазначив, що «з огляду на невиконання рішення з грудня 2002 р., приблизно два роки та одинадцять місяців, та неспроможність здійснити необхідні заходи для виконання рішення на користь заявника державні органи позбавили п. 1 ст. 6 Конвенції та ст. 1 Протоколу № 1 їх практичного змісту» (п. 22 Рішення).

Другим типом справ цієї категорії є справи, пов'язані з невиконанням рішень суду про виплату надбавок вчителям, передбачених ст. 57 Закону

* Загалом скарги на тривале невиконання рішень суду є чи не найбільшою групою справ, що розглядалися Європейським судом з прав людини в контексті порушення Україною ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції.

** Окрім цитованих нижче справ, див., наприклад, «Михайленко та інші проти України», «Трихліб проти України», «Кучеренко проти України», «Черниш проти України» та ін.

*** Хоча у справі «Ромашов проти України» не було посилання на ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції, відсилання на це рішення присутнє у більшості подібних справ, пов'язаних із невиконанням коштів державними установами.

України «Про освіту». Серед перших рішень, ухвалених Європейським судом з прав людини, були рішення від 29 червня 2004 р. у справах «Півень проти України» та «Жовнер проти України». За обома скаргами Суд постановив, що було порушено ч. 1 ст. 6 Конвенції стосовно права на судовий розгляд упродовж розумного строку, а також ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції щодо того, що кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном, та призначив сплати на відшкодування матеріальної та моральної шкоди.

На сьогодні Європейський суд з прав людини виніс понад десяток рішень та ухвал у справах проти України, в яких так чи інакше йшлося про вирішення земельних спорів. Здебільшого у рішеннях знову наголошувалось на порушенні з боку України положень ст. 6 Конвенції в частині виконання рішень національних судів.

У справі «Остапенко проти України» заявник, який є фермером, звернувся до міської та районної рад з клопотанням про надання йому додаткової ділянки землі для його ферми. Клопотання було відхилено, відмова була оскаржена заявником у суді. Рішення суду, винесене на користь заявника, декілька разів переглядалось, рішення суду від 4 квітня 2000 р., винесене на користь заявника, станом на час звернення до Європейського суду з прав людини залишалось невиконаним сім років і два місяці.

Уряд стверджував, що ділянка землі, з приводу якої скаржився заявник, не може розглядатись як його «власність» у сенсі ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції, оскільки рішення від 4 квітня 2000 р. передбачає передачу землі у довгострокове користування, а не у власність. У зв'язку з цим Суд звернув увагу, що «майном» у

сенсі ст. 1 Протоколу № 1 може бути як «існуюче майно», так і активи, включаючи скарги, у зв'язку з якими заявник може стверджувати, що він має щонайменше «законне сподівання» на те, що вони будуть реалізовані, як це було вказано у рішенні Суду у справі «Пресос Компанія Нав'єра СА та інші проти Бельгії». Серед інших рішень, пов'язаних із земельними спорами, можна назвати рішення у справах «Борщевська проти України», «Довгих проти України», «Чуян проти України», «Бочан проти України», «Сокурєнко і Стригун проти України», «Пономарєнко проти України» та ін.

При аналізі справ, що стосуються ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції, не можна оминати справу «Гайдук та інші проти України», котра стосувалась питання повернення вкладів до колишнього Ощадбанку СРСР.

При аналізі цієї справи Суд насамперед нагадав, що поняття «майно» в розумінні ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції містить майнові цінності, в тому числі боргові вимоги, згідно з якими заявник може претендувати щонайменше на «законне сподівання» на фактичне користування правом власності, однак це положення не гарантує жодного права на те, щоб стати власником того чи іншого майна. Тобто ст. 1 Протоколу № 1 не встановлює для держав загального обов'язку щодо проведення систематичного індексування заощаджень для виправлення згубних наслідків інфляції та збереження купівельної спроможності вкладених коштів. Суд вказав, що право на індексування заощаджень не гарантується як таке ст. 1 Протоколу № 1 (рішення у справі «Рудзінська проти Польщі», а також у справі «Трайковські проти Югославської Республіки Македонії»), відтак згадана

стаття не може бути застосована до випадків, що розглядаються.

Зазначені європейські стандарти захисту права власності мають стати орієнтирами для вдосконалення державної політики в цій сфері, особливо враховуючи визнання Законом України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 р. 3477-IV практики Суду джерелом права України (ст. 17 Закону). Це положення фактично означає офіційне визнання Україною прецедентного права Європейського суду з прав людини.

До базових європейських стандартів у галузі прав людини належить також Європейська соціальна хартія, яка доповнює Європейську конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод у сфері економічних та соціальних прав. Вона закладає підвалини кількох основоположних прав і свобод та встановлює наглядовий механізм за системою колективних скарг та національних звітів, що гарантують впровадження цих прав у державах — сторонах Хартії. Нещодавно Хартія була переглянута, і нова редакція Соціальної хартії 1996 р. поступово замінює угоду 1961 р. Хартія охоплює увесь спектр соціально-економічних прав, зокрема право на житло, охорону здоров'я, освіту, працевлаштування, соціальний захист, вільне пересування осіб та недискримінаційне ставлення.

Україна ратифікувала Європейську соціальну хартію (переглянуту) 14 вересня 2006 р., приєднавшись до 27 статей та 74 пунктів Хартії. Тим самим Україна підтвердила свій європейський вибір і взяла на себе зобов'язання сприяти забезпеченню надійних передумов для реалізації прав та свобод громадян у всіх їх проявах. Водночас Верховна Рада не ратифікувала трьох

із дев'яти обов'язкових статей, до яких входять ст. 12 (право на соціальне забезпечення), ст. 13 (право на соціальну та медичну допомогу) і ст. 19 (право трудящих-мігрантів та їхніх сімей на захист і допомогу). Україна також не приєдналася до п. 1 ст. 4 Хартії, яка гарантує право на справедливий винагороду («Визнати право трудящих на винагороду, котра гарантує їм і їхнім сім'ям достатній рівень життя»). При цьому усі зазначені права (крім прав мігрантів) гарантовані Конституцією України.

Після ратифікації Хартії Урядом України було затверджено План заходів щодо виконання положень Європейської соціальної хартії (переглянутої) на 2007–2010 роки (Розпорядження Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2007 р. № 237-р.). Цей план заходів має стати ефективним інструментом моніторингу реалізації Україною положень Хартії, який може використовуватись як міжнародними моніторинговими органами чи групами міжнародних експертів, а також самими державними органами, відповідальними за впровадження Хартії, так і науковцями, громадськими організаціями України, які працюють у цій сфері.

Слід визнати, що в Україні в основному забезпечено право на працю й відпочинок, створені правові умови для колективних форм захисту трудових прав тощо. Водночас не можна назвати задовільними стан і темпи реформування законодавства про працю, особливо з огляду на те, що затримка опрацювання проекту Трудового кодексу України гальмує подальшу діяльність щодо поліпшення цієї широкої за колом відносин галузі. Проект цього Кодексу від 20 травня 2008 р. приймається за основу вже двічі, бо робота над першим, прийня-

тим у 2003 р., зайшла у глухий кут. Майже за чотири десятиріччя дії чинного Кодексу законів про працю знадобилося не тільки вносити до нього численні зміни й доповнення, а й приймати багато окремих законів («Про зайнятість населення», «Про відпустки», «Про оплату праці», «Про охорону праці», «Про профспілки, їх права та гарантії діяльності», «Про колективні договори та угоди», «Про порядок вирішення колективних трудових спорів» тощо). Такий стан законодавства у цій сфері робить громіздкою систему нормативного регулювання, ускладнює застосування норм різних актів, які не тільки дублюють, а інколи й суперечать одна одній. Завершення опрацювання проекту такого універсального акта, як Трудовий кодекс, допоможе впорядкувати нормативне регулювання у цій сфері.

Стаття 47 Конституції України закріплює право на житло та визначає основні напрями державної політики у житловій сфері. На конституційному рівні зазначається, що держава створює умови, за яких кожний громадянин матиме змогу побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду. Громадянам, які потребують соціального захисту, житло надається державою та органами місцевого самоврядування безоплатно або за доступну для них плату відповідно до закону.

Основним законодавчим актом у сфері регулювання житлових відносин виступає Житловий кодекс УРСР від 30 червня 1983 р., який орієнтований на захист комунальної та державної форми власності на житло та жодним чином не відбиває конституційні принципи державно-правової політики в житловій сфері. Верховна Рада України 6 листопада 2009 р. ухвалила постанову «Про прийняття за основу

проекту Житлового кодексу України». Отже, до основних завдань законодавчої діяльності в Україні належить ухвалення нового Житлового кодексу України.

Не можна назвати задовільним і стан справ у розвитку законодавства із загальнообов'язкового державного медичного соціального страхування. Його розбудова, розпочата з прийняттям у 1998 р. «Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» і розвинута із введенням у дію законів про страхування від безробіття, нещасного випадку на виробництві, тимчасової втрати працездатності та про пенсійне страхування, загальмувала саме на медичному страхуванні. Водночас ухвалений Верховною Радою України 8 липня 2010 р. Закон «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування», який набуває чинності з 1 січня 2011 р., так і залишив цю проблему відкритою. Лише в п. 9 Прикінцевих та перехідних положень згаданого Закону йдеться про необхідність запровадження загальнообов'язкового державного соціального медичного страхування.

Можна зрозуміти труднощі, що виникають при запровадженні загальнообов'язкового державного медичного страхування. Наприклад, як поєднати страхову медицину з правом на безоплатне надання медичної допомоги в державних і комунальних закладах охорони здоров'я, визнаним ч. 3 ст. 49 Конституції України?

У нових соціальних реаліях, на наше переконання, для більшості пересічних громадян збереження системи безоплатної медичної допомоги є вкрай важливим. Тому слід звернути увагу й на те, що у з'ясуванні поняття «безоплатність» не може бути двох ду-

мок: людина не повинна оплачувати медичні послуги в таких закладах. Наголосимо на своєчасності рішення Конституційного Суду від 29 травня 2002 р. щодо цього питання й однозначності трактування терміна «безоплатність»: індивід, який отримує таку допомогу в державних і комунальних закладах охорони здоров'я, не зобов'язаний відшкодувати її вартість ні у вигляді будь-яких платежів, ні у будь-якій іншій формі незалежно від часу надання медичної допомоги.

Україні є багато над чим працювати і в забезпеченні такого важливого права, як право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло, передбачене ст. 48 Конституції України. За таких складних економічних умов потрібна консолідація зусиль усіх владних інституцій держави. Верховна Рада України покликана, як це встановлено у ст. 92 Конституції, розробити основи внутрішньої соціальної політики, Кабінет Міністрів України – програми щодо її реалізації, а Президент у межах повноважень, наданих Основним Законом, – забезпечити контроль і гарантування дотримання зазначених соціально-економічних прав.

Нарешті, слід наголосити, що з самого початку заснування діяльність Ради Європи була спрямована на забезпечення рівноправності жінок та чоловіків. Заборона дискримінації встановлена у ст. 14 Європейської конвенції, яка передбачає, що здійснення прав і свобод, викладених у Конвенції, гарантується без будь-якої дискримінації, зокрема за ознакою статі.

В останній час в Україні також помітно актуалізувалися дискусії щодо захисту від дискримінації за ознакою статі та забезпечення рівних прав

та можливостей жінок і чоловіків у всіх сферах суспільного життя. Принцип рівноправ'я жінок і чоловіків закріплений Україною на конституційному рівні (ст. 24 Конституції України).

З метою реалізації цього конституційного принципу Верховною Радою України був прийнятий Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 8 вересня 2005 р., який набув чинності 1 січня 2006 р. Однак з метою усунення проблем законодавчого регулювання у сфері забезпечення гендерної рівності в Україні низка положень цього Закону потребує конкретизації, тлумачення або перегляду:

а) Закон запроваджує до правового поля України концепцію так званої позитивної дискримінації, яка визнається всім світом доцільним, але виключним заходом досягнення рівних прав і можливостей уразливих категорій населення. Поняття «позитивні дії» визначається в Законі та згадується в багатьох його статтях (зокрема у статтях 1, 3, 7, 12, 16, 19), у зв'язку з чим необхідно ухвалити відповідні підзаконні нормативно-правові акти, які визначають основні принципи та вимоги щодо їх застосування відповідно до міжнародних стандартів прав людини (зокрема, ст. 4 Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок та Загальної рекомендації № 25 Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок);

б) частина 2 ст. 22 Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» передбачає, що «особи будь-якої статі або групи осіб мають право надсилати повідомлення про порушення рівності прав та можливостей жінок і чоловіків до Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок», яке супере-

чить компетенції цієї міжнародної установи. Це положення має бути переглянute або розтлумачене компетентними органами з урахуванням Факультативного протоколу до Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок. У роз'ясненні цього положення має бути вказано, що звернення до Комітету може відбуватися лише з приводу порушення права жінки чи групи жінок;

в) Законом передбачається необхідність проведення гендерно-правової експертизи законодавства України. Нині на законодавчому рівні закладено нормативні основи проведення такої експертизи, проте фактично не визначено її методологічних засад. Згідно з Наказом Міністерства юстиції України від 12 травня 2006 р. № 42/5 «Деякі питання проведення гендерно-правової експертизи» єдиним критерієм, за яким здійснюється гендерно-правова експертиза, виступає відповідність чинного акта законо-

давства чи проекту нормативно-правового акта «міжнародно-правовим актам з прав людини стосовно дотримання принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків». Це свідчить про необхідні систематизації цих актів та визначення закладених у них основних принципів гендерного аналізу на законодавчому рівні, що, у свою чергу, дасть змогу розробити й нормативно закріпити методикку проведення гендерно-правової експертизи, яка відповідає європейським та світовим стандартам.

Загалом відповідно до європейських стандартів національне законодавство має визначити належні та ефективні засоби юридичного, передусім судового захисту осіб у випадках дискримінації за ознакою статі та забезпечити юридичне підґрунтя для попередження та протидії всім формам чи проявам дискримінації в усіх сферах життєдіяльності соціуму.

Тацій В. Я. Імплементация европейских стандартов у галузі прав людини — важливий напрям правової політики України

Анотація. У статті розглянуто питання щодо необхідності імплементации европейских стандартов у галузі прав людини в національну правову систему. Зазначено, що проблема імплементации вимагає вирішення питання про місце відповідних міжнародних договорів у національній правовій системі та їх юридичну силу. Аргументовано, що значення міжнародно-правових договорів у сфері прав людини у регулюванні внутрішньодержавних відносин не повинно зводитися виключно до застосування їх положень у процесі подолання прогалин і колізій у національному законодавстві.

Ключові слова: права людини, імплементация, правова система, національне законодавство, міжнародно-правові договори.

Тацій В. Я. Имплементация европейских стандартов в сфере прав человека — важное направление правовой политики Украины

Анотация. В статье рассмотрены вопросы о необходимости имплементации европейских стандартов в сфере прав человека в национальную правовую систему. Отмечено, что проблема имплементации требует разрешения вопроса о месте соответствующих международных договоров в национальной правовой системе и их юридическую силу. Аргументировано, что значение международно-правовых договоров в сфере прав человека в регулировании внутрисоциальных отношений не должно сводиться исключительно к применению их положений в процессе преодоления пробелов и коллизий в национальном законодательстве.

Ключевые слова: права человека, имплементация, правовая система, национальное законодательство, международно-правовые договоры.

Tatciy V. Implementation of the European standards in a sphere of human rights as important orientation of Ukrainian legal policy

Annotation. A question about the necessity of implementation of the European standards in a sphere of human rights into a national legal system is considered in the article. It is mentioned that the problem of referred implementation requires the decision of question about the place and legal force of the proper international conventions in a national legal system. It is argued that the significance of international legal conventions in the sphere of human rights in regulation of internal state relations must not be reduced exceptionally to application of their provisions in the process of overcoming of lacunas and collisions in a national legislation.

Key words: human rights, implementation, legal system, national legislation, international legal conventions.

ЄВРОПЕЙСЬКА КОНВЕНЦІЯ З ПРАВ ЛЮДИНИ І ОСНОВНИХ СВОБОД: ГЕНЕЗА НАМІРІВ І ПРАВА

В. БУТКЕВИЧ

*доктор юридичних наук,
професор,
суддя Європейського суду
з прав людини у відставці*

Підготовка до проекту Конвенції

Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод 1950 р. (ЄКПЛ) була підписана у Римі 4 листопада 1950 р. після порівняно нетривалого, але надзвичайно бурхливого періоду підготовки проекту документа. Сьогодні цей документ називають по-різному: «найбільшим досягненням Ради Європи», «єдиним значущим для людей договором у міжнародному праві», «першим прикладом ефективного міжнародного законодавства», «єдиним і найбільш важливим політико-правовим знаменником для держав європейського континенту», «Конституцією прав людини європейської спільноти» тощо. Цей ряд порівнянь, метафор, а в деяких випадках і гіпербол, можна продовжити. Головне, про що вони свідчать, — це про великий авторитет ЄКПЛ у держав, міжнародних організацій і людей.

Саме тому умови її прийняття і особливого розвитку мають бути досліджено. Не все, про що мріялося на початку, увійшло до системи положень Конвенції, багато з того, що в ній зараз знаходимо, навіть

у найбільш оптимістичних уявленнях не допускалось за можливе. ЄКПЛ подала найбільш відчутний урок фахівцям у галузі міжнародного права: міжнародний договір тоді буде корисним і ефективно регулюватиме міжнародні відносини, коли до нього підходять як до «живого регулятора», а не як до сухого, «бездушного» тексту.

Вперше бажання мати Європейську конвенцію прав людини було висловлено у травні 1948 р. у Гаазі на Міжнародній раді Європейського руху. Сьогодні досить популярною є точка зору, що збудником розробки і прийняття ЄКПЛ була Загальна декларація прав людини. Гадаю, що це не зовсім точно. Розробка цих двох документів велася паралельно під впливом післявоєнного руху за демократію і права людини. Прийняття Загальної декларації прав людини істотно вплинуло на формулювання правових положень ЄКПЛ. Сама ідея захисту прав людини впливала із Статуту ООН, який вперше в історії міжнародно-правового регулювання закріпив в основоположному універсальному міжнародному договорі положення про права людини в їх правовому кон-

тексті, але поки що як політичні наміри (саме тому тут вживається прийменник «про»): утвердити віру в основні права людини, в гідність і цінність людської особи, в рівноправність чоловіків і жінок (Преамбула); «ООН сприяє: загальній повазі та додержанню прав людини і основних свобод для всіх без різниці раси, статі, мови і релігії» (ст. 55); «всі Члени Організації зобов'язуються до спільних і самостійних дій у співробітництві з Організацією для досягнення цілей, зазначених у ст. 55» (ст. 56); економічна і соціальна рада «уповноважується робити рекомендації з метою заохочення поваги і додержання прав людини та основних свобод для всіх». «Рада уповноважується підготувати для подання Генеральній Асамблеї проекти, що входять до її компетенції» (ст. 62); «економічна і соціальна Рада утворює комісії... по заохоченню прав людини» (ст. 68); і ст. 76: «основні завдання системи опіки відповідно до цілей ООН полягають у тому, щоб: с) заохочувати поважання прав людини і основних свобод для всіх без різниці раси, статі, мови і релігії; d) забезпечувати однакове ставлення до Членів Організації та їх громадян у галузі соціальної, економічної і торговельної, а також однакове ставлення до них у провадженні правосуддя без шкоди для досягнення викладених вище завдань і за умови додержання положень статті 80» (про сферу і умови поширення системи опіки — В. Б.).

Саме ці положення стали відправними у формуванні в рамках ООН правових норм прав людини і механізму їх захисту. Ще на стадії обговорення остаточного проекту Статуту ООН на конференції у Сан-Франциско (1945 р.) деякі делегації (Чилі, Куби, Панами) запропонували положення, які гарантували захист прав люди-

ни, згаданих у Статуті, а делегація Панами навіть пропонувала включити їх у текст Статуту. Комітет з підготовки Преамбули Статуту підтримав цю ідею, але вважав, що її реалізувати без додаткового вивчення було б поквапливим. А тому запропонував, щоб Генеральна Асамблея ООН вивчила цю пропозицію і втілила її в життя [1, 456].

Згодом Економічна і Соціальна Рада на виконання ст. 68 Статуту ООН сформувала Комісію з прав людини (15 лютого 1946 р.), якій доручалось підготувати «основи документа з прав людини на реалізацію і конкретизацію положень статуту». 18 червня 1948 р. на своїй третій пленарній сесії Комісія схвалила проект Декларації прав людини (12 членів проголосували «за», чотири — від Білорусі, Радянського Союзу, України і Югославії — утрималися) і направила його на затвердження в Генеральну Асамблею ООН на її третій черговій сесії.

Після розгляду проекту Декларації Третім Комітетом (спроби окремих делегацій перенести його розгляд на невизначений час були подолані і його схвалення Комітет добився вночі 6 грудня 1948 р.), він був переданий на затвердження ГА ООН, яка добилася цього також вночі 10 грудня 1948 р. (з 56-ти членів ООН 48-ми делегацій 8 проголосували «за», Білорусія, Чехословаччина, Польща, Саудівська Аравія, Південно-Африканська Республіка, Радянський Союз, Україна і Югославія — утрималися).

Коли в Гаазі відбувалася конференція Міжнародної ради Європейського руху, деякі її делегати знали, що на другій пленарній сесії з прав людини схвалено доповідь, в якій визначено концепцію прав людини з трьох основних компонентів: власне самі права, альтернативи їх втілення

(у декларації чи в конвенції) і заходи з реалізації. Але зі змістом доповіді вони досконало не ознайомилися. Саме тому конференція пішла своїм шляхом формулювання і формування прав людини. Вона чітко визначилась, що за формою це має бути міжнародний договір, за змістом він має містити лише ті права, які можна було реалізувати на той час. Оптимізму в делегатів конференції в цьому плані виявилось замало: «Ми бажаємо мати Хартію прав людини, — записали вони, — яка б гарантувала свободу думки, зборів і висловлювання поглядів, а також право створення політичної організації» [2, Vol. I, XXIII]. Але вони пішли далі членів Комісії ООН з прав людини, бо записали: «Ми бажаємо мати Суд з відповідними санкціями для здійснення цієї Хартії» [2, Vol. I, XXIII].

Далі свій шлях, але під впливом Загальної декларації прав людини 1948 р., продовжувала торувати Європа. На лютневій конференції Міжнародної ради Європейського руху 1949 р. була схвалена Декларація принципів Європейського Союзу, яка, зокрема, проголошувала: «Жодна держава не буде прийнята до Європейського Союзу, якщо вона не визнає основних принципів Хартії прав людини і якщо вона не задекларує своєї готовності і зв'язаності обов'язком забезпечувати їх дотримання. У результаті офіційної заангажованості сучасних європейських держав, як на Заході, так і на Сході, не можна розраховувати на це зараз. Але бар'єри, які розділяють вільні держави від інших європейських держав, не мають сприйматися як постійні. Наша мета — союз у свободі всіх народів Європи» [2, Vol. I, XXIII, XXV].

Сформована Радою Руху Міжнародна юридична секція (у складі — П.-А. Тайтзеен, колишній гітлерів-

ський в'язень, колишній міністр юстиції Франції — голова секції; члени секції — Д. Максвелл-Файор, пізніше лорд-канцлер, Кілміур і професор Ф. Десусс, як об'єднані доповідачі) досить оперативно підготували проект Європейської конвенції з прав людини і проект Статуту Європейського суду з прав людини, які були передані Радою Європейського руху Комітету міністрів Ради Європи 12 липня 1949 р. Делегати Руху сподівалися на позитивне рішення Комітету, адже у підписаному перед цим (5 травня 1949 р.) Статуті Ради Європи ст. 3 зобов'язувала: «Кожний член Ради Європи обов'язково повинен визнати принцип верховенства права та здійснення прав людини і основних свобод всіма особами, які перебувають під його юрисдикцією...» [2, Vol. I, XXV], а що належить до таких прав, якраз і відображено в проекті. Втім, їх чекало розчарування після того, як головуючий на засіданні Комітету міністрів (9 серпня 1949 р.) поставив на голосування внести до порядку денного пункт «а» («визначення, гарантії та розвиток прав людини і основних вольностей»): чотири представники проголосували «за», сім — «проти» і один — утримався. Делегат від Норвегії (пан Ланзе) заявив, що він «не бачить необхідності у розвитку цієї проблеми на тривалу перспективу, оскільки вона уже зараз інтенсивно обговорюється в рамках ООН; його підтримав делегат від Франції (пан Шуман); делегат від Данії (пан Расмуссен) не погодився з ними і заявив, що «його країна, як і ряд держав — членів Ради Європи, вважає проблему прав людини як таку, що заслуговує на увагу й інтерес. Громадськість буде розчарована, якщо ця проблема не буде обговорена в рамках нової Європейської Асамблеї», у відповідь Шуман підтри-

мав Расмусена, але за умови вилучення з порядку денного слова «визначення», оскільки воно занадто «всеохоплююче», з чим знову не погодився Расмусен («якщо Асамблея не визначить, що таке права людини, подальша процедура визначення таких прав створить серйозну проблему для Суду, який змушений буде уточнити норму невизначеності права через вимоги їх застосування»), позиції Ланже і Шумана підтримав представник Швеції (пан Унден), з Расмусеном погодився представник Ірландії (пан Мак-Брайд: «У моїй країні проблема прав людини викликає великий і зростаючий інтерес, і Асамблея могла б її розглянути. І краще їй надати перевагу, ніж боятися»), і представник Великої Британії (пан Бевін: «Не бачу заперечень проти включення питання до порядку денного, але з причин, які назвав пан Расмусен, вважаю за доцільне запросити Асамблею прийняти рішення щодо визначення прав людини»). На голосування вплинула позиція Шумана, який підтримав передчасність порушувати питання розвитку і гарантії прав людини, тоді як ця проблема уже розглядається ООН, з якою їх Комітет не може змагатися, аж доки в майбутньому питання не сформується як суто європейська точка зору, і тоді до нього можна буде повернутися знову» [2, Vol. I, 8–13].

На таке рішення негативно відреагувала Асамблея, і вже 12 серпня 1949 р. вони запропонували внести до порядку денного пункт у дещо зміненому формулюванні: «Заходи щодо виконання Радою Європи задекларованої мети відповідно до статті 1 Статуту із дотримання і подальшої реалізації прав людини і основних свобод» [2, Vol. I, XXV]. На цей раз Комітет міністрів під тиском був змушений дати згоду і 13 серпня 1949 р.

головуючий у Комітеті В. Зіланд проінформував президента Асамблеї П.-А. Спаака про їх згоду з таким пунктом і те, що вони «сподіваються, що після незалежного обговорення буде дана відповідь на питання щодо визначення прав людини. Питання було включене до порядку денного Асамблеї не без активного наполягання В. Черчілля. Звертаючись у своєму виступі до головуючого 17 серпня 1949 р., він заявив: «Ми надаємо величезного значення цьому, пане Президент, і щасливі, що перепони для обговорення в Асамблеї зараз зняті Комітетом міністрів. Європейська Асамблея, якій би заборонили обговорювати права людини, звичайно, мала б безглуздий вигляд в очах світової громадськості» [2, Vol. I, XXV, XXVII].

Підготовку питання Асамблея направила до Комітету з правових і адміністративних питань, де воно розглядалося у серпні–вересні 1949 р. (головуючий — Д. Максвелл-Файф, доповідач — П.-А. Тайтжен). Вже 5 вересня 1949 р. була підготовлена доповідь, в якій пропонувалось включити в Конвенцію 12 основних прав і свобод плюс додатково два для залежних від європейських країн територій, взявши за основу ті, які визначені у Загальній декларації прав людини (всього 10 окремих прав). Проте це завдання виявилось занадто складним для творців Конвенції. Загальна декларація прав людини — політичний, загальний, компромісний документ. Сьогодні ми вже говоримо про неї як про джерело міжнародного права, оскільки півнікове застосування її положень трансформувало її політичні норми у звичайні міжнародно-правові. А на той час це був швидше документ про наміри дій держав у сфері прав людини. Європейська конвенція з моменту створення задумувалася як правове

джерело, міжнародно-правовий документ, який мав би містити і ряд імперативних норм. Між політичними і юридичними нормами різниця досить суттєва, здебільшого настільки суттєва, що прямого «переведення» норми в норму практично не буває. Існування політичної норми може призвести до паралельного формування юридичної норми, трохи простіше цей процес відбувається навпаки, коли юридична норма за певних обставин втрачає правові властивості, зберігши за собою політичні наміри, властивості політичного регулятора.

Робота над проектом

Перші спроби перевести політично змодельовані норми Загальної декларації прав людини в юридичний договір формально (текстуально) вдавалися без особливих ускладнень, а по суті завдання здавалося нездійсненним. Важче за все було сформулювати проголошені наміри Загальної декларації прав людини у відповідну юридичній нормі структуру, забезпечити цю норму адекватним механізмом реалізації, визначити у випадку її порушення рівнозначну відповідальність і санкції, передбачити належний механізм контролю за дотриманням норм тощо. Оптимісти вважали, що на багато з цих питань відповідь дасть передбачений Європейський суд з прав людини. Але, по-перше, для того щоб такий Суд міг щось вирішувати, його самого слід було ввести в належне правове поле. А по-друге, така категорія, як «державний суверенітет», який тогочасні держави шанували більше, ніж віру в Бога, під сумнів ставила питання, коли і як вдасться створити Європейський суд з прав людини.

Ще однією проблемою було питання, які норми Загальної декларації можна запозичити в ЄКПЛ і яким з них слід надати імперативну, а яким —

диспозитивну силу. Численні положення Декларації мали неоднозначну цінність для післявоєнної Європи, і нагальність їх впровадження в життя була неоднозначною. Набір цих прав значно переважав ту кількість, на яку уповноважувала їх травнева конференція Міжнародної ради Європейського руху 1948 р.

Творці Конвенції чудово розуміли, що Загальна декларація визначила п'ять напрямів розвитку і забезпечення прав людини:

1) невід'ємні права особи, які вона виводила з природних прав людини (як приклад: право на життя, на свободу і особисту недоторканність (ст. 3); право не утримуватися у рабстві або у підневільному стані (ст. 4); право не зазнавати катувань або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання (ст. 5); право людини, де б вона не перебувала, на визначення її правосуб'єктності (ст. 6); право рівності перед законом і на рівний захист законом без будь-якої дискримінації (ст. 7));

2) права, що гарантують безпеку особи (приклад: право на ефективний засіб юридичного захисту у конкретних національних судових органах у випадку порушення їх прав, що передбачені Конституцією чи законом (ст. 8); право не бути безпідставно арештованим, затриманим чи вигнаним (ст. 9); право кожного на справедливий і публічний розгляд незалежним і безстороннім судом при вирішенні його спору щодо прав та обов'язків і при встановленні обґрунтованості будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення (ст. 10); право обвинувачуваного у вчиненні злочину вважатися невинуватим, доки його вину не доведено у законному порядку в публічному судовому розгляді, в якому він мав усі гарантії, не-

обхідні для його захисту, як і право не бути визнаним винним у вчиненні злочину на підставі будь-якого діяння або бездіяльності, які на час їх вчинення не становили злочину за національним та міжнародним правом, чи право не отримувати більш тяжкого покарання, ніж те, яке могло застосовуватися на час вчинення злочину (ст. 11), право кожного не зазнавати свавільного втручання у його приватне і сімейне життя, на недоторканність його житла, кореспонденції та непосягання на його честь і репутацію (ст. 12); право шукати притулку від переслідування в інших країнах і користуватися притулком (ст. 14); в разі, коли це не кримінальне переслідування);

3) право, що стосується політичного життя індивіда (право на свободу думки, совісті, релігії, включаючи свободу змінювати свою релігію або переконання і свободу одноособового чи спільного з іншими, прилюдно чи приватно сповідувати свою релігію чи переконання через учення, богослужіння і виконання релігійних та ритуальних обрядів (ст. 18); право на свободу переконань і їх вираження (ст. 19); право на свободу мирних зборів і об'єднань (ст. 20); право брати участь в управлінні своєю країною безпосередньо або через вільно обраних представників (ст. 21, п. 1); право на рівний доступ до державної служби у своїй країні (ст. 21, п. 2); право обирати владу через періодичні й нефальсифіковані вибори (ст. 21, п. 3));

4) економічні та соціальні права людини (право бути власником майна одноособово чи спільно з іншими і не бути свавільно позбавленим свого майна (ст. 17); право кожного на соціальне забезпечення, а також на здійснення економічних, соціальних прав, необхідних для його гідності та вільного розвитку його особистості, за

допомогою національних зусиль і міжнародного співробітництва та відповідно до організації й ресурсів кожної держави (ст. 22); право на працю, на вільний вибір зайнятості, на справедливі та сприятливі умови праці й на захист від безробіття (ст. 23); право на відпочинок і дозвілля, включаючи розумне обмеження робочого часу та періодично оплачувану відпустку (ст. 24); право на життєвий рівень, необхідний для підтримання здоров'я і добробуту свого та своєї родини, включаючи їжу, одяг, житло, медичний огляд та необхідне соціальне обслуговування, а також право на забезпечення у разі безробіття, хвороби, інвалідності, вдовства, старості чи іншої відсутності засобів для існування за незалежних від нього обставин (ст. 25, п. 1); право на особливий захист материнства і дитинства (ст. 25, п. 2); право на освіту, яка має бути безоплатною, принаймні початкова і загальна, і бути спрямована на повний розвиток людської особистості та право на зміцнення поваги до прав людини і основних свобод, і сприяти взаєморозумінню, терпимості та дружбі між усіма народами, расовими або релігійними групами (ст. 26, п. 1–2); пріоритетне право батьків на вибір виду освіти для своїх дітей (ст. 26, п. 3); право вільно брати участь у культурному житті суспільства (ст. 27));

5) право, що стосується соціального і юридичного життя індивіда (право на свободу пересування і проживання в межах кордонів кожної держави, право залишити будь-яку країну, включаючи свою власну, і повернутися у свою країну (ст. 13); право кожного на громадянство, право не бути свавільно позбавленим свого громадянства або отримати відмову у праві змінити своє громадянство (ст. 15); право чоловіка і жінки, які досягли по-

внеліття, вступати у шлюб і створювати сім'ю, яка є природним і основним осередком суспільства і має право на захист з боку суспільства і держави (ст. 26)).

Ознайомившись із таким набором прав і свобод людини, творці ЄКПЛ зрозуміли, що, заявивши про необхідність взяти за основу Загальну декларацію прав людини, вони взяли на себе надважке завдання. Під час обговорення цієї проблеми розпочався пошук шляхів для відступу. Представник Греції пан Антонопулос заявив, що «незважаючи на схвалення Генеральною Асамблеєю ООН Загальної декларації прав людини, підписи під цим документом не допускають жодних договірних зобов'язань один перед одним» [2, Vol. I, 59]. Представник Італії пан Кінжозані, скориставшись ситуацією, наголосив, що він «не зможе висловити остаточно своєї думки щодо Загальної декларації прав людини, опублікованої ООН, оскільки Італія не допущена до приєднання до цього документа» [2, Vol. I, 63]. Інший представник від Італії пан Домінедо висловився за те, щоб не захоплюватися Загальною декларацією, оскільки «ми маємо не тільки серію декларацій міжнародного, європейського чи універсального характеру, кульмінацією серед яких є Загальна декларація прав людини, схвалена ООН 10 грудня 1948 р., а й також різні конституційні документи, які утверджують ті самі принципи у сфері внутрішньодержавного права» [2, Vol. I, 71]. Ще один представник Італії пан Персіко висловив сумнів у можливості взяти за основу Загальну декларацію прав людини, оскільки вона має дві суттєві вади: вона не є «юридичним пактом прав людини і в ній не передбачений метод її імплементації» [2, Vol. I, 111]. Представник Ірландії М. Енді взагалі за-

сумнівався у можливості скористатися Загальною декларацією, оскільки вона є «сумішшю суттєвих, неважливих та ідеалістичних положень» [2, Vol. I, 141].

Після тривалого обговорення було вирішено, щоб скоординувати дії Ради Європи і ООН і не створювати конфронтації між ними, «використати, наскільки це можливо, визначення, надані в Загальній декларації прав людини» [2, Vol. I, 195]. У результаті Комітет з правових і адміністративних питань прийняв резолюцію з цього приводу і було вирішено: «Використати, наскільки це можливо, визначення прав, надані в Загальній декларації прав людини... але це не означає скористатися всіма її статтями, перевага має бути надана тим, що передбачені в резолюції» [2, Vol. I, 219]. У результаті було вирішено, щоб Консультативна Асамблея Ради Європи запропонувала державам-членам забезпечити такий набір прав: 1) безпека особи відповідно до статей 3, 5 і 8 Декларації ООН (статті 9, 10, 11, 12 у цьому контексті не були взяті до уваги, оскільки віднесені до інших прав, а ст. 14 — взагалі проігнорована); 2) звільнення від усіх форм рабства і поневолення відповідно до ст. 4 Декларації ООН; 3) імунітет від усіх арештів, тримання під вартою, вигнання або інших свавільних заходів відповідно до статей 9, 10 і 11 Декларації ООН (тут до інших свавільних дій віднесено зневажання правом на справедливий і публічний розгляд незалежним і безстороннім судом, звинувачення особи поза законом і публічним судовим розглядом, як і визнання винним у вчиненні злочину на підставі правової норми, яка не діяла на час злочину чи яка діяла на час злочину, але передбачала інше покарання); 4) імунітет від будь-якого свавільного втручання у

приватне життя, житло, кореспонденцію і сім'ю відповідно до ст. 12 Декларації ООН (посягання на честь і репутацію особи було вилучено, очевидно, з тих міркувань, що тут важко передбачити адекватний правовий захист чи що його не можна віднести до категорії «свавільних втручань»); 5) свобода думки, совісті та релігії відповідно до ст. 18 Декларації ООН; 6) свобода переконань і їх висловлювання відповідно до ст. 19 Декларації ООН; 7) свобода зборів відповідно до ст. 20 Декларації ООН (було вирішено це право не об'єднувати з правом на об'єднання, оскільки у них різні природа і механізм реалізації); 8) свобода об'єднань відповідно до ст. 20 Декларації ООН; 9) свобода створювати професійні спілки відповідно до ст. 23 Декларації ООН (стаття Декларації суттєво відредагована: право вступати у профспілки для захисту своїх інтересів вилучено як окреме право, а право на працю, на вільний вибір зайнятості, на справедливі та сприятливі умови праці, на захист від безробіття, на рівну оплату за однакову працю, на справедливу і задовільну винагороду працюючого для забезпечення його і його сім'ї, гідне людини існування і, у разі необхідності, доповнення винагороди іншими засобами соціального захисту були вилучені творцями Конвенції з тих міркувань, що вони не належать до прав особи); 10) право вступати у шлюб і створювати сім'ю відповідно до ст. 16 Декларації ООН (питання рівності прав щодо вступу у шлюб, перебування у шлюбі та під час його розірвання, вільної та повної згоди на шлюб і на захист сім'ї з боку суспільства і держави винесені за межі таких, що будуть захищатися Конвенцією); 11) право батьків першочергово вибирати види освіти для своїх дітей згідно зі ст. 26 § 3 Декларації

ООН (під впливом окремих членів Комітету було вирішено не включати в цей перелік захищених прав право на освіту, на безоплатну початкову і загальну освіту, на обов'язковість початкової освіти, загальнодоступність технічної та професійної освіти й однакову доступність вищої освіти, як і вимоги до самої освіти); 12) право на власне майно відповідно до ст. 17 Декларації ООН [2, Vol. I, 207].

Таким чином, більше половини прав людини, передбачених у Загальній декларації прав людини, були відсіяні вже на першому етапі підготовки ЄКПЛ.

Добра частка країн — членів Ради Європи мали залежні території, тому вирішено було згадати і цей фактор при підготовці ЄКПЛ. У цьому контексті державам пропонувалося сумлінно дотримуватися фундаментальних принципів демократії в усіх аспектах прав, але, беручи до уваги інтереси територій метрополій, у таких: 1) проведення вільних виборів після розумних інтервалів на основі загальної участі та таємного голосування [2, Vol. I, 209]. Оскільки ряд західноєвропейських держав мали колоніально залежні країни, то творці ЄКПЛ вирішили не включати в перелік захищених Конвенцією прав: право брати участь в управлінні своєю країною, право на рівний доступ до державної служби у своїй країні тощо; 2) не вдаватися до заходів заборони права на критику і права на організацію політичної опозиції. Тут творці ЄКПЛ згадали і про рішення травневої Гаазької Міжнародної ради Європейського руху 1948 р., задля чого вона, власне, і скликалась, і додали окремий розділ щодо створення і повноважень Європейського суду з прав людини (під час обговорення проекту статей було виокремлено розділ щодо створення і

повноважень Європейської комісії з прав людини. За основу цих розділів було взято проекти Міжнародної юридичної секції Європейського руху). Тривалі дискусії призведуть до того, що окремі права (право на політичну опозицію, наприклад) будуть визнані як менш актуальні, інші додано, але в цілому буде збережена структура Конвенції, запропонована ще Міжнародною радою Європейського руху (її проект ЄКПЛ називався «Конвенція на колективний захист індивідуальних прав і демократичних свобод у державах — членах Ради Європи і на утворення Європейського суду з прав людини задля виконання Конвенції»). Структура її проекту містила два окремих розділи: власне проект самих прав і умови їх дотримання і виконання та окремо проект Статуту Європейського суду з прав людини (у частинах: організація, компетенція, процедура, консультативні думки й окремо частина з двох статей щодо Європейської комісії з прав людини) [2, Vol. I, 297–321]. Слід зазначити, що розділ з прав людини у згаданому проекті викремлював лише одну статтю для визначення таких прав і фактично обмежився їх назвами: «Ст. 1. Кожна держава — сторона цієї Конвенції буде гарантувати всім особам в межах її території такі права: а) безпека життя і частин тіла; б) свобода від свавільного арешту, тримання під вартою або вигнання; с) свобода від рабства, поневолення, від примусової роботи на дискримінаційній основі; d) свобода слова і вираження думки взагалі; е) свобода релігійних вірувань, сповідань і в навчанні; f) свобода об'єднань і зборів; g) природні права, що впливають зі шлюбу, батьківства і такі, що мають відношення до сім'ї; h) недоторканність житла; i) рівність перед законом; j) свобода від дискримінації за

релігійними, расовими, національного походження або політичними чи іншими мотивами; k) свобода від свавільного позбавлення власності» [2, Vol. I, 297].

Подальше обговорення проекту ЄКПЛ у комітетах, на конференціях вищих посадових осіб, підготовчих комісіях, робочих групах і, звичайно, в Консультативній Асамблеї та Комітеті міністрів точилося в кількох напрямках: як взяти все краще, що містила Загальна декларація прав людини і проект Міжнародної ради Європейського руху і сформулювати як норми права, як забезпечити ці норми належним механізмом контролю і реалізації, як це зробити в такий спосіб, щоб ідеологічно роз'єднану Європу об'єднати в одну континентальну спільноту. Щодо останнього напрямку, то творці ЄКПЛ вважали, що досягти успіху тут вкрай важко через ідеологічне протистояння («бич Божий спустився на сучасний світ — фашизм, гітлеризм, комунізм, расизм, який не помер з гітлеризмом» [2, Vol. I, 40]), але спробувати необхідно.

5–8 вересня 1949 р. Консультативна Асамблея Ради Європи обговорювала доповідь № 77 Комітету з правових і адміністративних питань, яка вміщувала підготовлений проект ЄКПЛ. Після внесення ряду поправок за доповідь Комітету проголосувало 64 з 86-ти присутніх, 1 голос — проти і 27 — утримались. Таким чином, було схвалено Рекомендацію № 38 Комітету міністрів, яка вміщувала доопрацьований проект ЄКПЛ. Асамблея внесла в проект Комітету такі зміни: 1) замість 12 прав, передбачених Комітетом, залишила 10 (вилучено право батьків першочергово обирати право освіти для своїх дітей і право на власне майно для подальшого дослідження); 2) термін «імунітет» замінено терміном «свобода»; 3) у статтях, де

йшлося про усі форми рабства, усі арешти, усяке свавільне втручання — знято слова «усі», «усякого»; 4) до заборони втручання приватного додано і «сімейного» життя; 5) замінено «свободу зборів» на «свободу зібрань». Окрім переліку статей прав людини рекомендація містила статтю про утворення «Європейського суду Справедливості та Європейської комісії з прав людини», розділи (III, IV) про формування і повноваження Комісії та Суду.

Комітет міністрів закликав 5 листопада 1949 р. уряди країн — членів Ради Європи призначити своїх експертів для створення Комітету щодо підготовки власного проекту ЄКПЛ, а проєкт Консультативної Асамблеї відніс до категорії робочих документів. За цей час Генеральний секретар підготував і направив у Комітет експертів робочу доповідь з обґрунтуванням проєкту Асамблеї і визначенням проблем, які можуть виникати у майбутньому. Під час засідання 2–8 лютого 1950 р. Комітет експертів (від Бельгії, Данії, Франції, Греції, Ірландії, Італії, Люксембургу, Нідерландів, Норвегії, Швеції, Туреччини, Великої Британії, в основному депутати парламентів, радники урядів, вчені та відомі судді) розглянув проєкт Консультативної Асамблеї. Експерти головну увагу приділили не тому, які права і свободи мають бути включені в Конвенцію, а як надати політичним гаслам і деклараціям у робочих документах, наданих їм на вивчення і доопрацювання, змісту юридичних норм, в якій спосіб політичні норми трансформувати в юридичні з відповідною їм структурою і механізмами реалізації та контролю за їх виконанням.

Разом з тим робота експертів не зводилася лише до прояву фахової майстерності у трансформації політичних ідеалів, ідеологічних посту-

латів, демократичних намірів робочих документів у жорсткі конструкції норм права. Вони мали відповісти по суті на ряд питань, які автори наданих їм документів самі визнали альтернативними, не остаточними пропозиціями, підготовчими матеріалами для формування проєкту статей. Найбільше питань виникало до ст. 2 робочого проєкту Консультативної Асамблеї, яка вміщувала перелік основних прав і свобод: як за самим переліком (зауваження експертів від Люксембургу, Ірландії, Туреччини, Італії), так і стосовно формулювань безпеки особи (зауваження експерта від Великої Британії) і свободи від свавільного арешту, тримання під вартою або вигнання (зауваження експертів від Великої Британії, Швеції та Люксембургу), свободи думки, совісті й релігії (експерти від Туреччини і Швеції), свободи переконань і їх вираження (експерти від Туреччини та Ірландії) [2, Vol. II, 277; Vol. III, 199].

Автори робочої доповіді Консультативної Асамблеї залишились без чіткої відповіді на запитання щодо забезпечення колективних гарантій (ст. 1, розділ 1), зокрема, в якій спосіб гарантії мають надаватися окремим громадянам, в якій формі вони мають бути; якщо вони будуть порушені, які заходи можна вжити до правопорушника; що станеться, коли держава заявила про гарантії, але не надала їх [2, Vol. II, 247]. Сумнів висловлювався і щодо самого переліку прав і свобод і їх формулювань, оскільки він розрахований на середній рівень демократії в Європі. Для країн розвинутої демократії такі формулювання є звуженими з огляду на досягнення їх національного законодавства, а отже, вони будуть їх ігнорувати. Для країн, що розбудовують суспільство на демократичних засадах, вони є занадто зависо-

кими стандартами і вони не зможуть їх дотримувати. Занадто нечіткою була частина проекту щодо того, якими мають бути Європейський суд з прав людини і Європейська комісія з прав людини і з якими повноваженнями (фактично це питання Консультативна Асамблея передала на вирішення Комітету міністрів, оскільки сама виявилась неспроможною розробити оптимальний проект). Разом з тим, остереігаючись, що такі повноваження можуть бути в майбутньому занадто широкими, депутати Асамблеї звузили перелік прав і свобод, які мають розглядати ці установи.

Враховуючи стислі строки, виділені Комітету експертів для підготовки проекту Конвенції, вони користувалися досить обмеженою кількістю підготовчих матеріалів. Окрім вже названих, до таких входили:

1) щодо практики визначення в міжнародному праві правил встановлення вичерпання всіх національних засобів юридичного захисту: а) рішення Постійної Палати Міжнародного Правосуддя (рішення у справі «Паневежіс — Солдутіскіс Залізна дорога» — Естонія проти Литви — від 28 лютого 1939 р.; рішення у справі «Електрична Компанія в Софії і Болгарія» — Бельгія проти Болгарії — від 4 квітня 1939 р.); б) рішення арбітражних судів (справи Великої Британії проти Португалії «Юіль, Шортрідж і Компанія», арбітражне рішення Комітету Сенату вільного міста Гамбург від 21 жовтня 1861 р., Болгарія проти Греції «Лісівництво», арбітражне рішення в Остен Унден від 29 листопада 1933 р., справа Великої Британії проти Фінляндії «Фінські судна», арбітражне рішення А. Бажж від 9 травня 1934 р. і справа Американської транспортної компанії між океанами проти США, арбітражне рішення судді

Дж. Хатчесона від 5 жовтня 1937 р.; в) матеріали Конференції з кодифікації міжнародного права (Женева, 1930 р.); г) доповідь Е. Борхарда на Кембріджській сесії Інституту міжнародного права щодо дипломатичного захисту громадян за кордоном (щорічник Інституту, 1931 р., т. I);

2) щодо міжнародно-правового розуміння відповідальності держави за дії її органів, що призвели до відмови в правосудді: а) арбітражні рішення (справа «Фабіан», Франція проти Венесуели, арбітражне рішення Президента Швейцарської Конфедерації від 30 грудня 1896 р.; справа «Чаттін», Загальна Комісія по претензіям проти США і Мексики від 30 липня 1927 р.; текст підготовлений третім комітетом Конференції з кодифікації міжнародного права, 1930 р.; справа «Салем», арбітражне рішення В. Сімонса, А. Паша і Ф. Нільсена за більшістю голосів, від 8 червня 1932 р., і вже згадана справа Американської транспортної компанії між океанами проти США; б) проект Конвенції та коментарі щодо відповідальності держав за шкоду, нанесену іноземцям, дослідження з міжнародного права, підготоване Гарвардською школою права, Американський журнал міжнародного права, т. 23, спеціальний номер; в) доповідь Комісії ООН з прав людини для ЕКОСОП «Коментарі держав щодо проекту Міжнародної конвенції з прав людини і заходів з її реалізації» (зокрема Франції, СРСР і Данії).

15 лютого 1950 р. Комітет експертів сформував «Попередній проект Конвенції щодо дотримання і подальшої реалізації прав людини і основних свобод» з викладенням основних положень змісту таких прав і свобод в одній статті. У цілому проект готувався з огляду не на правовий стан людини, а на те, в який спосіб держави мо-

жуть і згодні надати особі певні права. Звідси і відповідні формулювання проекту: ст. 1 говорить про «обіцяння Високих Договірних сторін надати права», а не про зобов'язання їх забезпечити, і завбачує, що це можливо на певних умовах; ст. 2 говорить про право кожного в комплексі: на життя, свободу і безпеку особи (без розкриття змісту відповідних гарантій чи охорони законом), включає кілька прав і заборон, які згодом будуть сформульовані в окремих статтях: а) ніхто не може бути підданий катуванню або жорстокому (у подальшому буде вилучено з тексту), нелюдському чи такому, що принижує гідність, поведженню або покаранню; б) ніхто не може триматися в рабстві або поневоленні (про приневолення виконувати примусову чи обов'язкову працю, як і їх визначення, не йшлося), рабство і работоргівля забороняються в усіх їх формах; в) ніхто не може бути підданий свавільному арешту, триманню під вартою або вигнанню (це правило Загальної декларації прав людини доповнено іншими правилами з Декларації, але в одному пункті, який згодом буде сформульовано в окремих статтях Конвенції; кожний має право за повної рівності на справедливий і публічний розгляд (застереження «у межах розумного строку» не передбачалося) незалежним і неупередженим судом, у визначенні його прав і обов'язків у будь-якому кримінальному звинуваченні, висунутому проти нього; кожний обвинувачений у злочині, який підлягає кримінальному покаранню, має право вважатися невинуватим, доки його вину не буде доведено в законному порядку в публічному судовому розгляді, в якому він має всі необхідні гарантії для свого захисту; далі формулювалось право не бути визнаним винуватим, запозичене

зі ст. 7 Загальної декларації прав людини, яке майже без змін залишилося в остаточному тексті Конвенції (ст. 7).

В окремий пункт (4) проект експертів виокремив право на повагу до приватного, сімейного життя, недоторканності житла і таємниці своєї кореспонденції, сформулювавши його як заборону для держави на свавільне втручання і передбачивши право кожного на захист законом від такого втручання. Пункт про свободу думки, совісті та релігії (п. 5) без змін увійде в остаточний текст Конвенції (ст. 9), але він не передбачатиме застережень про обмеження, як то є в Конвенції. Положення про право на свободу вираження поглядів експерти сформулюють так: «П. 6. Кожний має право на свободу переконань і їх вираження; це право містить свободу дотримуватися своїх поглядів без втручання і шукати, одержувати і передавати інформацію та ідеї через масові засоби незалежно від кордонів» (застережень, які є в Конвенції п. 2 ст. 10, проект також не передбачав). Положення Загальної декларації про право на свободу мирних зборів і свободу мирних об'єднань (ст. 20) експерти розбили на два пункти (7 і 8), які в остаточному тексті Конвенції знову будуть об'єднані (ст. 11) з доповненням права створювати професійні спілки та вступати до них для захисту своїх інтересів (в експертів окремий п. 9), а також формулюванням ряду застережень щодо реалізації цих прав, яких експерти не передбачали в попередньому проекті. Досить лаконічно експерти сформулювали право на шлюб: «П. 10. Повнолітні чоловік і жінка мають право на шлюб і створення сім'ї» [2, Vol. III, 236–239].

З деякими змінами пропозицій Консультативної Асамблеї експерти сформулювали положення щодо тери-

торій метрополій: «Ст. 3. Високі Договірні Сторони будуть до того ж дотримуватися стосовно їх метропольних територій такого: 1) проводити вільні вибори в розумні інтервали, на основі загального виборчого права і таємного голосування, за умов, які забезпечать, що уряд і законодавці представлятимуть народ; 2) не здійснювати дій, які будуть втручанням у право на критику і право на організацію політичної опозиції» [2, Vol. III, 239].

Проект передбачав, що за державами — учасницями Конвенції залишається право законодавчо передбачити, що перелічені права і свободи будуть захищатися на їх територіях (ст. 4), що вони будуть забезпечені без різниці щодо «раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного або соціального походження, належності до національної меншини, майнового стану чи народження» (ст. 5). В остаточному варіанті Конвенції це положення буде закріплене без змін у ст. 14 (додано лише «або іншої ознаки»).

Проект експертів закладав досить небезпечний підхід до прав людини — він передбачав можливі обмеження до таких прав не постатейно, а загальною нормою до всієї Конвенції: «У здійсненні цих прав і в задоволенні свободами, — зазначала ст. 6 їх проекту, — задля забезпечення Конвенції, ніякі обмеження не будуть застосовуватися, окрім тих, що встановлені законом з єдиним наміром забезпечення визнання і поваги прав і свобод інших, або з метою задоволення справедливих вимог публічної моралі та порядку, а також національної безпеки і цілісності (і солідарності), як і функціонування адміністрації, правосуддя в демократичному суспільстві» [2, Vol. III, 239]. Надзвичайно широкий перелік обмежень до всієї Конвенції в цілому фактично ста-

вив під сумнів її реалізацію на практиці. Саме тому ця стаття викликала подальшу різку критику, вона була звужена в частині обмежень, включена до складу окремих статей із такими обмеженнями, які відповідали конкретному об'єкту правового регулювання.

Проект передбачав, що жодне з положень Конвенції не може тлумачитися як таке, що дозволяє будь-якій державі, групі чи особі будь-які права зобов'язувати до певної діяльності або здійснювати певні акти з метою порушення прав і свобод цієї Конвенції чи застосовувати обмеження значно ширші, ніж ті, що уже передбачені в ній (ст. 7а). Він забороняв застосовувати положення Конвенції, якщо вони перешкоджають дотримуватися уже існуючих національних законів стосовно релігійних інститутів, так само як і основ і членства в певних конфесіях (ст. 7б); передбачив компетенцію держав-членів приймати спеціальні закони для застосування їх на своїй території з метою забезпечення і дотримання прав перелічених у ст. 2 § 3, 6, 7, 8 і 9 (право на свободу та особисту недоторканність, право на свободу думки, право на мирні збори, право на мирні об'єднання, право на організацію профспілок і захист їх інтересів) для осіб, які не є громадянами, які підпадають під дію принципів, зазначених у ст. 9 («загальні принципи права, які визнаються цивілізованими народами»). Для заморських територій європейських країн проект передбачав застосування положень Конвенції з огляду на місцеві обставини, але зобов'язував держави забезпечити всім особам, які перебувають під їх юрисдикцією, ефективні засоби юридичного захисту незалежною судовою владою на випадок порушення прав і свобод, узгоджених у цій Конвенції [2, Vol. III, 238–241].

Передбачалось створення Європейської комісії з прав людини (далі — Комісія) і Європейського суду з прав людини (далі — Суд). Кількість членів Комісії мало бути не більше кількості держав-членів і не більше одного від держави. Експерти пропонували два варіанти для обрання членом Комісії: 1) призначаються більшістю Суду з листа кандидатів, надісланого державою в кількості трьох осіб; 2) обираються Комітетом міністрів абсолютною більшістю голосів з листа, направленою Консультативною Асамблеєю в кількості кандидатів утричі більшою, ніж необхідно членів Комісії за умови, що кожна національна група Асамблеї визначає три своїх кандидати до списку. Члени Комісії обиралися на дев'ять років з правом переобрання, після перших виборів Генеральний секретар визначав третину з обраних з повноваженнями на три роки, третину — на шість років. Держави звертаються до Комісії через Генерального секретаря Ради Європи в разі порушення прав людини в іншій державі. Окремі особи, неурядові організації чи групи індивідів звертаються до Генерального секретаря щодо порушення прав людини однією із держав-членів, а він вже направляє заяву до Комісії. Комісія розглядає її в разі вичерпання заявником всіх національних засобів правового захисту. Комісія розглядає справу за допомогою другої сторони. Свою доповідь про порушення Комісія направляла в Комітет міністрів із зазначенням, як голосували її члени. Комісія скликала Генеральним секретарем Ради Європи на щорічну сесію, чи якщо вимагають обставини — на надзвичайні сесії [2, Vol. III, 238–241].

Європейський суд експерти планували обирати в кількості суддів рівній кількості держав — членів Конвенції,

але так, щоб не було двох суддів від однієї держави (згодом від цього правила відійдуть, оскільки один суддя був від своєї держави, а його співвітчизник — від іншої). Пропонувалось обирати суддів як Консультативною Асамблеєю, так і Комітетом міністрів Ради Європи (незалежно один від іншого), зі списку, який направляли держави-члени, але не більше трьох кандидатів. При визначенні представництва в Суді, вимог до кандидатів у судді, порядку їх обрання, періоду роботи, заміни чи зняття з посади тощо експерти брали за основу положення Статуту Міжнародного суду ООН, Статут Постійної Палати Міжнародного Правосуддя і рішення Гаазької мирної конференції 1899 р. щодо Постійної Палати Третейського суду. Стосовно вимог до кандидатів експерти зупинилися на трьох: 1) це мають бути особи з високими моральними якостями; 2) задовольняти вимогам в їх країнах для призначення на вищі суддівські посади; 3) бути юристами з визнаним авторитетом. Обраними вважаються ті судді, які набрали абсолютну більшість голосів в обох органах. Як і члени Комісії, судді обирались на дев'ять років з правом переобрання за умови, що після перших виборів Генеральний секретар Ради Європи шляхом жеребкування визначає чотирьох суддів, повноваження яких триватимуть три роки, і чотирьох — на шість років. Суд сам обирає Президента і одного віце-президента на три роки з правом переобрання, сам приймає свій регламент і свою процедуру засідань. Він складається з однієї палати з семи суддів, які жеребом визначаються президентом, з обов'язковою участю національного судді у справі проти його країни (якщо такого судді немає, держава визначає, хто братиме участь у справі проти

неї). Суд не міг розглядати справи по всіх правах, передбачених Конвенцією, а лише по тих, що зазначені у ст. 2 (наявність ефективних засобів захисту при порушенні прав індивіда, право відновлення його прав незалежним судом), ст. 4 (право не бути підданим свавільному втручання у приватне, сімейне життя, житло, кореспонденцію), ст. 5 (право на свободу думки, совісті та релігії), ст. 6 (право на свободу переконань і їх виражень), ст. 7 (свобода мирних зборів), ст. 8 (свобода мирних об'єднань) і ст. 9 (право бути членом профспілки і захищати через неї свої інтереси). Суд міг розглядати лише ті справи, які Комісія визначить для його розгляду, лише після невдалого дружнього врегулювання і не пізніше 6 місяців після публікації Комісією своєї доповіді по справі. Право звертатися до Суду мала лише держава-сторона Конвенції (права громадянина якої ймовірно порушено, яка зверталася по цій справі до Комісії чи яка просто стурбована порушенням прав індивіда). Суд приймає рішення у випадках, коли зазначені права Конвенції порушені владними структурами держави-члена, чи коли її національне право частково дозволяє відновити порушені права, і, якщо це необхідно, він може призначити справедливу сатисфакцію потерпілій стороні. Рішення Суду остаточне (судді, які не згодні з більшістю палати, могли висловити свою особливу думку) і передавалось у Комітет міністрів, за яким було право нагляду за його виконанням.

Проекти експертів не передбачали положень, що забороняли б державі — стороні Конвенції звертатися для вирішення своєї справи до Міжнародного суду ООН. Конвенція не застосовувалася до колоніальних народів, якщо їх метрополія держава-сторона не

давала на це згоди [2, Vol. III, 243–247].

Доповідь Комітету експертів з альтернативними проектами Конвенції та детальним протоколом їх обговорення була направлена до Комітету міністрів Ради Європи. Вона відображала, зокрема, позицію як Комітету в цілому, так і окремих урядів щодо прийняття ними певних рішень. Серед них вказувалося на неможливість відобразити в Конвенції всі положення Загальної декларації прав людини, оскільки багато з таких були ідеалами і не належали до правового регулювання (позиція уряду Великої Британії). Представники урядів Франції, Італії та Бельгії заявили, що це надзвичайно складне і непосильне завдання; висловлені детальні постатейні зауваження до проекту Консультативної Асамблеї. Додатково пропонувалося до проекту Комітету експертів пропозиції експерта від Великої Британії до статей 1, 2, 4, 5, 6, 8 і 9, які уточнювали її позицію щодо Конвенції, формулювання цих експертів змісту ст. 1 п. 1, п. 2, пп. а. b. с.; ст. 2, ст. 3, пп. 1–3; ст. 4 пп. 1, 2, пп. а. b. с; пп. а. b. с; ст. 5, ст. 6, п. 1–3, пп. а–d; ст. 7, п. 1, пп. а–e; пп. 2–5; ст. 8, пп. 1, 2, пп. а–d; ст. 9, пп. 1, 2; ст. 10, п. 1–2; ст. 11, п. 1–2; ст. 12, ст. 13, пп. 1–2; ст. 14, пп. 1–2 і ст. 15, суть яких зводилася до уточнення правових положень, які розкривали зміст прав і обов'язків, розміщених у Конвенції, а також прав держави, щодо якої надходила заява про порушення нею прав людини. Окремо до додатків Великої Британії до проекту подавалось доповнення експертів від Великої Британії та Швеції до ст. 7 п. 1 (пропонувалося визначити всі можливі випадки законного арешту і затримання особи: за рішенням компетентного суду, за порушення порядку в суді чи іншого порядку, встановлено-

го для виконання закону; для доставлення особи до компетентного, визначеного законом органу, коли особа вчинила злочин, чи задля перешкоди його вчинення, чи коли є відчуття, що вона може так вчинити; з метою освітнього контролю; для упередження інфекційних захворювань, затримання психічно хворих, алкоголіків, наркоманів, волоцюг і приبلуд; затримання осіб, які намагалися незаконно в'їхати до країни чи стосовно яких прийнятого законне рішення про вислання), пункту 2 (про інформування про причини арешту і звинувачення належним чином зрозумілою мовою) тощо (суть пропозицій до статей 7–15 зводилася до перелічення практично всіх можливих факторів реалізації прав, передбачених у Конвенції, що надзвичайно перевантажувало документ, а тому надалі вони були відхилені).

Комітет експертів ускладнив роботу Комітету міністрів проектом Конвенції, оскільки до власного проекту додав два альтернативних проекти (проект А стосувався статей 1–14, проект В – статей 1–53 з додатковими альтернативами до статті 50) [2, Vol. III, 312–335]. Правда, розуміючи це, Комітет додав до доповіді свої роз'яснення обох альтернативних проектів (один передбачав перелічення прав і свобод, другий – визначення, роботу Суду і Комісії з контролю за дотриманням прав людини і без Суду) [2, Vol. IV, 2–83].

Під час обговорення в Комітеті міністрів 30 березня – 1 квітня 1950 р. було зазначено, що Комітет експертів через політичні розходження не зміг досягти консенсусу, а тому для вироблення єдиного тексту проекту Конвенції слід скликати Конференцію вищих посадових осіб держав – членів Ради Європи, яка мала б зняти всі

спірні питання, які не вирішив Комітет експертів:

а) перелічити права в Конвенції («за»: Франція, Італія, Ірландія, Туреччина) чи детально визначити юридичний зміст кожного права і свободи («за»: Греція, Нідерланди, Норвегія, Велика Британія);

б) створювати Суд («за»: Бельгія, Франція, Ірландія, Італія) чи ні («за»: Данія, Греція, Норвегія, Нідерланди, Велика Британія, Швеція, Туреччина);

в) надавати громадянам право безпосереднього звернення до Комісії (більшість держав «проти») чи ні.

З 8 по 17 червня 1950 р. у Страсбурзі на конференції вищих посадових осіб країн – членів Ради Європи (Бельгія, Данія, Франція, Греція, Ірландія, Ісландія, Італія, Люксембург, Норвегія, Нідерланди, Велика Британія, Швеція і Туреччина) обговорювалися спірні питання щодо проекту Конвенції. Те, що відбулося в Комітеті експертів, повторилося і на цій Конференції. Крім того, Бельгія і Люксембург заявили, що якщо буде створено Європейський суд з прав людини, то вони будуть лише за перерахування прав, а сам Суд визначатиме їх зміст, а якщо такий Суд не буде створено, то права слід визначити в Конвенції. Данія і Швеція зарезервували визначення своєї позиції до того, поки альтернативні проекти Комітету експертів не будуть узгоджені в одному. Щодо створення Суду делегація Люксембургу висловила готовність підтримати компромісне рішення: не включати в доповідь про Суд положення щодо права приймати обов'язкові рішення. У зв'язку з цим шведська делегація запропонувала створити такий Суд, до якого може звертатися держава на власний розсуд. Проти цієї пропозиції виступили Нідерланди і Велика Британія. Як компроміс було

домовлено створити Суд, але з факультативними повноваженнями.

Дев'ять країн висловилися за пряме звернення індивіда до Комісії (Бельгія, Данія, Франція, Ірландія, Італія, Люксембург, Норвегія, Швеція, Туреччина), три країни (Греція, Нідерланди і Велика Британія) вважали, що така процедура може бути використана для підривної пропаганди. Погляди і позиції не збігалися з таких питань: щодо включення до Конвенції положень про захист демократичних інститутів; щодо повноважень Комісії Комітету міністрів у захисті прав людини; щодо засобів надання юридичної сили Конвенції у внутрішньодержавному праві тощо. Проте добра воля учасників Конференції дозволила їм виробити єдиний компромісний проект, за який висловилися більшість учасників Конференції. Проект містив 6 розділів, 61 статтю. Фактично було створено документ, який до підписання Конвенції в Римі зазнав незначних змін по суті, але структурно і стилістично був удосконалений.

Доповіді Конференції разом з проектом Конвенції обговорювалися відповідно до пропозицій Комітету міністрів і Комітету з правових і адміністративних питань Д. Максвелл-Файфом (23 червня 1950 р.), який у цілому сприйняв їх пропозиції та висловив свої зауваження і доповнення до окремих статей проекту з таким висновком: «Комітет з правових і адміністративних питань не аналізував проект Конвенції, сформований Конференцією вищих посадових осіб, по кожній статті, оскільки не вважає своїм обов'язком робити це на цій стадії обговорення. Проте з цього не випливає, що можна припускати, що він схвалив цей проект в усіх його деталях» [2, Vol. V, 41].

Голова Комітету направив Генеральному секретарю Ради Європи листа, в якому знову порушив питання щодо захисту прав національних меншин, які, на його думку, практично не висвітлювалися в Конвенції: «У своїй доповіді, поданій до Консультативної Асамблеї (doc. 77 р. 11), Комітет з правових і адміністративних питань звертає увагу Комітету міністрів на необхідність проаналізувати проблему більш широкого захисту прав національних меншин» [2, Vol. V, 41].

Генеральний секретар 26 червня 1950 р. направив копії цих листів міністрам закордонних справ всіх держав — членів Ради Європи. На засіданні Комітету міністрів (3–9 серпня 1950 р.) представники міністрів закордонних справ порушили ряд питань, які, на їх думку, впливали з єдиного проекту Конвенції. Зокрема, представник Греції: «Проект Конвенції, направлений до Комітету міністрів, містить безсумнівні недоліки і навіть безсумнівні суперечності, які можуть зробити її реалізацію занадто делікатним питанням»; представник Швеції, якого підтримали представники Норвегії та Великої Британії: «Проект Конвенції слід направити до Комітету експертів з правових питань для його перегляду на основі вже отриманих документів, у тому числі листа Д. Максвелл-Файфа». Висловлювалися й інші сумніви щодо проекту: стосовно його застосування у заморських територіях — ст. 59 (представник Франції); щодо можливості оперативно зняти всі дефекти і суперечності проекту (представник Греції); щодо конфлікту повноважень між Судом та іншими інститутами, як і прийняття рішення двома третинами голосів у Комітеті міністрів — ст. 30 (представник Швеції) тощо.

З урахуванням того, що проект ніколи детально не розглядався самим

Комітетом міністрів, майже всі представники погодилися з тим, щоб розглянути його в підкомісії з прав людини. На засідання підкомісії 4 серпня 1950 р. було винесено такі доповнення: делегації Швеції (про неможливість розгляду заяв іншими органами, якщо їх прийняли до розгляду Комісія з прав людини чи Суд), Ірландії (про вільні вибори і право опозиції, неможливість обмежувати в правах національні меншини тощо), Бельгії (про вилучення з проекту Конвенції права подавати заяви юридичним особам, неурядовим організаціям і групам індивідів та порядку застосування її у заморських територіях), Греції (щодо вилучення з тексту Конвенції положення про права приватних груп і індивідів звертатися із заявами про порушення їх прав (ст. 23), оскільки це небезпечно для існування самої Конвенції та зняття суперечностей між статтею 44 (тільки держава і Комісія мають право звертатися до Суду із заявами), статтею 45 (повноваження Суду щодо таких звернень), статтею 46 (випадки, коли держави і Комісія можуть звертатися до Суду), статтею 29 (порядок і вимоги до підготовки доповіді Комісії і направлення її до Комітету міністрів), статтею 30 (повноваження Комітету міністрів щодо доповіді Комісії), Нідерландів (про незастосування статті 4 «примусова праця» до ув'язнених, перегляд статей 23, 30 і 59 (щодо умов застосування Конвенції в заморських територіях), Великої Британії (удосконалення правового характеру статей 1, 5, 6, 8, визнання права на звернення осіб, неурядових організацій і груп індивідів, вилучення статей 48 і 59; доповнення проекту Конвенції положеннями про право на її денонсацію і неможливість тлумачити і застосовувати Конвенцію за іншою процедурою, ніж

передбачено в ній), Італії (до ст. 58 про те, що положення Конвенції не забороняють державам розвивати їх в інших міжнародних договорах чи іншим способом). Підкомісія розглянула пропозиції (Швеції, Нідерландів, Великої Британії та Італії) щодо доповнення проекту положеннями щодо питань юрисдикції (Комісії, Суду, Комітету міністрів, інших міжнародних судових органів) [2, Vol. V, 56–73].

4 серпня 1950 р. підкомісія схвалила узгоджений проект Конвенції з відокремленням положень, за якими не досягнуто згоди (6 серпня 1950 р.): право петиції фізичних осіб — ст. 25 (сім «проти», п'ять — «за»), про уникнення конфлікту юрисдикцій — ст. 61, колоніальна клаузула — ст. 62 [2, Vol. V, 75–107]. Означені неузгодженості Комітет міністрів розглянув 7 серпня 1950 р. (додатково знайдено компроміс із питань денонсації Конвенції та виборів членів Суду), схвалив єдиний проект Конвенції (5 розділів, 66 статей) та 8 серпня 1950 р. прийняв рішення передати на розгляд Консультативної Асамблеї Проект Конвенції щодо захисту прав людини і основних свобод [2, Vol. V, 144]. 7–8 серпня 1950 р. Комітет з правових і адміністративних питань знову обговорював питання щодо пріоритетного права батьків обирати освіту для своїх дітей і право на власне майно, які були вилучені з єдиного проекту Комітетом міністрів, і рекомендував Консультативній Асамблеї розглянути проект з доповненнями щодо зазначених прав на освіту і право на майно.

Під час обговорення проекту на сесії Консультативної Асамблеї було висловлено ряд пропозицій: лібералізувати статті щодо колоніальних народів, щоб не дати підстав для комуністичної пропаганди; доповнити проект статтями щодо освіти і майна

(право № 11 і право № 12); надати Суду право анулювати закон чи інший правовий акт держави, які суперечать Конвенції, тощо.

Були внесені й нові пропозиції, які до цього предметно не обговорювалися: про визнання геноциду, вчиненого як у мирний, так і у воєнний час, злочинном проти міжнародного права [2, Vol. V, 259–260; Vol. VI, 2]; про обов'язкове супроводження заяв юристами; про право держави не дотримуватися індивідуальних свобод стосовно учасників ворожих організацій чи таких, що вчинили збройні напади на їх країну; стосовно прав ув'язнених (питання порушено представником Німеччини, яка констатувала жахливий стан німецьких в'язнів (400–500 тисяч), японських в'язнів (300–400 тисяч) у в'язницях Радянського Союзу) тощо.

Після тривалого постатейного обговорення було одноголосно прийнято «Текст проекту, доповненого Консультативною Асамблеєю, в тому числі положення статей, які не були схвалені Комітетом міністрів і схвалення яких визнано Консультативною Асамблеєю необхідним» [2, Vol. VI, 238–273]. Взагалі Комітет з правових і адміністративних питань, а за ним Консультативна Асамблея з розумінням віднеслися до проекту Конвенції Комітету міністрів. Проте від ряду принципових змін вони не відмовилися. По-перше, проект було доповнено преамбулою (у проекті Комітету міністрів її не було), яка в остаточному проекті була стилістично і по суті відредагована. У преамбулі зазначалося, що Конвенція вряховує схвалення і проголошення Загальної декларації прав людини, чим підкреслювалося не лише єдність позицій, а й наступний крок у розвитку механізму захисту прав людини, що Декларація остаточно проголосила, серед іншого, забезпе-

чення загального та ефективного визнання і додержання проголошених у ній прав; що це вони — уряди європейських держав, які є одностайними і мають спільну спадщину політичних традицій, ідеалів, свободи і верховенства права, мають зробити перші кроки для колективного забезпечення певних прав, проголошених у Загальній декларації; що беручи до уваги те, що метою Ради Європи є досягнення тіснішого союзу між її членами, а одним із засобів досягнення цієї мети, який має невідступно дотримуватися, є забезпечення і подальша реалізація прав людини і основних свобод; що, підтверджуючи їх глибоку віру в ті основні свободи, які є фундаментом справедливості й миру в цьому світі та найкраще забезпечуються, з одного боку, ефективною політичною демократією, а з другого — спільним розумінням і додержанням прав людини, від яких вони залежать, домовилися про таке... [2, Vol. VI, 238–241].

Розпочато преамбулу словами «Уряди, які підписали цю Конвенцію, будучи членами Ради Європи» не випадково. Як пояснив Генеральний секретар Ради Європи, є сумнів, що всі держави, які брали участь у підготовці Конвенції, поставлять під нею підпис у Римі через ті положення, які будуть у ній до підписання і з якими вони не згодні. Тому він пропонував розпочати преамбулу словами «уряди, які підписали» без перелічення поіменно [2, Vol. V, 274–277].

По-друге, всупереч негативній позиції Комітету міністрів до основних прав людини знову було включено право на майно і право на освіту. Відповідні положення були сформульовані таким чином: «Стаття 11. Кожна фізична або юридична особа має право володіти своїм майном. Таке майно не може бути об'єктом свавільної кон-

фіскації. Однак такі заходи не вважаються порушенням у будь-якому разі права держави вжити необхідних законодавчих заходів для забезпечення, що зазначене майно використовувалося відповідно до загальних інтересів. Стаття 12. Кожна особа має право на освіту. Функції, взяті державою щодо освіти і навчання, не мають втручатися в право батьків забезпечити релігійну і моральну освіту та навчання їх дітей згідно з їх власною релігією і філософським переконанням».

По-третє, Консультативна Асамблея, ігноруючи заперечення Комітету міністрів, повернулася до права на вільні вибори, правда, в дещо пом'якшеній формі: «Стаття 17. Високі Договірні Сторони гарантують повагу політичної свободи їх громадян і особливо з огляду на їх метропольні території проводити вільні вибори з розумною періодичністю шляхом таємного голосування в умовах, які забезпечують, щоб уряд і законодавча влада виражали думку народу» [2, Vol. V, 250–251].

По-четверте, проект Консультативної Асамблеї змінював повноваження Комісії та держави при вирішенні спору про порушення прав людини. Згідно з цими повноваженнями Комісія розглядає порушення всіх прав, які держава визнала в Конвенції, а не лише тих, які законодавчо забезпечила, і держава не може перешкоджати їх ефективній реалізації. Вона може лише у спосіб, передбачений Конвенцією, заявити про припинення юрисдикції Комісії щодо розгляду справ стосовно приватних заяв, які можуть стосуватися будь-якої статті чи статей, окрім ст. 2 (право на життя), ст. 3 (заборона катування), ст. 4 (заборона рабства) і ст. 7 (ніякого покарання без закону) [2, Vol. V, 236–237]. Крім того, у цьому проекті було змінено поло-

ження щодо кількості держав, що визнають юрисдикцію Суду, необхідної для проведення перших виборів до Суду, — з дев'яти до восьми.

З проекту Комітету міністрів було виключено ст. 63 щодо необхідності спеціальної нотифікації держави в разі її готовності поширити положення Конвенції на її заморські території, а також доповнено положенням щодо права держави заявити про обмеження дії цих прав в усіх чи частині її території, на які у зв'язку з цим не можуть поширюватися повноваження Комісії.

До проекту Консультативної Асамблеї внесено ряд змін і доповнень щодо підписання Конвенції та набрання нею чинності.

Запропоновані Консультативною Асамблеєю доповнення у Комітеті міністрів були сприйняті неоднозначно. Лише два доповнення (преамбула і зазначена редакційна зміна щодо кількості держав, які дають згоду на юрисдикцію Суду як умову для проведення перших виборів суддів) Комітет міністрів визнав конструктивними, а решту було відхилено взагалі чи визнано предметом для подальших протоколів до Конвенції або ж прийнято із численними поправками формального чи мовного характеру. Щоб не зірвати підписання Конвенції, яку було заплановано провести в Римі в палаці Барберіні о 16:00, головуєчий Дж. Джуїдотті (Італія) пояснив неоптимальність Комітету міністрів так: «Асамблея в її рекомендації № 24 висловила схвальну думку щодо Конвенції в цілому і запропонувала деякі доповнення. Ці доповнення можна поділити на дві категорії: перша група стосується тем, які попередньо вже обговорювалися в Комітеті експертів і на які Комітет не був готовий дати згоду; друга група стосувалася включення до

Конвенції двох прав, про які не йшлося в попередньому проєкті, а саме які стосуються власності й освіти. Обговорення представниками міністрів свідчить, що однастороння згода неможлива за всіма доповненнями, запропонованими Асамблеєю, і була висловлена пропозиція, що доповнення, за якими не можна досягти згоди, мають бути вивчені пізніше експертами урядів на предмет їх підписання в протоколі до Конвенції» [2, Vol. VII, 24–25].

Підписання відбулося у визначений час за англійським алфавітом держав – членів Ради Європи. Представники Греції та Швеції не підписали Конвенції з мотивів їх конституційних застережень, представники Франції, Ірландії та Нідерландів (Р. Шуман, С. Мак Брідж і Д. Штіккер) висловили жаль, що вони змушені її підписувати в незавершеному вигляді. Члени Постійного комітету (від Франції та Німеччини) на знак протесту щодо невиключення до Конвенції названих прав покинули зал підписання.

У подальшому робота над розвитком положень Конвенції не припинялася. Було прийнято 15 протоколів, частина з яких втратила своє значення (свою актуальність) (Протокол № 10 так і не вступив у силу, Протокол № 14 *bis* вступив у силу 1 жовтня 2009 р.), частина стосувалася процедури роботи інституційних механізмів Конвенції і стала частиною Конвенції (Протокол № 12 вступив у силу 21 вересня 1970 р. і закріпив право Суду на консультативні висновки; Протокол № 3 вступив у силу 21 вересня 1970 р. і уточнив процедурні повноваження Комісії; Протокол № 5 вступив у силу 20 грудня 1971 р. і додатково уточнив повноваження Комітету міністрів, статей 22 і 40); Протокол № 8 вступив у силу 1 січня 1990 р. і реформував

Комісію в частині створення в ній палат і комітетів; Протокол № 9 вступив у силу 1 жовтня 1994 р. і закріпив право безпосереднього звернення до Суду фізичній особі, неурядовій організації, групі осіб; Протокол № 11 вступив у силу 11 листопада 1998 р. і змінив контрольний механізм Конвенції; Протокол № 14 вступив у силу 1 червня 2010 р., нова зміна структури і контрольного механізму Конвенції), частина доповнювала Конвенцію основними правами (Протокол № 1 вступив у силу 18 травня 1954 р., доповнив Конвенцію правом на захист власності, правом на освіту і правом на вільні вибори; Протокол № 4 вступив у силу 2 травня 1968 р. і доповнив Конвенцію правом заборони ув'язнення за борг, свободою пересування, заборонаю вислання громадянина і заборонаю колективного вислання іноземців; Протокол № 6 вступив у силу 1 березня 1985 р. – скасував смертну кару (в мирний час); Протокол № 7 вступив у силу 1 листопада 1988 р. і закріпив процедурні гарантії, що стосуються вислання іноземців, право на оскарження в кримінальних справах, відшкодування в разі судової помилки, право не бути притягненим до суду або покарання двічі, рівноправність кожного з подружжя; Протокол № 12 вступив у силу 1 квітня 2005 р. і ввів загальну заборону дискримінації; Протокол № 13 скасував смертну кару із заборонаю будь-яких відступів чи застережень).

У науковій літературі можна зустріти таку думку, що насправді перелік прав і свобод, які захищає Конвенція, значно ширший, оскільки його суттєво доповнив своїми рішеннями Європейський суд з прав людини. Подібне твердження нічим не підкріплено. Тепер не можна назвати жодного права чи свободи людини, які б встановив

Суд щодо розвитку положень Конвенції. Та це і не належить до його повноважень, згідно із ст. 32 якої «юрисдикція Суду поширюється на всі питання тлумачення і застосування Конвенції та протоколів до неї, подані йому на розгляд відповідно до статей 33, 34 і 47». Отже, лише тлумачення і застосування і жодним чином не творення права. Не дають підстав Суду вийти за межі Конвенції і згадані статті, оскільки міждержавні справи (ст. 33) розглядаються в Суді лише з питань «будь-якого порушення положень Конвенції та протоколів до неї», індивідуальні заяви (ст. 34) Суд може приймати, якщо допущено «порушення прав, викладених у Конвенції або протоколах до неї», а консультативні висновки (ст. 47) Суд може надавати «з правових питань, які стосуються тлумачення Конвенції та протоколів до неї».

У практиці Суду існує багато випадків, коли держави ставлять під сумнів юрисдикцію Суду з певних питань чи стверджують, що названі заявником права не захищаються Конвенцією. Такі питання Суд вирішує згідно з п. 2 ст. 32 («у випадку виникнення спору щодо юрисдикції Суду спір вирішує сам Суд»), але в жодному з його роз'яснень Суд не посилався на своє право вирішувати порушення тих прав і свобод, які відсутні в Конвенції чи протоколах до неї.

Певні непорозуміння в цьому питанні можуть виникнути, якщо користуватися текстом Конвенції, виданим з ініціативи та за підтримки Ради Європи з нагоди відзначення 10-ї річниці членства України в Раді Європи. У ньому, зокрема, зазначено: «Міністерство юстиції у співпраці з Міністерством закордонних справ підготували новий український офіційний переклад Конвенції про захист прав лю-

дини і основоположних свобод 1950 р. та усіх протоколів до неї. Попередній переклад Конвенції і протоколів до неї не повністю відповідав автентичним текстам англійською і французькою мовами» [3, 46].

У статті 32 цього офіційного перекладу між словами «питання» і «тлумачення» поставлено кому, що значно розширює юрисдикцію Суду. У цьому випадку слід користуватися редакцією документа від 27 травня 2009 р. (995 04) на сайті Верховної Ради України.

Отже, Суд не займається правотворчістю в розумінні доповнення Конвенції новими правами і свободами людини. Але він і не є пасивним спостерігачем у справі розвитку положень Конвенції. Його роль і призначення в цьому питанні чітко сформульована в рішеннях Суду: «Суд пов'язаний своїми попередніми рішеннями: Правило 51 § 1 Регламенту Суду це дійсно підтверджує. Проте він зазвичай дотримується і застосовує свої власні попередні рішення, що робиться в інтересах правової стабільності й упорядкованого розвитку судової практики з реалізації Конвенції. Тим не менше, це не перешкоджає Суду відступати від попередніх рішень, якщо він переконаний, що це слід робити з безсумнівних причин. Такі відступи можуть бути, наприклад, для гарантованого забезпечення через тлумачення Конвенції соціальних змін у суспільстві та збереження відповідності Конвенції обставинам, що в ньому склалися» [4, 14]; або «беручи до уваги суттєвий розвиток у національній сфері, Суд пропонує переоцінку «у світлі сучасних умов», якими мають бути прийнятні тлумачення і застосування Конвенції» [5, 178], чи «Рішення Суду фактично служать не тільки вирішенню спорів, переданих

йому, але й більш загальному: роз'ясненню, охороні та розвитку норм, встановлених Конвенцією, таким чином, щоб сприяти дотриманню державами зобов'язань, які вони взяли на себе як договірні сторони» [6, 62; 7, 31].

Розвиток норм, визначених Конвенцією, і доповнення прав людини, передбачених Конвенцією, — різні речі за своїм юридичним змістом. Але щодо «розвитку норм» повноваження Суду не безмежні. Суд не може їх «розвивати» в такий спосіб, що певне право розширюється чи звужується до меж, не передбачених Конвенцією. Це має бути зроблено в такий самий спосіб, як і приймалося конвенційне право. Скажімо, у Конвенції право на життя проголошувалося як основне право людини. Але воно не діяло в деяких випадках, наприклад, коли виконується смертний вирок суду відповідно до закону, який передбачає таке покарання; коли необхідно застосувати силу: а) для захисту будь-якої сили від незаконного насильства; б) для здійснення законного арешту; в) для запобігання втечі особи, яку законно тримають під вартою; г) при вчиненні правомірних дій для придушення заворушення або повстання.

Наскільки б Суд не був переконаний, що подібні застереження антигуманні, зняти їх він не міг. Це стало можливим лише шляхом прийняття Протоколу № 6, який скасував смертну кару і заборонив засудження до такого покарання і страту. Нові норми, що забезпечують право на життя, дозволяли Суду відійти від його попередніх вимог, але сам це зробити він не міг. Разом з тим і в цьому випадку право на життя ще не стало абсолютним, оскільки зазначений Протокол дозволяв смертну кару, якщо вона передбачена у законі й лише у випадку війни чи невідвортної загрози війни. Суд не

міг захищати право на життя, ігноруючи ці норми. Такі повноваження він отримав лише з прийняттям Протоколу № 13 до Конвенції. Протокол скасовує смертну кару, забороняє засудження до такого покарання або страту, забороняє відступи від цих норм, як і висловлення застережень до названих положень Протоколу.

Як же розуміти повноваження Суду «розвивати норму»? На це запитання дають досить чітку відповідь положення Конвенції та рішення самого Суду. За Конвенцією до компетенції Суду належать всі питання її тлумачення і застосування (ст. 32). Стосовно тлумачення, то Суд це вкотре підкреслив у справі «Банкович та інші проти Бельгії та 16 інших Договірних Держав»: «Слушно, що поняття Конвенції, будучи живим інструментом, повинні тлумачитися у світлі умов, які існують зараз... Європейський суд застосовував такий підхід не тільки до матеріальних положень Конвенції... а й до тлумачення колишніх статей 25 і 46 Конвенції стосовно визнання Договірною Державою компетенції конвенційних органів Європейський суд дійшов висновку, що колишні статті 25 і 46 Конвенції не можуть тлумачитися лише відповідно до намірів їх творців, одержавши свою форму більше сорока років тому, в такій мірі, що навіть якщо було встановлено, що такі обмеження вважалися допустимими статтями 25 і 46 Конвенції, коли вона була прийнята меншістю від нинішнього складу Договірних Держав, таке свідчення «не може бути вирішальним» [8, 382]. Втім, така свобода тлумачення не є безмежною. Межу визначив собі сам Суд: «Це правда, що Конвенція і Протоколи до неї повинні тлумачитися у світлі умов, які існують нині... Проте Суд не може, з метою еволюційного тлумачення, виводити з

конвенції право, яке не було включено в неї первісно» [9, 25].

«Основні» чи «основоположні» свободи

Такий «розвиток» Конвенції не дозволяється як Суду, так і такою ж мірою національним органам. Що це не є стримуючим фактором для України, наведу лише один приклад. 9 лютого 2006 р. в Україні був прийнятий Закон України «Про внесення змін до деяких законів України». Цим Законом затверджено таке: «Внести до законів України такі зміни: 1. У назві та тексті Закону України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції...» слова «Конвенція про захист прав і основних свобод людини» в усіх відмінках замінити словами «Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод» у відповідному відмінку» [10, 273]. Такій же заміні слів підпали Закон України «Про ратифікацію Протоколу № 6 до Конвенції про захист прав і основних свобод людини, який стосується скасування смертної кари, 1983 року» і Закон України «Про ратифікацію Протоколу № 13 до Конвенції про захист прав та основних свобод людини, який стосується скасування смертної кари за будь-яких обставин».

Мабуть, законодавець вбачав для таких змін суттєві аргументи (але, на жаль, не поділився ними зі своїми громадянами), коли прийняв для цього спеціальний закон. Тепер будемо дотримуватися законів двох категорій: одних, які вимагають від нас виконувати Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод, та інших, які вводять у дію Конвенцію про захист прав людини і основних свобод (а таких більше): Закон Украї-

ни «Про приєднання України до Статуту Ради Європи», статті 1–3 Статуту; Закон України «Про ратифікацію Європейської конвенції про запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню», преамбула Конвенції; Закон України «Про ратифікацію Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин», преамбула Конвенції, статті 19, 22, 23; Закон України «Про ратифікацію Європейської угоди про осіб, які беруть участь у процесі Європейського Суду з прав людини», преамбула Угоди тощо.

Крім того, не слід забувати, що в низці міжнародних договорів, які ратифікувала Україна, говориться про «основні права людини та свободи, а не основоположні». Цей перелік надто довгий. Починаючи зі Статуту ООН (преамбула, статті 1, 55 «с», 62, 76); Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р. (ст. 5); Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р. (ст. 5); Конвенція про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти 1960 р. (ст. 5); Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1966 р. (преамбула, статті 1, 2 тощо); Конвенція про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства 1968 р. (преамбула); Міжнародна конвенція про припинення злочину апартеїду і покарання за нього (преамбула, ст. II) тощо. Слід також мати на увазі, що відкритим залишилося питання і з іншими міжнародно-правовими нормами, за якими Україна зобов'язалась їх дотримуватись. Скажімо, як бути з Заключним актом наради з питань безпеки і співробітництва в Європі, 1 серпня 1975 р., за яким взято зобов'язання дотримуватися принципу

«поважання прав людини і основних свобод...» Як бути з численними рішеннями міжнародних судів, у яких йдеться «про основні свободи», «про основні права», а не про «основоположні» права і свободи?

Ситуація не прояснюється, коли торкнемося правозастосовної діяльності. Як свідчать офіційні сайти, половина міністерств і відомств працюють за Конвенцією про захист прав людини і основних свобод, друга половина — за Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод. Марно шукати відповіді на питання і в діяльності Конституційного Суду України. З точки зору офіційної, тут проблем не виникає: до прийняття Закону від 9 лютого 2006 р. він працював за Конвенцією про захист прав людини і основних свобод (див., наприклад, рішення № 9-зп 25 грудня 1997 р. у справі за конституційним зверненням громадян Р. Проценко, П. Ярошенко та інших громадян щодо офіційного тлумачення статей 55, 64, 124 Конституції України, рішення № 11-рп/99 29 грудня 1999 р. у справі № 1-33/99 за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 24, 58, 59, 60, 93, 1901 Кримінального кодексу України в частині, що передбачає смертну кару як вид покарання (справа про смертну кару) та ін.), після його прийняття — за Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод. Претензій немає. Позиція чітка, як писав у той час (після прийняття закону 9 лютого 2006 р.) голова Конституційного Суду України А. Стрижак: «Згідно з правовою позицією Конституційного Суду у випадках, коли порушені в конституційному поданні питання стосуються не Закону про ратифікацію, а текстів ратифіко-

ваних ним міжнародних договорів, з цих питань до Конституційного Суду мають право звертатися суб'єкти, визначені частиною першою статті 151 Конституції» [12, 556]. Подання не надходило, отже, проблеми не існує. Але, як свідчить аналіз, принаймні з наукової точки зору, проблема є. Сам Голова Конституційного Суду України так і не пояснив (хоча цьому завданню присвячене його видання), чому він з Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод пов'язує лише права іноземців та осіб без громадянства, діяльність політичних партій і громадських організацій, право на відмову давати показання або пояснення про себе, членів сім'ї чи близьких родичів і невідчужуваність та непорушність прав і свобод, а з Конвенцією про захист прав людини і основних свобод — практично весь масив прав і свобод людини (право на життя, право на повагу до людської гідності, право на свободу та особисту недоторканність, свободу пересування, вільний вибір місця проживання, право на свободу думки і слова, право на свободу світогляду і віросповідання, право приватної власності, захист прав і свобод у судовому порядку, право на правову допомогу тощо) [12, 99, 117, 150, 245, 121, 123, 125, 134, 140, 162, 215, 231].

У докомп'ютерні часи, коли ключові слова грали малу роль у науковому пошуку, така термінологічна розхлябаність драгувала хіба що наукових педантів. Звичайно, і сьогодні на терміни «основний» і «основоположний» можна подивитись як на синоніми, тим більше що тлумачні словники часто так їх і поєднують. Але те, що в мові вітається (різноманітність синонімів, епітетів, метафор, гіпербол тощо), те в праві не завжди доречне, а частіше за все шкодить. Юридичний

текст формулює норму поведінки і він має бути однозначним, чітким, зрозумілим, таким, що визначає передбачуваність дій і тощо. Саме тому в праві так багато уваги приділяється офіційному тлумаченню, яке саме піддано жорсткій правовій регламентації.

Стосовно тлумачення міжнародних договорів, тут найбільшим авторитетом є Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 р. Саме про це йдеться в рішеннях Європейського суду з прав людини: «Суд повторює, що Конвенція повинна тлумачитися в світлі правил, встановлених Віденською конвенцією про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 р.» [13, 2231]. Практично всі загальні правила тлумачення, перелічені у ст. 31 Віденської конвенції, не дають підстави вживати термін «основоположний» замість «основний», тобто «*basic*» замість «*fundamental*», як то є в аутентичному тексті ЄКПЛ. Можуть заперечити, що «*fundamental*» можна перекласти на українську мову і як «основоположний», тим більше що французький варіант ці терміни практично не розділяє. Можна, але тоді ми зіткнемося в українському варіанті з тією проблемою, з якою зіткнулися творці Конвенції в англійському варіанті тексту.

Для цього нам слід повернутися до періоду створення ЄКПЛ, тим більше що це правило впливає зі ст. 32 Віденської конвенції: «Можливе звернення до додаткових засобів тлумачення, в тому числі до підготовчих матеріалів та до обставин укладення договору, щоб підтвердити значення, яке впливає із застосування статті 31, або визначити значення, коли тлумачення статті 31: а) залишає значення двояким чи неясним; або б) призводить до явно абсурдних або нерозумних наслідків».

Аналіз: «*Travaux Preparatoires*» показує, що творці Конвенції спочатку були не дуже переконані, як слід назвати права, які будуть закріплені в Конвенції, хоча те, що їх слід чітко визначити стрижнем, проходить через всю дискусію. У восьми томах підготовчих матеріалів можна зустріти самі різноманітні пропозиції: «*fundamental freedoms*» — основні свободи, «*essential human rights and fundamental freedoms*» — невід’ємні права людини і основні свободи, «*essential principles of human rights*» — невід’ємні принципи прав людини, «*essential freedoms and fundamental rights*» — невід’ємні свободи і основні права, «*fundamental essential rights*» — основні, невід’ємні права, «*essential civic freedoms*» — невід’ємні цивільні свободи, «*fundamental principles of human dignity*» — основні принципи людської гідності, «*fundamental, undisputed freedoms*» — основні, незаперечні права, «*elementary and fundamental rights*» — елементарні й основні права, «*human rights and fundamental freedoms*» — права людини і основні свободи, «*universal law on human rights*» — універсальне право прав людини, «*fundamental principles human rights*» — фундаментальні принципи прав людини, «*basic personal rights*» — основоположні особисті права, «*basic principles of human rights*» — основоположні принципи прав людини, «*basic human rights*» — основоположні права людини, «*professional freedoms and social rights*» — професійні свободи і соціальні права, «*code of European freedoms*» — кодекс європейських свобод тощо.

Слід наголосити, що в дискусіях висловлювались найрізноманітніші пропозиції, але як тільки мова заходила вибору остаточного варіанту, творці Конвенції проявляли особливу відповідальність стосовно того, що назва має бути бездоганною.

На засіданні підготовчої Комісії з вироблення проекту порядку денного Консультативної Асамблеї (6 липня 1949 р.) Ірландська делегація запропонувала включити до розгляду пункт «Б») захист основоположних політичних, цивільних і релігійних прав людини» [2, Vol. I, 4] (це була перша пропозиція вжити термін «основоположний»). Після дискусії з цього питання Комісія заключила, що «вона вважає, що включення цього питання до порядку денного підмінятиме правові повноваження Міжнародного суду в Гаазі та світові повноваження ООН і суперечитиме п. «с» ст. 1 Статуту Ради Європи. До того ж воно вимагає попереднього вивчення», а це належить до повноважень Комітету міністрів Ради Європи [2, Vol. I, 4]. 13 липня 1949 р. підготовча Комісія схвалила проект порядку денного в такому формулюванні: «Пункт 9. Збереження і подальше здійснення прав людини і основних свобод», який містить обговорення питань, які випливають з пункту «b» ст. 1 Статуту Ради Європи» (в ньому йдеться не лише про збереження і подальше здійснення прав людини і основних свобод, а й про їх захист) [2, Vol. I, 4]. Комісія не погодилася з ірландською пропозицією запропонувати Консультативній Асамблеї обговорення «основоположних» («*basic*») прав, а зупинилась на визначенні «права людини і основні свободи» («*human rights and fundamental freedoms*»), оскільки саме таке визначення закріплено в Статуті Ради Європи, Загальній декларації прав людини, а отже не слід вносити термінологічне різноманіття, оскільки це не сприятиме оперативній розробці проекту документа.

З таких же міркувань виходили учасники підготовчого засідання по першій сесії Комітету міністрів (Па-

риж, 5–6 серпня 1949 р.), коли запропонували Консультативній Асамблеї включити до порядку денного питання: «П. 3. а) визначення, збереження і подальше здійснення права людини і основних свобод» («*human rights and fundamental freedoms*»). Правда, на першій сесії Комітету міністрів (8–13 серпня 1949 р.) це питання взагалі було вилучено з порядку денного з мотивів, що воно активно обговорюється в ООН. Це питання було порушено на першій сесії Консультативної Асамблеї. З трьох пропозицій включити до порядку денного питання прав людини: 1) «заходи щодо виконання задекларованої Радою Європи мети відповідно до статті 1 Статуту стосовно збереження і подальшого здійснення прав людини і основних свобод»; 2) «визначення, охорона і розвиток основних прав людини»; 3) «захист і розвиток прав людини і основних свобод»), в усіх йшлося про основні, а не «основоположні» права. Затверджена була перша пропозиція як така, що більше відповідає ст. 1 Статуту Ради Європи. При цьому французька делегація запропонувала керуватися англійським текстом, а не французьким, який є «неточним» [2, Vol. I, 14–24]. Англійська мова чіткіше розрізняє «*basic*» — «основоположний» і «*fundamental*» — «основний», чого не можна сказати про французький текст.

Відтоді Консультативна Асамблея послідовно дотримувалась терміна «права людини і основні свободи». Правда, деякі члени Асамблеї (в основному англомовні) під час дискусії вживали термін «*basic personal rights*» — основоположні особисті права, але в досить звуженому контексті. Як пояснив свою позицію Д. Максвелл-Файф, «основоположні особисті права — це ті права, які всі розуміють...

які можуть бути визначені як більш основні (фундаментальні), ніж позитивні права. Серед них немає, і це правда, так званих економічних і соціальних прав» [2, Vol. I, 116]. З цим можна і не погодитись, але так заступник голови Комітету з правових і адміністративних питань Консультативної Асамблеї розумів значення «основоположні права». Сам же Комітет, як і Консультативна Асамблея, вважав, щоб уникнути непотрібних непорозумінь при тлумаченні та застосуванні прав і свобод людини, слід дотримуватись тієї ж термінології, яка вже застосована в документах ООН. У цьому випадку — «основні права». «У вирішенні загальної проблеми визначення прав і свобод, які мають бути гарантовані (питання направлене Асамблеєю Комітетом Міністрів у його листі від 14 серпня 1949 р.) Комітет вважає, що було б найкраще (як і керуючись бажанням координувати діяльність Ради Європи з діяльністю ООН на основі морального авторитету і технічної цінності документів, що об-

говорюються) використовувати максимально, наскільки це можливо, визначення, вживані в «Загальній декларації прав людини», схваленої Генеральною Асамблеєю ООН. Це має бути основою, максимально, наскільки це можливо, для цієї Конвенції» [2, Vol. I, 194]. У Загальній декларації вживається визначення «основний», а не «основоположний». Під час роботи 1-ї сесії Консультативної Асамблеї це зауваження не раз повторювалось [2, Vol. I, 218], аж поки не стало загальноприйнятним.

Нарешті, можна згадати і досвід перекладу тексту Конвенції в Росії (автор з ним знайомий, оскільки залучався тоді до цієї роботи як консультант). Там також був випадок, коли пропонувався термін «основоположные свободы» замість «основные свободы». Але він був відхилений вже з самого початку як такий, що не відповідає ні змісту, ні букві Конвенції й вносить непотрібні непорозуміння між текстами пактів про права людини на універсальному і регіональному рівнях.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. *Documents of the United Nations Conference on International Organizations*. — San Francisco, 1945. — Vol. 6. — 1945.
2. *Conseil de l'Europe. Recueil des Travaux Preparatoires de la Convention Europeenne des Droits de l'Homme*. Vol. I–VIII. — Martinus Nijhoff. — La Haye. 1975–1985.
3. *Збірка документів Ради Європи ратифікованих Україною*. — К., 2006.
4. *Affaire Cossey*. Arrêt du 27 septembre 1990. — Publications de la Cour Europeenne des droits de l'homme. Serie A: Arrêts et décisions vol. 184. Greffe de la Cour Conseil de l'Europe. Strasbourg. Carl Heymanns Verlag K.Q. — Koln, Munchen, 1990.
5. *Stafford C.* Royaume-Uni. Arrêt du 28 Mai 2002. — Cour Europeenne des Droits de l'Homme. — Recueil des Arrêts et Decisions. 2002. — IV. Greffe de la Cour. Conseil de l'Europe. Strasbourg. Koln, Munchen, 2004.
6. *Affaire Irlande contre Royaume-Uni*. Arrêt du 18 Janvier 1978. — Publications de la Cour Europeenne des droits de l'homme. Serie A: Arrêts et décisions. Vol. 25. Greffe de la Cour. Conseil de l'Europe. Strasbourg. Carl Heymanns Verlag K.Q. — Koln, Munchen, 1978.
7. *Affaire Guzzardi*, Arrêt du 6 Novembre 1980. Publications de la Cour Europeenne des droits de l'homme. Serie A: Arrêts et décisions. Vol. 39. Greffe de la Cour. Conseil de l'Europe. Strasbourg. Carl Heymanns Verlag K.Q. — Koln, Munchen, 1981.
8. *Bankovic et Autres c. Belgique et Autres*. Decision du 12 decembre 2001. Cour Europeenne des Droits de l'Homme. — Recueil des Arrêts et Decisions. 2001 — XII. Greffe de la Cour. Conseil de l'Europe. Strasbourg. Carl Heymanns Verlag K.Q. — Koln, Munchen, 2003.
9. *Affaire Johnston et Autres*. Arrêt du 18 Decembre 1986. Publications de la Cour Europeenne des droits de l'homme. Serie A: Arrêts et décisions. Vol. 112. Greffe de la Cour. Conseil de l'Europe. Strasbourg. Carl Heymanns Verlag K.Q. — Koln, Munchen, 1987.
10. *Відомості Верховної Ради України від 30 червня 2006 р.* — № 26. — Ст. 216.

11. *В ім'я миру, безпеки і співробітництва*. До підсумків наради з питань безпеки і співробітництва в Європі, яка відбулася в Хельсінкі 30 липня — 1 серпня 1975 р. — Політвидав України. — 1975.
12. *Стрижак А.* Конституція України в актах Конституційного Суду України (аналітичний огляд і коментар). — К., 2010.
13. *Affaire Loizidou c. Turquie. Arrêt du 18 décembre 1996. Cour Européenne des Droits de l'Homme. — Recueil des Arrêts et Décisions. 1996-VI. Greffe de la Cour. Conseil de l'Europe. Strasbourg. Carl Heymanns Verlag K.Q. — Köln, München.*

Буткевич В. Г. Європейська конвенція з прав людини і основних свобод: генеза намірів і права

Анотація. Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод підписана в Римі 4 листопада 1950 р. «Пологові муки» ЄКПЛ були не з легких. Очевидний вплив на її прийняття Загальної декларації прав людини. Проте вперше ініціатива була висловлена неофіційним Європейським рухом у Гаазі у травні 1948 р. У подальшому було вжито ряд заходів з її розробки, які зазвичай називають дискусіями: у Комітеті з правових і адміністративних питань Асамблеї, в Консультативній Асамблеї, в Комітеті експертів, в Комітеті міністрів, у Спеціальному Об'єднаному Комітеті тощо. У статті дається коротка характеристика процесу підготовки і підписання ЄКПЛ.

Ключові слова: Загальна декларація, застосування положень Конвенції, генеза права, еволюція конвенційних прав, основні права, основні свободи, основоположні права, права людини, проект Конвенції, тлумачення Конвенції, формування конвенційних органів.

Буткевич В. Г. Европейская конвенция по правам человека и основным свободам: генезис намерений и права

Аннотация. Европейская конвенция о защите прав человека и основных свобод подписана в Риме 4 ноября 1950 г. «Родовые муки» ЕКПЧ были не из легких. Очевидно влияние на ее принятие Всеобщей декларации прав человека. Однако впервые инициатива была высказана неофициальным Европейским движением в Гааге в мае 1948 г. В дальнейшем был принят ряд мер по ее разработке, которые обычно именуют дискуссиями: в Комитете по правовым и административным вопросам Ассамблеи, в Консультативной Ассамблее, в Комитете экспертов, в Комитете министров, в Специальном Объединенном Комитете и т. д. В статье приводится краткая характеристика процесса подготовки и подписания ЕКПЧ.

Ключевые слова: Всеобщая декларация, применение положений Конвенции, генезис права, эволюция конвенционных прав, основные права, основные свободы, основоположные права, права человека, проект Конвенции, толкование Конвенции, формирование конвенционных органов.

Butkevych V. European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms: origin of intentions and law

Annotation. The European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (ECHR) was signed in Rome on November 4, 1950. The "birth pangs" of the ECHR were not easy. It is clearly influenced by the Universal Declaration of Human Rights. But the first initiative had been taken by the unofficial European Movement in the Hague in May 1948. Thereafter a series of developments which are more generally known as discussions came in the Assembly Committee on Legal and Administrative Questions, the Consultative Assembly, the Committee of Experts, the Committee of Ministers, the Ad hoc Joint Committee etc. This article contains a brief description of the process of the preparation and signing of ECHR.

Key words: Universal declaration, application of the Convention, origin of law, evolution of the Convention, fundamental rights, fundamental freedoms, basic rights, human rights, draft Convention, interpretation of the Convention, the formation of the Convention organs.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ КОДЕКС СВОБОДИ ТА ДЕМОКРАТІЇ

М. БУРОМЕНСЬКИЙ

*доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
завідувач кафедри міжнародного права
та державного права зарубіжних країн
(Національна юридична академія України
імені Ярослава Мудрого)*

С успільно-політичні зміни та політико-правові заходи після завершення Другої світової війни суттєво змінили обличчя світу та визначили основні вектори розвитку людства. Навряд чи можна сумніватись у тому, що головні автори цих подій саме про це мріяли, але не так часто у світовій історії сподівання політиків виправдовуються, а люди потім згадують з вдячністю.

Долю Європи у ХХ ст. вирішували двічі. Спочатку шляхом насадження тоталітарно-комуністичних режимів. А потім, коли жахливі наслідки панування цих режимів поставили цілі народи на межу виживання, — спробою пошуків таких умов існування, які були б гідними людини. Авторів тоталітарно-комуністичних експериментів вже давно прокляли. Навпаки, вільна, демократична Європа процвітає та є одним зі зразків організації найуспішнішого у світі способу життя.

У 1945 р. Європа, знекровлена світовою війною та фашизмом, постала перед непростим вибором: як жити далі. Пошуки належних шляхів політичної організації суспільства вели переважно до демократії. Саме звідси починає свою історію Рада Європи — міжнародна організація, в межах якої

європейські держави спробували знайти для себе та знайшли прийнятну модель політико-правового співробітництва.

Нині все те, що було створене державами в рамках Ради Європи, здається логічним і зрозумілим — Європа довела це самим фактом свого спільного багаторічного політичного існування. Проте 65 років тому міжнародно-правові організаційні механізми захисту європейської демократичної ідентичності не виглядали абсолютно зрозумілими.

По-перше, світу ще не були знайомі політичні регіональні міжнародні організації. А перші кроки ООН відбувались у не простих міждержавних суперечностях. Така перспектива для Європи жахала європейських політиків, які розуміли, що їхні країни ще не отямилась від війни і не витримують важких дипломатичних переговорів, які лише спричинили б розкол.

Отже, ініціатором об'єднання Європи стало громадянське суспільство. Представники європейської громадськості організували проведення в Гаазі з 7 по 10 травня 1948 р. Конгресу Європи. Ініціатива скликання Конгресу належала Міжнародному Комітету руху за європейську єдність. Саме на

Конгресі було прийнято Декларацію принципів, відповідно до яких планувалось заснувати організацію з назвою Європейський Союз.

Паралельно зі спробами громадськості вплинути на створення європейських структур, можна було спостерігати досить швидке зміцнення співробітництва між європейськими країнами в усіх найважливіших сферах життя. 17 березня 1948 р. Франція, Велика Британія, Бельгія, Голландія та Люксембург підписали Брюссельський пакт. А 5 травня 1949 р. підписали і Статут Ради Європи.

По-друге, відомі в новітній історії спроби європейців закріпити міжнародно-правовими засобами певні основи політичного режиму держав також виявились неефективними. Нагадаю, що саме таким чином монархічні держави намагалась протистояти у ХІХ ст. поширенню в Європі республікансько-демократичних ідей. В основі тодішньої угоди був військово-політичний союз і це жодним чином не могло стати прикладом для Європи зразка другої половини ХХ ст.

Європа, яка бажала жити в умовах свободи та миру, зобов'язана була шукати для себе більш міцні спільні цінності, аніж страх, що тримається на силі зброї. І такою цінністю на переконання європейських народів виявилась демократія, заснована на повазі до прав людини.

Особливості всього післявоєнного міжнародного співробітництва із захисту прав людини й основних свобод, зокрема в європейському регіоні, було б важко зрозуміти без оцінки деяких з

найважливіших підсумків Другої світової війни. Одним із них стала оцінка місця і ролі тоталітаризму в розвитку людства.

Друга світова війна була в новітній історії першою і останньою глобальною спробою тоталітаризму силою зброї перекроїти увесь світ* [1]. Вона ж була і найбільшою за людськими жертвами. Ще з передвоєнних років видатні європейські інтелектуали досліджували феномен тоталітаризму в фашистських та комуністичних країнах і дійшли висновку про його неминучу небезпеку для світу** [2]. А дослідження внутрішніх механізмів функціонування тоталітарних режимів доводило, що вони завжди засновані на зневазі до прав людини.

Саме ці фундаментальні висновки було покладено в основу створення світової системи міжнародної безпеки, яка містить світову систему захисту прав людини, що знайшло первинне відображення у Статуті ООН та в Загальній Декларації прав людини.

Ці ж висновки домінували і у творців післявоєнної Західної Європи, які вбачали в демократії, заснованій на повазі до прав людини, зразок такого політичного режиму, політику якого можна передбачити у міжнародних відносинах та який є достатньо контрольованим внутрішніми засобами. Саме тому ідея прав людини була присутня в європейських інтеграційних проектах з самого початку їх існування. Наприклад, вже під час підготовки Брюссельського пакту 1948 р. пропонувалась розробка Європейської хартії прав людини, а також створення

* Прагнення подати Другу світову війну як виключно імперіалістичну, розв'язану імперіалістичними державами, в якій Радянський Союз виявився жертвою віроломної агресії, є вельми сумнівним. Є немало свідочств повноцінної підготовки СРСР до участі у цій війні в ролі агресора, а також інших широкомасштабних експансіоністських спрямувань цього режиму.

** Одним із найважливіших серед таких досліджень стала праця Ф. Хаєка «Дорога до рабства», що була опублікована 1944 р. у Великій Британії. Іншою, не менш значимою, була фундаментальна праця К. Поппера «Відкрите суспільство і його вороги», яку він написав у 1938–1943 рр. Було б неправильним вважати, що ці праці залишилися не поміченими у Європі та світі.

Суду, який би мав можливість застосувати санкції до порушників Хартії. Декларація принципів про створення Європейського Союзу передбачала відкритість Союзу виключно для держав з демократичною формою правління, в яких поважають права людини.

Ці ідеї врешті знайшли відображення і в чинному Статуті Ради Європи. Зокрема, у преамбулі Статуту говориться про відданість держав-учасниць духовним і моральним цінностям, які є загальним спадком їх народів і які є основою принципів особистої свободи, політичної свободи і верховенства права, на яких побудована будь-яка справжня демократія. Стаття 3 Статуту передбачає визнання кожним членом Організації верховенство принципу поваги до прав людини та обов'язок співпрацювати у його дотриманні. А відповідно до ст. 8 Статуту суттєві порушення прав людини та основоположних свобод є підставою для призупинення або позбавлення держави членства в Раді Європи.

Саме для реалізації цих статутних ідей Ради Європи 4 листопада 1950 р. було укладено Конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод. Її розробка також не викликала в Європі одностайної підтримки. Надії та сподівання, пов'язані з розробкою в ООН єдиного Пакту про права людини, певним чином ставили під сумнів доцільність внутрішньоєвропейської ініціативи. Проте провал в ООН цих переговорів та заміна єдиного Пакту більш слабкою в юридичному сенсі Загальною декларацією прав людини швидко переконали європейців у необхідності запровадження власної дієвої системи захисту прав людини. Представник Данії Расмуссен 3 серпня 1949 р. прокоментував це так: «Загальній декларації не вистачає чіт-

кості. Інакше і не могло бути, зважаючи на різні цивілізації та форми правління членів ООН. Інша справа — обговорити це питання виключно на західноєвропейській основі: у цьому випадку підготовка документа, який мав би юридичну силу, цілком можлива».

Для Європи, що в післявоєнному розділі світу не потрапила до сфери радянського впливу, в ті роки украй важливо було створити необхідні, у тому числі правові, гарантії збереження своєї тотожності, підтвердити свою належність до вільного світу і протистояти тоталітарній загрозі. Тому в Конвенції мова йде не про якусь абстрактну демократію, а про її цілком конкретну форму. Посилання у преамбулі на Загальну декларацію прав людини відображає саме ці ціннісні орієнтири. У свою чергу, можливість запровадження обмежень багатьох прав і свобод, проголошених у Конвенції, зумовлена необхідністю таких обмежень у демократичному суспільстві (ч. 1 ст. 6, ч. 2 ст. 8, ч. 2 ст. 9, ч. 2 ст. 10, ч. 2 ст. 11 Конвенції, ст. 2 Протоколу № 4). Європейський суд з прав людини багаторазово звертався до тлумачення Конвенції в цій частині. Своєрідною характеристикою загального підходу Суду тут можуть слугувати слова з прийнятого в 1976 р. судового рішення у справі К'єлдсен та інші проти Данії: «Конвенція створювалася для «визначення та розвитку ідеалів і цінностей демократичного суспільства» [3]. Такими ідеалами і цінностями Суд називав, зокрема, «верховенство права», що включає «доступність судів» [4], свободу політичних дискусій, «що лежить у самій основі концепції демократичного суспільства» [5], «плюралізм, терпимість, відкритість вираження своїх поглядів» [6], що є «однією з підвалин

демократичного суспільства та однією з принципів умов для його розвитку і самореалізації кожної особистості» [7].

Не варто і сьогодні недооцінювати закріплення в Конвенції цінностей «дієвої політичної демократії». Проголошений і закріплений у Конвенції ідеал демократії не має нічого спільного з так званою комуністичною демократією або, наприклад, з демократією «плебісцитною». Але Конвенція і не називає ту форму демократії, якій вона віддає перевагу. Це не випадково, тому що справжня демократія не є чимось застиглим і незмінним.

Віддаючи данину цінності свободи, Конвенція не обмежує можливості множинності варіантів розвитку, що неминучі в умовах дієвої демократії. Але Конвенція, безсумнівно, є перешкодою для будь-якого не вільного розвитку. Тому термін «демократія» має тут значення настільки, наскільки він охоплює дух і букву Конвенції. Поза Конвенцією цей термін, безсумнівно, може бути витлумачений значно ширше. Отже, тлумачення всіх прав і свобод, що містяться в Конвенції, відбувається крізь призму демократичності їх обмежень. І це є ключовим у розумінні європейської системи захисту прав людини.

По-третє, Європа, визнаючи для себе особливу цінність прав людини, мусила знайти ефективний та прийнятний у міжнародному праві механізм контролю за їх дотриманням в державах. Тут у світі взагалі не було належного досвіду. Отже, західноєвропейські держави погодились на взаємній основі відкрити себе для міжнародний контроль у сфері прав людини. Тому разом з каталогом прав людини Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод запровадила безпрецедентну для міжна-

родного права міжнародну систему їх захисту. Удосконалення системи з часом призвело до створення міжнародного судового механізму, який так само потребував постійного удосконалення та реформування у зв'язку з постійним ростом навантаження.

Наслідком вступу до Ради Європи східноєвропейських держав на межі 80–90-х років стало охоплення її судовим механізмом захисту прав людини майже всієї Європи. Загальна кількість скарг до Суду зростає і нині приблизно 100 тисяч звернень до Європейського суду з прав людини чекають на свій розгляд. Тому заходи з реформування конвенційної судової системи тривають і нині.

Отже, Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод є чинною вже 60 років. Чим вона стала для Європи і світу за цей час? Можливо, варто було б звернутись до основних, на мою думку, досягнень, пов'язаних з Конвенцією.

По-перше, це створення в Європі на основі Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод міцної регіональної системи захисту прав людини, яка виявилась, врешті-решт, значно потужнішою за ООНівську та стала зразком для створення подібних систем в регіонах Африки та Америки.

Можна сперечатись щодо природи Європейського суду з прав людини: чи є він міжнародним судовим органом, чи він є конвенційним органом контролю виконання Конвенції. Можна сперечатись щодо природи його рішень та наявності чи відсутності його судових прецедентів. Проте зразковою є також система організаційно-правових засобів захисту, що спирається на засоби правового контролю (міжнародний судовий контроль) та політико-правового контролю (контроль за виконання

рішень Суду Комітетом міністрів Ради Європи, можливість застосування моніторингових заходів з боку Парламентської Асамблеї Ради Європи).

По-друге, з Конвенцією пов'язане ефективно виведення питання про права людини із сфери виключної внутрішньої компетенції держави у сферу спільного правового регулювання — міжнародного та внутрішнього. Поклавши цьому початок у консультативному висновку Міжнародного суду ООН по запиту Генеральної Асамблеї ООН у 1948 р., ООНівська система захисту прав людини щодо цього питання ще й досі знаходиться на межі правового та політичного діалогу. У свою чергу, європейський конвенційний режим регулювання прав людини має характер мінімального рівня, нижче за який держава у своєму законодавстві чи практиці не може опуститися. Це стосується як права Європейського суду з прав людини приймати рішення по суті скарги, так і контролю органами Ради Європи його виконання.

По-третє, з Конвенцією пов'язане створення такої правової моделі та інституційної системи захисту прав людини, які здатні адекватно відображати у своєму розумінні прав людини суспільні уявлення про права людини, що динамічно розвиваються. Як відомо, право офіційного тлумачення Конвенції, надане Європейському суду з прав людини, перетворило Конвенцію на «живий інструмент». Але не менш важлива інша складова формування європейської ідеології прав людини, чого Конвенція не могла містити. Європейський суд з прав людини сам активно впливає на формування сучасних суспільних уявлень про права людини, їх зміст.

По-четверте, Конвенція забезпечує високий рівень уніфікації основ права

європейських країн. Ні для кого не є секретом те, що забезпечення права людини — це певний алгоритм побудови цілих галузей права, починаючи від конституційного права, включаючи як галузі матеріального права, так і процесуального. На основі Конвенції та практики Європейського суду з прав людини виникло європейське розуміння прав людини. Звісно, мова не може йти про кардинальні розбіжності в ООНівському та європейському підходах. Але в деяких питаннях відмінності присутні. Це стосується, наприклад, певних підходів до права на життя (зокрема до абортів), до захисту прав сексуальних меншин, меж захисту осіб, позбавлених свободи, захисту права власності тощо.

І нарешті, участь у Конвенції про захист прав людини та основоположні свободи та її дотримання є перепусткою держав до європейської спільноти та свідченням належності до європейської правової культури. Загалом участь у Раді Європи не передбачає обов'язку підписати та ратифікувати Конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод. Конвенція та Протоколи до неї не є часткою Статуту Ради Європи. Проте з часом склалась практика, яка, можливо, свідчить про появу звичаєвої норми, згідно з якою участь у Раді Європи передбачає участь і в Конвенції. Вступаючи до Ради Європи у 1995 р., Україна, як і інші східноєвропейські держави, зобов'язалась приєднатися до Конвенції. Отже, Конвенція — це правовий акт, який містить передусім чітко визначені ціннісні, я би навіть сказав світоглядні орієнтири. Як не можна приїхати на європейський чемпіонат з футболу та вимагати грати за своїми правилами, так само не можна вважати, що у сфері юрисдикції Конвенції в різних державах можуть існувати різні стандарти

прав людини залежно від економічного чи політичного розвитку, культурних чи правових традицій, доцільності, недоліків законодавства. Тому питання дотримання цінностей демократії та прав людини — це не лише питання міжнародних зобов'язань за Конвенцією, а це й питання ідеологічного і політичного вибору. Це не завжди розуміють пострадянські держави, для яких Рада Європи здається лише модним клубом.

Так само можна говорити про особливе значення Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод для України.

По-перше, Конвенція була, можливо, першим міжнародно-правовим актом, у зв'язку із застосуванням якого постало питання про пряму дію норм міжнародного договору у внутрішньому правопорядку України. Для нашої правової системи, теорії та практики, а особливо для судів, посилання на норму Конвенції або навіть на рішення Європейського суду з прав людини ламало цілу низку професійних стереотипів. Саме через усвідомлення значення дотримання норм Конвенції відбувався надзвичайно важливий процес теоретичного наповнення змісту ст. 9 Конституції України. Перехід України від радянської традиції абсолютного дуалізму до часткового, можливо, надто обережного прийняття концепції примату міжнародного права, пов'язаний саме з пошуками місця норм Конвенції та рішень Європейського суду з прав людини у правовому порядку нашої держави. Логічним завершенням цього процесу щодо Конвенції та рішень Суду стало прийняття Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини». Однак практика може мати дещо інший вигляд. Наприклад, Постанова

Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» від 27 лютого 2009 р. № 1 дійсно згадує і Конвенцію, і Конституцію України. Але у якій послідовності? Спочатку у п. 1 іде посилання на Конституцію України. Далі в абзаці 1 п. 2 Пленум вимагає «точно і неухильно застосовувати» закони України. І лише наостанок у абзаці 2 п. 2 Пленум зазначає, що «суди також повинні застосовувати Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод (Рим, 4 листопада 1950 р.; далі — Конвенція) та рішення Європейського суду з прав людини як джерело права». Отже, Конвенція опинилась і нижче Конституції України, і нижче законів України.

Щодо порядку застосування інших міжнародно-правових норм в Україні питання залишається не до кінця вирішеним. Теорія у цьому напрямі розвивається дуже повільно.

На мою думку, існує нагальна потреба обов'язково навчати студентів юридичних спеціальностей конвенційному прецедентному праву, починаючи від його теоретичних підвалин. У нас поділили теорію права і теорію міжнародного права, не помітивши ст. 9 Конституції України. Не думаю, що слід і далі без застережень наполягати на тому, що міжнародне право є окремою правовою системою. А тим більше вважати міжнародне право абсолютно самостійною правовою системою. Міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є складовою Української правової системи.

По-друге, з застосуванням норм Конвенції пов'язане розуміння того, що саме на суди може бути покладено основний тягар внутрішньодержавної

імплементатції Конвенції та актів її тлумачення Європейським судом з прав людини. Це, звісно, не виключає необхідності постійного внесення до нормативно-правових актів України відповідних змін та доповнень. Але слід усвідомлювати, що жоден парламент не спроможний встигнути за динамікою змін. Європейський суд з прав людини щомісяця розглядає, по суті, понад 100 справ, з яких не менше п'яти можуть містити новели в розумінні Судом тих чи інших конвенційних прав та основоположних свобод.

Проте питання про судову імплементатцію Конвенції в Україні ще досі має більш теоретичний, а ніж практичний характер. Загальна кількість рішень українських судів з посиланнями на Конвенцію залишається не великою. Не всі судді наважуються це робити переважно тому, що погано обізнані з рішеннями Європейського суду з прав людини та не впевнені в реакції апеляційної інстанції. Хоча загалом ситуація порівняно навіть з 2005 р. суттєво покращилась. Вплив Конвенції на судову практику міг бути значно більшим. Саме на це спрямований Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини». На жаль, сам Верховний суд України так і не зміг своєю постановою узагальнити практику застосування українськими судами норм Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Справа доходила до обговорення підготовленого проекту такої постанови, але питання виявилось досить складним. Така постанова вкрай потрібна і її не можуть замінити згадки про Конвенцію в постановах Верховного суду України з інших питань.

По-третє, ключовим залишається продовження в Україні правової реформи та приведення законодавства та

практики до конвенційного розуміння права. Саме з Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод пов'язана практична постановка питання про відхід від позитивістського розуміння права. У теорії права це питання звісно постало раніше. Але набуття Конвенцією чинності для України змусило шукати шляхи пристосування конвенційного світогляду до нашої правової системи. Очевидно, це залишається основною помилкою в оцінці місця конвенційних норм для України. Приєднання держави до таких міжнародно-правових інструментів, які створюють певні правові системи, а саме такою є Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод, повинно бути пов'язаним з розумінням та усвідомленням того факту, що «в чужий монастир зі своїм уставом не йдуть». Досить часто складність наших проблем зрозуміла лише нам самим. Показовим прикладом є пілотне рішення у справі «Юрій Миколайович Іванов проти України». Україна намагалась доводити, що невиконання цілої низки судових рішень про захист права власності, де відповідачем були органи держави, має різний правовий контекст і тому їх не можна об'єднати. Натомість Європейський суд відмовився вивчати причини, з яких не виконуються такі судові рішення, наполягаючи на дотриманні принципу: рішення повинно бути виконаним і держава зобов'язана створити для цього належні правові та інституційні умови. Тому, насправді, слід шукати шляхи ефективного пристосування українського права до тих правових ідеалів, які несе в собі Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод.

Наше право значною мірою залишається пострадянським. Правозастосування обтяжене надмірним пози-

тивізмом. Одним із принципових напрямів реформи, який пов'язаний з дотриманням Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, має стати лібералізація права, відхід від його утилітаристської моделі, яка в нас домінувала з радянських часів.

По-четверте, впровадження в Україні принципу верховенства права також значною мірою пов'язане з Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод. Саме цей принцип лежить в основі європейської моделі захисту прав людини і саме на його основі побудоване все судочинство у Європейському суді з прав людини. На жаль, слід визнати, що не тлумачення ст. 8 Конституції України, якою в Україні визнається принцип верховенства права, а його дослідження у практиці Європейського суду з прав людини поставило питання практичного застосування цього принципу українськими судами. Саме завдяки такому підходу принцип верховенства права отримав тлумачення принципу, який панує в українській правовій системі.

В Україні так і не відбулось впровадження у практику принципу верховенства права. Незважаючи на закріплення принципу в Конституції України, в теорії відбувається його штучне перекручування на принцип верховенства закону або ж на принцип верховенства Конституції. Давайте будемо відвертими. Конституція України у ст. 8 містить окрему згадку про верховенство права і окрему — про пряму дію конституційних норм. Тобто в Конституції спочатку проголошено принцип верховенства права (ч. 1 ст. 8), а потім закріплено принцип верховенства Конституції України (ч. 2 ст. 8). Слід просто визнати той факт, що сама Конституція України встановлює власне для себе ключовий

критерій — бути правовою. Отже, будь-які сумніви щодо правового характеру конституційної норми слід вирішувати на підставі ч. 1 ст. 8 Конституції. В іншому випадку ми так і не дізнаємось, що таке право.

У свою чергу, Конвенція та практика Європейського суду з прав людини не залишають сумнівів у тому, що в них мова йде саме про верховенство права. Це цілком збігається з вимогою ч. 2 ст. 8 Конституції України. На мою думку, саме цим фактом слід керуватись і під час правозастосування.

І останнє. 60 років Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод є одним з найбільш помітних та найбільш відомих європейських міжнародних договорів. Мабуть, і в нашій державі серед усіх міжнародних документів саме з цим пов'язані найбільші сподівання українців. Багато років кредит довіри до Конвенції громадян України залишається дуже високим. Але не від довіри українців до Конвенції Україна знаходиться між третім та четвертим місцем за кількістю скарг до Європейського суду з прав людини, а їхня кількість перевищує 10 тисяч. Навіть поверхневого погляду на категорії скарг достатньо, щоб побачити, що багато років вони стосуються переважно невиконання судових рішень, тривалості розгляду справ у суді, незаконного позбавлення волі, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження, порушення права власності. А це вже підстави для глибокого аналізу національного законодавства та практики.

Звісно, європейська політична культура та традиція присутні в українській політичній та правовій думці. Але і культура, і традиція опинилися на межі знищення 70-ма роками тоталітарного режиму, який методично спотворював європейське уяв-

лення як про демократію, так і про право та права людини. Марно сподіватись на швидке відтворення втраченого. Не слід і недооцінювати прагнення українців до гідного життя. Але слід чітко усвідомлювати, що Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод є за своїм змістом особливим міжнародним договором. Здатність її виконувати пов'язана не лише з умінням прочитати статті договору. Конвенцію неможливо ви-

конувати не перейнявшись її «духом» та не сприйнявши такі визначальні світоглядні цінності, як демократія, верховенство права, права людини. Заради цих цінностей Конвенцію укладали, заради їх збереження Конвенція існує всі ці роки. Отже, ідеали Конвенції про захист прав людини на основоположних свобод панують тоді, коли суспільство хоче жити по правді, а влада не має іншої мети, аніж захистити цю правду.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. *Буроменский М. В.* Август 1939 : поворот, которого не было. Предыстория советско-германского Договора о ненападении // Знание — сила. — 1991. — № 6, 7; *Буроменський М. В.* Соціалізм і ідеологія соціально-політичної експансії // Вісник Академії наук України. — 1991. — № 11.
2. *Хайек Ф.* Дорога к рабству // Вопросы философии. — 1990. — № 10); *Поннер К.* Открытое общество и его враги : в 2-х т. — М., 1992.
3. *Рішення* Суду у справі К'елдсен та інші проти Данії // European Human Rights Report. — 1976. — № 1. — Р. 711, 731.
4. *Рішення* Суду у справі Енгель проти Нідерландів // European Human Rights Report. — 1976. — № 1. — Р. 647, 672.
5. *Рішення* Суду у справі Лінгенс проти Австрії // European Human Rights Report. — 1986. — № 8. — Р. 418, 419.
6. *Рішення* Суду у справі Гендісайд проти Сполученого Королівства від 7 грудня 1976 р. // European Human Rights Report. — 1976. — № 1. — Р. 737, 754.
7. *Рішення* Суду у справі Лінгенс проти Австрії // European Human Rights Report. — 1976. — № 1.

Буроменський М. В. Європейський кодекс свободи та демократії

Анотація. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод розглядається як ключовий міжнародний договір, з яким пов'язане збереження європейських ідеалів прав людини та демократії у другій половині ХХ ст. і до наших днів. Звернуто увагу на ключові міжнародно-правові важелі впливу Конвенції на збереження та зміцнення політико-правової ідентичності Європи. Показано визначальні напрями впливу Конвенції на правову систему України, а також основні проблеми, що залишаються на шляху наближення до конвенційного правового порядку.

Ключові слова: Конвенція про права людини та основоположні свободи, права людини, Рада Європи, демократія, Європейський суд з прав людини.

Буроменский М. В. Европейский кодекс свободы и демократии

Аннотация. Конвенция о защите прав человека и основных свобод рассматривается в выступлении в качестве ключевого международного договора, с которым, начиная со второй половины ХХ века и до наших дней, связано сохранение европейских идеалов прав человека и демократии. Обращено внимание на ключевые международно-правовые способы влияния Конвенции на сохранение и укрепление политико-правовой идентичности Европы. Показаны основные направления, по которым происходило и происходит влияние Конвенции на правовую систему Украины, а также основные различия, которые сохраняются между национальным и конвенционным правовыми порядками.

Ключевые слова: Конвенция о правах человека и основных свободах, права человека, Совет Европы, демократия, Европейский суд по правам человека.

Buromenskiy M. European Code of Freedom and Democracy

Annotation. Since the second half of the twentieth century European Convention on Human Rights is a key international treaty which linked the preservation of European ideals of human rights and democracy. The author draws attention on the key legal ways of influence the Convention on the preservation and strengthening of legal political identity of Europe. Also shows the key directions of influence of the Convention over the legal system of Ukraine. Shows the major differences that persist between national and conventional law and order.

Key words: Convention about human and fundamental freedoms; human rights, Council of Europe, democracy, European court of human rights.

ЄВРОПЕЙСЬКА КОНВЕНЦІЯ З ПРАВ ЛЮДИНИ ЯК КЛЮЧОВИЙ ЕЛЕМЕНТ СИСТЕМИ ПРАВА РАДИ ЄВРОПИ

М. ДАМІРЛІ
*доктор юридичних наук,
професор кафедри права Європейського Союзу
та порівняльного правознавства
(Національний університет
«Одеська юридична академія»)*

Рада Європи — це унікальна міжнародна, міжурядова, регіональна організація, що за більш ніж піввікове існування змогла об'єднати майже всі європейські держави на основі добровільного співробітництва, єдиних цінностей, культури і традицій. Сьогодні Рада Європи вважається уособленням прав і свобод людини і демократичних цінностей. До її досягнень належить створення єдиного європейського механізму захисту прав людини й основоположних свобод, демократизація суспільства і затвердження принципу верховенства права в рамках європейського континенту. Очевидно, що завдяки саме цим досягненням науковий інтерес до самої організації і права Ради Європи як окремої самостійної системи норм права, а також до Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (ЄКПЛ) як невід'ємної і важливої частини цієї системи все більше зростає.

Сьогодні право Ради Європи можна представити як мінімум у трьох іпостасях: 1) як системне правове утворення, відносно самостійне правове явище (у такій якості право Ради Європи — це сукупність правових

норм обов'язкового і рекомендаційного характеру, що регулюють суспільні відносини, які складаються в рамках міжнародної міжурядової регіональної організації Ради Європи, а також практика їх реалізації); 2) як сферу наукового знання (у цьому випадку йдеться про систему знань щодо феномену «право Ради Європи» у його різноманітних характеристиках (система, джерела, принципи, зміст правових норм, практика їхнього застосування тощо) і ракурсах пізнання (історія, сучасний стан і перспектива); 3) як навчальну дисципліну (вона покликана на основі відповідних наукових даних викласти в системному, послідовному і доступному вигляді історію формування і сучасний стан Ради Європи, правові норми, що формуються в його рамках, і практику їх застосування, інституціональне право і базові стандарти Ради Європи у сфері захисту прав людини та ін.) [1, 14].

Оскільки об'єктивною основою для права Ради Європи як сфери наукового знання і навчальної дисципліни є саме право Ради Європи, то надалі будемо розглядати саме цей останній аспект у його зв'язку з ЄКПЛ.

Нині право Ради Європи є системою як упорядкована і структурована сукупність більш-менш самостійних компонентів, яка виражається в стійкості зв'язків між правовими нормами і групами норм, що входять в її зміст. Найбільш значущими компонентами цієї системи є: 1) договірне право; 2) норми, прийняті органами Ради Європи; 3) прецедентне право. Можливі інші підходи до визначення структурних компонентів системи права Ради Європи. Наприклад, виокремлення первинного і вторинного права, матеріального і процесуального права. У системі права Ради Європи також виокремлюється такий структурний компонент, як конвенційне право, під яким розуміється, насамперед, сукупність положень, стандартів ЄКПЛ і протоколів, що її доповнюють, які застосовуються з урахуванням судової практики (прецедентного права) Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) [1, 38]. Особливістю конвенційного права є різноплановий характер його норм; воно містить норми як договірної, так і прецедентної права, як матеріального, так і процесуального права.

Правові акти, розроблені в рамках Ради Європи, численні. На сьогодні нараховується понад 200 договорів, численні й інші правові акти, прийняті у рамках Ради Європи. Норми права Ради Європи регламентують різні сфери життєдіяльності європейського суспільства. Вони охоплюють всі основні напрями діяльності Ради Європи, якими є: захист прав людини й основоположних свобод; захист прав меншин; демократія і транскордонне співробітництво на місцевому рівні; культура, освіта, спорт; ЗМІ; співробітництво у сфері права; навколишнє середовище і захист тварин; соціально-економічний напрям; охорона здоров'я; молодіжна політика.

Хоча Рада Європи займається розглядом усіх найважливіших питань європейського суспільства, за винятком питань оборони (п. 1 ст. 1 Статуту Ради Європи), вона концентрує свою діяльність головним чином на питанні захисту основоположних прав і свобод людини, у зв'язку з чим ця організація традиційно розглядається як головний загальноєвропейський форум прав людини, у ролі правозахисної організації. Інакше кажучи, захист прав людини й основоположних свобод є не просто основним, але і пріоритетним напрямом діяльності Ради Європи. У рамках цієї організації за допомогою прийняття численних документів були встановлені мінімальні стандарти, що визначають діяльність держав-членів у сфері дотримання прав людини, створена унікальна система захисту прав людини. Але серед цих документів ЄКПЛ вирізняється своїми можливостями, глибиною й ефективністю. Отже, ЄКПЛ виступає центральним елементом системи права Ради Європи.

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод — це багатосторонній договір, що має особливу природу як договору про колективне гарантування прав людини й основоположних свобод, що встановлює власний юридичний механізм захисту. Вона була підписана в Римі 4 листопада 1950 р. і набрала чинності 3 вересня 1953 р. За час існування вона доповнилася 14-ма протоколами, які, будучи невід'ємною складовою частиною Європейської конвенції, розширили каталог гарантованих прав або удосконалили її контрольний механізм.

Величезна заслуга ЄКПЛ полягає в тому, що основні права і свободи людини стали визнаватися найвищими цінностями, її правові норми стали цementsуючим елементом у європейсько-

му праві в цілому. Останній як збірний термін охоплює всі норми права, що діють і застосовуються в межах Європи. Право Ради Європи поряд із правом Європейського Союзу і національними правовими системами держав Європи виступає як складова частина європейського права. Слід також зазначити, що поняття «європейське право» іноді вживається у вузькому сенсі для позначення тільки права Європейського Союзу. Що стосується співвідношення права Ради Європи і права Європейського Союзу, то важливо підкреслити, що вони перетинаються в частині, яка охоплюється положеннями ЄКПЛ. Так, Суд Європейських співтовариств ще в 1970-ті роки у своїх рішеннях визнав Конвенцію джерелом комунітарного права, якій повинні дотримуватись не тільки держави-члени Співтовариства, але і Співтовариство в цілому. Надалі рішення Суду були підтверджені Договором про Європейський Союз у § 2 ст. 6: «Союз поважає основні права людини, як вони гарантовані Європейською конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод...» В останні роки велося активне обговорення питання про приєднання ЄС до ЄКПЛ як окремої сторони (поряд із державами-членами), і в цьому напрямі зроблені конкретні кроки. Так, з одного боку, Протокол № 14 до ЄКПЛ доповнив Конвенцію новим положенням, що допускає участь Європейського Союзу у цьому договорі як окремої сторони (новий § 2 ст. 59 ЄКПЛ). З другого боку, Лісабонський договір (повна назва — Лісабонський договір, що змінює Договір про Європейський Союз і Договір про заснування Європейського Співтовариства; неофіційно ще іменується Договором про реформу), який підписаний 13 грудня 2007 р. [2], передбачає приєднання

Союзу до ЄКПЛ (§ 2 ст. 6 Договору про Європейський Союз у редакції Лісабонського договору) і встановлює, що «основні права, як вони гарантовані Європейською конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод і як вони впливають із загальних для держав-членів конституційних традицій, входять у зміст права Союзу як загальні принципи» (§ 3 ст. 6 Договору про Європейський Союз у редакції Лісабонського договору). Тим самим після приєднання Союзу до ЄКПЛ уперше з'явиться можливість оскаржити в ЄСПЛ дії і бездіяльність наднаціональної влади Союзу, у тому числі його судових органів.

Таким чином, Європейський Союз фактично (але не юридично, юридично це відбудеться після приєднання до ЄКПЛ) зробив повну рецепцію ЄКПЛ, єдиного універсального документа Ради Європи і заснованого на ній прецедентного права ЄСПЛ у свою правову систему. Незабаром, можна сподіватися, ЄКПЛ як основний «білль про права» загальноєвропейського характеру, стане обов'язковим у повному обсязі також для європейських наднаціональних структур. Отже, ЄКПЛ є важливим компонентом не тільки в системі права Ради Європи, а й у системі європейського права в цілому.

Чим зумовлене провідне місце ЄКПЛ у європейському праві взагалі і в системі права Ради Європи зокрема?

На мою думку, це пов'язано з важливими характеристиками ЄКПЛ, у числі яких слід виокремити такі.

1. *Прямий зв'язок між метою і положеннями ЄКПЛ і реалізацією головної мети Ради Європи.* Наріжним каменем для Ради Європи з моменту його створення став принцип дотримання прав людини, значення якого підкреслюється в багатьох положеннях Ста-

туту Ради Європи. Як відзначається в цьому документі, «метою Ради Європи є досягнення більшої єдності між членами для збереження і втілення в життя ідеалів і принципів, що є їх загальним надбанням» (ст. 1) і «кожен член Ради Європи повинен визнавати принцип верховенства права і принцип, відповідно до якого всі особи, що знаходяться під його юрисдикцією, повинні користуватися правами людини та основоположними свободами і щиро й активно співпрацювати в ім'я досягнення мети Ради» (ст. 3). У статті 8 передбачається, що серйозні порушення прав людини і основоположних свобод є підставою для призупинення членства або виключення держави-члена з Ради Європи. До речі, саме на цій підставі в 1969 р. Греція й у 1981 р. Туреччина були виключені з членства організації.

Цікавим є те, що аналогічні ж положення містяться в ЄКПЛ. Так, відповідно до преамбули ЄКПЛ, «метою Ради Європи є досягнення більшої єдності між членами» і «одним із засобів досягнення цієї мети є захист і розвиток прав людини та основоположних свобод». Цілями самої Конвенції проголошуються загальне визнання і розуміння прав і свобод людини, а також колективне забезпечення здійснення прав і свобод людини. У пункті 3 ст. 58 Європейської конвенції підкреслюється нерозривний зв'язок членства в Раді Європи і визнання ЄКПЛ: «Будь-яка Висока Договірна Сторона, що перестає бути членом Ради Європи, перестає бути і Стороною цієї Конвенції».

У правовій сфері статутна мета Ради Європи — «досягнення більшої єдності між членами» — передбачає зближення правових систем держав-членів і створення загальноєвропейського правового простору. А ЄКПЛ як

універсальний правовий документ у Європі і як загальноєвропейський стандарт основоположних прав і свобод грає при цьому незамінну роль.

2. *Статутний і конституційний характер Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.* ЄКПЛ належить до числа тих документів Ради Європи, що повинні підписатися державами при їх вступі до Ради Європи з наступною ратифікацією в розумний термін і є, як і Статут, юридично обов'язковими для всіх держав-членів. Правда, зазначені вимоги не містяться в Статуті, тим часом з 1994 р. (Висновок № 182 (1994) за заявою Князівства Андорра на вступ) ПАРЕ наполягає на обов'язковому підписанні державами — кандидатами ЄКПЛ при їх вступі в організацію і на її наступній ратифікації протягом року. Саме обов'язковість дотримання додає ЄКПЛ статутний характер [3, 34–36]. У зв'язку з цим, якщо враховувати західноєвропейську традицію виділення в системі права первинного і вторинного права, то конвенційне право без усяких коливань можна віднести до первинного права Ради Європи.

ЄКПЛ має специфічний предмет регулювання — основоположні права і свободи людини. Система прав і свобод, що проголошуються і захищаються ЄКПЛ і додатковими протоколами до неї, включає широкий спектр основоположних прав і свобод, що держави-учасники зобов'язуються забезпечувати. Сюди входять: право на життя (ст. 2), право на захист від катування (ст. 3), право на захист від рабства і примусової праці (ст. 4), право на свободу й особисту недоторканність (ст. 5), право на справедливий судовий розгляд (ст. 6), право на захист від покарання без закону (ст. 7), право на повагу приватного і сімейного життя (ст. 8), свобода думки, совісті і релігії

(ст. 9), свобода вираження поглядів (ст. 10), свобода зібрань і об'єднань (ст. 11), право на шлюб (ст. 12), право на ефективний засіб правового захисту (ст. 13), право на захист від дискримінації (ст. 14 ЄКПЛ, Протокол № 12), право на захист власності (ст. 1 Протоколу від 20 березня 1952 р.), право на освіту (ст. 2 Протоколу від 20 березня 1952 р.), право на вільні вибори (ст. 3 Протоколу від 20 березня 1952 р.), заборона позбавлення свободи за борги (ст. 1 Протоколу № 4), свобода пересування (ст. 2 Протоколу № 4), заборона висилки громадян (ст. 3 Протоколу № 4), право на захист від масової висилки іноземців (ст. 4 Протоколу № 4), скасування страти (ст. 1 Протоколу № 6, Протокол № 13), право на апеляцію в кримінальних справах (ст. 2 Протоколу № 7), право на компенсації у випадку судової помилки (ст. 3 Протоколу № 7), право не бути засудженим чи покараним двічі (ст. 4 Протоколу № 7), рівноправність подружжя (ст. 5 Протоколу № 7). Саме специфічний предмет регулювання Європейської конвенції — основоположні права і свободи людини — робить її основним правовим актом Ради Європи конституційного характеру, тому що всі сучасні демократичні конституції закріплюють основні права і свободи людини. Невипадково, що Європейський суд в одному зі своїх рішень ЄКПЛ вважав конституційним інструментом європейського суспільного порядку (рішення від 23 березня 1995 р. у справі *Loizidou v. Turkey* [4]). Очевидно, саме на підставі зазначеної характеристики нерідко лунають голоси про те, щоб зробити ЄКПЛ невід'ємною частиною Статуту Ради Європи [3, 36].

Однак норми, затверджені ЄКПЛ, «істотно відрізняються від норм, що

містяться в конституціях окремих держав, як за формулюваннями, так і за сутністю» [5, 56]. Тому європейське конституційне право неможливо уявити без значного внеску, зробленого в його формування Європейським судом з прав людини.

3. *На відміну від інших міжнародних договорів ЄКПЛ установлює, можна вважати, найбільш ефективну систему захисту прав людини, включаючи спеціальний контрольний механізм.* ЄКПЛ стала першим міжнародним інструментом у сфері прав людини, що як договір, юридично обов'язковий для Високих Договірних Сторін, створила механізм реалізації своїх положень, установлювала систему контролю за забезпеченням прав і свобод усередині держав-членів. Для забезпечення дотримання обов'язків, узятих Сторонами, у Страсбурзі створений Європейський суд з прав людини, що розглядає індивідуальні заяви і міждержавні справи за фактами стверджуваних порушень державами-учасниками прав, включених в ЄКПЛ, і приймає обов'язкові для цих держав рішення. Нагляд за виконанням рішень ЄСПЛ з боку урядів держав-учасників покладений на Комітет міністрів Ради Європи, створений відповідно до Статуту цієї організації.

Контрольний механізм ЄКПЛ відрізняється від механізмів реалізації, передбачених у рамках інших договорів самої Ради Європи. ЄКПЛ є єдиним договором, що встановлює саме судовий механізм, гарантує судовий захист реалізації передбачених нею прав, тоді як більшість договорів Ради Європи передбачають політичний механізм контролю їхньої реалізації.

Найбільш ефективним засобом захисту прав людини й основним елементом системи контрольного меха-

нізму, створеного в рамках ЄКПЛ, є право на індивідуальні заяви, що вперше було визнано відповідно до ст. 25 (нині ст. 34) Європейської конвенції: «Комісія (нині — Суд. — М. Д.) може приймати заяви від будь-якої фізичної особи, будь-якої неурядової чи організації будь-якої групи приватних осіб, які стверджують, що вони стали жертвами порушення однієї з Високих Договірних Сторін їхніх прав, визнаних у даній Конвенції чи в Протоколі до неї. Високі Договірні Сторони зобов'язуються ніяким чином не перешкоджати ефективному здійсненню цього права». Тим самим ЄКПЛ уперше надала приватним особам статус суб'єкта міжнародного права, наділивши їх процесуальною правосуб'єктністю і закріпивши за ними право на подачу індивідуальних заяв в ЄСПЛ, якщо вони думають, що їх права порушуються на національному рівні.

Іншим важливим засобом забезпечення ефективності захисту прав людини і важливим елементом системи контрольного механізму є визнання

обов'язковості рішень ЄСПЛ для держав-членів. У зв'язку з цим ЄКПЛ не просто закріпила принципи колективного забезпечення прав людини на європейському континенті, а й певною мірою підкорила держави зовнішньому контролю, на який вони самі добровільно погодилися. Як говориться в постанові Європейського суду у справі *Ireland v. United Kingdom* від 18 січня 1978 р., «на відміну від міжнародних договорів класичного типу ЄКПЛ виходить за рамки звичайних взаємних зобов'язань між державами-учасниками. Крім звичайного ряду двосторонніх зобов'язань, вона створює об'єктивні зобов'язання, що відповідно до її Преамбули “створюють колективну гарантію”» [6].

Усе викладене ще раз підтверджує, що Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод як важливий загальноєвропейський документ у сфері захисту прав людини є найбільш значним елементом як права Ради Європи, так і європейського права в цілому.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Дамирлі М. А., Аницупова Т. А. Право Совета Европы : схемы, таблицы, определения и комментарии : учеб. пособие. — 2-е изд., испр. и перераб. — Одесса, 2008. — 284 с.
2. *Європейський Союз* : основопологаючі акти в редакції Лиссабонського договору з коментарієм / отв. ред. С. Ю. Кашкин. — М., 2008. — 698 с.
3. Флоранс Бенуа-Ромер, Хайнрих Клебес. Право Совета Европы. На пути к общеевропейскому правовому пространству / пер. с англ. — М., 2007. — 296 с.
4. *Решение* Европейского Суда по делу *Loizidou v. Turkey* от 23 марта 1995 г. // Европейский Суд по правам человека : избр. решения : в 2 т. — М., 2000. — Т. 1. — С. 362.
5. *Де Сальвиа М.* Европейская конвенция по правам человека. — СПб., 2004. — 267 с.
6. *Решение* Европейского Суда по делу *Ireland v. United Kingdom* от 18 января 1978 г. // <http://www.echr.coe.int/echr>

Дамирлі М. А. Європейська конвенція з прав людини як ключовий елемент системи права Ради Європи

Анотація. У статті аналізується місце Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод у системі права Ради Європи і європейського права в цілому, розкриваються її важливі характеристики, які дозволяють автору дійти висновку, що ЄКПЛ як важливий загальноєвропейський документ у сфері захисту прав людини є найбільш значним елементом права Ради Європи та європейського права в цілому.

Ключові слова: право Ради Європи, європейське право, право Європейського Союзу, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, конвенційне право.

Дамирли М. А. Европейская конвенция по правам человека как ключевой элемент системы права Совета Европы

Аннотация. В статье анализируется место Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод в системе права Совета Европы и европейского права в целом, раскрываются ее важные характеристики, которые позволяют автору прийти к выводу, что ЕКПЧ как важный общеевропейский документ в области защиты прав человека является самым значительным элементом права Совета Европы и европейского права в целом.

Ключевые слова: право Совета Европы, европейское право, право Европейского Союза, Конвенция о защите прав человека и основных свобод, конвенционное право.

Damirli M. European Convention on human rights as a key element of system of the European Council Law

Annotation. In article the place of European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms in system of the European Council Law and the European Law as the whole is analyzed. It's important characteristics are disclosed. And that let the author to come to conclusion about ECHR as an important pan-European document in sphere of human rights protection and as the most significant element of system of the European Council Law and the European Law.

Key words: European Council Law, European Law, European Union Law, Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, convention law.

ПОНАД 60 РОКІВ ПО ТОМУ...

М. ПАЛЬМА

*Президент Європейського комітету
з питань запобігання катуванням
чи нелюдському або такому,
що принижує гідність, поводженню
чи покаранню*

Декларація, конвенції, зобов'язання

Коли 10 грудня 1948 р., після закінчення Другої світової війни, держави домовилися ухвалити Загальну декларацію прав людини, виявилось, що таке урочисте зобов'язання має дві сторони — слабку та сильну.

Сильна сторона полягає у відмові від традиційного підходу, відповідно до якого особисті права розглядали в контексті відносин між самою особою та державою, обмежуючи зовнішній контроль: міжнародно-правові зобов'язання та потенційний моніторинг дотримання прав людини були обмежені через презумпцію поваги до суверенітету держави. У той час таке значення впливало з формулювань попередніх декларацій прав, що з'явилися після буржуазних революцій у XVIII ст. Це були документи, що регулювали відносини між громадянином і державою, захищаючи його від будь-якого неналежного втручання та

зловживання владою з боку виконавчої гілки влади. Такий підхід не змінився навіть після прийняття інших положень, які, не визнаючи необмеженої влади держави та парламенту при здійсненні останнім своєї законодавчої функції, захищали особу не лише від виконавчої влади, а й навіть від законодавчої, обмежуючи її можливе втручання*. Ці положення були «внутрішніми» актами певної громади, які не передбачали нагляд і втручання з боку сторонніх осіб.

Лише після Другої світової війни усвідомлення трагедії, що її пережив світ, підштовхнуло до формулювання положень, які б дали змогу подолати обмеження невтручання та захистити базові принципи без посилення на географічні або політичні обмеження** — в цьому полягає причина та значення Декларації.

Слабкість виявляється в юридичній необов'язковості Декларації; цей підтекст, безумовно, впливає і на фор-

* Сказане, наприклад, характерне для американської та англійської традицій. Основоположні права мають контекст абсолютності та непорушності через свою логічну «першість» перед будь-якою позитивною публічною владою, в тому числі конституційною та законодавчою. Такий підхід відображений у Декларації 1948 р., яка обстоює верховенство основоположних прав людини над будь-яким національним законодавством і незалежність їх від будь-якої суверенної влади. Впливу такого формулювання зазнали навіть Конституції, прийняті європейськими країнами після Другої світової війни, які «визнають» та захищають основоположні права, надаючи їм пріоритет.

** *Francesco P. Casavola, Final Reading at the XLIII International Course of High Culture* за підтримки Фонду Чіні (*Cini Foundation, Venice*) 8 вересня 2001р., опубліковані у *Iuris vincula, Studi in onore di Mario Talamasca*, видавництво *Jovene*, під заголовком *Per un articolo 1*.

мулювання її статей. У Декларації права людини сформульовано як категоричні твердження з метою радше визначення «принципів», аніж проголошення правових норм, придатних для реального застосування. Останнє завдання покликані виконувати Конвенції, ухвалені на регіональному рівні*.

Цей смисловий відтінок, характерний для будь-якої декларації, який робить її обов'язковою з точки зору політичної етики, однак не в сенсі прямої відповідальності держав-підписантів, виявив свою слабкість протягом наступних десятиліть. Шість десятиліть, що минули після ухвалення Декларації, сповнені вражаючою кількістю конфліктів, війн за встановлення контролю, безглузких імперських амбіцій та абсолютного заперечення урочисто проголошених принципів. Але навіть на формальному рівні прийнято лише декілька регіональних угод, спрямованих на вироблення принципів, норм та інструментів контролю з метою ефективного запровадження задекларованих принципів.

Задекларовані та неналежно охоронювані права ризикують перетворитися на перелік добрих намірів, гарантованих лише в утопічному суспільстві. Через повсюдну згоду на словах з «правами людини» цей вираз перетво-

рився на словесний символ, але приклади захисту прав на практиці, навпаки, поодинокі й часто неефективні.

Окремо слід згадати про ганебну практику, яка супроводжувала боротьбу з тероризмом протягом останніх років. Таємні арешти, секретні меморандуми, що надавали право на так звані посилені прийоми допиту, затримання осіб в одній країні й таємне переміщення до іншої без дотримання належних процедур, продовження строку адміністративного затримання без рішення суду. Іншими словами, основні принципи, що протягом тривалого періоду закріплювалися на національному та міжнародному рівнях, були знехтувані.

Тим не менш, історичний досвід Європи зумовив створення надійного підґрунтя для ефективного захисту основних прав усіх людей на цьому великому просторі. Необхідно берегти це надбання, звертатися до нього і постійно зміцнювати.

Ставлення в Європі до Декларації характеризують дві риси. По-перше, ухвалені у перші повоєнні роки Конституції європейських держав містять чітке посилення на комплекс прав, визнаних загальними та непорушними, вважають їх утвердженими і безпосередньо охоронюваними правами**. По-друге, невдовзі після 1948 р. прин-

* Див. статті *Claudio Zanghi Diritti dell'uomo (protezione internazionale dei)* та *Antonio Baldassarre Diritti inviolabili* у «Юридичній енциклопедії» (*Juridical Encyclopaedia*), виданій Інститутом італійської енциклопедії (*Istituto dell'Enciclopedia Italiana, Roma*).

** Конституція Італії (ст. 2) стверджує: «Республіка визнає і гарантує непорушність прав кожної людини, як окремої особи, так і в тих соціальних групах, де відбувається становлення особистості, а також вимагає виконання обов'язків, що випливають з економічної, соціальної та політичної солідарності». Так само прямо зазначено у Конституції ФРН (1949), в якій після преамбули, де чітко йдеться про усвідомлення відповідальності за недавні події, стверджується (ст. 1): «Людська гідність — недоторканна. Поважати і захищати її — обов'язок усієї державної влади». Французька Конституція 4-ї Республіки (1946) також стверджує: «Після перемоги вільних народів над режимами, які намагалися поневолити та принизити людську особистість, народ Франції проголошує, що кожна людина незалежно від раси, релігії та віри має невід'ємні та священні права. Він урочисто знову підтверджує відданість правам і свободам людини та громадянина, освяченим Декларацією прав 1789 року та основоположними принципами, визнаними законами Республіки». Можна навести ще приклади. З роками комплекс прав, що їх вважають основоположними, розширився паралельно збільшенню можливостей сучасного життя — тих видів діяльності, які сьогодні підкреслюють автономність індивідуума і, відповідно, симетричного збільшення форм можливого порушення сфери свободи. Так, Конституція Російської Федерації (1993) робить такий загальний перелік «відкритим», встановлюючи (ст. 55), що: «Перелічення у Конституції Російської Федерації основних прав і свобод не повинно тлумачитися як заперечування або приниження інших загально визнаних прав і свобод людини і громадянина».

ципи, утверджені у Декларації, втілюються в Європейській конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (ЄКПЛ), ухваленій у 1950 р.

Важливість цієї Конвенції очевидна: держави, які її підписали, несуть зобов'язання не лише тому, що визнають принципи, а й у зв'язку з тим, що мають єдину систему норм, спрямовану на забезпечення охорони цих принципів, а також з їх спільною участю в організації, яка контролює виконання цих принципів. З самого початку утворена як система двох інститутів, Комітету для проведення первинного аналізу та Суду для ухвалення рішень, вона згодом була реформована шляхом об'єднання їх в єдиний орган — Страсбурзький європейський суд.

Спочатку підписали та ратифікували Конвенцію держави, які ініціювали створення Ради Європи, а на початку 1990-х рр. країни Центральної та Східної Європи приєдналися до Конвенції, оскільки такою була передумова вступу до Ради Європи, і на сьогодні спільні зобов'язання за цією угодою несуть 47 країн.

Паралельний процес розбудови Європейського Союзу ґрунтується не стільки на Хартії, що проголошує зобов'язання щодо розбудови спільної правової, соціальної та політичної цивілізації, скільки на економічних зобов'язаннях, які ґрунтуються на припущеннях, що створення єдиного простору матеріальних взаємовідносин стане рушійною силою для виникнення нових соціальних і політичних відносин. Впадає в око відсутність у процесі розбудови політики, яка б сприймалась як така, що здатна регулювати складну соціальну систему, та могла б, шляхом формулювання проблемних питань та надання на них відповідей, формувати простір протиставлення та порівняння спільних

норм. З певними труднощами Європейський Союз здобуває з досвіду те, що не було закладено під час його заснування.

Крім того, протягом щонайменше останніх чотирьох століть Європа була не більше ніж географічним простором у стані трансформації. Новітні часи в історії Європи характеризують не інтеграційні проекти, а політичні конфлікти між національними державами, і лише після катарсису другої половини ХХ ст. Європа віднайшла здатність та волю досягати внутрішньої політичної консолідації. Саме така модель не-Європи останніх чотирьох століть часто ускладнює сьогодні нашу ідею Європи і нашу можливість сприймати її як єдине ціле.

Однак прийняття Хартії основоположних прав у Ніцці в кінці 2000 р. та її подальше включення до нового Договору про Європейський Союз, Лісабонського договору стало надзвичайно важливим кроком уперед. Відповідно до нової Угоди принципи, проголошені у ЄКПЛ, тепер введено та розвинено у новому документі, що має обов'язкову силу; тим самим відкрито шлях для зміцнення розбудови Європи на основі спільного визнання основоположних прав.

Хартія визнає статті ЄКПЛ як загальні принципи: основоположні права, гарантовані Європейською конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, та ті, що впливають зі спільних для держав-учасниць конституційних традицій, належать до права ЄС як загальні принципи. ЄС, у свою чергу, бажає домогтися приєднання до цієї Конвенції, сподіваючись таким чином забезпечити у майбутньому більший захист принципів, проголошених у Декларації 50 років тому.

Права та обов'язки на практиці: повна заборона катувань

Заборона катувань та нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження вважається імперативною нормою міжнародного права. Не дозволяється посилення на жодні обставини виключного характеру з метою послаблення абсолютного характеру цієї заборони та допущення практики виявлення неповаги до гідності людини, позбавлення її свободи органом публічної влади. Крім того, протидія катуванням та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню вимагає від держав здійснення трьох дій: запобігання, припинення та відшкодування. Держави не лише повинні утримуватися від такої практики, а й активно запобігати їй. Держави також повинні кожного разу карати за застосування такої практики та відшкодувати жертвам завдану шкоду, надаючи їм допомогу, необхідну для їх найповнішої можливої реабілітації.

Зазначені принципи прийняті всіма державами-членами Конвенції проти катувань*. На жаль, розрив між стандартами на папері та дійсним станом речей продовжує вражати. Акти катування все ще трапляються на території Європи. Умови утримання осіб, позбавлених волі, часто такі, що підпадають під визначення «нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження». Численні звіти по країнах, надані неурядовими організаціями та наглядовими органами, свідчать про скупчення і переповнення, погані матеріальні умови утримання, відсутність будь-якої діяльності, занадто короткий час для прогулянок. Домогтися повної відповідності практики стандартам, офіційно прийнятим державами, — це, поза сумнівом, одне з

найскладніших завдань, яке зараз стоїть перед системою міжнародного контролю та моніторингу, прийнятою в межах Ради Європи.

Завдання із забезпечення дотримання Європейської конвенції про захист прав людини спершу покладалося на Європейську комісію та Європейський суд з прав людини, тобто на ті два органи, які у 1998 р., як було зазначено, об'єдналися в єдиний Суд. Європейський суд з прав людини розглядає скарги, подані особами, та іноді державами; кінцевий результат розгляду — юридично обов'язкове рішення щодо порушення чи відсутності порушення державою своїх зобов'язань відповідно до Європейської конвенції про захист прав людини.

З часом стало очевидно, що покладатися на юридичний механізм покарання за вчинене порушення недостатньо для забезпечення дотримання заборони катувань та нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання. Насамперед досить важко людині, яку позбавили волі, заявити про неналежне поводження, залишаючись у руках вірогідних порушників. По-друге, вкрай важливо негайно реагувати на заявлене порушення, та навіть більше, виявляти такі випадки існування ризику неналежного поводження до того, як насправді станеться такий випадок неналежного поводження. По-третє, дуже важливо співпрацювати з державами в їхніх заходах з протидії порушенням прав людини, ніж накладати на них санкції після того, як сталося порушення.

З цієї причини Рада Європи з часом зосередила свої зусилля у справі гарантування прав людини на запобіганні їх порушень. Дійсно, мета розроблення у 1987 р. нової Конвенції про запобіган-

* Зокрема, Конвенція ООН проти катувань (UNCAT, 1984), ЄКПЛ (1950) та Європейська конвенція про запобігання катуванням (ЄКЗК, 1987).

ня катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (ЄКЗК)* полягала у запобіганні неналежному поводженню з особами, позбавленими волі органами державної влади, та задля посилення захисту таких осіб.

ЄКЗК містить позасудовий механізм превентивного характеру, мета якого полягає у перевірці режиму поводження під час відвідання місць позбавлення волі. Конвенція покладає виконання цього завдання на Комітет з питань запобігання катуванням (КЗК). Таким чином, КЗК — це орган, діяльність якого ґрунтується на правилах Конвенції та завдання якого полягає у проведенні інспекцій місць позбавлення волі різного типу. Його діяльність поширюється на весь європейський континент, за єдиним винятком (сподіваємось, тимчасово) Білорусі.

Комітет діє за власною ініціативою і не займається окремими справами, оскільки його обов'язок полягає в оцінюванні загальної ситуації з позбавленням волі, щоб виявити ризики, що потенційно можуть призвести до порушень. Мета Комітету — втручатися завчасно, тобто до того, як станеться випадок неналежного поводження. Тому ключові слова у визначенні функцій КЗК такі: загальна (структурна) ситуація, позасудовий механізм, запобігання, попередня оцінка. Його роль відрізняється та доповнює роль Європейського суду з прав людини, з яким КЗК веде постійний та плідний діалог; оскільки Суд втручається за фактом порушення, його діяльність можна коротко охарактеризувати такими ключовими словами: окремий випадок, судовий механізм, санкція, розгляд справи про порушення. Два механізми — Суд і КЗК — мають взаємодоповнюючу роль у зміц-

ненні національних зобов'язань щодо захисту позбавлених волі осіб.

КЗК надано значні повноваження. Наприклад, Комітет має право відвідати будь-яке місце позбавлення волі у будь-який час у будь-якій з 47-ми держав-учасниць Конвенції. До місць позбавлення волі належать тюрми, поліцейські відділки, ізолятори тимчасового утримання прикордонних частин та в аеропортах, центри тимчасового розміщення нелегальних мігрантів, що очікують на депортацію, психіатричні установи, будинки соціальної допомоги, де надають притулок людям, які потребують захисту та піклування, без можливості вільно залишати приміщення. Конвенція також надає КЗК необмежені можливості для проведення бесід із затриманими віч-на-віч — це ключова вимога у справі вирішення проблеми неналежного поводження. Держави повинні надавати КЗК наявну інформацію, яка необхідна Комітету для виконання ним свого завдання.

Користуючись своїми широкими повноваженнями, КЗК організував 300 відвідувань за останні 21 років. До кожної країни з регулярними інтервалами виїжджають з так званими періодичними відвідуваннями. Проте Комітет організовує також додаткові спеціальні інспекції, якщо цього вимагають обставини. Фактично зараз КЗК готує близько 20 відвідувань на рік, половина з яких є спеціальними візитами.

КЗК керується двома головними принципами: співпраця і конфіденційність. Співпраця з національними органами посідає центральне місце, оскільки в основі Конвенції лежить мета щодо захисту затриманих, а не покарання держави за зловживання. Конфіденційність — прямий наслідок

* Конвенція стала відкритою для підписання у 1987 р. та набрала чинності у 1989 р.

такого підходу. Тому Комітет проводить зустрічі віч-на-віч, а його звіти мають суворо конфіденційний характер. Це означає, що будь-які факти, встановлені під час відвідування, не потрапляють наступного дня на перші шпальти газет. Тим не менш, якщо країна відмовляється співпрацювати або не виправляє ситуацію відповідно до рекомендацій Комітету, КЗК може вирішити відповідно до введених до Конвенції виключних положень порушити конфіденційність і оприлюднити заяву.

Характеристики КЗК

Члени КЗК — незалежні та неупереджені експерти, що мають різний професійний досвід, у тому числі з питань права, медицини, відносин у місцях позбавлення волі та тюремної політики; їх обирає на чотирирічний термін (можуть бути переобрані двічі) Комітет міністрів, виконавчий орган Ради Європи. Від держави — учасниці Конвенції можуть обрати одного члена Комітету.

Як зазначалося, головна діяльність КЗК полягає у проведенні інспекцій країн. Лише той факт, що зовнішній наглядовий орган має право у будь-який час відвідувати місця, де утримують позбавлених волі осіб, отримати доступ до документів та спілкуватися з будь-якою затриманою особою віч-на-віч, справляє сильний стримувальний ефект. Більше того, інспекції дають можливість як негайно відреагувати на виявлені на місцях нагальні проблеми, так і оцінити загальну адекватність системи утримання осіб, позбавлених волі. Нарешті, інспекційні відвідування — це хороший початок постійного діалогу з відповідними органами влади з метою поліпшення ситуації.

Як правило, відвідування тривають один-два тижні, членів Комітету

(у середньому 2–6 осіб) супроводжують експерти, члени Секретаріату Комітету й перекладачі. Член Комітету, обраний від країни, яку інспектують, не входить до делегації.

Під час відвідування країни делегація КЗК ретельно оглядає місця позбавлення волі, кілька днів може зайняти огляд однієї тюрми (бесіди із затриманими та персоналом, інспектування приміщень, перевірка реєстраційних документів). Часто цього часу досить для докладного ознайомлення з установою. Делегація уповноважена (і наполягає на цьому) вільно пересуватися всередині установи без супроводу представників влади.

Після завершення інспекції делегація негайно надає попередні висновки. Після цього надається вичерпний звіт, ухвалений на пленарному засіданні КЗК, який містить усі встановлені факти та рекомендації. Рекомендації мають різний характер, їх запровадження може мати різні строки. Можна виокремити такі види рекомендацій: а) провести ефективне розслідування серйозних випадків або заяв про неналежне поведіння; б) прямо вказати всім працівникам правоохоронних органів та іншому персоналу, що випадки неналежного поведіння не залишатимуться поза увагою і винні будуть суворо покарані; в) поліпшити матеріальні умови утримання або режим утримання; г) забезпечити спеціальне та ефективне навчання працівників правоохоронних органів з метою підвищення рівня їхнього професіоналізму та знання їхнього професіоналізму та знання прав людини; г) внести зміни чи доповнення до національного законодавства; д) внести зміни чи доповнення до підзаконних нормативних актів та (або) адміністративних актів; і нарешті (чому ні?) е) забезпечити повне виконання чинних правових норм.

Звіт про інспекційний візит має конфіденційний характер. Проте більшість держав рано чи пізно погоджуються зняти гриф секретності. Таким чином, велика кількість звітів про інспекційні відвідування загальнодоступна і представники інших країн мають можливість ознайомитися з діяльністю таких непрозорих установ, а також проконтролювати ефективність виконання державою зобов'язання щодо запровадження отриманих рекомендацій.

Протягом років діяльність КЗК не обмежується проведенням інспекцій: відвідування створюють основу для постійного розроблення системи стандартів, покликаних зменшити ризик неналежного поведіння, сприяти встановленню умов утримання у місцях позбавлення волі, які б забезпечили повагу до гідності затриманих осіб, зміцнення захисту вразливих осіб та сприяння розвитку культури правоохоронних органів у напрямі належної поваги до будь-якої затриманої особи. КЗК фактично має унікальне становище, що дозволяє йому отримати чітку сучасну картину умов утримання осіб у місцях позбавлення волі по всій Європі та виробляти систему стандартів для всього регіону, основу на своїх емпіричних даних і наданих на їх підставі рекомендацій. Отже, КЗК — важлива установа, що встановлює стандарти стосовно запобігання всім формам неналежного поведіння з особами, що утримуються у місцях позбавлення волі у країнах Європи.

Виклики часу

Підсумки 20-річної діяльності Комітету викладені у щорічному загальному звіті за 2009 р. Не наголошуючи на цій події, КЗК відзначив ювілей, зробивши спробу дати загальну оцінку здобуткам з часу проведен-

ня першого засідання Комітету 20 років тому. Безумовний прогрес досягнуто у сферах, у яких Комітет уповноважений вести свою діяльність, хоча, звичайно, не має підстав для самовдоволення. Необхідно окремо зупинитися на кількох застарілих проблемах.

По-перше, тенденція до зменшення прозорості процедур, операцій та затримання у контексті міжнародної боротьби з тероризмом. Вважається, що зменшення прозорості мало б призвести до підвищення ефективності розслідування. Таке підсвідоме сприйняття перешкоджає розвитку та удосконаленню знань працівників правоохоронних органів та їхній позитивній відповідальності — працівники правоохоронних органів виконують важку роботу і тому потребують окремого підходу. Слід чітко вказати, що прозорість і належний захист — це не лише основна вимога держави, що керується принципом верховенства права, а й найкращий інструмент для забезпечення ефективності будь-якого розслідування. Навіть більше (це вже друга проблема, тісно пов'язана з першою), довіра до заходів із запобігання неналежному поведінню та катуванням зменшується кожного разу, коли імовірний випадок неналежного поведіння не було належним чином розслідувано та особи, винні в цьому, не були притягнуті до відповідальності. Нещодавно КЗК закликав всі держави-учасниці Європейської конвенції про запобігання катуванням вжити ефективних заходів, щоб покінчити з практикою безкарності працівників правоохоронних органів, підозрюваних у здійсненні неналежного поведіння — проблеми, з якою стикаються багато країн.

Третя проблема полягає у переповненості місць позбавлення волі, увагу до якої КЗК привертав ще у 1992 р., у

своєму другому Загальному звіті. На жаль, це все ще спостерігається — часто у значних масштабах — у пенітенціарних закладах по всій Європі. Слід нагадати, що переповнення в'язниць призводить до тісняви та погіршення гігієнічного стану, постійної відсутності приватності, навіть під час справляння основних санітарно-гігієнічних потреб, скорочення часу перебування за межами камери та надмірних навантажень на медичне обслуговування, а також підвищення конфліктності, а отже, спалахів насильства серед ув'язнених та між ув'язненими і персоналом. Для КЗК не стало новою, що Європейський суд з прав людини встановлює все більше випадків порушення ст. 3 Конвенції про захист прав людини через переповненість місць позбавлення волі*. Слід пам'ятати, що негативні наслідки переповненості стосуються не лише затриманих, переповненість неодмінно погіршує процес реабілітації, що призводить до зростання рівня рецидивів, а отже, до посилення небезпеки для інших осіб. Для подолання переповненості місць позбавлення волі, зокрема Комітетом міністрів Ради Європи в його Рекомендації від 1999 р., розроблено низку взаємопов'язаних заходів. Зараз потрібна політична воля, щоб запровадити такі заходи.

Нарешті, серйозну стурбованість Комітету викликає поведінка з особами, затриманими відповідно до іноземного законодавства; ця проблема посідала головне місце у багатьох інспекційних візитах протягом останніх 10 років. Застосовуючи свій досвід, Комітет доповнив чинні стандарти, де докладно викладені гарантії для нелегальних мігрантів**. Зрозуміло, що Комітет усвідомлює величезні труд-

нощі, які зазнають певні європейські країни в результаті значного напливу нелегальних мігрантів; такі країни, звичайно, мають право очікувати від інших членів міжнародного співтовариства конкретної допомоги для подолання цих проблем. Та навіть у такому випадку ніщо не може виправдати ті жахливі умови, які виявили члени КЗК у деяких місцях утримання осіб, затриманих відповідно до іноземного законодавства.

Нові гравці

Заснування в Європі, на підставі Конвенції, механізму виїзного моніторингу місць позбавлення волі в 1987 р. розглядалось як засіб опробування життєздатності та корисності такого підходу перед його запровадженням у світовому масштабі. Зараз через понад 20 років довгоочікуваний механізм запобігання катуванням та іншим формам неналежного поводження у світовому масштабі починає набирати обертів, і це дуже позитивна тенденція. Нова структура — Підкомітет ООН з питань запобігання катуванням та іншим жорстоким, нелюдським або таким, що принижують гідність, видам поводження і покарання, цілі та повноваження якого подібні до цілей і повноважень КЗК, — почав проводити інспекції країн, які ратифікували Факультативний протокол до Конвенції проти катувань (ФПКК).

Незважаючи на подібність двох угод, ФПКК — це зовсім не копія ЄКЗК. Більш важливо, що окрім Підкомітету з питань запобігання катуванням держави, які підписали ФПКК, зобов'язалися створити на державному рівні національні превентивні механізми з широкими повноваженнями щодо місць позбавлення

* Зокрема див. справу *Sulejmanovic v. Italy* (2009) та справу *Orchowski v. Poland* (2010).

** Див. «Substantive Section» XIX загального звіту про діяльність КЗК.

волі. Така система, що спирається на два «стовпи» (інспекційні відвідування і національні наглядові механізми), могла б виявитися однією з найсильніших рис ФПКК, яка, безумовно, повністю відповідає стандартам, розробленим КЗК. Комітет завжди обстоював, як основоположний засіб запобігання неналежному поведженню, необхідність здійснення нагляду за всіма місцями, де утримують осіб, позбавлених волі, з боку незалежного органу національного рівня. В європейських країнах-учасницях ФПКК національні превентивні механізми, що ведуть діяльність відповідно до ФПКК, стануть одними з найважливіших контрагентів для КЗК.

ФПКК прямо заохочує Підкомітет та регіональні органи, наприклад КЗК, «консультуватися та співпрацювати з метою уникнення дублювання». Це питання здорового глузду. КЗК має

твердий намір розробити конкретні плани співпраці між двома органами, спрямованої на координацію діяльності та забезпечення сумісності стандартів. За умови, що ці два органи координуватимуть свої зусилля з метою максимального підвищення ефективності, вони разом можуть справити значний вплив на запобігання катуванням та іншим формам неналежного поводження.

Ми живемо у часи, коли потенційне послаблення повної заборони катувань вважається правомірною темою для обговорення та коли в усьому світі здійснюються дії, які можуть певною мірою поставити під сумнів ефективність такої заборони. Зважаючи на такі виклики, спільна діяльність двох різних установ та їх здатність працювати у тісній взаємодії — не право вибору, а обов'язок.

Пальма М. Понад 60 років по тому...

Анотація. У статті розглядається історія формування та розвитку сучасної системи міжнародного та регіонального захисту прав людини, а також місце в ній спеціальних договірних інструментів, спрямованих на запобігання нелюдському та такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню ув'язнених осіб. Серед іншого автор надає характеристику механізмам Європейської конвенції про заборону катувань, а також здійснює їх порівняльний аналіз із функціями, які в межах Європейської системи захисту прав людини виконує Європейський суд з прав людини.

Ключові слова: катування, нелюдське поводження чи покарання, Європейська конвенція про заборону катувань, моніторинг, утримання в місцях позбавлення волі.

Пальма М. Более 60 лет спустя...

Аннотация. В статье рассматривается история формирования и развития современной системы международной и региональной защиты прав человека, а также место в ней специальных договорных инструментов, направленных на избежание нечеловеческого или унижающего достоинство обращения или наказания заключенных лиц. Среди прочего автор дает характеристику механизмов Европейской конвенции о запрете пыток, а также осуществляет их сравнительный анализ с функциями, которые в пределах Европейской системы защиты прав человека исполняет Европейский суд по правам человека.

Ключевые слова: пытки, нечеловеческое обращение или наказание, Европейская конвенция о запрете пыток, мониторинг, содержание в местах лишения свободы.

Palma M. More than sixty years after...

Annotation. In the article author discusses history of formation and subsequent development of the contemporary system of international and regional human rights protection, and a place of the special Treaty instruments, aimed on the prevention of the inhuman and degrading punishments or treatments of the detained persons, within its ambit. Besides, the article describes the European Convention for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment machinery, and provides for their comparative analysis with one which is, under the European human rights protection system, allotted to the European Court on Human Rights.

Key words: tortures, inhuman punishment or treatment, European convention for the prevention of torture and inhuman or degrading treatment or punishment, monitoring, detention.

КОНВЕНЦІЯ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ І ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД ТА ІСЛАМСЬКІ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ДОКУМЕНТИ (компаративістський аналіз)

Х. БЕХРУЗ

*доктор юридичних наук,
професор кафедри права Європейського Союзу
та порівняльного правознавства
(Національний університет
«Одеська юридична академія»)*

Основоположні права людини існують незалежно від територіальної та національної належності. Вони є невід'ємними властивостями кожної людини, істотними ознаками її буття. Положення людини в суспільстві є визначальним показником рівня розвитку останнього. Забезпечення прав людини повинно бути основною метою діяльності будь-якої сучасної держави, у тому числі й ісламської. Разом із тим існують різні сприйняття концепції прав людини.

Сучасний розвиток міжнародного права у галузі прав людини зазвичай пов'язують з прийняттям основоположних документів, які покликані сприяти становленню і зміцненню інституту прав людини у світі. У 1948 р. Організація Об'єднаних Націй прийняла Загальну декларацію прав людини (далі — Загальна декларація), у 1966 р. — Міжнародний пакт про громадянські і політичні права та Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, а Рада Європи у 1950 р. прийняла Конвенцію про за-

хист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція) [1].

Конвенція значно вплинула на розвиток інституту прав і свобод людини не тільки на території Європи, а й на інших континентах. Вона не могла так чи інакше не братися до уваги при розробці відповідних регіональних міжнародно-правових документів, зокрема Американської конвенції прав людини (1969 р.) та Африканської хартії прав людини і народів (1981 р.).

Заснована на Конвенції європейська система захисту прав людини вплинула також на сучасне їх бачення в ісламському світі. Це отримало конкретне вираження в ухваленні ряду міжнародно-регіональних актів. Дослідження ісламського розуміння прав людини і його юридичного закріплення порівняно з Європейською конвенцією і практикою її застосування набуває особливої актуальності у зв'язку з її 60-літнім ювілеєм.

Сучасне бачення прав людини в ісламському світі відображене у регіональних міжнародних актах, які стосу-

ються зазначеної проблеми. Зокрема, регіональна співпраця з прав людини в ісламському світі представлена Організацією Ісламська Конференція. У цьому напрямі необхідно назвати такі документи, як Загальна ісламська декларація прав людини 1981 р. [2], Каїрська декларація з прав людини в ісламі 1990 р. [3] і Арабська хартія прав людини 1994 р. [4].

19 вересня 1981 р. у зв'язку з початком XV ст. ісламської ери Міжнародна громадська організація «Ісламська Рада Європи» розробила та опублікувала в Парижі Загальну ісламську декларацію прав людини. Цей документ ґрунтується на Корані та сунні та складений відомими ісламськими ерудитами та юристами, а також представниками ісламських релігійно-правових шкіл і рухів.

Каїрську декларацію прав людини в ісламі було схвалено 5 серпня 1990 р. на нараді міністрів закордонних справ країн — членів Організації Ісламська Конференція. У її преамбулі підкреслюється, що вона заснована на нормах ісламу, і що основні права і загальні свободи в ісламі є частиною релігії мусульман і закріплені божественними нормами.

Рівні регулювання основоположних прав і свобод людини кожним з трьох названих ісламських документів неоднакові. Кожен з них відповідає різним доктринам і баченням концепції прав людини як ісламськими державами, так і релігійними, громадськими діячами та ісламськими правознавцями.

15 вересня 1994 р. Радою Ліги арабських держав на її 102-й сесії був схвалений і прийнятий акт під назвою «Арабська хартія прав людини» (далі — Арабська хартія). Вона складається з преамбули і 43-х статей, об'єднаних у 5 розділів, що закріплю-

ють комплекс економічних, політичних, громадянських, соціальних і культурних прав людини, а також комплекс колективних прав.

Якщо перший з трьох згаданих документів розроблений і прийнятий на доктринальному рівні й прийнятий різними міжнародними ісламськими організаціями, що представляють ісламську громадськість, то інші два є міждержавними актами. Для того щоб дослідити вплив Конвенції на інститут прав людини в сучасних ісламських державах, представляється виправданим порівняти її зміст, насамперед з Арабською хартією прав людини. Таке порівняння та його результати знайшли відображення у цій статті.

Насамперед необхідно зазначити, що можна виявити багато спільного у преамбулах зазначених документів, де мова йде про їх цілі та завдання.

Так, у преамбулі Конвенції проголошено прихильність концепції цього документа завданням, які закріплені в Загальній декларації прав. Зазначається також, що ця Декларація ставить за мету забезпечити загальне та ефективне визнання і додержання проголошених у ній прав, і те, що уряди європейських держав, що є одnodумцями і мають спільну спадщину політичних традицій, ідеалів, свободи і верховенства права, сповнені рішучості зробити перші кроки для забезпечення колективного гарантування деяких прав, проголошених у Загальній декларації. У преамбулі Арабської хартії також визнається пріоритетність принципів, закріплених у Статуті ООН, у Загальній декларації, а також у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права та Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права. При цьому в преамбулі Арабської хартії відразу ж виявляється відповідність сучасної

ісламської концепції прав людини класичному ісламському праву, заснованому на уявленні про божественне походження основоположних прав і свобод людини.

Разом із тим в Арабській хартії є статті, які вже не відповідають деяким принципам класичного ісламського права, що є проявом модернізації правових систем сучасних ісламських держав. Зокрема, відповідно до ст. 26 кожна людина має право на свободу віросповідання, думки і поглядів. У ній також закріплюються положення, згідно з яким народ є джерелом влади і кожен громадянин, який досяг повноліття, має право на участь у політичному житті, яке він здійснює відповідно до закону. Приведені положення більш близькі до концепції Конвенції, ніж до класичного ісламського права, де джерелом влади вважається не народ, а Всевишній, і де не визнається свобода віросповідання.

Таким чином, Арабська хартія як міжнародно-правовий документ, який регулює сферу прав і свобод людини в арабських державах, з одного боку, відтворює багато релігійних основ класичного ісламського права, а з другого — є відгуком на сучасне загальноцивілізаційне бачення прав людини, закріплене, зокрема, в Конвенції.

Далі. Аналіз конкретних норм Арабської хартії дає підстави стверджувати, що її положення не вступають у принципові суперечності з міжнародними стандартами прав людини. Хоча закріплені в ній права, звичайно ж, мають певну специфіку, що зумовлена особливостями ісламського права (більше того, що саме ісламські принципи є визначальними джерелами у тлумаченні та роз'ясненні будь-якої з її статей).

Необхідно також зазначити, що перелік громадянських і політичних

прав, закріплених у Конвенції та в Арабській хартії, значною мірою збігаються. Так, в Арабській хартії відображені практично всі основоположні права, зафіксовані у Конвенції. Зміст більшості статей, що стосуються особистих (громадянських), політичних прав, у цих документах також збігаються. Так, ст. 8 Арабської хартії свідчить: «Кожен має право на свободу і особисту недоторканність. Ніхто не може бути підданий арешту або затриманню без правових підстав». У статті 11 зазначається: «Ні за яких обставин не допускається проголошення смертного вироку за політичний злочин». Стаття 13 зобов'язує держав-учасниць захищати будь-кого на своїй території від фізичних і психічних тортур, а також від жорстокого, нелюдяного поводження. Участь у тортурі і жорстоке поводження розглядається як кримінальний злочин. У статті 15 закріплено обов'язок гуманного поводження із засудженими. Незаконний арешт або утримання під вартою передбачає компенсацію (ст. 16). Як кримінальний злочин розглядається порушення недоторканності особистого життя (ст. 17). Стаття 26 гарантує віруючим право сповідати свою релігію. Статтею 28 передбачається свобода зборів (однак з уточненням: якщо це не суперечить національній безпеці).

Крім перерахованих прав, Арабська хартія закріплює також деякі економічні, соціальні та культурні права, багато з яких закріплені не в Конвенції, а в іншому акті Ради Європи — Європейській соціальній хартії. Це — право на приватну власність, право на захист майна і на захист від позбавлення свого майна довільним або незаконним способом (ст. 25); право на працю і право на всебічне соціальне забезпечення (ст. 30); заборона примусової

праці, представлення вільного вибору роботи (ст. 31).

Згідно зі ст. 4 Арабської хартії в умовах надзвичайної ситуації, при якій життя нації знаходиться під загрозою, держави-учасниці мають право приймати заходи до відступу від своїх зобов'язань. Проте (на відміну від Конвенції, яка у ст. 15 передбачає, що будь-яка з Високих Договірних Сторін, що використовує це право відступу, у повному обсязі інформує Генерального секретаря Ради Європи про введені нею заходи і про причини їх ухвалення) вона не встановлює якінебудь додаткові вимоги до держав-учасниць, які відступають від своїх зобов'язань.

Крім того, в Арабській хартії (на відміну від Конвенції) право на життя, як основне і невід'ємне право індивіда, не згадане серед тих прав, від яких держави не повинні відступати за жодних умов. В Арабській хартії не згадується про те, що держава, яка допустила обмеження прав через оголошення надзвичайного положення, повинна негайно інформувати інші держави-учасниці про введення обмеження прав, а також про причини, що спонукали до такого рішення.

Ряд положень Арабської хартії забезпечує арабам більш сприятливий статус порівняно зі статусом осіб інших національностей. Це стосується, зокрема, права на працю (ст. 50), права на приватну власність (ст. 25). З позицій сучасного міжнародного права, зокрема Конвенції (ст. 14), таке регулювання вважається дискримінаційним.

Відмінність між Конвенцією та Арабською хартією виявляється і в механізмі захисту закріплених у них прав і свобод. Так, у Конвенції встановлений конкретний міжнародно-судовий механізм гарантування прав і

свобод людини. Статтею 19 цього документа передбачається, що в цілях забезпечення дотримання зобов'язань, прийнятих на себе Високими Договірними Сторонами, відповідно до Конвенції та Протоколам до неї, створено Європейський суд з прав людини, який працює на постійній основі.

Однак і Арабська хартія передбачила створення спеціального контрольного органу — Комітету експертів з прав людини. Комітет складається з семи членів (не більше однієї людини від однієї держави). Проте конкретні повноваження цього органу, порядок його діяльності на сьогодні майже не регламентовані. Його роль у контролі за дотриманням прав людини має, скоріше, декларативний характер. Відсутність ефективного механізму контролю за дотриманням прав людини, закріплених в Арабській хартії, пояснюється не їх релігійною специфікою, а відсутністю явного бажання і політичної волі національних держав.

Проведений порівняльний аналіз дає змогу дійти такого висновку. Ісламська концепція прав людини та Арабська хартія, яка ґрунтується на ній, порівняно з Європейською конвенцією, за своїм характером деякою мірою має консервативний характер. Проте в сучасних умовах — в умовах глобалізації, ця концепція трансформується. Це втілено в Арабській хартії та в інших названих вище ісламських документах. Не безпідставним представляється твердження, що така трансформація відбулася також і під впливом Європейської конвенції.

Беручи до уваги специфіку розуміння прав людини в ісламському світі, з одного боку, і на Заході, з другого — важливо, щоб ці відмінності розглядалися не як перешкода на шляху взаємодії та співпраці різних куль-

тур, а як підстава для обміну думками, збагачення практики реалізації прав порівняння, діалогу і збалансованого людини в ісламських державах.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. *Конвенція* про захист прав людини і основоположних свобод : прийнята 4 листопада 1959 р. // Збірка договорів Ради Європи : Українська версія. — К., 2000. — 654 с.
2. *Всеобщая* исламская декларация прав человека : принята 19 сентября 1981 г. // http://www.ca-c.org/journal/08-1997/st_21_pravaisl.shtml
3. *Каирская* декларация по правам человека в исламе : принята 5 августа 1990 г. // <http://www.cidct.org.ua/uk/laws/6.html>
4. *Арабская* декларация прав человека : принята 15 сентября 1994 г. // <http://www1.umn.edu/humanrts/instree/arabhrcharter.html>

Бехруз Х. Н. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод та ісламські міжнародно-правові документи (компаративістський аналіз)

Анотація. У статті досліджується регулювання прав людини Конвенцією про захист прав і основоположних свобод та ісламськими міжнародно-правовими документами, зокрема Арабською хартією прав людини. Проведено порівняльно-правовий аналіз, в межах якого виявлено загальне і відмінне в європейському та ісламському баченні прав людини, що відображене у цих документах.

Ключові слова: права людини, ісламська конвенція прав людини, Європейська конвенція прав людини, захист прав людини, міжнародно-правові документи.

Бехруз Х. Н. Конвенция о защите прав человека и основоположных свобод и исламские международно-правовые документы (компаративистский анализ)

Аннотация. В статье исследуется регулирование прав человека Конвенцией о защите прав человека и основных свобод и исламскими международно-правовыми документами, в частности Арабской хартией прав человека. Проведен сравнительно-правовой анализ, в рамках которого выявлено общее и отличительное в европейском и исламском видении прав человека, отраженных в данных документах.

Ключевые слова: права человека, исламская конвенция прав человека, Европейская конвенция прав человека, защита прав человека, международно-правовые документы.

Bekhruz Kh. Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms and Islamic International legal instruments (comparative analysis)

Annotation. In the article we examine regulation of human rights by Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms and the Islamic international legal documents, in particular Arabic Charter of Human Rights. We have conducted comparative legal analysis to reveal common and distinct in European and Islamic vision of human rights, shown in the above — mentioned documents.

Key words: human rights, islamic convention on human rights, European convention on human right and fundamental freedoms, international legal documents, protection of human rights.

ЄВРОПЕЙСЬКА СОЦІАЛЬНА ХАРТІЯ — ОДИН ІЗ ДВОХ ОСНОВНИХ ІНСТРУМЕНТІВ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В ЄВРОПІ

П. КОНЧАР

*Голова Європейського комітету
з соціальних прав,
професор*

Комплементарність двох угод

У поточному і наступному році ми будемо святкувати річницю двох основних інструментів Ради Європи у сфері захисту прав людини. У 2010 р. виповнюється 60 років Європейській конвенції з прав людини, а у 2011 р. ми святкуватимемо 50-річчя Європейської соціальної хартії.

В основі як Конвенції, так і Хартії закладено положення Загальної декларації прав людини ООН, але Рада Європи зробила два абсолютно окремих інструменти з прав людини, чим вперше на європейському рівні запровадила дихотомію у сфері захисту прав людини.

Хоча Європейська соціальна хартія, очевидно, є доповненням Європейської конвенції з прав людини, та незважаючи на офіційні заяви про неподільність, взаємозалежність і взаємопов'язаність прав людини — будь це громадянські, політичні чи соціальні права — незаперечним фактом залишається те, що протягом всього свого існування Європейська соціальна хартія стикнулася з чималою кількістю проблем.

По-перше, упродовж багатьох років соціальні права не мали належного

визнання, ставши заручниками Холодної війни. Вони сприймалися, як це часто буває і зараз, як перешкода для розвитку вільної ринкової економіки. По-друге, недостатня рішучість країн — членів Ради Європи привела до того, що Хартія була прийнята *a la carte* та до обмежень щодо сфери її дій по колу осіб. Окрім цього, це призвело до введення до Хартії складної та інколи неефективної системи контролю. І нарешті, термін «Хартія» (замість «Конвенція»), на жаль, нівелював той факт, що ця Угода є юридично зобов'язуючим документом.

Лише після 1989 р. поняття неподільності прав людини набуло більш широкої підтримки, і нарешті з'явилося політичне бажання підвищити статус соціальних прав. Завдяки цьому Рада Європи прийняла рішення «перезавантажити» Хартію, що привело до зміцнення системи контролю, насамперед завдяки прийняттю Протоколу про поправки (1991 р.), а також, що є дуже важливим, завдяки введенню процедури колективних скарг (1995 р.). Кульмінацією цього стало прийняття переглянутої Хартії (1996 р.).

Після перезавантаження Європейська соціальна хартія стала всеосяж-

ною угодою про права людини, яка містить широкий спектр прав, пов'язаних з житловими питаннями, здоров'ям, освітою, працевлаштуванням, соціальним захистом і пересуванням осіб, які базуються на принципі недискримінації. Хартія охоплює практично все, що сучасна Європа відносить до поняття соціальних прав.

Як і для будь-якого інструмента захисту прав людини, захист людської гідності є основною місією Хартії. Але відмінною особливістю Хартії є такі цінності, як солідарність і справедливий розподіл благ, якими вся вона просякнута, і, на мою думку, напряду пов'язані з самими основами демократії та верховенства права. Якщо ми серйозно ставимося до свободи, то ми повинні серйозно ставитись і до її матеріальних засад. Як свідчить історія, матеріальна нужда і структурно зумовлена несправедливість створюють передумови для зародження екстремізму. У певному сенсі соціальна справедливість забезпечує рівновагу і дає можливість людям долучатись і брати участь у житті суспільства не лише формально, а й практично, — вона дає можливість демократії виконувати свої функції, а саме захищати і розвивати свободу людини.

На сьогодні Хартія є однією з найбільш ратифікованих угод Ради Європи в галузі прав людини: до неї приєднались 43 із 47 країн — членів Ради Європи, причому 30 з них взяли на себе зобов'язання відповідно до переглянутої Хартії, а 13 країн залишаються сторонами Хартії в редакції 1961 р. Нещодавно її ратифікували Чорногорія, Російська Федерація, Сербія, Боснія і Герцеговина та Україна*. Лише чотири країни-члени все

ще не ратифікували Хартію: Ліхтенштейн, Монако, Сан-Марино і Швейцарія.

Система контролю Хартії: Європейський комітет з соціальних прав як гарант соціальних прав у Європі

Контрольний механізм Хартії з його двома окремими, але взаємопов'язаними елементами — процедура представлення звітів і процедура колективних скарг, — є унікальною з точки зору її матеріального та географічного обсягу, а також інституційної та процедурної організації. Однак ця унікальність, на жаль, певною мірою також є відображенням другорядного статусу соціальних прав. Гарантом прав, визнаних у Хартії, є Європейський комітет з соціальних прав (*European Committee of Social Rights — ECSR*). Насамперед у рамках процедури колективних скарг його завданням є забезпечення того, що права, проголошені у Хартії, охоронятимуться максимально подібно до того, як права людини охороняються Європейською конвенцією з прав людини.

Європейський комітет з соціальних прав. Європейський комітет з соціальних прав створено відповідно до ст. 23 Хартії (зі змінами, внесеними Туринським протоколом). Він є єдиним органом, який, діючи в межах двох процедур, дає правову оцінку дотриманню з боку держав-учасниць положень Хартії. До його складу входять 15 незалежних експертів, які обираються Комітетом міністрів. Комітет проводить сім сесій на рік у Страсбурзі, на яких, при підтримці відносно невеликого Секретаріату (в якому хронічно не вистачає персоналу для вирішення

* Україна ратифікувала переглянуту Хартію 21 грудня 2006 р. Однак Україна все ще не приєдналась до процедури колективного оскарження. Більше інформації про участь України в переглянутій Хартії можна знайти за адресою http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/socialcharter/CountryFactsheets/Ukraine_en.asp

покладених на нього завдань), аналізуються звіти та скарги. З 1969 р. Комітет надає «висновки» за результатами розгляду національних звітів, а, починаючи з 1998 р., він ще приймає «рішення» за колективними скаргами, створюючи таким чином велику і динамічну базу прецедентного права в галузі трудових прав та прав на соціальну безпеку і, що є особливо важливим, у таких сферах, як права інвалідів, право на житло, права дітей і права певних соціально уразливих груп населення (наприклад ромської національності).

Для того щоб оцінити відповідність внутрішньої ситуації в країні положенням Хартії, Комітет здійснює юридичне тлумачення її положень. Комітет аналізує права, визначені у Хартії, надає роз'яснення їх суті з урахуванням інтерпретацій інших міжнародних інструментів у сфері захисту прав людини, а також ідентифікує ті зобов'язання, які виникають з відповідних положень. Процедура, застосовувана Комітетом, за своєю природою є значною мірою судовою. Саме тому, не дивлячись на те, що Комітет у прямому розумінні не є судовим органом, його рішення називають «прецедентним правом» або «юриспруденцією».

Звісно, Європейський комітет з соціальних прав ще не є міжнародним судовим органом у повному розумінні цього визначення, не може розглядати скарги від окремих осіб*. Однак я вважаю, що введення у 1998 р. процедури колективних скарг, поза сумнівом, суттєво змінило роль і принципи функціонування Комітету: орган, який раніше був «експертним комітетом», чії висновки країни-учасниці часто оспорювали і надто часто ігнорували, тепер став квазісудовим орга-

ном, чії висновки і рішення все частіше беруться до уваги урядами держав-учасниць і впливають на рішення національних судів. Як буде розглянуто нижче, Європейський суд з прав людини у своїх рішеннях став все активніше посиляється на прецедентне право Комітету.

Процедура звітування. Аналіз письмових національних звітів є класичним способом контролю за виконанням міжнародних угод. Усі держави – учасниці Хартії зобов'язані представляти доповіді з регулярною періодичністю. Держава також передає копію звіту національним профспілкам і організаціям працедавців для того, щоб вони надали компетентний коментар до неї.

У 2007 р. була введена нова система представлення звітів. Статті Хартії були розділені на чотири тематичні групи: група 1 «Працевлаштування, профнавчання і рівні можливості» (статті 1, 9, 10, 15, 18, 20, 24 і 25); група 2 «Охорона здоров'я, соціальна безпека і соціальний захист» (статті 3, 11, 12, 13, 14, 23 і 30); група 3 «Трудові права» (статті 2, 4, 5, 6, 21, 22, 26, 28 і 29); і група 4 «Діти, сім'я, мігранти» (статті 7, 8, 16, 17, 19, 27 і 31).

Тепер кожного року 31 жовтня держави – учасниці Хартії представляють звіт по одній із вказаних груп. Таким чином, щодо кожного із ратифікованих положень Хартії, держава-учасниця буде звітувати раз на чотири роки. Метою впровадження нової системи було спрощення процедури представлення національних звітів, посилення її прозорості та послаблення тягаря підготовки звітів, покладеного на уряди. З другого боку, ця система очевидно послаблює контроль за виконанням будь-якого положення

* Слід зазначити, що Парламентська Асамблея Ради Європи кілька разів пропонувала в рамках Хартії створити Європейський суд з соціальних прав і запровадити процедуру розгляду індивідуальних скарг.

Хартії, оскільки збільшує періоди між звітами щодо нього (чотири роки тепер проти двох раніше), ще більше посилюючи характерну для процедури звітування повільність.

Європейський комітет з соціальних прав (ЄКСП) аналізує доповіді і до кінця наступного року після їх представлення публікує свої висновки. Потім висновки передаються державам-учасницям і Урядовому комітету Хартії* для вжиття подальших дій. Урядовий комітет відповідає за те, щоб держави вживали необхідні заходи для усунення порушень, виявлених ЄКСП, і може вносити пропозиції до Комітету міністрів про прийняття індивідуальних рекомендацій щодо країн, які цього не роблять.

Процедура вжиття подальших дій все ще є, мабуть, найслабшою ланкою механізму Хартії: Комітет міністрів рідко ухвалює рекомендації, адресовані відповідним державам, а реакція урядів у контексті цієї процедури більше спрямована на захист національного законодавства й установлені практики, ніж на реалізацію рішень ЄКСП. Це не означає, що рішення Комітету не мають ніякого значення. Це зовсім не так. Кожного року держави-учасниці здійснюють численні заходи, «спонтанні» по суті, у відповідь на ухвалені висновки про невідповідність.

Процедура колективних скарг. Процедура колективних скарг є факультативною, і нині тільки 14 країн приєдналися до неї. Станом на сьогодні Комітет отримав 61 колективну скаргу, більше 50 з яких вже було розглянуто.

Ця процедура була розроблена для того, аби логічно завершити традиційну процедуру представлення націо-

нальних звітів та для того, аби зміцнити контрольні механізми та/або покращити реалізацію прав, закріплених у Хартії. Можна сказати, що процедура колективних скарг сприяла демократизації у сфері прав людини за рахунок того, що до процедури контролю було включено громадянське суспільство. Зокрема, у разі порушення положень Хартії з боку держави, яка приєдналася до процедури колективних скарг, міжнародні профспілкові організації, організації працеводців та міжнародні неурядові організації, які мають консультативний статус і входять до переліку, затвердженого Урядовим комітетом, можуть подати скаргу проти неї. Представництва національних організацій працеводців і профспілок, національні неурядові організації також можуть подати колективні скарги проти держави, у якій вони здійснюють свою діяльність. У останньому випадку подавати скаргу можна лише за умови згоди з боку держави.

Подана скарга вивчається ЄКСП, і якщо вона відповідає певним формальним вимогам, вона приймається до розгляду по суті. Після вивчення конкретних обставин справи Комітет приймає рішення щодо відповідності порушеного питання положенням Хартії. Рішення приймається за результатами аналізу аргументів, якими сторони обмінюються у письмовому вигляді. У разі необхідності Комітет може провести відкриті слухання, де сторони усно представляють свої аргументи.

Після цього ЄКСП передає своє рішення Комітету міністрів, який приймає резолюцію і може запропонувати зацікавленим сторонам прийняти необхідні заходи з метою приведення

* До складу входять представники урядів та спостерігачі від міжнародних організацій профспілок і організацій працеводців.

ситуації у відповідність до положень Хартії.

Процедура виконання рішень ЄКСП за колективними скаргами деякою мірою має ту ж проблему, що і виконання рішень у рамках процедури представлення національних звітів. Хоч Урядовий комітет не приймає участі у процедурі виконання рішень (за винятком окремих випадків), політичний тиск, який здійснює Комітет міністрів, є невеликим. Рішення за колективними скаргами на практиці справляли суттєвий вплив на удосконалення національного законодавства і правозастосовної практики більшою мірою завдяки статусу і репутації Хартії та ЄКСП, аніж дотриманню встановленої формальної процедури.

Взаємодія між ЄКСП і Європейським судом з прав людини

На фоні зміцнення ролі в рамках контрольного механізму підхід і методи ЄКСП стали все більше набувати судового характеру. Якщо справа стосується інтерпретації положень Хартії, підхід ЄКСП, як і Європейського суду з прав людини, є динамічним: він вважає, що Хартія повинна тлумачитись таким чином, щоб наповнити соціальні права життям і змістом та таким чином забезпечити реалізацію її загальної мети. Як і Європейський суд з прав людини, ЄКСП вважає, що права мають бути захищені не тільки теоретично, а й на практиці.

Однією з відмінних особливостей підходу ЄКСП, що зокрема чітко простежується у його рішеннях по колективним скаргам, є свідоме тлумачення положень Хартії у світлі відповідних міжнародних інструментів, у сукупності з якими Хартія має застосовуватись. Основні орієнтири – Європейська конвенція з прав людини і рішен-

ня Європейського суду з прав людини. Такий підхід має дуже багато позитивних сторін: він надає вагу здійсненому ЄКСП обґрунтуванню, забезпечує динамічність і інноваційність процесу тлумачення положень Хартії, підтримує статус ЄКСП як органу із захисту прав людини, а також у загальному сенсі підкреслює неподільність прав людини.

Посилань на прецедентну практику Європейського суду з прав людини у рішеннях ЄКСП останнім часом було дуже багато, але досить навести лише декілька прикладів.

У справі *Autism-Europe v. France* [1] (забезпечення освіти для дітей, хворих на аутизм) ЄКСП посилався на рішення Суду у справі *Thlimmenos v. Greece*, пояснюючи, що недискримінацію у Хартії слід розуміти як захист права бути іншим і гарантування матеріальної рівності.

Про імператив поваги до права бути іншим йдеться у рішенні ЄКСП у справі *European Roma Rights Center v. Greece* [2], в якому Комітет послався на рішення Європейського суду з прав людини у справі *Connors v. United Kingdom* [3], зміст якого полягає в тому, що уразливе положення ромів як меншини означає, що їх потребам слід приділити особливу увагу, а також враховувати їх відмінний спосіб життя при ухваленні відповідних законів і прийнятті рішень у конкретних випадках.

У справі *European Roma Rights Center v. France* [4] робиться посилання на рішення Європейського суду з прав людини у справі *Rasmussen v. Denmark* [5], де, зокрема, зазначається, що держави-учасниці мають певну «свободу розсуду», коли вирішують, наскільки і чи можуть взагалі певні відмінності за інших умов в аналогічних ситуаціях бути приводом для винесення різних рішень суду. Але саме

Комітет вирішує, чи входить ця відмінність у межі «свободи розсуду».

ЄКСП застосовує рішення Європейського суду з прав людини не тільки з метою роз'яснення своїх загальних принципів тлумачення, а й з метою визначення змісту певних матеріальних положень Хартії. У справі *World Organisation against Torture v. Greece* [6] ЄКСП послався на кілька рішень Європейського суду з прав людини проти Об'єднаного Королівства, щоб витлумачити ст. 17 Хартії як таку, що забороняє застосування тілесних покарань щодо дітей, у тому числі й у сімейному оточенні.

В останні роки Європейський суд з прав людини став активно посилається на рішення ЄКСП* у зв'язку з тим, що до нього на розгляд стало надходити все більше справ, які належать до «компетенції Хартії»**. Найяскравіше це проявилось в контексті розгляду скарг про порушення ст. 11 Конвенції. Європейський суд з прав людини посилається на Хартію і прецедентне право ЄКСП з метою подальшого зміцнення захисту права на організацію та ведення колективних переговорів і права на страйк у рамках Конвенції. Знову ж таки, мені доведеться обмежитись, зазначивши лише декілька яскравих прикладів.

У справі щодо дотримання негативного змісту права на свободу об'єднань ЄКСП спочатку послався на рішення Європейського суду з прав людини, винесеного у 1981 р. у справі *Young, James and Webster v. United Kingdom* [7], як на основу для побудови більш сильного захисту права не вступати у профспілку згідно зі ст. 5 (право на організацію), ніж було забезпечено у

рішенні Суду. Після декількох років вагань Європейський суд нарешті відплатив за послугу, ухваливши у 2006 р. рішення у справі *Sorensen and Rasmussen v. Denmark* [8], коли було зроблено такий самий висновок стосовно підприємств, які приймають на роботу лише членів профспілок, який ЄКСП зробив на декілька років раніше. При цьому Європейський суд активно посилається на висновки ЄКСП стосовно Данії та рішення по колективній скарзі *Confederation of Swedish Employers* [9].

У справі *Vörður Ólafsson v. Iceland* [10] позивач скаржився на необхідність робити обов'язкові згідно із законодавством внески до приватної організації Федерація Ісландських Промисловців, хоча він не був її членом і не був зобов'язаний вступати до неї. Європейський суд з прав людини визначив це порушенням ст. 11 Конвенції, пославшись на прецедентне право ЄКСП щодо ст. 5 Соціальної хартії, скориставшись, з одного боку, відповідними висновками щодо ситуації у Румунії (Висновки 2002 р., с. 126, і Висновки 2004 р., с. 454–455) та ситуації в Угорщині (Висновки XVIII-1, с. 390), та, з другого боку, на рішення по суті у згаданій скарзі *Confederation of Swedish Employers*.

Рішення *Demir and Baykara v. Turkey* [11], мабуть, є найбільш чітким свідченням про бажання Європейського суду з прав людини використовувати прецедентне право ЄКСП для розвитку власних стандартів. У цьому рішенні Європейський суд з прав людини вперше прямо визнав укладання колективної угоди, як один з основних елементів права створювати і вступати

* Це слід розуміти буквально: до 2000 р. таких посилань у рішеннях Європейського суду з прав людини не було взагалі.

** Про збільшення довіри Європейського суду до Хартії і прецедентного права Комітету говорить Президент Європейського суду з прав людини пан Жан-Поль Коста у своєму виступі на конференції «*Droit et solidarité*», яка відбулася у Брюсселі 22 січня 2009 р., www.echr.coe.int

до професійних спілок, яке гарантує ст. 11 Конвенції, і постановив, що анулювання колективних угод, укладених під час колективних переговорів, є порушенням Конвенції.

Для ухвалення одного з останніх своїх рішень у справі *Enerji Yapi-Yol Sen v. Turkey* [12] Європейський суд з прав людини взяв за основу рішення у справі *Demir and Baykara* та послався головним чином на ст. 6 § 4 Хартії (право на страйк). Суд постановив, що право на страйк є важливим елементом діяльності профспілок, що використовується з метою забезпечення дотримання колективних угод. Європейський суд з прав людини постановив, що загальна заборона на страйк для державних службовців не відповідає «нагальним соціальним потребам» і тому порушує ст. 11 Конвенції.

Хоча взаємодія відбувалася в основному в рамках ст. 11 Конвенції, посилення Європейського суду з прав людини на положення Хартії та прецедентне право ЄКСП не обмежилось лише цією сферою. У декількох рішеннях у справах стосовно права на працю і дискримінації при працевлаштуванні, розв'язаних на підставі ст. 8 у поєднанні зі ст. 14 Конвенції, Європейський суд з прав людини посилався на ст. 1 Хартії (право на працю) і її тлумачення ЄКСП. Зокрема, у справі *Sidabras and Dziautas v. Lithuania* [13] Європейський суд постановив, що «...далекосяжна практика заборони на працевлаштування у приватному секторі дійсно впливає на «приватне життя». У цьому відношенні Суд надає особливу увагу змісту ст. 1 § 2 Європейської соціальної хартії і її тлумаченню з боку Європейського комітету з соціальних прав...»

Інші сфери, в яких Європейський суд з прав людини посилався на положення Хартії, стосувалися розміщен-

ня неповнолітніх правопорушників у тюрмах для дорослих [14] (посилання на тлумачення ст. 17 Хартії) і рівне ставлення до іноземців у питаннях соціальної безпеки і соціальної допомоги [15] (посилання на ст. 12 Хартії).

Висновки

Як свідчать наведені приклади, за останні десять років між ЄКСП і Європейським судом з прав людини виникли відносини взаємодоповнюючого характеру і взаємного впливу. Зараз ці відносини, можливо, мають більш важливе значення для ЄКСП, ніж для Європейського суду з прав людини, але все одно це двосторонній рух. Так само, як посилення на рішення Європейського суду з прав людини надають вагомості рішенням ЄКСП, так і ґрунтовний аналіз ЄКСП у сфері соціальних прав дає змогу Європейському суду суттєво покращити власну практику прийняття рішень щодо соціальних питань.

Окрім компліментарності по суті, можна також говорити про процесуальну компліментарність цих двох механізмів. Процедура колективних скарг Хартії доповнює процедуру індивідуальних скарг у рамках Конвенції, що дає можливість організаціям вирішувати структурні чи системні проблеми без зайвих формальних перешкод (відсутні вимоги щодо статусу потерпілої сторони, відсутня вимога щодо вичерпного застосування національних засобів правового захисту). Таким чином, процедура колективних скарг має потенціал для сприяння триваючій реформі Європейського суду з прав людини, адже може зменшити кількість справ, які приходять на розгляд Суду: вирішення структурних/системних проблем у процесі забезпечення соціальних прав може попередити надходження великої кількості індивідуальних

скарг до Європейського суду з прав людини.

Перспектива зменшення кількості справ, які постійно надходять на розгляд Європейського суду з прав людини, є ще одним аргументом на користь того, щоб продовжувати чинити тиск на держави-учасниці з метою їх приєднання до процедури колективних скарг. Більше того, вона дає підстави Комітету займати більш сильну і принципову позицію щодо виконання його рішень (пам'ятаючи, що належне виконання цих рішень може попередити надходження великої кількості індивідуальних скарг до Європейського суду).

У вступних зауваженнях до цієї статті я згадувала про 50-річчя Хартії, яке ми будемо відзначати у наступному році, і ювілей Конвенції, якій цього року виповнюється 60 років. Тому на завершення хотіла б висловити сподівання, що річниця Хартії стане стимулом для подальшого формування основи для захисту соціальних прав у Європі, ратифікації нових інструментів Хартії та подальшого зміцнення контрольного механізму. Якщо це станеться, то настане, нарешті, той час, коли гарантії соціальних прав можна буде порівняти з гарантіями громадянських і політичних прав, визначених у Європейській конвенції з прав людини.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Рішення по суті від 4 листопада 2003 р.
2. Рішення по суті від 8 грудня 2004 р.
3. Рішення Суду від 27 травня 2004 р.
4. Рішення по суті від 19 жовтня 2009 р.
5. Рішення Суду від 28 листопада 1984 р.
6. Рішення по суті від 7 грудня 2004 р.
7. Рішення Суду від 13 серпня 1981 р.
8. Рішення Суду від 11 січня 2006 р.
9. Рішення по суті справи від 15 травня 2003 р.
10. Рішення Суду від 27 квітня 2010 р.
11. Рішення Суду від 12 листопада 2008 р.
12. Рішення Суду від 21 квітня 2009 р.
13. Рішення Суду від 27 липня 2004 р.; *Rainys and Gasparavicius v. Lithuania* : рішення Суду від 7 квітня 2004 р.; *Campagnano v. Italy* : постанова від рішення Суду 23 березня 2006 р.; *Lykourezos v. Greece*; рішення Суду від 15 червня 2006 р.
14. *Nart v. Turkey* : рішення Суду від 6 травня 2008 р.; *Güvec v. Turkey* : рішення Суду від 20 січня 2009 р.
15. *Koua-Poirrez v. France* : рішення Суду від 30 вересня 2003 р.; *Weller v. Hungary* : рішення Суду від 31 березня 2009 р.

Кончар П. Європейська соціальна хартія — один із двох основних інструментів захисту прав людини в Європі

Анотація. Стаття присвячена розгляду загальних принципів організації та функціонування механізмів захисту соціальних прав людини, передбачених Європейською соціальною хартією, природі та еволюції її системи. Крім цього, увагу приділено взаємодоповнюючій та взаємопов'язаній практиці Європейського суду з прав людини та Європейського комітету з соціальних прав, пов'язаній з захистом соціальних прав людини.

Ключові слова: Європейська соціальна хартія, Європейська конвенція про захист прав людини та основоположних свобод, Європейський суд з прав людини, Європейський комітет з соціальних прав, соціальні права людини, «процедура звітування», «процедура колективних скарг».

Кончар П. Европейская социальная хартия — один из двух основных инструментов защиты прав человека в Европе

Аннотация. Статья посвящена рассмотрению общих принципов организации и функционирования механизмов защиты социальных прав человека, предусмотренных Европейской социальной хартией, природе и эволюции ее системы. Кроме того, внимание уделено взаимо-

дополняющей и взаимосвязанной практике Европейского суда по правам человека и Европейского комитета по социальным правам, касающейся защиты социальных прав человека.

Ключевые слова: Европейская социальная хартия, Европейская конвенция о защите прав человека и основных свобод, Европейский суд по правам человека Европейский комитет по социальным правам, социальный права человека, «процедура отчетности», «процедура коллективных жалоб».

Koncar P. On the European Social Charter — One of the Two Core Human Rights Instruments in Europe

Annotation. The Article is devoted to the description of the general principles of organization and functioning of the social human rights protection machinery, prescribed by the European Social Charter, nature and evolution of its system. Besides, mutually complementary and interrelated practice of the European Court of Human Rights and this of the European Committee of Social Rights, both concerned the protection of the social human rights, is considered.

Key words: European Social Charter, European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, European Court of Human Rights, European Committee of Social Rights, social human rights, 'reporting procedure', 'collective complaints procedure'.

II. Практика Європейського суду з прав людини та Україна

Інтерв'ю Голови Європейського суду з прав людини Жана-Поля Кости — головному редакторові журналу «Право України» Олександру Святоцькому

Ж.-П. КОСТА
*Голова Європейського суду
з прав людини*

О. СВЯТОЦЬКИЙ
*головний редактор журналу
«Право України»,
доктор юридичних наук,
професор,
академік НАПрН України*

Вступне слово

4 листопада 2010 року виповнюється 60 років з дня проголошення у м. Римі Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка стала вирішальною передумовою входження нашої держави до Європейського Співтовариства, а також заклала основи становлення нової системи захисту прав і основних свобод людини в Україні. Положення Конвенції були враховані і при прийнятті в 1996 році Верховною Радою України Конституції України.

Враховуючи важливе значення Конвенції для українського суспільства, юридичний журнал «Право України» звернувся з відповідними запитаннями до Голови Європейського суду з прав людини Жана-Поля Кости.

О. Святоцький: Шановний пане Голово! Як би Ви оцінили — з позицій сьогодення — загальну історичну значимість та соціальну результативність ухваленої у 1950 році керівними органами Ради Європи Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод?

Ж.-П. Коста: Ухвалення Європейської конвенції з прав людини було відповіддю на жахіття Другої світової війни. Мета Конвенції — визначити зміст прав людини, спільний для всіх держав, що є її учасницями. Положення Конвенції активно та успішно застосовувалися упродовж останніх

60 років для захисту прав людини в межах юрисдикції держав — учасниць Ради Європи. На сьогодні це означає, що Конвенція захищає понад 800 мільйонів людей у 47-ми державах.

Положення Конвенції є поєднанням стислого і докладного, загального і конкретного. Європейський суд з прав людини застосовує до них прогресивне та динамічне тлумачення, щоб з плином часу не відставати від розвитку європейських суспільств. Кількість судових рішень вражаюча. Суд виніс понад 13 000 рішень, до яких слід додати найважливіші рішення щодо прийнятності заяв. Рішення Європейської комісії з прав людини, яка функціонувала до 1998 року, також мають важливе значення. У винесених рішеннях зміст положень Конвенції було роз'яснено і конкретизовано, а іноді навіть розширено сферу їх застосування. Це постійний, неперервний процес. Для європейців він означає постійне удосконалення стандартів захисту прав людини, які застосовуються у їх відношенні.

О. Святоцький: Чи є можливим, спираючись на результати функціонування правозахисної системи Ради Європи, порівняти й оцінити стандартотримання Конвенції в різних державах — членах Ради Європи? Якщо так, то що з цього приводу можна сказати, зокрема, стосовно України?

Ж.-П. Коста: Жодна держава не є досконалою. Навіть побіжний погляд на практику Суду показує, що у більшості держав — учасниць Ради Європи було виявлено серйозні порушення. Порушення права на життя та заборони катувань були виявлені у Франції, Сполученому Королівстві, Німеччині, Італії, Іспанії та багатьох інших «старих демократіях», а також у

держав, які пізніше приєдналися до Конвенції. Проте немає сенсу порівнювати інформацію про порушення прав людини у різних державах чи обвинувачувати уряд кожного разу, коли Суд виявляє порушення прав людини. Дедалі частіше Суд також намагається запропонувати державам свої рекомендації стосовно джерел виникнення проблем та можливі шляхи їх вирішення. Комітет міністрів Ради Європи, орган, якому згідно з Конвенцією доручено здійснювати нагляд за виконанням рішень Суду державами-членами, ретельно контролює заходи держав, спрямовані на усунення виявлених порушень та запобігання їх повторному виникненню. Комітет міністрів надав допомогу державам у впровадженні реформ, виконання яких спричиняло труднощі з внутрішніх причин.

О. Святоцький: Як відомо, практика застосування Конвенції Європейським судом з прав людини побудована на прецедентних засадах. Проте не є винятковими такі ситуації, коли Суд згодом начебто заперечує сам себе, вдається до іншої інтерпретації положень Конвенції, суттєво змінює свої попередні правові позиції з певних питань.

Якими причинами можна пояснити такі трансформації практики Суду? Як це узгоджується з правовою визначеністю, яка (про що часто наголошує Суд) становить один із необхідних елементів верховенства права? Для України ця проблема набуває неабиякого значення, оскільки відповідно до її Закону «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» (2006 р.) практика Суду є джерелом права в нашій країні.

Ж.-П. Коста: Суд не функціонує у вакуумі. Він ухвалює рішення стосовно отриманих ним конкретних скарг. У кожному окремому випадку під час ухвалення рішень він враховує конкретні обставини справи. Вивчаючи практику Суду, можна виявити надзвичайно важливий аспект: хоча Суд завжди застосовує однакові принципи та тести, проте результати такого застосування різняться в різних справах. Це не перешкоджає та не унеможливає застосування практики Суду на рівні держав-членів, оскільки достатньо поглянути на конкретні обставини кожної справи та застосувати відповідну практику Суду.

О. Святоцький: Чи існують нині проблеми (і які саме) з виконанням рішень Суду в різних державах — членах Ради Європи? Чи можна назвати — за цим критерієм — держави, так би мовити, передові і, навпаки, відсталі?

Зокрема, в Україні робилися спроби дослідити це питання (професор П. Рабінович). А чи проводився такий порівняльний аналіз Судом чи Комітетом міністрів Ради Європи?

Ж.-П. Коста: Як Ви правильно помітили, виконання рішень Суду знаходиться в руках Комітету міністрів. Мені не відомо про існування складеного ним класифікаційного переліку, та я не здивований відсутністю подібної «першої десятки». Робота Комітету міністрів полягає в нагляді за виконанням рішень, а також у наданні допомоги державам в ухваленні відповідних заходів. Загалом усі держави виконують рішення Суду — швидше чи повільніше, залежно від обсягу та складності необхідних реформ. До того ж, зважаючи на дух Інтерлакенської декларації, Комітет міністрів має при-

діляти більше часу та насамперед приділяти увагу серйозним порушенням прав людини та/або порушенням, спричиненим системними проблемами (з урахуванням можливості Суду ухвалювати повторні рішення у разі невжиття заходів державою-відповідачем).

О. Святоцький: Є відомості, що на сьогодні у провадженні Суду знаходиться понад 100 000 скарг. Чи це дійсно так? Чи Ви могли б дати характеристику кількісних показників вже розглянутих і кількість поки ще не розглянутих скарг про порушення Конвенції проти України станом на 1 вересня 2010 року та порівняти ці показники з деякими європейськими країнами, зокрема проти Російської Федерації?

Ж.-П. Коста: Це не лише правда, але, оперуючи точними цифрами, на 31 серпня 2010 року в Суді на розгляді загалом перебувало 138 200 заяв. Стосовно України кількість заяв, які очікували на розгляд, на цей час становила 11 050; загальна кількість рішень, ухвалених проти України в результаті визнання принаймні одного факту порушення, поки що становить приблизно 650. Кількість рішень стосовно України, в яких не виявлено жодного порушення, становить 7. Кількість справ, порушених проти України, становить 8 % від загальної кількості заяв, що чекають на свій розгляд у Суді.

Що стосується Росії, показники є такими: на 21 вересня 2010 року до Суду було подано 38 100 заяв, які на цей час чекають на розгляд, тобто понад 27 % від загальної кількості, та було ухвалено лише понад 1 000 рішень.

О. Святоцький: Як відомо, у рішенні Суду «Юрій Миколайович Іванов

проти України», яке набрало чинності 15 січня 2010 року, встановлено, зокрема, таке: Україна повинна запровадити до своєї правової системи не пізніше ніж через рік після того, як це рішення стане остаточним, ефективний засіб, який забезпечить адекватне та достатнє відшкодування в разі невиконання або ж виконання із затримкою національних судових рішень, зокрема, Україна повинна впродовж одного року, коли це рішення стане остаточним, виплатити таке відшкодування... всім заявникам, які звернулись до Європейського суду з подібними справами і рішення щодо яких ще не було ним ухвалене, а заява була надіслана для комунікації до органів влади в Україні.

Наскільки переконливим виглядає зобов'язування Судом держави-відповідача задовольнити вимоги заявників, кожна з яких не була предметом його розгляду по суті?

Ж.-П. Коста: У справі *Yuriy Nikolayevich Ivanov v. Ukraine* (заява № 40450/04), яка стосується невиконання остаточного рішення національного суду, Суд ухвалив перше пілотне рішення стосовно України. По суті Суд зазначив, що питання тривалого невиконання остаточних рішень національних судів та відсутності ефективних національних засобів правового захисту, спрямованих на вирішення цієї проблеми, залишаються неурегульованими, незважаючи на те, що практика Суду чітко вимагає від України вжиття відповідних заходів для розв'язання таких питань. З огляду на приблизно 1 400 заяв проти України, які знаходились на розгляді Суду на момент ухвалення рішення у справі *Ivanov* та які стосуються аналогічних питань, Суд запропонував Україні:

- максимум упродовж одного року з дати, коли рішення стане остаточним, впровадити в її правовій системі ефективні засоби правового захисту, які забезпечуватимуть адекватне та достатнє відшкодування у випадку невиконання або затримки у виконанні рішень національних судів;

- впродовж одного року з дати, коли рішення стане остаточним, надати можливість скористатися правом на таке відшкодування, в тому числі у рамках мирової угоди, якщо це можливо, всім заявникам такого роду справ, що звернулись до Суду до ухвалення рішення у справі *Ivanov*, та про заяви, про які були повідомлені органи влади України.

У тому випадку, коли необхідне відшкодування не буде надане після ухвалення цього рішення, Суд постановив, що він поновить розгляд усіх аналогічних заяв з метою винесення рішення по кожній з них. У разі якщо органи влади України — після впровадження ефективного засобу правового захисту для усунення невиконання рішень судів — не здійнять урегулювання кожної окремої справи з цього блоку заяв, які перебувають на розгляді Суду, Суд поновить їх розгляд з метою ухвалення стосовно них відповідних рішень.

О. Святоцький: У згаданому вище рішенні Суду, крім того, зазначено таке: в очікуванні на ухвалення зазначених засобів Суд призупиняє терміном на один рік, починаючи від дати, коли це рішення стане остаточним, будь-які процедурні кроки, пов'язані з розглядом нової української справи, в якій йтиметься виключно про невиконання або виконання із затримкою рішень національних інстанцій. То що, на Вашу думку, слугувало нормативною підставою для ухвали?

І чи не свідчить вона про необхідність внести до Конвенції (чи ухвалити Протокол до неї) такого доповнення, в якому була б передбачена можливість Суду оголошувати, за певних умов, «мораторій» на розгляд ним деяких індивідуальних заяв?

Ж.-П. Коста: Рішення у справі *Ivanov v. Ukraine* є так званим пілотним рішенням. Пілотні рішення є засобами для опрацювання великої групи ідентичних справ, що пов'язані з однією і тією самою проблемою. Логіка, що лежить за всіма пілотними рішеннями, полягає в наданні можливості державам оперативного вживати заходів щодо запровадження на національному рівні механізмів урегулювання багатьох подібних справ, що стосуються подібних скарг, стосовно яких Суд неодноразово визнавав порушення.

Процедура ухвалення пілотних рішень є такою. Після отримання значної кількості заяв про порушення, підстави яких є однаковими, Суд може прийняти рішення про обрання однієї з них для першочергового розгляду. Після цього Суд намагається віднайти вирішення, яке виходитиме за межі конкретної справи та охоплюватиме усі подібні справи, які стосуються одного і того самого порушення. Важлива відмінність процедури полягає у можливості відкладення чи «замороження» розгляду усіх таких справ на певний період часу. Це є додатковим заходом заохочення національних органів влади до здійснення необхідних кроків. Таке відкладення, зазвичай здійснюване на визначений строк, може бути здійснене за умови, що держава оперативного та ефективно відреагує на висновки, вміщені в пілотному рішенні. Відкладення розгляду будь-яких нових справ проти України, які є

подібними до справи *Ivanov v. Ukraine*, у цьому сенсі не є чимось новим. Ми також повинні пам'ятати про те, що у разі великої кількості заяв, пов'язаних з однією і тією самою проблемою, з огляду на запровадження ефективного засобу правового захисту на національному рівні, заявники швидше отримують відшкодування, аніж у випадку індивідуального розгляду їх справ у Страсбурзі.

Перше пілотне рішення було винесене Судом у справі *Broniowski v. Poland*, яка стосувалась права на компенсацію осіб, що втратили своє майно, яке знаходилося на територіях, що належали Польщі до Другої світової війни, та яке опинилося у Львові, який після війни перейшов до України. Зокрема, у цій справі Суд, аби не перевантажувати систему оскарження, передбачену Конвенцією, надмірною кількістю скарг, поданих на одній і тій самій підставі, запропонував Польщі запровадити на державному рівні заходи загального характеру.

Іншим нещодавнім прикладом є пілотне рішення у справі *Burdov No 2*, винесене проти Росії. В основі справи лежить така сама проблема, як і у зазначеній вище справі *Ivanov*, а саме невиконання судових рішень. Підхід Суду був такий самий, як і у справі *Ivanov*, — Росію зобов'язали упродовж одного року впровадити національний засіб правового захисту та безпосередньо врегулювати усі невирішені подібні справи. Тим часом, Суд вирішив відкласти розгляд усіх нових скарг, поданих після ухвалення цього рішення, в яких заявники оскаржували лише невиконання рішень національних судів.

О. Святоцький: У перші роки своєї діяльності Суд при розгляді заяв про порушення Конвенції утримувався від

того, аби давати рекомендації державам-відповідачам стосовно зміни їхнього законодавства, яке, на його думку, спричиняло такі порушення. Сьогодні ж у своїх рішеннях з конкретних справ він час від часу вважає за можливе такі рекомендації формулювати.

Чи немає в цьому перевищення меж компетенції Суду, адже про це нічого не сказано в Конвенції? Наскільки такі рекомендації є ефективними? Чи їх виконання може бути об'єктом контролю з боку Комітету міністрів Ради Європи?

Ж.-П. Коста: Це дійсно правда, що в окремих випадках Суд вказував державам на ті заходи, здійснення яких, на його думку, є необхідним у зв'язку з винесеним ним рішенням. Типовим прикладом є справи про експропріацію, в яких Суд пропонував державам вибір між поверненням майна чи виплатою відшкодування за нього. За окремих обставин, коли Суд вважав, що природа порушення не залишає державі дійсної свободи вибору щодо виду відшкодування, якого він вимагає, Суд безпосередньо вказував на ті заходи, які мають бути вжиті для усунення порушення. Прикладом є справа *Assanidze v. Georgia*, в якій Суд постановив, що держава має негайно звільнити заявника (що й було виконано).

Тим не менше, нагляд за впровадженням країною заходів у відповідь на рішення залишається завданням Комітету міністрів. Він виконує свою функцію у таких справах так само, як і в усіх інших, коли у рішенні Суду точно не визначено заходи, які мають бути здійснені на його виконання.

О. Святоцький: У нашій країні у місті Львові вже 15 років функціонує Лабораторія прав людини, створена у складі Національної академії право-

вих наук України. Ця лабораторія (з роботою якої знайомився у 2005 р. тодішній Голова Суду Л. Вільдхабер), зокрема, фундаментально досліджує практику застосування Конвенції Судом і тих проблем, які у цій площині існують в Україні, робить помітний внесок у переклад державною мовою поточних рішень Суду.

Чи підтримує Суд стосунки з такого роду науковими установами у різних країнах? Чи має він власний експертно-аналітичний підрозділ, який би узагальнював діяльність Суду та її вплив на стан правозахисту в державах — членах Ради Європи?

Ж.-П. Коста: Незважаючи на те, що судді, які входять до складу Суду, відвідують академічні установи у зв'язку з конференціями чи окремими навчальними заходами, Суд офіційно не оформлює відносини з будь-якими сторонніми установами. З другого боку, Суд регулярно співпрацює, зазвичай на двосторонній основі, з іншими міжнародними та вищими національними судами. Такий робочий обмін, який створює «діалог суддів», є надзвичайно корисним, зокрема для розроблення спільних стандартів захисту прав людини в Європі.

Що стосується звітів про діяльність Суду, такі звіти складаються регулярно; усі звіти, включаючи звіти про діяльність, річні звіти тощо опубліковуються на веб-сайті Суду.

О. Святоцький: Як відомо, 18–19 лютого 2010 року у швейцарському місті Інтерлакен відбулась Конференція високого рівня держав — членів Ради Європи з питання майбутності існуючої нині у Раді Європи системи міжнародного захисту прав людини — насамперед Суду. Які сподівання покладаються на ухвалену цією Конфе-

ренцією Декларацію, названу там «дорожньою картою для реформи у напрямі довгострокового підвищення ефективності Конвенційної системи»?

Ж.-П. Коста: Основні сподівання пов'язані з тим, що Конвенція буде застосовуватися насамперед на національному рівні. Від держав залежить забезпечення належного захисту усіх прав, закріплених у Конвенції у світлі практики Суду. Ефективно реагуючи на скарги щодо випадків порушення прав людини — чи то шляхом впровадження, у необхідних випадках, заходів правового захисту, чи то шляхом втілення рекомендацій Комітету міністрів, пов'язаних із виконанням рішень, застосовуючи практику Суду чи підвищуючи обізнаність національних органів влади щодо положень Конвенції — держави виконуватимуть свої зобов'язання, встановлені у статті 1 Конвенції. Це, у свою чергу, надасть

Суду можливість «вільніше дихати», а саме швидше розглядати подані до нього заяви, а не боротися за ковток свіжого повітря під тягарем отриманих скарг, кількість яких постійно збільшується.

Субсидіарність є ключовим словом. Суд повинен залишатися — чи знову стати — допоміжною судовою установою, яка контролює та забезпечує дотримання зобов'язань, взятих державами згідно з Конвенцією та протоколами до неї (як це передбачено статтею 19 Конвенції); переважно держави самі повинні дотримуватися своїх зобов'язань: уряди, парламенти та судові органи несуть на національному рівні відповідальність за виконання положень Конвенції.

О. Святоцький: Дякую Вам, пане Голово, за згоду на інтерв'ю, змістовні, цікаві та вичерпні відповіді.

ЄВРОПЕЙСЬКА КОНВЕНЦІЯ З ПРАВ ЛЮДИНИ: ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНІ ТА ГНОСЕОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЇЇ ЗАСТОСУВАННЯ СТРАСБУРЗЬКИМ СУДОМ

П. РАБІНОВИЧ

*доктор юридичних наук,
професор кафедри теорії та історії права
(Львівський національний університет
імені Івана Франка),
академік НАПрН України*

Праворозуміння Європейського суду з прав людини (далі — Суд). Що таке «право» або — іншими словами — які явища відображаються цим терміном? В юридичній науці навряд чи існувала й існує проблема більш важлива, ніж пошуки відповіді на це запитання. Одна з особливостей будь-якого розв'язання названої проблеми полягає в його безпосередньо практичному значенні: так, від того чи іншого її розв'язання залежатиме, зокрема, правосуддя, тобто судження спеціальних владних державних органів про право — про його дотримання чи, навпаки, порушення.

У сучасний період одним із перспективних шляхів пошуку відповіді на означене запитання видається вивчення практики Суду із застосування ним норм Конвенції.

Дослідження цієї практики (відображеної у тих його рішеннях, які протягом 1997–2009-х років були опрацьовані Львівською лабораторією прав людини і громадянина Національної академії правових наук України, а також тих, які були опубліковані

у вітчизняних та зарубіжних виданнях) дозволяє сформулювати більш-менш адекватне уявлення про праворозуміння Суду. Останнє ж можна — з деякою умовністю — назвати «європейським», оскільки до складу цього органу входять фахівці-юристи найвищого гатунку майже з усіх держав Європи. Причому юристи, так би мовити, не звичайні, а, можна сказати, філософи права. Адже в процесі інтерпретації та застосування положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція), сформульованих часто-густо у надто загальних, абстрактних виразах, ці судді «приречені» вдаватись не в останню чергу і до аргументів філософсько-правового гатунку.

Таке дослідження дозволило виявити те явище, яке Суд вважає правом, але й вирізнити низку онтичних властивостей, які конституують саме правовість цього явища.

Передовсім зауважимо, що таким явищем Суд зазвичай вважає можливості задовольняти певні потреби та інтереси насамперед людини, а також

окремих людських спільнот, об'єднань та й, зрештою, суспільства в цілому [1]. Майже в усіх рішеннях Суду йдеться про інтереси особи, приватні інтереси (зокрема інтереси дитини, батьків), інтереси групи, інтереси суспільства. А усвідомлені інтереси, як відомо, є, так чи інакше, відображенням певних потреб. Причому йдеться — підкреслимо це особливо! — потреб не тільки матеріальних, але й духовних та соціальних.

До правоконститууючих властивостей цього явища Суд відносить такі:

- зазначені можливості зумовлюються як біологічними властивостями індивіда (його віком, станом здоров'я, рівнем фізичного розвитку тощо), так і соціальними (зокрема, рівнем його зрілості як особистості, рівнем інтелектуального розвитку) [2];

- такі можливості мають бути конкретними і справжніми (реальними), практично здійсненими [3];

- вони мають з'ясуватися стосовно саме тієї унікальної ситуації, в якій опинився заявник. Суд постійно наголошує на необхідності зважати на специфічність, неповторність конкретної ситуації у різних державах, якщо вирішується питання про те, дотримано нею певне право або порушено, чи у розглядуваній ситуації «поведінка» держави-відповідача є правомірною або ж, навпаки, неправомірною [4];

- необхідними показниками, характеристиками такої ситуації мають бути, зокрема, власне суб'єктивні, суто індивідуальні психічні особливості людини, — скажімо, такі як здатність розуміти зміст і вимоги закону, рівень її психічного розвитку, характер психічної реакції на діяння інших [5];

- окрім, можна сказати, особистісної ситуативності, Суд зважає та-

кож і на ситуативність соціальну. Найбільш рельєфно це виявляється тоді, коли він наголошує на необхідності тлумачити і застосовувати Конвенцію обов'язково у світлі актуальних умов сьогодення, тобто таких умов, які існують саме на момент розгляду відповідної справи [6];

- як наслідок (оскільки будь-які ситуації постійно трансформуються, «рухаються»), конкретна інтерпретація змісту й обсягу можливостей не може бути застиглою, незмінно формалізованою; навпаки: вона — у певному сенсі — здатна набувати певної релятивності. Звідси час від часу виникає потреба вдаватися, — використовуючи, як висловлюється Суд, «динамічний та еволюційний підходи» [7], — до розвитку праворозуміння шляхом переінтерпретації положень Конвенції, а іноді навіть і до їх, так би мовити, «добудови». Суд виходить із того, що «завжди буде існувати необхідність у пристосуванні загальних положень Конвенції до змінюваних обставин» [8] — причому навіть через посередництво формулювання такого права, яке у Конвенції текстуально й не закріплене [9];

- нарешті, здатність задовольняти потреби та інтереси людини має бути «справедливо збалансованою» з можливостями задоволення потреб інших осіб, інших суб'єктів соціуму, суспільства в цілому. Досягнення такого балансу Суд вважає основною метою, покликанням усього конвенційного механізму правозахисту. При цьому, співставляючи, «співвимірюючи» різноманітні інтереси, Суд свідомий того, що вони часто-густо відрізняються, не збігаються, навіть суперечать, конфліктують між собою [10]. І він нерідко відверто мотивує, з яких, власне, підстав «схиляє баланс» на користь лише певних суб'єктів, чо-

му інтереси певних осіб мають «отримати гору», «дістати перевагу» над інтересами інших [11].

Фіксуючи усі відзначені властивості досліджуваного явища у дефініції відповідного терміна, можна резюмувати таке. Згідно з європейським праворозумінням, *право — це об'єктивно зумовлені біологічними та соціальними факторами конкретні й реальні можливості задоволення потреб (інтересів) суб'єктів соціуму, справедливо збалансовані з можливостями задоволення потреб (інтересів) інших суб'єктів та й усього суспільства.*

Якщо зважати на той визначальний соціально-філософський концептуальний підхід, що на ньому ґрунтується наведена інтерпретація досліджуваного феномену, то таке праворозуміння можна вважати інструментально-потребовим. А оскільки йдеться про потреби людські, то воно засадничо є антропологічним.

При цьому варто зауважити, що означене праворозуміння є змістовно інтегрованим. Адже воно, по-перше, об'єднує в єдиний комплекс різноманітні властивості тих чи інших явищ. А саме: потреби (інтереси) людини й інших суб'єктів; особистісні та соціальні особливості ситуації, в якій «задіяні» учасники відносин; конкретність, реальність та ефективність можливостей задоволення їхніх потреб (інтересів); певну зрівноваженість, збалансованість тих можливостей, що ними володіють відповідні суб'єкти. Тому наведене праворозуміння є, можна сказати, онтологічно-інтегративним.

По-друге, у такому праворозумінні, так чи інакше, одночасно спостерігаються, «відлунюються» прояви декількох відомих теорій («шкіл») права: насамперед соціологічної, а також реалістичної й екзистенціалістської.

Окрім цього, як зазначалось, неодмінною складовою праворозуміння Суду є втілення у досліджуваному явищі «справедливого» балансу різноманітних інтересів (передусім інтересів особи і суспільства), який має бути досягнуто шляхом їх співставлення, «зважування». З цього приводу можна відзначити, що хоча зважуються, співвимірюються ті явища, котрі існують цілком «позитивно», тобто існують як суще, як факт (насамперед людські потреби, інтереси), сам процес такого зважування відбувається у свідомості відповідного суб'єкта — причому за критеріями, котрі нерідко не тільки не позитивізуються, а й взагалі лишаються тільки-но ідеологічними конструктами, абстракціями, що мають, до того ж, суто оціночний характер. Образно кажучи, «важки», за посередництвом яких здійснюється балансування інтересів, аби домогтися «справедливості» останнього, залишаються у сфері ідеалу. Він же, будучи інтелектуальним інструментом оцінювання, здебільшого протиставляється позитивно існуючій фактичній ситуації й нерідко слугує, так би мовити, засобом протесту проти неї (хоча іноді — й засобом її схвалення, легітимації, виправдання).

Однак не забуваймо, що сам інтелектуально-духовний процес знаходження, конституювання «справедливості» (зокрема, змістовне наповнювання її критеріїв, «важків») не є процесом неспричинюваним і невмотивованим. Він об'єктивно зумовлюється низкою обставин, які існують цілком позитивно. До них належать, зокрема, — хоча нерідко лише в кінцевому підсумку — знову ж таки певні потреби (інтереси), причому, повторимо, потреби не тільки матеріальні. Щоправда, вони зазвичай легко приховуються вельми абстрактними по-

няттями (на кшталт тієї ж «справедливості»), котрі можуть використовуватись як інструменти маніпулювання свідомістю людей. Проте такі поняття завжди є — в їх глибинному вимірі — так чи інакше духовними «випаровуваннями» матеріальних умов існування людей, якими б численними й різноманітними іншими явищами, ланками таке «випаровування» не опосередковувалось, не ускладнювалось. Про це свідчить уся історія людства, покладена в основу її діалектично інтерпретованого матеріалістично розуміння.

Зважаючи на все це, інструментально-потребове праворозуміння Суду можна вважати ще й гносеологічно-інтегративним. Та чи не втрачається нормативність, стандартизованість феномену права у тому праворозумінні, яке «висвітлюють» рішення Суду? Гадаємо, ні. Адже оскільки настанови Суду про необхідність враховувати конкретні особливості кожної ситуації безвинятково поширюються на усі конкретні випадки, справи, тоді, гадаємо, відповідь на поставлене запитання буде ствердною. *Всезагальність унікалізації* — ось у чому можна вбачати діалектично суперечливу стандартизацію тих явищ, які у цьому випадку відображаються терміном «право».

Онтологія прав людини. Не можна вирішувати питання про те, порушено чи не порушено певні права людини (а у з'ясуванні цього саме і полягає призначення Суду), не спираючись на певне загальне уявлення про ці права, тобто про те, у чому ж, власне, полягає їх сутність. І хоча розгорнута, вичерпна дефініція поняття прав людини у рішеннях Суду не зустрічається (та й навряд чи колись зустрінеться), низка істотних рис, ознак, неодмінних складників цього явища висвітлюється у його актах або ж втілена, закладе-

на у них, так би мовити, імпліцитно, латентно. До таких складників належать насамперед ті соціальні фактори, котрі визначають, формують та характеризують зміст і обсяг (межі) прав людини.

Серед таких факторів вирізняються:

- інтереси (потреби) людини, справедливо збалансовані з інтересами (потребами) інших суб'єктів та й усього суспільства;
- мораль, що домінує у відповідному суспільстві в певний час;
- мета певного права людини та відповідність (домірність) її правореалізаційної, правозабезпечувальної й правообмежувальної діяльності держави.

Розглянемо кожен із зазначених феноменів.

1. Перевірку і забезпечення справедливої збалансованості інтересів людини з інтересами (потребами) суспільства Суд вважає одним із основних засобів забезпечення правомірності, правопідставності взаємовідносин «людина — держава». Пошуки й обґрунтування такого балансу зустрічаються у багатьох його рішеннях. Наведемо декілька яскравих, на нашу думку, прикладів.

У рішенні у справі «*Soering v. the United Kingdom*» від 7 липня 1989 р. Суд вказав, що «...Конвенція спрямована на пошук справедливого співвідношення між потребами, пов'язаними з інтересами суспільства в цілому, і вимогами захисту основних прав особи». Стосовно справи «*Rees v. the United Kingdom*» Суд у рішенні від 17 жовтня 1986 р. зазначив, що, з'ясовуючи, чи існує позитивне зобов'язання держави щодо людини, «належить врахувати справедливий баланс, котрий має бути встановлений між інтересами усього суспільства і окремої

особи, а пошук цього балансу — мета усієї Конвенції». У рішенні у справі «*B. v. France*» від 25 березня 1992 р. Суд мотивував наявність порушення права на повагу до сімейного життя (ст. 8 Конвенції) тим, що в актах судових органів держави-відповідача «справедливого балансу між загальними інтересами та інтересами індивіда не було досягнуто».

У низці рішень Суду формулюються й певні принципи та рекомендації стосовно інтелектуально-пізнавального процесу визначення відповідності, збалансовування, «зрівноважування» інтересів людини та інтересів суспільства. Гадаємо, що ці гносеологічні настанови (деякі з них наводитимуться нижче) здатні слугувати корисним оцінно-регулятивним орієнтиром і для національних судів.

2. Особливістю міжнародних актів, котрі стосуються прав людини, є те, що вони часто-густо насичені поняттями з царини моралі. Так, у розглянутому вище питанні щодо зрівноважування певних інтересів йшлося саме про «справедливий» (тобто морально схвалюваний) їх баланс. Відзначимо й те, що забезпечення справедливості юридичних процедур, за посередництвом яких держава позбавляє волі тих осіб, котрі вчинили злочин (або ж робить це з інших підстав), а також змінює їхні громадянські (цивільні) права й обов'язки людини, становить, на думку Суду, головну мету ст. 6 Конвенції.

Тому видається цілком природним те, що, застосовуючи «моральні» статті Конвенції, Суд вдається до власної («автономної») їх інтерпретації та аргументації. Так, у рішенні у справі «*Norris v. Ireland*» від 26 жовтня 1988 р. Суд, вважаючи, що він, як і національний орган, не повинен оминати увагою проблеми моральності, не

погодився повністю з надто категоричним твердженням уряду Ірландії про те, що «у широкому розумінні мораль демократичної нації — предмет уваги її власних інститутів»; тому Суд зазначив, що за такого підходу держава отримала б можливість «необмеженого розсуду (дискреції) у галузі моралі».

Втім, аргументація Суду з приводу моральності є досить своєрідною. Він ніколи не прагне узаконити, абсолютизувати моральну норму певного змісту — встановити, так би мовити, «євронорму» моралі. Цей орган виходить із того незаперечного реального факту, що найбільш поширені, пануючі у різних країнах моральні приписи не завжди збігаються, а тому визнати за єдино прийнятний, загальнообов'язковий для держав — членів Ради Європи лише один із них було б недемократичним, недоцільним та, зрештою, й нереальним. Суд вважає, що «державні органи, безпосередньо і періодично стикаючись із життєвими реаліями своїх країн, у принципі мають більшу можливість визначитись щодо точного змісту моральних вимог, а також «необхідності застосування обмежень» або ж «штрафних санкцій для їх додержання» (рішення Суду у справі «*Mutter and Others v. Switzerland*» від 24 травня 1988 р.). У цьому рішенні, до речі, було підтримано позицію швейцарського суду, який наклав на заявників штраф за оприлюднення непристойних матеріалів.

Розглядаючи скарги на адресу певної держави, Суд вважає беззаперечним фактом домінування на її території певних моральних уявлень, поглядів, і він, зазвичай, не ставить собі за мету їх схвалювати, стимулювати або ж, навпаки, піддавати критиці чи заперечувати. Такий підхід може бути пояснений ще і тим, що сама Кон-

венція дозволяє державам-учасникам запроваджувати — за допомогою національного закону — окремі обмеження деяких прав людини в інтересах захисту саме моральності (статті 8–11 Конвенції).

У таких випадках Суд вбачає свою роль насамперед у тому, аби встановити, чи не призводять посилення на моральні положення до невинного, на його думку, обмеження або порушення прав людини. Отже, знову йдеться про специфічне зіставлення інтересів людини з інтересами суспільства (а точніше — з інтересами його більшості, вираженими у національному законі), зацікавленого у зміцненні моральних імперативів певного змісту. Ось один із показових прикладів. У рішенні у справі «*Dudgeon v. the United Kingdom*» від 22 жовтня 1991 р. Суд зазначив, що незастосування в Ірландії чинного там закону про кримінальну відповідальність за гомосексуальні стосунки не перешкодило поширенню у цій країні моральних стандартів, згідно з якими зазначені акти вважаються непристойними. Тому Суд дійшов висновку про те, що «існуючі аргументи на користь залишення закону без змін є менш вагомими, ніж ті негативні наслідки, котрі можуть бути спричинені вказаним законодавчим положенням для життя людини з гомосексуальною орієнтацією. Отже, обмеження, яке виникає для заявника згідно з цим законом, не є домірним цілям останнього».

3. Як відомо, людська поведінка може регулюватися через визначення принаймні одного з двох її основних складників: мети, а також діяльнісних засобів досягнення останньої. Знаючи зміст цих двох «регламентаторів» поведінки, можна скласти предметне уявлення щодо відповідного права

людини — передусім його змісту та меж.

У нормативно-правових актах (включаючи й Конвенцію) мета права людини може бути виражена текстуально або ж втілена у них неявно, імпліцитно. Проте вона завжди присутня при формуванні, визначенні його змісту.

Правоконституююча функція мети тих приписів Конвенції, які застосовуються Судом, відображена у багатьох його рішеннях. При цьому в тих випадках, коли мету застосовуваного припису не відтворено безпосередньо у нормативному тексті, Суд покладає на себе визначення, інтерпретацію її змісту. Так, у рішенні у справі «*Tyrer v. the United Kingdom*» від 25 квітня 1978 р. він зазначив, що покарання заявника, «в процесі якого з ним поведились за правилами, визначення котрих віднесено до відання державних органів, було зазіханням саме на те, що є однією з головних цілей ст. 3, а саме: на гідність та особисту недоторканність людини». У рішенні у справі «*Brogan v. the United Kingdom*» від 24 листопада 1988 р. Суд зазначив, що «оцінювати негайність» (звільнення заарештованого або доставлення його до судді. — П. Р.) «слід з урахуванням предмета та цілей ст. 5: вона втілює одне з основних прав людини, передбачаючи захист особи від свавільного втручання держави у право на свободу». У рішенні у справі «*Winterwerp v. the Netherlands*» від 24 жовтня 1979 р. Суд встановив, що законність затримання особи має визначатися крізь призму цілей п. «е» ч. 1 ст. 5 Конвенції: така законність має насамперед відповідати національному праву, а також згідно зі ст. 18 Конвенції «меті обмежень, дозволених п. «е» ч. 1 ст. 5... як для призначення, так і для реалізації заходів, пов'язан-

них із позбавленням волі... адже у демократичному суспільстві, де визнається верховенство права, будь-яке свавільне затримання ніколи не може вважатися законним».

Іншим важливим моментом у врахуванні цілей правозабезпечуючих норм Конвенції, на якому найчастіше наголошує Суд, є встановлення того, чи відповідають зазначеним цілям ті заходи, що їх запровадила держава у суспільну практику (йдеться як про заходи законодавчі, нормативно-правові, так і про індивідуально-правові). Так, у справі «*Lingens v. Austria*» в рішенні від 8 липня 1986 р. Суд відзначив, що він «повинен визначити, чи було дане втручання (держави у діяльність людини — П. Р.) домірним переслідуваній законом меті, а аргументи, наведені австрійськими судами на його виправдання, є доречними і достатніми». У результаті розгляду справи «*Observer and Guardian v. the United Kingdom*» Суд у рішенні від 26 листопада 1991 р. вказав, що для остаточного прийняття рішення «слід розглянути питання про те, чи були фактично запроваджені обмеження, домірні переслідуваній законом меті».

Гносеологія прав людини. Три означені вище явища, що їх Суд вважає основними визначальними чинниками щодо конституювання змісту й обсягу (меж) прав людини, виникають та існують як факти цілком об'єктивні стосовно кожної окремої людини (тобто щодо її волі та свідомості), кожної відповідної держави (її органів, посадових осіб) і, нарешті, стосовно міжнародних органів. Тому встановлення й фіксація таких факторів, — а отже, й визначення прав людини та стану їх дотримання і здійснення — можуть відбутися лише за посередництвом соціального пізнання.

І сама практика Суду (яка є діяльністю, у певному сенсі, соціально-дослідницькою) поступово сформувала специфічні пізнавальні традиції, вивчення та врахування котрих сприятиме осягненню гносеології прав людини також й іншими суб'єктами, зокрема національними судами. З подальшим поширенням цієї практики, накопиченням ухвалених Судом рішень формуються принципи пізнання прав людини, їх стану, тобто — іншими словами — гносеологічні засади встановлення правомірності чи неправомірності поведінки учасників суспільного життя.

Охарактеризуємо основні з цих принципів і засад.

Конкретно-історичний підхід (його можна назвати «ситуаційним») до встановлення досліджуваних фактів, який виявляється у настійних вимогах, прагненнях Суду враховувати саме особливі, специфічні обставини місця й часу, а також індивідуальні, інколи навіть унікальні, властивості суб'єктів — учасників тієї життєвої ситуації, котра ним розглядається. Найбільш послідовно і, дозволимо собі сказати, майстерно (хоч і не завжди беззаперечно) Суд реалізує зазначений принцип при застосуванні відносно визначених за змістом, насамперед оціночних, понять Конвенції.

Наприклад, у справі «*Adamsons v. Latvia*» (котра стосувалася усунення заявника від участі у виборах до парламенту, з огляду на його колишню службу у Військах охорони державного кордону, які підпорядковувались Комітету державної безпеки СРСР, Суд у своєму рішенні від 24 червня 2008 р. відзначив, що, зважаючи на широкий набір функціональних повноважень цього органу, використаний у національному законі підхід до

обмеження був надто загальним, і вказав, що «доцільно натомість застосувати індивідуальне вирішення питання у кожному випадку, тобто вивчення конкретної поведінки особи у кожній окремій справі».

У рішенні у справі «*Carson and Others v. the United Kingdom*» від 4 листопада 2008 р. Суд дійшов висновку про те, що «стосовно питання про отримання пенсійного та соціального забезпечення осіб, які мешкають на території держав-учасниць, не перебувають у порівняно аналогічній ситуації до тих осіб, що проживають поза межами відповідних держав».

Гносеологічний принцип, що розглядається, чи не найбільш виразно отримував прояв тоді, коли Суд обґрунтовував свої рішення не тільки соціальними, а й навіть цілком суб'єктивними особливостями окремих індивідів чи їхніх груп. Так, у справі «*Silver v. the United Kingdom*» Суд у рішенні від 25 березня 1983 р. вказав, що втручання в особисте життя може не бути «передбачене законом» (п. 2 ст. 8 Конвенції) «залежно від здатності конкретного заявника віднайти відповідні правові повноваження і норми». У справі «*Campbell and Cosans v. the United Kingdom*» Суд у рішенні від 25 лютого 1982 р. (з приводу застосування ст. 3 Конвенції) відзначив, що «погроза (школяру фізичним покаранням. — П. Р.) на адресу неуразливої людини може не справити на неї якогось помітного впливу, однак може бути, безперечно, такою, що принижує гідність; і навпаки — уразлива людина може бути надзвичайно глибоко вражена погрозою, котру можна було б визнати як таку, що принижує гідність, лише спотворивши звичайне значення цього слова».

Отже, конкретний аналіз конкретної ситуації — таким є фундаменталь-

не кредо Суду. А цей принцип є, як відомо, стрижнем, серцевиною діалектичного методу соціального пізнання. Отож, можна стверджувати, що практика Суду, яка втілює цей метод, є цьогочасним свідченням життєздатності, актуальності й ефективності означеного принципу.

Включення до предмета судового пізнання соціальної значущості фактів, виявлених за їхніми формальними ознаками, — значущості для конкретної людини, угруповання людей та й для суспільства в цілому.

У багатьох випадках Суд не обмежується лише констатацією наявності чи відсутності дій або подій, описуваними за їх зовнішніми ознаками (до того ж він здебільшого погоджується з висновками національних судів з цього питання). Його завжди цікавить ще й інше: який вплив справили ці факти на існування та розвиток особи (групи осіб) й усього суспільства, як саме вони позначилися на потребах, інтересах та й узагалі на долі тих чи інших суб'єктів. Інакше кажучи, Суд прагне встановити значущість — індивідуальну, колективну, суспільну — тих фактів, котрі зафіксовано та описано, зазвичай, через їхні формально визначені показники (ця значущість, зауважимо, є явищем не менш реальним і — стосовно суб'єкта пізнання — не менш об'єктивним, аніж встановлені факти самі по собі). А саме у такій значущості й полягає соціальна сутність фактів, що влітаються у тканину суспільного життя, суспільної практики.

Так, щодо вже згадуваної справи «*Dudgeon v. the United Kingdom*» Суд зазначив, що, «очевидно, слід з'ясувати ступінь серйозності втручання порівняно з тією суспільною шкодою, яка могла мати місце у разі неповного захисту зазначених інтересів. Для цього потрібно, так чи інак-

ше, зважити на відносну шкоду для особи і держави, яка могла би виникнути внаслідок прийняття рішення». У справі «*Castello-Roberts v. the United Kingdom*» Суд у рішенні від 25 березня 1993 р. дійшов висновку про те, що «заходи, які застосовуються у галузі освіти, обмежують право на невтручання в особисте життя, але не кожний акт несприятливо впливає на фізичну чи моральну недоторканність особи». У рішенні у справі «*Burden v. the United Kingdom*» від 29 квітня 2008 р. Суд дійшов висновку про те, що «так само, як укладення шлюбу, встановлення форми соціального партнерства... означає виникнення специфічного комплексу юридичних наслідків. Власне, ці риси відрізняють зазначені форми від усіх інших форм співжиття. Для людей, котрі вступають у шлюб чи соціальне партнерство, має значення можливість отримувати постійну взаємодтримку».

Отже, знання про соціальну сутність досліджуваних явищ (а такі знання за їх логіко-гносеологічним статусом неодмінно будуть оціночними) теж входять, згідно з позицією Суду, до обсягу тих положень, на яких має ґрунтуватися висновок про порушення або ж, навпаки, про відсутність порушення певного права людини. Тому й сама соціальна сутність явищ здатна набувати тут юридичного значення, породжувати конкретні юридичні наслідки. Без таких знань неможливо забезпечити справедливості судового рішення. А саме до неї, як відзначалось, Суд прагне понад усе.

Нам уже доводилося колись звертати увагу на діалектику співвідношення формально визначених фактів (тобто форми соціальних феноменів) з їх значенням для суб'єктів суспільства або, іншими словами, з їх соціальною сутністю. Ця діалектика знахо-

дить свій вияв у тому, що в ряді випадків тим фактам, котрі є ідентичними за їх зовнішніми, емпірично фіксованими ознаками, може бути притаманна неоднакова соціальна значущість і навпаки: аналогічної соціальної значущості здатні набувати такі факти, які відрізняються між собою за їх формальними характеристиками [12]. Саме цим, вочевидь, і можна пояснити, чому справи, здавалося б, однакові за їх формальною фабулою, вирішувались Судом по-різному: адже його рішення завжди були, окрім усього іншого, реагуванням на індивідуально-конкретну, ситуаційну значущість тих фактів, яким надавалось юридичне значення.

Усебічність пізнання, максимально широке врахування позитивних і негативних (для різних учасників конфлікту) фактів та комплексність, виваженість їх оцінки. Цей принцип сприяє об'єктивності, неупередженості висновків, які мають стати результатом судового дослідження ситуації, пов'язаної з правами людини. Наведемо декілька правоположень, сформульованих Судом з цього приводу:

- «щоб оцінити, чи ґрунтувалось втручання, про яке йшлося у скарзі, на «достатніх причинах», «необхідних у демократичному суспільстві», належить... врахувати всі аспекти даної справи, пов'язані з суспільними інтересами» (рішення у справі «*Handyside v. the United Kingdom*» від 7 грудня 1976 р.);

- «відповідь на питання, що є «нелюдським або таким, що принижує гідність, поведженням чи покаранням», залежить від сукупності обставин справи» (рішення у справі «*Soering v. the United Kingdom*» від 7 липня 1989 р.);

- «національні судові органи мають вивчати усі факти, що свідчать на

користь або ж суперечать справжній потребі, яка існує з точки зору інтересу суспільства, котра виправдовувала б відступи від норми про повагу до індивідуальної свободи» (рішення у справі «*Letellier v. France*» від 26 червня 1991 р.).

Окремо варто зазначити, що у низці рішень Суду досить чітко виявляється діалектичність його аргументації, у процесі якої безпосередньо використовуються об'єктивні закони діалектичного розвитку усіх явищ (включаючи й закономірності пізнавальної діяльності), а також деякі фундаментальні філософські категорії.

Так, відображення закону єдності та боротьби протилежностей можна «впізнати» у такому фрагменті рішення Суду у справі «*McLeod v. the United Kingdom*»: «...якість конкретного закону... вимагає, щоб закон був доступним для зацікавленої особи і формулювання було достатньою мірою чітким, аби зацікавлена особа могла, отримавши в разі необхідності юридичну консультацію у справі, передбачити з розумним для даних обставин ступенем визначеності ті наслідки, котрі може викликати конкретна дія. Проте такі наслідки не потребують передбачування з абсолютною впевненістю, оскільки це могло би спричинити надмірну жорсткість підходу...» У цьому твердженні можна побачити відображення діалектики абсолютної (формальної) визначеності змісту закону, з одного боку, та його неоднозначності, відносної невизначеності — з другого.

Відображення закону переходу кількісних змін у якісні можна констатувати у таких твердженнях Суду:

- «Суд нагадує, що задля того, аби погане поведження становило собою порушення ст. 3, воно повинно досягти мінімального рівня жорсто-

кості» (рішення у справах «*Assenov and Others v. Bulgaria*», «*Kudla v. Poland*»);

- «Позбавлення і обмеження волі відрізняються одне від другого лише ступенем або інтенсивністю, але не природою чи сутністю» (рішення у справі «*Amuur v. France*»).

Вказівку Суду на необхідність розмежовувати й не ототожнювати форму явища та його сутність (або зміст) можна побачити у таких фрагментах його рішень:

- «Задля дотримання зобов'язань за Конвенцією є важливою сутність, а не форма» (рішення у справі «*Margaret Murray and Others v. the United Kingdom*»);

- «Суд завжди розумів і розуміє термін «закон» у його «сутнісному», а не «формальному» сенсі» (рішення у справі «*Kruslin v. France*»).

Прояви діалектики загального й одиничного можна побачити у констатації Суду про те, що «основна мета Конвенції полягає у тому, аби встановити певні міжнародні стандарти, котрих повинні дотримуватися Договірні Держави в їхніх взаємовідносинах із особами, що перебувають під їх юрисдикцією... Це не означає вимоги абсолютної одноманітності... Договірні Держави залишаються вільними у виборі засобів, які вони вважають належними, а Європейський Суд не може забувати про особливості їх матеріального і процесуального права» (рішення у справі «*Sunday Times v. the United Kingdom*»).

Висновки. Отож, на закінчення підіб'ємо деякі концептуально-методологічні підсумки здійсненого аналізу філософсько-правових і гносеологічних засад ухвалення Судом його рішень.

Ці рішення загалом є свідченням підставності інтерпретації феномену прав людини як явища соціального,

«земного» (а не, скажімо, біологічного, психофізіологічного, космічного, божественного тощо). Саме такому підходу, до речі, в основному відповідає дефініція, згідно з якою основоположні права людини — це певні можливості людини, які необхідні для задоволення потреб її існування та розвитку в конкретно-історичних умовах, об'єктивно зумовлені досягнутим рівнем розвитку суспільства і забезпечені обов'язками інших суб'єктів.

Отже, діяльність Суду переконливо свідчить, окрім іншого, про універсальність тих загальних закономірностей соціального пізнання, які сформульовані діалектичною гносеологією соціального детермінізму. Вони знаходять належне відображення у правопідтверджувальній, правотлумачній, правозастосовній діяльності цієї найповажанішої правозахисної інституції Ради Європи, 50-річчя утворення якої відзначалося минулого року.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Рішення Суду у справах «*Backley v. the United Kingdom*», «*Bouchelkia v. France*», «*Camenzind v. Switzerland*», «*Ceylan v. Turkey*», «*Chapman v. the United Kingdom*», «*Dudgeon v. the United Kingdom*», «*Handyside v. the United Kingdom*», «*Jankowski v. Poland*», «*Jonson v. the United Kingdom*», «*Khalfaoui v. France*», «*Lingens v. Austria*», «*Olsson v. Sweden*», «*Rees the United Kingdom*», «*Rekvenyi v. Hungary*», «*Serif v. Greece*», «*Vogt v. Germany*», «*Wingrove the United Kingdom*», «*James and Others v. the United Kingdom*», «*Gaskin v. the United Kingdom*».
2. Рішення Суду у справах «*Costello-Roberts v. the United Kingdom*», «*Kudla v. Poland*», «*Nsona v. the Netherlands*», «*Soering v. the United Kingdom*», «*Tekin v. Turkey*», «*Vilvarajah and Others v. the United Kingdom*».
3. Рішення Суду у справах «*Airey v. Ireland*», «*Allenet de Ribemont v. France*», «*Coïme and Others v. Belgium*», «*Vasilescu v. Romania*», «*Waite and Kennedy v. Germany*».
4. Рішення Суду у справах «*B.C. France v. France*», «*Cossey v. the United Kingdom*», «*Lopez Ostra v. Spain*», «*Ozgür Günden v. Turkey*», «*Rees the United Kingdom*».
5. Рішення Суду у справі «*Campbell and Cosans v. the United Kingdom*».
6. Рішення Суду у справах «*Cossey v. the United Kingdom*», «*Stafford v. the United Kingdom*».
7. Рішення Суду у справах «*Christine Goodwin v. the United Kingdom*», «*Stafford v. the United Kingdom*».
8. Рішення Суду у справі «*Streletz, Kessler and Krenz v. Germany*».
9. Рішення Суду у справі «*John Murray v. the United Kingdom*».
10. Рішення Суду у справах «*Beyeler v. Italy*», «*Chapman v. the United Kingdom*», «*Chassagnou v. France*».
11. Рішення Суду у справах «*Boujlifa v. France*», «*Buckley v. the United Kingdom*», «*Elsholz v. Germany*», «*Scozzari and Giunta v. Italy*».
12. Рабинович П. М. Социалистическое право как ценность / П. М. Рабинович. — Львов, 1985. — С. 27–37.

Рабинович П. М. Європейська конвенція з прав людини: філософсько-антропологічні та гносеологічні засади її застосування Страсбурзьким судом

Анотація. У статті на основі аналізу численних рішень Європейського суду з прав людини, по-перше, узагальнено його погляди стосовно того, яке соціальне явище відображається поняттям права. Обґрунтовується, що таким явищем виступають, на його думку, перш за все певні потреби та відповідні інтереси індивідів, а також колективних учасників соціуму. По-друге, у статті виявлено ті об'єктивні закони та категорії діалектики, котрі, так чи інакше, використовує Суд у своїй правопізнавальній та правоінтерпретаційній діяльності.

Ключові слова: Європейська конвенція з прав людини, Європейський суд з прав людини, поняття прав людини, онтологія прав людини, гносеологія прав людини.

Рабинович П. М. Европейская конвенция по правам человека: философско-антропологические и гносеологические основания ее применения Страсбургским судом

Аннотация. В статье на основе анализа многочисленных решений Европейского суда по правам человека, во-первых, обобщены его взгляды относительно того, какое социальное явление отображается понятием права. Обосновывается, что таким явлением выступают, по его мнению, прежде всего определенные потребности и соответствующие интересы индивидов, а также коллективных участников социума. Во-вторых, в статье выявлены те объективные законы и категории диалектики, которые, так или иначе, использует Суд в своей правопознавательной и правоинтерпретационной деятельности.

Ключевые слова: Европейская конвенция по правам человека, Европейский суд по правам человека, онтология прав человека, гносеология прав человека.

Rabinovych P. European convention on human rights: philosophical-anthropological and gnosiological foundations of its application by Strasbourg court

Annotation. Having analyzed judgments of the European Court of Human Rights' (the Court), the author generalizes the Court's position concerning that social phenomenon which is reflected by the concept of law. It is argued that the phenomenon which is reflected by the concept of law is, foremost, needs and interests of individuals and also needs and interests of collective subjects of society. The author also exposes those objective laws and categories of dialectics which are somehow or otherwise applied by the Court in its law-cognitive and law-interpretation activity.

Key words: European convention on human rights, European cort on human rights, ontology of human rights, gnoseology of human rights.

ПРЕЦЕДЕНТНЕ ПРАВО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ДОКТРИНА *STARE DECISIS*

С. ШЕВЧУК

*доктор юридичних наук,
професор кафедри загальнотеоретичних
та державно-правових наук
(Національний університет
«Києво-Могилянська академія»),
член-кореспондент НАПрН України*

60-річчя прийняття Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод примушує замислитись над питанням, якою мірою є обов'язковою практика Європейського суду з прав людини, що складається у процесі застосування Конвенції, для всіх держав — членів Ради Європи. Іншими словами — чи набуває нормативний зміст Конвенції подальшого розвитку через правозастосовну практику Суду, який, у свою чергу, діє відповідно до правила судового прецеденту. Відповідь на це запитання не є однозначною, оскільки доктрина *stare decisis*, що надає обов'язковості прецедентному праву у країнах англо-саксонської правової сім'ї, не визнається Судом офіційно.

У цих країнах судовий прецедент вважається джерелом права та є обов'язковим для застосування судами при вирішенні аналогічних справ саме завдяки доктрині *stare decisis et*

non quita moevre, що перекладається як «дотримуватись того, що було вже вирішене, та не турбувати те, що спокійно»*, а скорочено — *stare decisis*.

Ця доктрина ґрунтується на історичній тенденції формування загального права, та, за висловом американського судді Л. Генда, «являє собою монумент, що повільно вибудовувався, як кораловий риф, від маленьких надбудов предків, кожен з яких надбудовував ті частинки, що були зведені їхніми попередниками, і, у свою чергу, залишав фундамент, на якому працювали його спадкоємці» [1, 403].

Для обґрунтування переваг дотримання доктрини *stare decisis* при здійсненні правосуддя висувається п'ять основних аргументів:

1. Ця доктрина значно зменшує правову невизначеність при вирішенні справ: «...метою права є визначеність... І загальним наслідком *stare*

* Щодо обговорення тлумачення цього латинського принципу див.: *Sprecher R. The Development of the Doctrine of Stare Decisis and the Extent to Which It Should Be Applied // American Bar Association Journal. — 1945. — № 31. — Р. 501, в якій американський суддя Шпрекер наводить такий переклад: «дотримуватися рішень та не порушувати вирішені питання» («to stand by the decisions and not to disturb settled points»); *Kocourek A., Koven H. Renovation of the Common Law Through Stare Decisis // Illinois Law Review. — 1935. — № 29. — Р. 973, в якій автори дотримуються такого перекладу: «дотримуватися прецедентів та не порушувати вирішені питання» («to abide by the precedents and not to disturb settled points»).**

© С. Шевчук, 2010

decisis стало те, що жодна особа не відчула на собі негаразди протилежної практики...» [2].

2. У силу дії цієї доктрини усувається необхідність постійної аргументації певних правових питань, що вже були предметом судового розгляду [3, 403–404; 4].

3. Доктрина *stare decisis* забезпечує залежність результату розгляду справи [3, 403–404] від певних раціональних об'єктивних стандартів, що існували заздалегідь та існуватимуть далі, й після рішення у справі, а не залежатиме від примх та персональних вподобань окремого судді, який її розглядатиме. Такий результат дії доктрини *stare decisis* зумовлений, так би мовити, субординацією волі окремого судді колективному досвіду багатьох поколінь суддів. Певним чином, авторитет суддів за такої системи ґрунтується на авторитеті та повазі до своїх попередників: рішення, як казав суддя Л. Генд, «обгорнуті величністю минулого» [1, 404]. Отже, у результаті дотримання цієї доктрини усувається свавільна діяльність суддів у процесі здійснення правосуддя.

4. Ця доктрина забезпечує достатню здатність права до адаптації за нових життєвих обставин при збереженні суттєвого рівня передбачуваності. Тобто при виникненні нових обставин та відносин, які ще не врегульовані нормами права, суддя включає до порядку обґрунтування ці обставини з метою необхідності вирішення справи з урахуванням цих нових обставин та формулює нове правоположення (норму прецедентного права).

5. Ця доктрина функціонує у спосіб, який забезпечує рівновагу між необхідністю гарантії принципу правової визначеності при здійсненні судочинства, включаючи заповнення прогалін у праві, та здійсненням по-

вноважень законодавчих органів, адже останні мають більше можливостей розробляти і приймати нормативно-правові акти, що регулюватимуть цілі інститути і галузі права, не обмежуючись, як у випадку судової діяльності, лише питаннями, що постають у конкретній справі [1, 405; 5].

Видатний теоретик загального права В. Блекстоун ще на початку XVIII ст. вказував, що «відповідно до визнаного правила слід дотримуватись попередніх прецедентів, якщо подібні питання знову виникають у провадженні» [6]. До речі, В. Блекстоун на підтримку цієї тези наводив чимало аргументів, що висувуються і зараз на підтримку доктрини *stare decisis*. На його думку, у сторін у справі є необхідність покладатися на прецедент, існування системи прецедентів сприятиме авторитетності судової системи, а сам прецедент як джерело права сприятиме стабільності, адже відмінити у швидкому порядку певний прецедент дуже складно [6]. Відповідно, прецедент, на його думку, спрямований на «утримання терезів правосуддя рівно та твердо, щоб вони не хиталися з кожною думкою, висловленою суддею» [7]. Зараз основою англійської доктрини судового прецеденту є переконання, що «кожен суд зобов'язаний дотримуватися рішення більш вищого суду, а апеляційні суди (крім Палати лордів) пов'язані своїми раніше прийнятими рішеннями» [8].

Доктрина *stare decisis* визначає такий напрям розвитку: з конкретної справи виводяться принципи або правоположення методом індукції, які застосовуються у наступних справах через дедуктивний метод. Як вказав англійський суд у справі *Henderson v John Stuart (Farms) Ltd*, «застосовувати чинний та визнаний принцип до нових обставин не означає узурпацію

функції законодавця» [9], адже нові спори можуть пролити нове світло на старе питання і викликати модифікацію норми, що вже вважалася частиною національного права [1, 405].

Отже, англо-саксонська доктрина обов'язковості правової позиції (правоположення), що міститься у мотивувальній частині судового рішення, заснована на доктрині *stare decisis*, згідно з якою судді пов'язані при вирішенні справ раніше прийнятими рішеннями прецедентного характеру. За загальним правилом, доктрина *stare decisis* виконує дві функції: функція стабілізації судової практики та функція перетворення судових рішень на джерело права [10]. Стосовно стабільності судової практики слід також звернути увагу на відомий принцип римського права, що «у подібних справах приймаються однакові рішення» («*de similibus idem est iudicium*»). На цьому й ґрунтується принцип довіри до права, коли в аналогічних справах приймаються передбачувані аналогічні рішення, що унеможливорює суддівське свавілля. Вирішальним критерієм при цьому є рівень схожості справ. Судові рішення перетворюються на джерело права головним чином завдяки повторному застосуванню правової позиції, що сформульована судом при вирішенні конкретної справи, в аналогічній справі. У свою чергу, повторюваність, на думку професора М. Цвіка, є головною ознакою права [11].

У країнах романо-германського права ця доктрина не визнається, натомість поширений її певний еквівалент, що є аналогічним французькій *jurisprudence constante* (усталена судова практика), за якою «низка раніше прийнятих та узгоджених судових

рішень розглядається як переконливий доказ правильного тлумачення правової норми» [12, 783]. Саме через призму доктрини «усталеної судової практики» раніше прийняті рішення набувають ознак нормативності (прецедентного характеру). Такий підхід і розвивається Європейським судом з прав людини. Так, у рішенні у справі *Kruslin v. France* Суд визнав важливу роль прецедентного права, яке розвиває та розширює зміст правових норм, оскільки «прецедентне право відіграє важливу роль у континентальних країнах» [13] саме у контексті «усталеної судової практики».

Згідно з поширеним підходом у країнах романо-германського права судові рішення не визнаються офіційно джерелом права. Це пов'язано з причинами, про які йшлося, насамперед, що основним джерелом права має бути закон як акт державної політичної влади, а судові рішення є тільки актом правозастосування, та відсутністю офіційного визнання доктрини *stare decisis*.

Водночас у цих країнах поширення та загальне визнання доктрини *jurisprudence constante* вимагає від судів визнавати важливість усталеної судової практики і дотримуватись її. Так, наприклад, у правовій системі американського штата Луїзіана, яка має генетичне споріднення з правовими системами країн романо-германського права, ця доктрина має такий зміст: «...якщо через постійне застосування в довготривалій практиці вирішення спорів норма права була визнана і використовувалась судами, така практика отримує визнання як *jurisprudence constante*, і норма права, на якій вона ґрунтується, отримує велике значення при вирішенні наступних справ» [14]*.

* Однак деякі автори дотримуються іншої думки: згідно з доктриною *jurisprudence constante* повторення певного тлумачення норми законодавства тільки посилює раціональність попередньої практики, але не створює нову норму чи змінює існуючу. Див. *Dennis J. Interpretation and Application of the Civil Code and the Evaluation of Judicial Precedent // Louisiana Law Review. — 1993. — Vol. 54. — P. 15.*

Оприлюднення і поширення судових рішень, а також ієрархічна побудова судових систем у країнах романо-германського права призводять до того, що навіть окреме рішення вищого суду набуває значної ваги і навіть може фактично мати прецедентне значення [15]. Про це свідчить практика судів Франції, ФРН, Італії, Іспанії та інших країн [12, 788]. Так, наприклад, у Греції прецедентне право діє фактично. Це виявляється, з одного боку, у тому, що Верховний суд Греції приймає важливі рішення, які фактично прирівнюються до прецеденту. З другого боку, нижчі суди Греції, як правило, прилаштовуються до рішень вищих судів, хоча технічно вони не зв'язані цими рішеннями [16]. Це нагадує ситуацію, яка існує у сучасній Україні.

Якщо характеризувати юрисдикційну діяльність Європейського суду з прав людини, то тут склалась досить парадоксальна ситуація: офіційне заперечення дотримання доктрини *stare decisis*, або формальної обов'язковості правових позицій, що сформульовані у мотивувальних частинах раніше прийнятих рішень при вирішенні аналогічних справ, а також відсутність розрізнення між *ratio decidendi* та *obiter dicta*, може дезорієнтувати науковців та адвокатів у питанні обов'язковості практики Суду для всіх суб'єктів права. Разом з цим не викликає заперечення той факт, що саме завдяки розвиненій судовій практиці та прогресивним підходам Суду Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод стала «конституційним документом європейського публічного порядку» [17]. Незважаючи на свою субсидіарну роль щодо національних правових систем, Суд виконує, по суті, функцію найвищої інстанції щодо тлумачення та застосування Конвенції [18], тобто

йому належить «останнє слово» в усіх цих питаннях. Рішення Суду суттєво вплинули на формування та реформування національного права держав — учасниць Конвенції [19], а це було б неможливим за умови заперечення надання судовим рішенням з важливих питань тлумачення та застосування Конвенції сили прецедентного права.

Вивчення питання значення судового прецеденту в діяльності Європейського суду з прав людини значно підсилюється необхідністю забезпечення належної імплементації та реалізації в Україні норм Конвенції та практики її застосування Судом [20]. У практичному плані, як вважає М. Сальвіа, це означатиме те, що «європейське правосуддя знаходиться над національними судовими органами», хоча й «не заступає їх» [21, 21]; Європейський суд може у разі необхідності уточнювати обсяг прав та обов'язків, які покладуться на державу [21, 20]; визнання права Суду відповідно до положень Конвенції та судової практики проголошувати державу відповідальною за порушення Конвенції [21, 76]; після ратифікації позивачі мають право посилатися у судах на Європейську конвенцію у тому сенсі, як вона тлумачиться Страсбурзьким судом [21, 21]; офіційне визнання прецедентного характеру рішень Європейського суду [21, 9–10].

Визнаючи формальну відсутність доктрини *stare decisis*, Суд, тим не менше, послідовно дотримується своєї ustalеної практики фактично, тобто слідує тенденції, що склалась у країнах романо-германського права. Як він неодноразово вказував, «хоча Суд формально і не зобов'язаний дотримуватися своїх раніше прийнятих рішень, однак він не повинен відступати, без поважних причин, від прецедентів, визначених у його попередніх рішен-

нях в інтересах правової визначеності, передбачуваності та рівності перед правом» [22].

Згідно зі статтею 30 Конвенції, «якщо справа, яку розглядає палата, порушує серйозне питання щодо тлумачення Конвенції чи протоколів до неї, або якщо вирішення питання, яке вона розглядає, може призвести до результату, несумісного з рішенням, постановленим Судом раніше (курсив мій. — С. III.), палата може в будь-який час до постановлення свого рішення відмовитися від своєї юрисдикції на користь Великої палати, якщо жодна зі сторін у справі не заперечує проти цього» [23], тобто сам Суд пильно стежить за змінами свого прецедентного права. Отже, Суд визнає себе зв'язаним попередніми прецедентами, але при цьому доктрина *stare decisis* не визнається такою, що слугує основою для його діяльності.

Колишній голова Конституційного суду Російської Федерації та суддя Європейського суду з прав людини, відомий вчений, професор В. Туманов, з приводу існування прецедентної практики Суду зазначає: «При вирішенні конкретної справи Суд, як правило, посилається на свої попередні рішення з цієї або близької категорії справ, так, як і на рішення з супровідних питань, що виникали у процесі розгляду цієї справи. Прийнято посилатись на найближчі рішення «з числа останніх». Водночас найбільшим авторитетом користуються рішення (багатьом з них чимало років), які можна назвати «модельними»: у них вперше або найбільш детально висловлені відповідні правові позиції та установки Суду» [24, 104].

Наявність «незмінної судової практики» (відносно стабільної) дозволяє особам регулювати свою поведінку згідно з нею, а деяким авторам ствер-

джувати, що «конвенційна система є системою прецедентів» [25]. На це також вказує й текст 14 Протоколу до Конвенції (частина 1 (в) ст. 28), де вперше на рівні Конвенції вживається термін «усталене прецедентне право Суду», що є закріпленням практики, що склалась, у тексті цього міжнародного договору.

Як приклад визнання за своїми раніше прийнятими рішеннями сили прецедентного права можна навести § 57 мотивувальної частини рішення *Merit v. Ukraine*: «Суд зазначає, що відповідно до його усталеного прецедентного права (курсив мій. — С. III.) метою норми про національні засоби правового захисту, яка міститься в статті 35 § 1 Конвенції, є надання договірним сторонам можливості запобігти або виправити порушення прав, що стверджуються, до того, як ці заяви будуть передані до Суду» [26].

Суд ніколи прямо не посилається на доктрину *stare decisis*, але формула, яку він використовує, а саме «відповідно до незмінної судової практики» або «відповідно до усталеного прецедентного права», так само як і цитування при прийнятті рішень попередніх судових рішень, як і формула «*mutatis mutandis*», можуть використовуватися як синоніми цієї доктрини [27, 102]. Для того щоб Суд слідував своїм попереднім прецедентам, необхідно є їх подібність, для чого Суд застосовує «техніку розрізень», щоб переконатися, що подібні рішення мають зв'язок між собою [27, 100].

Ця техніка розрізень походить з методології застосування прецедентного права в англо-саксонських країнах та використовується у випадку, коли життєві обставини та соціальні зміни впливають на необхідність подолання раніше прийнятих прецедентів, але без їх скасування.

Можна зрозуміти, що спираючись на вимоги стабільності судової практики, Суд досить неохоче переглядає свої раніше прийняті прецеденти. Яскравим прикладом можуть слугувати справи, що стосувалися питань застосування концепції озброєної демократії [28]. Так, у справах *Glasmann* [29] та *Kosiek* [30] заявникам було відмовлено у прийнятті на державну службу з огляду на їх членство в антидемократичних політичних партіях. Суд, однак, ухилився від розгляду питання дії німецької концепції озброєної демократії, зазначивши відсутність втручання у право на свободу вираження, яке оскаржували заявники, оскільки головним питанням у цих справах, на думку Суду, було саме право на доступ до державної служби, а відмова у такому доступі ґрунтувалася на критерії наявності необхідної професійної кваліфікації для зайняття відповідних посад [29, 53; 30, 39]. Невдовзі після цих справ подібне питання постало у справі *Vogt v. Germany* [31]. Однак у своєму рішенні Суд вказав на її відмінність від справ *Glasmann* та *Kosiek* з огляду на те, що у справі *Vogt* питання полягало не стільки у доступі до державної служби, скільки у позбавленні статусу державного службовця [32]. Визнавши порушення статей 10 та 11, Суд, проте, не визнав за доцільне скасувати свої попередні прецеденти *Glasmann* та *Kosiek*, тобто у цьому випадку Суд застосував техніку розрізень.

Як приклад застосування «техніки розрізень» в українських справах можна навести рішення *Komnatskiy v. Ukraine* (2009), яка стосувалась невиконання судового рішення щодо надання квартири ліквідатору чорнобильської аварії, на яку він має право за законом. Суд звернув увагу на аналогічну справу *Ganenko v. Ukraine*

(2005), у якій затримка у два роки щодо надання державою заявнику інвалідної машини визнана такою, що відповідає Конвенції. Але у справі *Komnatskiy* Суд визнав державу порушником Конвенції у результаті застосування «техніки розрізень» при наведенні аргументації з таких підстав: 1) у справі *Komnatskiy* невиконання судового рішення становило більше, ніж три роки; 2) на відміну від справи *Ganenko*, рішення суду містило чітко посилення на національне право, яке містило часові межі щодо надання житла [33].

Як вважає колишній голова Європейського суду з прав людини, суддя від Швейцарії Л. Вільдхабер, нормальний курс Європейського суду — це слідування прецеденту, доктрина прецеденту для Суду добра та плідна, а необхідні зміни можливі у межах техніки «розрізень», що використовується у прецедентному праві [24; 104–105].

Але можуть виникати випадки, коли застосування «техніки розрізень» може виявитися недостатнім з огляду на необхідність дотримання принципу справедливості, зважаючи на зміну життєвих обставин. Тоді суди скасовують раніше прийняті прецеденти, але при цьому обов'язково вказують на аргументи, чому саме так було зроблено. Тому доктрина *stare decisis*, попри свою ефективність, містить досить суперечливий елемент: суди у правових системах англо-саксонської правової сім'ї (загального права) мають віднаходити справедливий баланс між приписами доктрини *stare decisis* та суспільними цінностями, закладеними в ній, та прагненням справедливого судочинства і належної правотворчості на благо суспільства [34]. У країнах загального права вищі суди мають право відступати та скасовува-

ти свої раніше прийняті прецеденти, хоча і досить нечасто ним користуються [35]. У загальному праві є два основних підходи, на підставі яких відбувається процес скасування раніше прийнятих прецедентів. Вони скасовуються, якщо: 1) суттєво не відповідають стандартам соціальної узгодженості та систематичної послідовності; 2) цінності, які захищатиме стандарт доктринальної стабільності та принцип *stare decisis*, не можуть бути захищені прецедентами, що є чинними, а тільки шляхом їх скасування [36].

Крім того, прецедент, хоча і будучи правильно прийнятим, може бути відкинтий, якщо відповідні правові принципи змінилися з моменту його виникнення [36]. Також прецедентом можна знехтувати, якщо він був вирішений *per incuriam*, тобто якщо при його прийнятті з тих чи інших причин не були застосовані відповідні положення законодавства чи раніше прийняті прецеденти або вони були неправильно витлумачені [37]. Прецедент також може бути визнаний неправильним і таким, що підлягає скасуванню, якщо з практичної точки зору він не діє*.

Так, наприклад, питання скасування раніше прийнятих прецедентів постало під час спроби відміни рішення Верховного суду США у справі *Roe v Wade* [38], оскільки була розгорнута відповідна політична кампанія консервативних сил щодо скасування дозволу на аборти. Така спроба була зроблена у справі *Planned Parenthood of Southeastern Pennsylvania v Casey* [39]. У цій справі суддя С. О'Коннор від імені більшості суду виклала доктрину скасування прецеденту. Визначив-

ши, що американська традиція верховенства права вимагає великої поваги до раніше прийнятих прецедентів, вона водночас вказала, що *stare decisis* не є «непохитною вимогою» [39].

На її думку, яка була підтримана більшістю суддів, існують такі «розсудливі та прагматичні» підстави, які обґрунтовують скасування раніше прийнятих прецедентів з метою узгодженості цього скасування з принципом верховенства права: 1) було доведено практичну неможливість реалізації норми прецедентного права; 2) така норма не спричинила будь-яких випадків «покладання» на неї або може бути усунена без значної шкоди для тих, хто покладається на неї, або без серйозної загрози стабільності суспільства, що значно б ускладнювало наслідки її скасування і робило б таке скасування несправедливим; 3) відповідні принципи права розвинулися значно далі й відповідна норма є залишком доктрини, від якої давно відмовилися, або зміни у законодавстві перетворили прецедент на анахронізм; 4) норма застаріла внаслідок зміни фактичних обставин, що становили підґрунтя для її формулювання [39].

Слід мати на увазі, що ці підстави є альтернативними, а не кумулятивними.

Європейський суд з прав людини довгий час уникав можливості сформулювати підстави для скасування раніше прийнятих прецедентів, застосовуючи при необхідності «техніку розрізень». Він зробив це лише у 2002 р. у справі про захист прав транс-сексуалів у Великій Британії. До того часу Суд дотримувався думки, викладеної у цілій серії справ, що відмова замінити реєстрацію народження чи

* Див. досить цікавий аналіз лорда Гофмана (Палата лордів) думки суддів О'Коннор, Кеннеді та Саутера (Верховний суд США), що були покладені у рішення більшості Верховного суду у справі *Planned Parenthood of Southeastern Pennsylvania v. Casey* (505 U.S. 833 (1992) at p. 854): *Lewis v Attorney General of Jamaica* [2001] 2 A.C. 50 at p. 89, per Lord Hoffmann.

видати свідоцтво про народження, де були б зафіксовані змінені персональні дані, що є відмінними від попереднього документа, не може розглядатись як втручання у право на повагу до приватного життя. Він також встановив відсутність позитивного обов'язку уряду замінити чинну систему реєстрації народжень шляхом встановлення нової системи чи типу документації для надання підтверджень існуючого громадянського стану [40].

Однак у 2002 р. Суд був змушений прямо скасувати свою попередню практику у рішенні у справі *I. v. United Kingdom* [41]. При подоланні своїх попередніх прецедентів Суд визначив такі умови відступлення від своєї попередньої практики. Так, у § 54 рішення у справі *I. v. The United Kingdom* (2002) зазначається: «Однак оскільки Конвенція насамперед є системою захисту прав людини, Суд повинен звертати увагу на зміну обставин у державі-відповідачі та в договірних державах загалом і реагувати, наприклад, на розвиток конвергенції щодо досягнутих стандартів. Україн важливо, щоб Конвенція тлумачилась та застосовувалась таким чином, аби захищати права практично та ефективно, а не теоретично та ілюзорно. Відсутність підтримки Судом динамічного та еволюційного підходу містить ризик поширення дискусії про його реформування та вдосконалення» [41].

Отже, «розвиток конвергенції щодо досягнутих стандартів» символізує підхід Суду щодо можливості поступового перегляду попередніх прецедентів, але це аж ніяк не може свідчити про заперечення ним доктрини прецедентного права як такої. Тобто якщо «остаточний висновок Суду щодо конкретної справи відрізняється від попередньої судової практики, що склалася, Суд завжди вказує на причини та

наводить аргументи, що обґрунтовують зміну його позиції. Суд цінує стабільність і послідовність власної судової практики» [24, 104].

Прецедентний характер рішень Суду та їх обов'язковість для всіх країн — членів Ради Європи визнають і українські вчені. Так, суддя Європейського суду з прав людини у відставці, професор В. Буткевич наголошує, що своєю діяльністю Суд перекреслив практично всі заперечення противників, що рішення міжнародних судових установ можуть бути джерелом міжнародного права. Він також звертає увагу на те, що «у своїх судових рішеннях Європейський суд з прав людини на чільне місце поставив свої попередні рішення (прецеденти) і не бажає від них відходити, навіть якщо комусь здається, що він цим порушує Конвенцію... Мотивуючи свої судові рішення власними прецедентами, Суд фактично зобов'язав держави поважати їх і брати за основу в аргументації їхніх позицій у власних справах» [42].

Професор П. Рабінович також зазначає з цього приводу: «Справжній смисл багатьох норм Конвенції, сформульованих здебільшого в надто абстрактній, часто оціночній формі, конституційоється, з'ясовується лише після їх тлумачення і застосування у рішеннях Суду. Практика Суду (а це сотні рішень) розвивається за відверто прецедентним принципом. І тому знання й урахування прецедентних рішень Суду, засвоєння специфіки його професійного мислення, його «правового менталітету» — одне з найактуальніших завдань, що постають нині перед суддями та будь-якими іншими суб'єктами захисту прав людини в Україні» [43].

Відомі українські науковці, судді Конституційного Суду у відставці П. Євграфов та В. Тихий справедливо

вважають, що від справи до справи Суд виробляє і формулює правові позиції (положення) щодо інтерпретації конвенційних норм. Такі загальні та усталені позиції щодо розуміння конвенційних норм мають загальну дію, тобто поширюються на невизначене коло осіб і на необмежену кількість подібних ситуацій, випадків («невичерпність» роз'яснення), тому в подальшому ними керується Суд, спирається на них при розгляді інших аналогічних справ. Разом із конвенційними нормами правові положення Суду регулюють діяльність держав — учасниць Ради Європи, всієї державної влади, особливо законодавчої, у сфері прав людини та основних свобод [44].

Наведені твердження знаних науковців про те, що прецедентне право (правові позиції) Суду регулює діяльність держав — учасниць Ради Європи, зокрема України, а не тільки стосується держави на стадії виконання рішення цього Суду у конкретній справі, є очевидним майже для всіх європейських теоретиків та практиків у правовій сфері. Більше того, аксіомою стало ствердження, що норми Конвенції діють у тому вигляді, як вони тлумачаться Судом [24, 89].

Отже, незважаючи на офіційне заперечення застосування доктрини *stare decisis* при вирішенні конкретних справ, вона діє фактично у модифікованому вигляді та має назву «усталене прецедентне право Суду», що, у свою чергу, є результатом адаптації прецедентного права країн англо-саксонської правової сім'ї до умов правових систем країн континентальної Європи. Коли у літературі зустрічаються твердження на кшталт «у Європі немає прецедентного права», це означатиме лише заперечення дії доктрини *stare decisis*. Натомість прецедентне право

діє фактично через європейську доктрину «усталеної судової практики». Цій загальноєвропейській тенденції повною мірою відповідає і Європейський суд з прав людини, який у своїй діяльності використовує термін «усталене прецедентне право Суду», що вже є нормативно закріпленим у тексті № 14 Протоколу Конвенції.

Це також значно підсилює необхідність в Україні вивчення методології прецедентного права, оскільки саме воно дасть змогу максимально повно реалізувати ст. 8 Конституції України, коли звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується. Це означатиме, що у питаннях правозастосування конституційних норм про права та свободи на перше місце виходить розуміння суддями принципів, що лежать в основі такого правозастосування, які відбивають юридичну природу цих прав та свобод. Іншою мовою, українським суддям треба переймати підходи Європейського суду з прав людини, зрозуміти які неможливо у відриві від розуміння прецедентного права. Як зазначив з цього приводу Голова Верховної Ради України В. Литвин, у країні діють десятки тисяч правових актів, з яких судді та правоохоронні органи вибирають норми того акта, котрий їм більш до вподоби, аніж той, який відповідає правам людини в конкретній ситуації, тоді як у європейських країнах застосовують насамперед принципи, а потім закон. Не існує жодного остаточного рішення Європейського суду з прав людини, котре починалося б не з принципів [45].

Враховуючи специфіку перетворень у правовій сфері, що відбуваються у сучасній Україні, та необхідність забезпечення правничими засобами

нашого європейського вибору, найважливішим питанням є застосування прецедентного права (правових позицій, принципів) Європейського суду з прав людини у межах національної правової системи, оскільки воно є

обов'язковим для всіх держав — членів Конвенції. Це є запорукою запобігання свавільним діям органів державної влади і надання правам людини та основним свободам реального змісту та надійних судових гарантій.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. *Heydon J.* Limits to the Powers of Ultimate Appellate Courts // *Law Quarterly Review.* — 2006. — № 122.
2. *Bishop of London v Ffytche* (1783) 2 Bro. Parl. Cas. 211.
3. *Moragne v States Marine Lines Inc* 398 U.S. 375 (1970) at 403-404, per Harlan J.
4. *Planned Parenthood of South Eastern Pennsylvania v Casey* 505 U.S. 833 (1992) at 854, per O'Connor, Kennedy and Souter JJ.
5. *State Government Insurance Commission v Trigwell* (1979) 142 C.L.R. 617 at 633, per Mason J.
6. *Barnhart R.* Principled Pragmatic Stare Decisis in Constitutional Cases // *Notre Dame Law Review.* — 2005. — № 80. — P. 1912.
7. *Lee T.* Stare Decisis in Historical Perspective : From the Founding Era to the Rehnquist Court // *Vanderbilt Law Review.* — 1999. — № 52. — P. 661.
8. *Кросс Р.* Прецедент в английском праве / пер. с англ. — М., 1985. — С. 25.
9. *Henderson v John Stuart (Farms) Ltd* 1963 S.C. 245 at 255, per Lord Hunter.
10. *Мармазов В.* Принцип *stare decisis* та динамічність практики Європейського суду з прав людини // *Право України.* — 2003. — № 2. — С. 140.
11. *Цейк М. В.* Про сучасне праворозуміння // *Вісник Академії правових наук України.* — 2001. — № 4 (27). — С. 10–11.
12. *Algero M.* The Sources of Law and the Value of Precedent : A Comparative and Empirical Study of a Civil Law State in a Common Law Nation // *Louisiana Law Review.* — 2005. — Vol. 65.
13. *Kruslin v. France* (1990) 12 EHRR 547.
14. *Johnson v. St. Paul Mercury Ins. Co.*, 236 So. 2d 216, 218 (La. 1970); *Mazzotta F.* Precedents in Italian Law // *Michigan State University-DCL Journal of International Law.* — 2000. — Vol. 9. — P. 141.
15. *Troper M., Grzegorzczak C.* Precedent in France // *Interpreting Precedents : A Comparative Study / MacCormick N., Summers R., eds.* — Aldershot, 1997. — P. 103, 119, 122–123, 130–131.
16. *Introduction to Greek Law / Kerameus K., Kozyris P., ed.* — Athens, 1988. — P. 15.
17. *Loizidou v. Turkey* (1995), 27; *Beddard R.* Human Rights and Europe. — London, 1993. — P. 5–6.
18. *Barfod v. Denmark* (1989), 12; *Muller v. Switzerland* (1988), 21; *Lingens v. Austria* (1986), 25.
19. *Merrills J.* The Development of International Law by the European Court of Human Rights. — Manchester, 1993. — P. 12; *Kay R.* The European Convention On Human Rights and the Authority of Law // *Connecticut Journal of International Law.* — 1993. — № 8. — P. 218.
20. *Шевчук С. В.* Судовий прецедент у діяльності Європейського суду з прав людини та його застосування в Україні // *Бюлетень Міністерства юстиції України.* — 2007. — № 5 (67). — С. 110–118.
21. *Микеле де Сальвіа.* Прецеденты Европейского суда по правам человека. Судебная практика с 1960 по 2002 г. — СПб., 2004.
22. *Charpan v. the United Kingdom* (2001), para.70; *I. v. the United Kingdom* (2002), para. 54.
23. *Європейський суд з прав людини.* Базові матеріали. Застосування практики. — К., 2003. — С. 23.
24. *Туманов В. А.* Европейский суд по правам человека. Очерк организации и деятельности. — М., 2001.
25. *Sundberg J.* Intent or Effect — a Look at Legislative Intent. — Bruxelles, 1992. — P. 1235.
26. *Merit v. Ukraine* (2004), § 57.
27. *Teubner G.* Droit et reflexivite. — Paris, 1996. — P. 102.
28. *Шевчук С.* Європейські стандарти обмеження люстраційних заходів: правовий аспект // *Вісник Академії правових наук України.* — 2006. — № 2 (45). — С. 32–42.
29. *Glaserapp v. Germany* (1986).
30. *Kosiek v. Germany* (1986).
31. *Vogt v. Germany* (1995).
32. *Vogt Judgment*, para. 44.
33. *Komnatskyu v. Ukraine* (2009), § 19.
34. *Harris B.* Final Appellate Courts Overruling Their Own «Wrong» Precedents : The Ongoing Search for Principle // *Law Quarterly Review.* — 2002. — № 118. — P. 408.
35. *House of Lords* : see Practice Statement (Judicial Precedent) [1966] 1 W.L.R. 1234; *Contrast London Street Tramways Co. v. London County Council* [1898] A.C. 375.
36. *Eisenberg M.* The Nature of Common Law. — Harvard University Press, 1988. — P. 105.

37. *Cross R., Harris J.* Precedent in English Law. — New York, 1991. — 4th ed. — P. 149.
38. *Roe v Wade* (1973) 410 U.S. 113.
39. *Planned Parenthood of Southeastern Pennsylvania v Casey* (1992) 505 US 2791.
40. *Rees v. the United Kingdom* (1986); *Cossey v. the United Kingdom* (1990); *X., Y. and Z. v. the United Kingdom* (1997); *Sheffield and Horsham v. the United Kingdom* (1998).
41. *I. v. the United Kingdom* (2002).
42. *Буткевич В. Г., Мицик В. В., Задорожній О. В.* Міжнародне право. Основи теорії : підруч. / за ред. В. Г. Буткевича. — К., 2002. — С. 136–137.
43. *Рабінович П. М.* Рішення Європейського Суду з прав людини : до характеристики концептуально-методологічних засад їх обґрунтування // Практика Європейського суду з прав людини : Рішення. Коментарі. — 1999. — № 1. — С. 358.
44. *Євграфов П., Тихий В.* Правотлумачення Європейського суду з прав людини і його значення для національного конституційного судочинства // Вісник Конституційного Суду України. — 2005. — № 6. — С. 82.
45. *Литвин В. М.* Европейская конвенция о защите прав человека и задачи юридической науки в Украине. Доклад Председателя Верховной Рады Украины Владимира Литвина на общем собрании Национальной академии правовых наук Украины 24 сентября 2010 года // Голос України. — 2010. — № 179(4929). — С. 2–3.

Шевчук С. В. Прецедентне право Європейського суду з прав людини та доктрина *stare decisis*

Анотація. Стаття присвячена аналізу прецедентного права Європейського суду з прав людини у контексті дії доктрини *stare decisis*. Звернено увагу на особливості адаптації цієї доктрини у діяльності Суду та у країнах романо-германської правової сім'ї, на застосування «техніки розрізень» при відхиленні від раніше прийнятих прецедентів, аналізуються підстави подолання раніше прийнятих прецедентів. Наголошується на важливості розуміння методології прецедентного права при застосуванні Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод в Україні.

Ключові слова: Європейський суд з прав людини, прецедентне право, доктрина *stare decisis*, усталена судова практика, техніка розрізень, скасування прецеденту.

Шевчук С. В. Прецедентное право Европейского суда по правам человека и доктрина *stare decisis*

Аннотация. Статья посвящена анализу прецедентного права Европейского суда по правам человека в контексте действия доктрины *stare decisis*. Обращается внимание на особенности адаптации этой доктрины в деятельности Суда и в странах романо-германской правовой семьи, на применение «техники отличий» при отклонении от ранее принятых прецедентов, анализируются основания преодоления ранее принятых прецедентов. Акцентируется на важности понимания методологии прецедентного права при применении Европейской конвенции о защите прав человека и основоположных свобод в Украине.

Ключевые слова: Европейский суд по правам человека, прецедентное право, доктрина *stare decisis*, устоявшаяся судебная практика, техника отличий, отмена прецедента.

Shevchuk S. Case-law of the European court of human rights and the doctrine of *stare decisis*

Annotation. The article is devoted to the analysis of the European Court of Human Rights case-law in the context of the *stare decisis* doctrine. Attention is paid to the peculiarities of the doctrine adaptation for the Court's application as well as for its application in the countries of Romano-Germanic legal system, to the application of the 'distinguishing technique' in case of the deviation from the existing precedent, and to the analysis of the grounds for overruling of the previously adopted precedent. Emphasis is made on the significance of the case-law methodology understanding in the course of the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms application in Ukraine.

Key words: European court of human rights, precedent, doctrine of *stare decisis*, case-law, 'distinguishing technique', overruling of the precedent.

КОНВЕНЦІЯ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ І ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД У СВІТЛІ ПРАВОРОЗУМІННЯ СТРАСБУРЗЬКОГО СУДУ

Т. ДУДАШ
*кандидат юридичних наук,
асистент кафедри теорії та філософії права
(Львівський національний університет
імені Івана Франка)*

Вихідні положення. Практика застосування Європейським судом з прав людини (далі — Суд чи ЄСПЛ) Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція) дедалі глибше проникає у вітчизняну правову систему, впроваджуючи у неї європейські правозахисні стандарти й викликаючи певну трансформацію останньої, зокрема у частині включення до її джерел права прецедентів тлумачення норм Конвенції Судом.

Як відомо, Конвенція та протоколи до неї разом із правозастосувальною практикою ЄСПЛ утворюють конвенційну систему захисту прав людини. ЄСПЛ як міжнародний юрисдикційний орган, який входить у механізм захисту прав людини, розглядає скарги громадян держав — учасниць Конвенції на предмет стверджуваного громадянами порушення

положень Конвенції, інтерпретуючи норми цього міжнародно-правового документа, виражені в доволі абстрактній формі, тим самим наповнюючи їх конкретним змістом.

Видається, що застосування положень загальної теорії тлумачення (розуміння) — герменевтики до дослідження офіційної правоінтерпретації діяльності Суду — сприятиме не тільки більш ефективній імплементації Конвенції в Україні, а й поглибленню уявлень про природу і механізми правотлумачення взагалі. Коротко охарактеризуємо зміст деяких основних понять герменевтики. Термін «текст» позначатиме поняття про систему знаків, що символізують певні явища і є носіями певного смислу*. Поняття «розуміння» позначає спіралеподібний процес, який складається з таких основних ланок, як передрозуміння**, інтерпретація*** і власне розуміння (як результат); при-

* Поняття *смислу* у герменевтиці розглядається як «смысл-значимость-ценность».

** *Передрозуміння* — це процес побудови інтерпретаційної гіпотези щодо потенційного об'єкта інтерпретації, обмежений мовою та індивідуальним соціальним досвідом суб'єкта розуміння.

*** *Інтерпретація* — це процес перевірки інтерпретаційної гіпотези, який супроводжується опосередкованою текстом взаємодією горизонтів розуміння автора та інтерпретаційного суб'єкта, можливими результатами якої є: 1) досягнення розуміння; 2) недосягнення розуміння; 3) досягнення утворення нового знання, але не розуміння. Розуміння є результатом перевірки інтерпретаційної гіпотези шляхом інтерпретації. Воно здійснюється у двох механізмах — смисловідшукування та смислотворення, а відтак генерує смисл.

чому розуміння як результат, який і формує смисл, стає передрозумінням задля досягнення нового, якісно вищого рівня розуміння. Поняття «розуміння» та «пізнання» не є тотожними: перше відображає ту складову частину процесу пізнання, у результаті якої утворюються знання як про оцінки, так і про факти; фундамент пізнання становить знання саме про факти, якого досягають іншими, аніж розуміння, засобами; через посередництво же розуміння досягається (смысловідшукується чи смислотвориться) *оцінка значимості* таких фактів для певних суб'єктів. І власне розуміння як процес і результат забезпечує формування знання про оцінки, оскільки оціночне знання передбачає інтерпретацію, неоднозначне розуміння та зрештою й *істину оцінки*. «Істина» у герменевтичному контексті прив'язується до питання про істинність смислу як результату процесу розуміння [1, 108].

Без відповіді на питання про те, яке ж явище відображається поняттям права, ЄСПЛ як колегіальний суб'єкт розуміння (герменевтичний суб'єкт) не може аргументувати наявність чи відсутність порушення конвенційного права у певній ситуації. Тому видається за можливе виокремити два об'єкти розуміння ЄСПЛ у кожній конкретній справі — безпосередній та засадничий (латентний). *Безпосереднім* об'єктом розуміння ЄСПЛ є положення Конвенції у світлі конкретної життєвої ситуації особи (осіб) на предмет можливого порушення її (їх) прав людини з боку держави (оскільки ЄСПЛ вказав, що «принципи, покладені в основу Конвенції, не можуть тлумачитися та застосовуватися у відриві від реального стану справ» [2, 362]). *Засадничим* же об'єктом розуміння, який у всіх без винятку ви-

падках залишається, так би мовити, «за кадром», якраз і є те явище, яке відображається поняттям права з позиції ЄСПЛ.

Праворозуміння ЄСПЛ. У Конвенції та у практиці ЄСПЛ використовується два фундаментальні поняття — «право» (*law*) і «закон» (*the law*). ЄСПЛ у своїй правоінтерпретаційній практиці зазвичай їх ототожнює. Так, у рішеннях у справах «Коеме проти Бельгії» та «Кантоні проти Франції» ЄСПЛ вказав, що «поняття «право», яке використовується у ст. 7 Конвенції, відповідає поняттю «закон», яке фігурує в інших статтях Конвенції, тому що воно охоплює право, яке має законодавче походження, а також право, засноване на судовій практиці, і включає умови доступності та можливості передбачення» [3]. У рішеннях же у справах «Краслін проти Франції», «Гавінг проти Франції», «Санді Таймс проти Сполученого Королівства», «Копп проти Швейцарії» ЄСПЛ зазначив, що він «завжди розумів і розуміє поняття закону в його «сутнісному», а не «формальному» смислі. Цей смисл включає як власне закон та підзаконні акти, так і неписане право. У сфері дії писаного права законом є й те, в який спосіб чинний правовий акт витлумачено судовими органами у світлі нових практичних обставин. Такий закон повинен бути доступним для зацікавленої особи, яка могла би передбачати наслідки його застосування щодо себе [4, 5, 198–231; 6]. Проте у деяких з наведених рішень ЄСПЛ конкретизував також, що «закон не повинен суперечити принципу верховенства права».

Отож, з одного боку, ЄСПЛ ототожнює поняття закону та об'єктивно-го юридичного права, а з другого — вказує на те, що явища, які позначаються цими поняттями, не повинні су-

перечити принципу верховенства права, очевидно, маючи на увазі верховенство якогось іншого явища, аніж об'єктивне юридичне право (зокрема закон). Звідси випливає, що *праворозуміння ЄСПЛ не обмежується об'єктивним юридичним правом (law), а конституюється у процесі інтерпретації* Судом інших об'єктів з огляду на те, що, як вказав ЄСПЛ, «принцип верховенства права втілений в усіх статтях Конвенції, яку зобов'язалися дотримувати держави — члени Ради Європи» [7]. Очевидно, з огляду на це Суд розширює зміст поняття права, охоплюючи ним, зокрема, суб'єктивні права (*rights*) людини — так, як він їх інтерпретує.

Зрештою, ЄСПЛ у деяких своїх рішеннях вказував на те, що «пошук справедливого балансу між інтересами усього суспільства та інтересами окремої особи становить мету усієї Конвенції» [8, 11] і що «постійний пошук рівноваги між основними правами кожного становить основу «демократичного суспільства» [9]. Аналіз багатьох рішень Суду саме і виявив, що у процесі інтерпретації Конвенції зазвичай відбувається *зважування* інтересів окремої особи та інтересів суспільства у цілому, яке опосередковується певними мовно-логічними засобами (наприклад, зважуванням того, чи відповідає мета певного права людини правореалізаційній, правозабезпечувальній чи правообмежувальній діяльності держави). Тому з позиції ЄСПЛ *сутністю* того явища, яке відображається поняттям права, можна вважати насамперед *збалансованість інтересів окремої особи та суспільства в цілому*. Тому право в інтерпретації Суду — це усі ті явища, які забезпечують збалансованість різносуб'єктних інтересів, встановлювану шляхом їх «зважування». (До таких

явищ, ясна річ, можуть належати, зокрема, й об'єктивне юридичне право та суб'єктивне юридичне право.) Така інтерпретація правоявища тяжіє, вважаємо, до соціологічно-позитивістського різновиду праворозуміння.

Герменевтична сутність розуміння ЄСПЛ безпосереднього об'єкта інтерпретації. Розглянемо герменевтичний механізм, що дозволяє забезпечити гнучкість правоінтерпретаційної діяльності ЄСПЛ. З точки зору герменевтики, Суд проходить усі стадії процесу розуміння, кожна з яких має певну специфіку.

Передрозуміння безпосереднього об'єкта інтерпретації тут обмежене 1) мовою (мовними значеннями слів, словосполучень, речень) і 2) горизонтом розуміння, який, видається, окреслюють *загальне праворозуміння* та духовно-соціальний досвід інтерпретаторів (суддів ЄСПЛ), насамперед у частині системного розуміння Конвенції. Наведені два види факторів формують відповідно *формалізовану* та *змістовну* межі їхнього передрозуміння. Те, що саме мова становить формалізовану межу передрозуміння, підтверджується констатацією ЄСПЛ того, що у процесі тлумачення він «повинен виявити реальне із можливого та з *використовуваної термінології*» [10]. Саме праворозуміння ЄСПЛ (незалежно від того, фіксується воно у рішенні явно чи ні), а також, так би мовити, сума духовно-соціальних досвідів його суддів (інтерпретаторів) відіграють у кожному конкретному випадку роль суб'єктивних детермінант змісту передрозуміння.

На стадії *інтерпретації* у кожному конкретному випадку відбувається, як зазначалося, перевірка інтерпретаційної гіпотези, сформованої на основі передрозуміння. Така перевірка здійснюється через посередництво *аргу-*

ментації, мотивації певного варіанта інтерпретації.

Цікавим є питання про те, кого ж вважати «автором» у контексті правоінтерпретаційної діяльності ЄСПЛ. Адже, з одного боку, останній тлумачить Конвенцію, авторами якої можна вважати держав-учасниць, а з другого — він тлумачить її крізь призму конкретної життєвої ситуації певної людини (заявника), яка, так чи інакше, поряд із державою-відповідачем є «співавтором» цієї ситуації й інтерпретує її як порушення своїх прав, передбачених Конвенцією. Однак видається, що у герменевтичному контексті саме держави-учасниці Конвенції й повинні вважатися її «автором». Інтерпретація ж заявником Конвенції, а також власної унікальної життєвої ситуації, так само як і така інтерпретація, здійснювана державою-відповідачем, відіграють допоміжну роль в інтерпретації Конвенції Судом.

У мотивувальній частині будь-якого рішення ЄСПЛ знаходять свій вияв детермінанти інтерпретації — ті фактори, які впливають на перевірку інтерпретаційної гіпотези та формують межі розуміння. *Суб'єктивні детермінанти* інтерпретації зазвичай охоплюються передрозумінням ЄСПЛ — його загальним праворозумінням, а також системним розумінням Конвенції, точніше тих її положень та принципів, які віднайдені через посередництво його правоінтерпретаційної діяльності. Стосовно цього Суд вказав, що «Конвенція становить єдине ціле. Відповідно, положення, спеціально передбачене однією з її норм, може також стосуватися у певних аспектах інших норм Конвенції» [11]. У результаті правоінтерпретаційної діяльності ЄСПЛ сформулював низку принципів тлумачення положень Конвенції. До них належать, як відзначається у на-

уковій літературі, принципи пропорційності, ефективності, забезпечення певної свободи національного розсуду, автономності тлумачення (стосується автономного розуміння ним деяких понять), які разом становлять систему і тому взаємопов'язані [12, 12–47].

Стосовно кожної конкретної категорії справ ці принципи конкретизуються. Так, при розгляді заяв щодо порушення ст. 10 Конвенції Суд застосовує такі принципи: свобода вираження поглядів становить одну із фундаментальних основ демократичного суспільства та одну з основних передумов для його розвитку, а також для самореалізації кожного індивіда; преса відіграє істотну роль у демократичному суспільстві; свобода преси надає громадськості один із найкращих засобів з'ясування та формування громадської думки щодо ідей та позицій політичних лідерів; межі прийнятної критики за певних обставин можуть бути ширшими щодо державних службовців, які виконують свої повноваження, ніж щодо приватних осіб; слід чітко розрізняти твердження про факти та про оціночні судження; вид та суворість призначеного покарання також є факторами, які слід брати до уваги при оцінюванні пропорційності втручання у право на свободу вираження [13, 171–173].

З-поміж *об'єктивних детермінант* інтерпретації ЄСПЛ норм Конвенції слід вказати насамперед на соціокультурний контекст інтерпретації, який охоплює й специфіку відповідної національної правової системи. Саме у такому контексті й розглядаються об'єкт інтерпретації та його закономірності. У деяких своїх рішеннях ЄСПЛ прямо аргументує свою інтерпретацію соціокультурним контекстом. Так, у справі «Зданока проти Латвії»,

переглянутій Великою палатою ЄСПЛ, останній доходить висновку про відсутність порушення права заявниці на вільні вибори (на відміну від палати ЄСПЛ, яка, послуговуючись іншими мовно-логічними аргументами, дійшла висновку про наявність такого порушення), взявши до уваги контекст справи та аргументуючи свою позицію тим, що застосований до заявниці обмежувальний захід «може вважатися прийнятним в Латвії з огляду на історично-політичний контекст, який обумовив законодавче закріплення такого обмежувального заходу та його застосовуваність» [14, 215]. Інколи вплив соціокультурного контексту на інтерпретацію призводить до прийняття Судом навіть змістовно взаємовиключних рішень. Зрозуміло, що ухвалення таких рішень цілком можливе, зокрема внаслідок перегляду рішення палати Великою палатою ЄСПЛ (як це мало місце у наведеній вище справі). Проте у цьому випадку може мати місце і переінтерпретація внаслідок зміни соціокультурного контексту. Так, констатовавши у рішенні у справі «Б. проти Франції» від 25 березня 1992 р. порушення права заявниці, передбаченого ст. 8 Конвенції, Суд — за цілком аналогічних обставин інших справ — переінтерпретував свою позицію (Рішення у справах «Різ проти Сполученого Королівства» від 17 жовтня 1986 р. та «Коссі проти Сполученого Королівства» від 27 вересня 1991 р.) і визнав відсутність порушення того ж самого права. Таку переінтерпретацію він мотивував насамперед тим, що між Францією та Англією існують значні відмінності в юридичному регулюванні суттєвих для цих справ моментів щодо прав заявників, а тому слід підтримати аргумент заявниці про те, що доля транссексуалів є у Франції більш обтяжливою, ніж в Англії.

Проте у практиці Суду трапляються й випадки переінтерпретації рішення стосовно однієї й тієї ж правової системи з огляду на зміну конкретно-історичних умов її функціонування. Так, участь генерального прокурора у розгляді справи у касаційному суді була визнана порушенням права заявниці на справедливий суд у 1970 р. («Делькур проти Бельгії»), тоді як у цій же країні у 1991 р. така участь, на думку Суду, вже не становила порушення такого права з огляду на «зросло пильність громадськості до справедливого відправлення правосуддя» («Боргерз проти Бельгії»).

Суб'єктивно-об'єктивними (інтерсуб'єктивними) факторами інтерпретації можна вважати духовно-соціальний досвід «автора», втілений у тексті Конвенції завдяки використанню у ній саме таких, а не будь-яких інших текстуальних формулювань. Як вказав ЄСПЛ у одному зі своїх рішень, «Суд не може витягувати з Конвенції через розширювальне тлумачення право, яке не було в неї першопочатково включене» [15].

Відтак межі інтерпретації ЄСПЛ встановлюються, з одного боку, його передрозумінням, а з другого — взаємодією горизонтів розуміння автора та інтерпретатора, яка виводить на аргументацію найбільш прийнятної, з точки зору більшості суддів ЄСПЛ, варіанта розуміння. Як бачимо, герменевтика обмежує розуміння результатом інтерпретації, що підтверджується й правоінтерпретаційною діяльністю Суду. Адже змістовна інтерпретація, з точки зору ЄСПЛ, є потенційно майже необмеженою, причому допускається як її перегляд Великою палатою Суду, так і переінтерпретація палатою Суду в іншій аналогічній справі. Хоча стосовно останньої можливості ЄСПЛ взяв на себе

зобов'язання «не відхилятися без достатніх на це причин від прецедентів, закладених у попередніх справах» [16], проте обґрунтування достатності причин для такого відхилення, знову ж таки, здійснюється ним через зважування обставин і відповідну аргументацію.

Онтична сутність розуміння ЄСПЛ.

Насамкінець слід розглянути питання про мету тлумачення ЄСПЛ, про сутність його правоінтерпретаційної діяльності. За твердженням науковців, мета тлумачення ЄСПЛ змінювалася протягом його діяльності. Першопочатково, оцінюючи обставини кожної конкретної справи, ЄСПЛ прагнув зрозуміти і врахувати наміри національного законодавця відповідної держави. Прихильники цього так званого консервативного підходу до мети тлумачення ЄСПЛ вважають, що метою тлумачення Конвенції є встановлення волі її творців, і заперечують можливість розширення окреслених Конвенцією прав людини через посередництво тлумачення. Аргументом на користь застосування консервативного підходу слугував той факт, що у разі довільного тлумачення Конвенції «договірні сторони виявляться зв'язаними тими зобов'язаннями, які вони насправді на себе не брали або не розуміли, що беруть їх на себе» [17, 132]. Однак практично дотримуватися цього підходу виявилось нелегко, оскільки в державах-учасниках діють різні правові системи, а законодавство та правозастосовна практика мають свої особливості, врахувати які у кожній конкретній справі було неможливо. Тому, розглядаючи справи, ЄСПЛ поступово виробив свої, незалежні від внутрішнього законодавства держав-учасниць, правові позиції, а більшість суддів ЄСПЛ виявилися прихильниками так званого ліберального підходу

до мети тлумачення, вважаючи, що Конвенція повинна «тлумачитися настільки широко, наскільки це дозволяє зробити компетенція Суду й цілі Конвенції, оскільки лише у цьому випадку можна забезпечити реальний захист прав і свобод, що гарантуються Конвенцією, у світлі умов сьогодинського дня» [18, 271–287]. Тому, як констатував один із колишніх голів ЄСПЛ, «Конвенція повинна тлумачитися і застосовуватися як «живий інструмент», слідуючи за розвитком наших суспільств і не обов'язково відповідно до намірів «батьків-засновників» у 1950 році». У деяких зі своїх рішень Суд прямо вказав на те, що «Конвенція повинна тлумачитися об'єктивно, а не так, як вона могла розумітися Стороною в момент її ратифікації» [19]. Відтак, видається, що тлумачення Конвенції у світлі умов сьогодення та цілей цього договору відповідає такій онтичній сутності процесу розуміння у герменевтиці, як «проникнення у текст сам по собі» через механізм смислотворення. Це з необхідністю передбачає можливість переінтерпретації рішень ЄСПЛ під впливом детермінант інтерпретації, що, як зазначалося, й реалізується у практиці ЄСПЛ. Останній у низці своїх рішень відверто (не приховуючи власного смислотворення у термінах пошуку «справжнього» смислу положень Конвенції), вказував на те, що «Конвенція *відкрита* для тлумачення у світлі умов сьогодення».

Висновки

1. Праворозуміння ЄСПЛ конституюється у його правоінтерпретаційній діяльності. Право у розумінні Суду — це всі ті явища, які забезпечують збалансованість інтересів учасників суспільного життя. Це свідчить про застосування соціологічно-позитивістського різновиду праворозуміння у практиці ЄСПЛ.

2. Дослідження правоінтерпретаційної діяльності Суду крізь призму її герменевтичного механізму дозволяє простежити вплив різних факторів на діяльність цього правоінтерпретатора й дійти висновку про те, що цей вплив є визначальним на усіх стадіях процесу розуміння і сприяє адаптації положень Конвенції до специфіки різних правових систем.

3. Правоінтерпретаційна діяльність ЄСПЛ засновується на такому різновиді онтичної сутності процесу розуміння, як «проникнення у текст сам по собі», а її результатом є *смыслотворен-*

ня. Це забезпечується застосуванням таких інструментів правоінтерпретації, котрі допомагають аргументувати позицію інтерпретатора через посередництво не лише правових, а й позаправових аргументів.

4. Істинним вважається той смисл положень Конвенції, який надається їм Судом. Під впливом детермінант інтерпретації такий смисл може змінюватись у результаті переінтерпретації положень Конвенції Судом, що є проявом спіралеподібності розуміння та конкретності істини.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. *Гижя, А. В.* Интерпретация и смысл (структура понимания гуманитарного текста) : моногр. — Х., 2005. — 404 с.
2. *Рішення у справі «Лоїзиду проти Туреччини»* від 18 грудня 1996 р. // *Европейський суд по правах человека. Избранные решения* : в 2 т. — М., 2000. — Т. 2. — С. 362.
3. *Рішення у справах «Соѐме v. Belgium»* від 22 червня 2000 р. та «*Cantoni v. France»* від 15 листопада 2006 р. // <http://www.echr.coe.int>
4. *Рішення у справах «Kruslin v. France»* від 24 квітня 1990 р. та «*Huvig v. France»* від 24 квітня 1990 р. // <http://www.echr.coe.int>
5. *Рішення у справі «Санді Таймс проти Сполученого Королівства»* // *Европейський суд по правах человека. Избранные решения* : в 2 т. — М., 2000. — Т. 1. — С. 198–231.
6. *Рішення у справі «Kopp v. Switzerland»* від 25 березня 1998 р. // <http://www.echr.coe.int>
7. *Рішення у справі «Hassan v. Greece»* від 6 травня 2004 р. // <http://www.echr.coe.int>
8. *Рішення у справі «Rees v. the UK»* // Рабінович П. М. *Рішення Європейського суду з прав людини як «праволюдніні стандарти»* // *Європейський суд з прав людини : матеріали практики (2004–2005 рр.)* // *Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування АПРН України.* — Серія II. Коментарі прав і законодавства. — Вип. 6. — Л., 2006. — С. 11.
9. *Рішення у справі «Chassagnou and others v. France»* від 29 квітня 1999 р. // <http://www.echr.coe.int>
10. *Рішення у справі «De Jong, Baljet et Van den Brink v. the Netherlands»* від 22 травня 1984 р. // <http://www.echr.coe.int>
11. *Рішення у справі «Linguistique belge, Abdulaziz, Cabales et Balkandali c. UK»* від 28 травня 1985 р. // <http://www.echr.coe.int>
12. *Рабінович П. М., Федик С. Є.* Особливості тлумачення юридичних норм щодо прав людини (за матеріалами практики Європейського суду з прав людини). — Л., 2004. — 124 с.
13. *Рішення у справі «Ляшко проти України»* від 10 серпня 2006 р. // *Європейський суд з прав людини : матеріали практики (2005–2006 рр.)* // *Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування АПРН України.* — Серія II. Коментарі прав і законодавства. — Вип. 7. — К., 2007. — С. 171–173.
14. *Рішення у справі «Зданока проти Латвії»* // *Європейський суд з прав людини : матеріали практики (2005–2006 рр.)* // *Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування АПРН України.* — Серія II. Коментарі прав і законодавства. — Вип. 7. — К., 2007. — С. 215.
15. *Рішення у справі «Johnston and others v. Ireland»* від 18 грудня 1986 р. // <http://www.echr.coe.int>
16. *Рішення у справі «Chapman v. the United Kingdom»* від 18 січня 2001 р. // <http://www.echr.coe.int>
17. *Алишевич Е. С.* О значении толкования Европейским судом положений Конвенции о защите прав человека // *Право и политика.* — 2005. — № 8. — С. 132.
18. *Рішення у справах «Ейрі проти Ірландії»* від 9 жовтня 1979 р. // *Европейський суд по правах человека. Избранные решения* : в 2 т. — М., 2000. — Т. 1. — С. 271–287; «*Annoni di Gussola, Debordes and Omer v. France»* від 14 листопада 2000 р. // <http://www.echr.coe.int>
19. *Рішення у справі «Avis Enterprises v. Greece»* від 30 липня 1998 р. // <http://www.echr.coe.int>

Дудаш Т. І. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод у світлі праворозуміння Страсбурзького суду

Анотація. Статтю присвячено встановленню залежності між тлумаченням Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та праворозумінням Європейського суду з прав людини. Для досягнення мети дослідження застосовано, насамперед, положення герменевтики.

Ключові слова: праворозуміння, герменевтика, конвенційна система захисту прав людини, офіційне тлумачення норм Конвенції.

Дудаш Т. И. Конвенция о защите прав человека и основных свобод в свете правопонимания Страсбургского суда

Аннотация. Статья посвящена установлению зависимости между толкованием Конвенции о защите прав человека и основных свобод и правопониманием Европейского суда по правам человека. Для достижения цели исследования применены, в первую очередь, положения герменевтики.

Ключевые слова: правопонимание, герменевтика, конвенциональная система защиты прав человека, официальное толкование норм Конвенции.

Dudash T. Convention of Human Rights and Fundamental Freedoms in the Light of Strasbourg Court's Law Understanding

Annotation. The article is dedicated to determination of correlation between interpretation of the European Convention of Human Rights and Fundamental Freedoms and the European Court of Human Rights' law understanding. Hermeneutic approach is mainly applied to reach the target of the research.

Key words: law understanding, hermeneutics, conventional system of human rights defence, official interpretation of Conventional rules.

ПРИРОДНО-ПРАВОВІ ПІДХОДИ В ІНТЕРПРЕТАЦІЙНІЙ ПРАКТИЦІ СТРАСБУРЗЬКОГО СУДУ

С. РАБІНОВИЧ

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
(Львівський державний університет
внутрішніх справ)*

Час прийняття Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція) та створення Європейського суду з прав людини (далі — ЄСПЛ, Суд) не випадково збігся із процесом відродження в Європі доктрини природного права (Г. Радбрух, Й. Месснер, А. Фердросс, Ж. Марітен та ін.). У Преамбулі до Конвенції закріплені в ній основоположні права людини розглядаються як складова «спільної спадщини політичних традицій, ідеалів, свободи і верховенства права». Юснатуралістичний характер концепцій фундаментальних прав людини, а також ідеалів свободи, рівності, справедливості, втілених у низці положень Конвенції, є незаперечним.

Праворозуміння Суду вже ставало предметом досліджень у вітчизняному правознавстві [1]. Відтак, з урахуванням результатів цих досліджень, було б перебільшенням стверджувати, що цей юрисдикційний орган у своїй діяльності в цілому дотримується природно-правового розуміння права. Водночас мотивувальні частини цілої низки рішень Суду нерідко містять принципи аргументації, котрі зберіга-

ють смисловий зв'язок із ідеями юснатуралізму.

Виявлення специфічних форм вираження природно-правового підходу в рішеннях Суду може сприяти, з одного боку, глибшому вивченню його юриспруденції, осмисленню використовуваних у ній принципів, а з другого — конкретизації сучасних уявлень про юснатуралізм, розглядуваний не лише як тип праворозуміння, але й як особливий практичний підхід до формування юридичних рішень наднаціонального рівня, та про його зв'язки з іншими, зокрема соціологічними, стратегіями їх вироблення [2].

Спробуємо запропонувати розв'язання означеного завдання на основі аналізу текстів рішень Суду, а також смислових значень конструкцій і понять, використовуваних для їх формулювання. Ці утворення виступають засобами позитивації природного права і в знятому вигляді утримують у собі закономірності юридичного регулювання. Звернення до вказаних форм дає можливість здійснити сходження до тих принципів, які покладаються в основу нормативного чи індивідуального вирішення юридичних проблем,

реконструювати зміст таких принципів у їх зв'язку із закономірностями юридичного регулювання та природно-правовими ідеями, які відображають ці закономірності. Слід зазначити, однак, що сам факт використання у тексті юридичного рішення специфічних природно-правових термінів чи конструкцій ще не свідчить про юснатуралістичний характер праворозуміння, покладеного в основу рішення. Висновок про наявність чи відсутність такого зв'язку може бути зроблено лише на основі загального аналізу пізнавальних та інтерпретаційних підходів, використаних для його вироблення та мотивування.

Принципи оцінки діяльності державно-юридичних інституцій. Відмінності між юридичними системами держав — учасниць Конвенції спонукають Суд брати до уваги не формальні, а сутнісно-змістовні аспекти юридичних рішень, що ухвалюються стосовно заявників органами влади. З огляду на це він зазначає, що для дотримання зобов'язань за Конвенцією є важливою сутність, а не форма (*Margaret Murray and others v. United Kingdom*). Такий підхід за своєю суттю якраз і є природно-правовим, зорієнтованим на виявлення соціально-антропної сутності розглядуваних відносин. На здатність самої соціальної сутності явищ у практиці ЄСПЛ набувати юридичного значення й породжувати конкретні юридичні наслідки вже вказувалось у літературі [3, 18].

Відповідно, юснатуралістичний характер має розрізнення Судом, в окремих випадках — сутнісно-змістовному і суто формальному — значень поняття закону (*Kruslin v. France; Huwig v. France*). В основі такого розрізнення лежить загальна ідея соціального призначення юридичних інститутів у демократичному суспільстві. Спромож-

ність державно-юридичного інституту забезпечити досягнення мети, з якою пов'язується його функціонування у правовій свідомості суддів Суду, виступає критерієм відповідності цього явища своїй сутності, а також мірою його «справедливості» чи «розумності».

Так, звертаючись до сутнісних аспектів поняття закону, Суд неодноразово нагадує про те, що закон повинен відповідати принципу верховенства права (*Malone v. United Kingdom*). З цього принципу випливає своєрідна «внутрішня» мораль закону (Л. Фуллер), основу якої становлять дві протилежні й взаємодоповнювані вимоги: з одного боку, принцип передбачуваності (правової певності), а з другого — вимога до права «вміти слідувати за обставинами, що змінюються» (*Hashman et Herrup v. United Kingdom*). В окремих рішеннях йдеться навіть про «щоденні зміни практики», котрі повинні враховувати суди (*Cantoni v. France*). Окрім цього, Судом використовуються й такі загальні критерії правомірності законодавчих положень, котрі стосуються виключно їх соціального змісту, а отже, вимагають звернення до соціального пізнання.

Згідно з виробленою ЄСПЛ методикою оцінки відповідності положень національного законодавства вимогам Конвенції, «встановлені законом» (в його розумінні, викладеному вище) межі правозастосовного розсуду повинні бути зумовлені правомірною метою, задля якої цей закон було прийнято (принцип легітимності цілей державного втручання), а також бути «необхідними в демократичному суспільстві» (*Handyside v. United Kingdom*). З останнього випливає, зокрема, що сам закон розглядається як засіб, що підлягає перевірці на відповідність його морально значущій меті

ефективного забезпечення прав людини.

У сутнісному, а не формальному значенні ЄСПЛ розуміє також поняття суду. Визначальною ознакою суду є його юридична й фактична здатність виконати своє суспільне призначення (*Worm v. Austria*). Це зумовлює низку таких якісних вимог до суду, як незалежність, особливо щодо виконавчої влади, безсторонність, тривалість мандатів членів суду, гарантії судової процедури (*Demicoli v. Malta; Benthem v. the Netherlands ma in.*). На думку ЄСПЛ, лише орган, який відповідає зазначеним вимогам, «заслужує назви суду» (*Le Compte, Van Leven et De Meyere v. Belgium*). Нагадаємо, що принцип відповідності назви правового явища його сутності лежить в основі здійснюваного ще давньогрецькими філософами протиставлення «природи» та «установлення» [4, 236–244]. Не можна не відзначити також і того, що принципи справедливого судочинства в практиці Суду відтворюють засади «належної судової процедури» та, відповідно, вимоги «природної справедливості», використовувани в англо-американському праві.

Застосовувані в юриспруденції ЄСПЛ якісні вимоги до «закону» і «суду» слугують основою оцінки соціальної сутності цих державно-юридичних інститутів та роблять таку оцінку невід'ємним та визначальним елементом пізнання цієї сутності.

Юснатуралістичний підхід вбачається також в окремих моральних аспектах, притаманних інтерпретаційній діяльності Суду. Так, звернення до широко використовуваного ним критерію «необхідності» видається таким, що пов'язане з юснатуралізмом, з огляду на декілька причин. По-перше, через зв'язок між значен-

ням поняття необхідності та одним із поширених значень категорії природи, центральної для класичного юснатуралізму. По-друге, з огляду на те, що у багатьох ситуаціях визначення домірності втручання передбачає виявлення сутності того права людини, яке таким втручанням обмежується. А суть, сутність, у свою чергу, є, як відомо, одним із правових значень категорії *природи*. По-третє, з огляду на зв'язок критерію «необхідності» з оцінюванням домірності засобів державного втручання в конкретне право людини правомірним цілям такого втручання. Нерідко таке оцінювання має моральне смислове навантаження (зокрема, коли йдеться про домірність вжитих до особи заходів юридичної відповідальності).

Раціоналістичні джерела європейської природно-правової традиції знаходять свій вияв у використанні Судом категорії розумності. Це має місце, зокрема, при оцінці: якості вжитих державою правозастосовних заходів, зокрема їх підставності, необхідності й доцільності (*Aleksanyan v. Russia*) меж повноважень компетентних органів стосовно їх можливостей втручання у конкретне право людини (*Keegan v. the United Kingdom*); домірності обмежень прав людини (*Kanellopoulou v. Greece*); тривалості судового провадження; можливостей сторін цивільного процесу представити свою справу перед судом; відхилення від засади правової рівності при розгляді вимог про порушення права не зазнавати дискримінації (*Petrovic v. Austria*); міри відповідності конкретним обставинам справи ступеня визначеності, притаманного нормам закону, застосовуваним державою до їх адресата (*McLeod v. the United Kingdom*); відповідності поведінки особи тому рівню передбачення, який вимагається від неї з урахуванням

її соціального статусу й конкретних обставин справи (*Krasula v. Russia; Russian Conservative Party of Entrepreneurs v. Russia*).

Суд звертається до згаданої категорії й для характеристики обґрунтованості власних оцінок певних обставин справи. Тут розумність виступає в модусі очевидності. Стандарти юридичної очевидності діють у практиці ЄСПЛ при вирішенні питання про явну необґрунтованість скарги заявника згідно зі ст. 35 Конвенції (*Saviny v. Ukraine*) чи для характеристики обґрунтованості власних оцінок певних обставин справи (*Yaremenko v. Ukraine, Spinov v. Ukraine, Tsykhanovskyy v. Ukraine*). Іноді в синонімічному значенні Судом використовуються також поняття «логічності», «логіки речей» (*Christine Goodwin v. the United Kingdom, I. v. Royaume-Uni; Shevanova v. Latvia*). У практиці Суду зустрічаються посилання й на інші види професійної очевидності. Так, у рішенні у справі *Stoll v. Switzerland* Суд зауважив стосовно поведінки заявника, що він як журналіст не міг не знати, що опублікування цього листа є караним відповідно до Кримінального кодексу Швейцарії. ЄСПЛ використовує посилання також на загальну очевидність. Так, наприклад, у вже згаданому вище рішенні Суд зазначив, що слова, вжиті при написанні статей заявника, «явно переслідували мету проінтерпретувати висловлювання посла як антисемітські». У рішенні у справі Спінова (*Spinov v. Ukraine*) Суд зауважив, що працівники міліції були зобов'язані спіймати заявника, який вочевидь мав намір втекти.

До керівних оцінкових принципів слід віднести також засаду людяності [5], котра в окремих випадках неявно опосередковує вплив природно-правової традиції на практику Суду. При-

клади цього вбачаються у випадках його звернення до «загальноновизнаних принципів права цивілізованих націй» (*Streletz, Kessler et Krenz v. Germany; Kononov v. Latvia*). Як відомо, ці принципи, посилення на які використовувалось ще на Нюрнберзькому процесі, значною мірою виступають як морально-політичні засади, безпосередньо пов'язані з доктриною юснатуралізму.

Конфлікт юридичних норм із соціальною реальністю: метаморфози класичного юснатуралізму. Слід згадати про ще один важливий природно-правовий принцип, яким неодноразово послуговувався Суд у своїй практиці: ціннісний пріоритет антропо-соціальної реальності перед юридичними нормами, які повинні цій реальності відповідати.

У кількох рішеннях Суду цей принцип отримав досить рельєфне вираження. Наведемо декілька фрагментів з рішень Суду: «повага до «сімейного життя» вимагає превалювання біологічної та соціальної дійсності над правовою презумпцією, котра зневажає як встановленим фактом, так і бажаннями зацікавлених осіб, нікому насправді не приносячи користі» (*Kroon and others v. Netherlands; Znamenskaya v. Russia*); «стрес і відчуження, котре породжує невідповідність між роллю, прийнятою в суспільстві особою-транссексуалом, який переніс операцію, і умовою, встановленою правом, котре відмовляється закріпити сексуальні перетворення, не повинні розглядатись, на думку Суду, як дрібна перешкода, що впливає з формальності. Натомість йдеться про конфлікт між соціальною реальністю і правом, що ставить транссексуала в аморальне становище, викликаючи в нього почуття приниження й тривоги» (*Christine Goodwin v. the United Kingdom; I. v. Royaume-Uni*).

Ідейні витоки принципу, покладеного Судом в обґрунтування такої його позиції, містяться, знову ж таки, у філософсько-правовій антитезі «природи» і «установлення». З точки зору змісту розглядуваного різновиду праворозуміння слід зазначити, що Суд так чи інакше здійснює тут просування в європейську соціонормативну дійсність таких правоположень ліберально-індивідуалістичного характеру, котрі яскраво засвідчують кризу традиційної сімейної моральності. Динамізм біосоціальної реальності, який у європейських спільнотах проявляється як у технологічних змінах, так і в лібералізації суспільної свідомості, стає причиною суттєвих змін і в розумінні Судом поняття сімейних зв'язків. За таких умов праворозуміння Суду постає не тільки динамічним та еволютивним, а й морально-релятивним праворозумінням, яке ґрунтується радше не на матеріальній «етиці цінностей» («етиці чеснот»), а на формальній «етиці принципів» [6, 35, 156].

Сам по собі такий динамізм слід визнати необхідним моментом у практиці Суду. Однак потрібно зауважити, що загальний принцип пріоритету соціальної реальності перед правом нині потребує вельми обережного застосування, аби європейське право не перетворилось на інструмент легалізації *будь-яких* приватних потреб та інтересів, поширюваних у ліберальних суспільствах. Сучасний прогрес у сфері біотехнологій робить саму органічну природу змінюваною реальністю, що суттєво трансформує моральне значення згаданого юснатуралістичного принципу, перетворюючи його з інструменту охорони традиційної моральності, яка «відповідає природі», на засіб підтримки індивідуалістичної буржуазної моральності.

Розуміння гідності людини як цінності вільного й автономного індивіда, як представника всього людського роду, а не як носія певної соціальної функції у конкретній спільноті (чоловіка, дружини, батька, дитини тощо) неминуче відокремлює суто юридичне питання про права людини від питання про її моральнісні обов'язки. Теоретико-концептуальним виразом такого відокремлення стають відмінності між сучасними деонтологічними – формально-юридичними та процедурними – інтерпретаціями природного права, з одного боку, та його матеріально-змістовними і онтологічними трактуваннями – з другого.

Висновки. Отже, в інтерпретації Судом положень Конвенції важливе значення має підхід, який може бути названо юснатуралізмом соціологічної орієнтації, або ж юридичною соціологією природно-правового спрямування. При цьому суттєвою особливістю такого юснатуралізму є ситуативна змінюваність його окремих положень при незмінності загальних принципів, використовуваних для їх вироблення.

Юснатуралістичний підхід Суду не лише, так би мовити, вбирається у шати соціологічного позитивізму або ж реалізму («інтереси», «суспільна необхідність», «ефективність» тощо), що загалом є однією з прикметних особливостей моральнісних процесів сучасної доби. Рішення Суду є прикладом того, як у процесі позитивації природно-правових положень та безпосередньої інтеграції концепцій юснатуралізму в реальну юридичну практику відбувається їх функціоналізація й інструменталізація.

Водночас зовні залишаючись переважно соціологічною «юриспруденцією інтересів», практика ЄСПЛ зберігає зв'язки з ідеями й концепціями

природного права. Чи не найважливішим проявом природно-правового підходу в юриспруденції Суду є соціально-сутнісне осмислення юридичних явищ, прагнення пізнати їх антропосоціальне значення, співвіднести їх з потребами та інтересами людини, із закономірностями їх функціонування у демократичних суспільствах.

Соціально-критична й легітимізаційна функції юснатуралістичних підходів присутні в здійснюваному Судом контролі за державно-юридичною інституціоналізацією морально-політичних цінностей та ідеалів, які вважаються нині спільною спадщиною співтовариства європейських держав (повага до гідності людської особи, індивідуальна свобода, ідеологічний плюралізм, верховенство права, юридична визначеність, загальна правова рівність, домірність тощо).

Шукаючи справедливий баланс між інтересами окремої людини та

суспільними інтересами, Суд у своїх рішеннях не лише формує, а й трансформує європейську «мораль прав людини» (М. де Сальвіа), пристосовуючи її до змін, що відбуваються в суспільному житті та свідомості.

Така трансформація неминуче актуалізує й водночас залишає відкритими питання про матеріальну справедливість окремих рішень самого Суду, який нині виступає останньою інстанцією в механізмі юридичного контролю за правомірністю актів національної публічної влади, які зачіпають захищені Конвенцією фундаментальні потреби й інтереси людини. Втім, джерелом оцінювання практики самого Суду, доктринальної критики його окремих позицій залишається критичний потенціал використовуваних Судом морально-правових принципів. Зауважимо, що у низці випадків Суд реагує на цю критику змінами своєї практики.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Рабінович П. М. Верховенство права в інтерпретації Страсбурзького суду та Конституційного суду України // Вісник Конституційного Суду України. — 2006. — № 1. — С. 37–46; Шевчук С. Судова правотворчість : сучасний досвід і перспективи в Україні. — К., 2007. — С. 51–74; Дудаш Т. Правоінтерпретаційна діяльність Європейського суду з прав людини крізь призму герменевтики // Вісник академії правових наук України. — 2008. — № 3. — С. 12–23.
2. Рабінович С. П. Природно-правові підходи в юридичному регулюванні : моногр. — Л., 2010. — 576 с.
3. Рішення Європейського суду з прав людини : матеріали практики (2005–2006 рр.) : праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України. — Вип. 7. — К., 2007. — С. 14–26.
4. Проблеми філософії права. — 2006–2007. — Київ — Чернівці, 2007. — Т. IV–V. — С. 236–244.
5. Погребняк С. П. Основоволожні принципи права (змістова характеристика) : моногр. — Х., 2008. — С. 133–147.
6. Беляева Е. В. Метаморфозы нравственности : динамика исторических систем нравственности. — Минск, 2007. — 464 с.

Рабінович С. П. Природно-правові підходи в інтерпретаційній практиці Страсбурзького суду

Анотація. За матеріалами практики Європейського суду з прав людини досліджуються форми прояву природно-правових ідей та концепцій в аргументації рішень, що ухвалюються Судом. Висвітлюється взаємодія соціологічного та природно-правового концептуально-методологічних підходів у практиці Суду.

Ключові слова: юснатуралізм, сутнісне призначення державно-юридичних інститутів, конфлікт соціальної реальності з юридичними нормами, європейська мораль прав людини.

Рабінович С. П. Естественно-правовые подходы в интерпретационной практике Страсбургского суда

Аннотация. На материалах практики Европейского суда по правам человека исследуются формы проявления естественно-правовых идей и концепций в аргументации принимаемых

Судом решений. Освещается взаимодействие социологического и естественно-правового концептуально-методологических подходов в практике Суда.

Ключевые слова: юснатурализм, сущностное назначение государственно-юридических институтов, конфликт социальной реальности с юридическими нормами, европейская мораль прав человека.

Rabinovych S. Naturally-legal approaches in the interpretation practice of Strasbourg's Court

Annotation. On the practice materials of European court of human rights the forms of revealing the naturally-legal ideas and conceptions in the Court's decisions argumentation are investigated. The coordination between the sociologic and naturally-legal conceptionally-methodologic approaches in the Court's practice is figured out.

Key words: jusnaturalism, conflict between social reality and legal rules, of state-legal institutes, European morality of human rights.

ПРАКТИКА СТРАСБУРЗЬКОГО СУДУ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАХИСТУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ

С. ВЕРЛАНОВ
*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри
спеціальних юридичних дисциплін
(Львівський державний інститут
новітніх технологій та управління
ім. В. Чорновола)*

Дискусія щодо універсальності, невід'ємності, взаємозалежності та взаємопов'язаності усіх груп прав людини триває вже понад півстоліття. На сьогодні у міжнародних та національних юридичних актах думка про рівнозначність громадянських, політичних, соціально-економічних та культурних прав переважає над протилежною позицією. Однак усі групи прав не є в усьому однаковими. Відтак, досліджуючи можливість захисту саме соціально-економічних прав людини, слід враховувати деякі їх особливості. Вони полягають у такому:

- поширеність останньої групи прав лише на певну — соціально-економічну — сферу життя людини;
- при закріпленні таких прав використовуються здебільшого рекомендаційні, «нежорсткі» оцінювальні формулювання базових положень; обов'язок держави у забезпеченні соціально-економічних прав не має, зазвичай, тієї міри формальної визначеності, яка властива її обов'язку із забезпечення громадянських і політичних прав;

- рівень реалізації розглядуваних прав безпосередньо залежить від стану національної економіки;

- для забезпечення такого виду прав необхідні позитивні зусилля держави зі створення умов для їх реалізації особою [1].

З огляду на ці особливості вбачається актуальним дослідження шляхів підвищення рівня юридичної забезпеченості соціально-економічних прав, тобто можливостей більш розгорнутої їх державно-нормативної регламентації, доведення останньої до такого ступеня конкретизації, який гарантував би повнішу їх реалізацію і захист за посередництвом саме юридичних інституцій та засобів, включаючи й правосуддя.

Правозастосовна практика Європейського суду з прав людини (далі — Суд) в межах прав, закріплених Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (далі — Конвенція), і практика Європейського комітету соціальних прав (далі — Комітет) у межах Європейської соціальної хартії (далі — ЄСХ) та Європейської соціальної хартії (переглянутої) (далі — ЄСХ(п)) є вельми

актуальними для розв'язання означених завдань. Адже саме правові позиції, які формулюються в актах Суду й Комітету, відображають європейські стандарти у галузі прав людини, напрацьовані за останні 60 років у межах Ради Європи.

Подекуди побутує думка, що Конвенція фіксує лише права громадянські та політичні, оминаючи права соціальні й економічні. Так, професор М. Козюбра вважає, що не варто шукати у Конвенції такі положення, які закріплюють соціальні та економічні права прямо чи опосередковано. На його думку, деякі права «першого покоління» тлумачились таким чином, що створювався ґрунт для народження і прав «другого покоління». Тому, за відсутності спеціалізованих міжнародно-регіональних судів соціального спрямування, Суд поступово сам почав у певному сенсі «соціалізуватися», спочатку спираючись на ті положення Конвенції, котрі стосуються класичних прав (зокрема права власності), а потім і на інші її положення.

Вчений також ставить під сумнів доцільність «урівнювання» юридичного статусу соціально-економічних прав зі статусом прав громадянських та політичних. Основним його аргументом є те, що соціально-економічні права внаслідок відсутності чіткої юридичної регламентації (деталізації) не можуть бути предметом судового захисту [2]. А без останнього вони не можуть вважатись справжніми, повноцінними суб'єктивними правами.

Однак, на нашу думку (як і на погляд інших дослідників), у Конвенції відображено деякі соціально-економічні права людини [3]. На підтвердження цього, зокрема, можна навести такі приклади закріплення Конвенцією та захисту Судом деяких прав «другого покоління».

Стаття 4 Конвенції забороняє рабство та примусову працю. Аналогічною за змістом до цієї статті є ст. 1.2 ЄСХ(п). У пункті 8 рішення Комітету по суті у справі «Міжнародна федерація ліг за права людини проти Франції» відображено, що скаргник, мотивуючи порушення права людини на заборону примусової праці, використав прецедентні положення (а саме § 32–41 рішення Суду у справі «Ван дер Мюссель проти Бельгії»). Комітет визнав ситуацію у державі такою, що не відповідає вимогам ст. 1.2 ЄСХ(п), беручи до уваги, зокрема, правоположення, напрацьовані Судом [4].

Стаття 11 Конвенції проголошує свободу зібрань та об'єднання, включаючи *право створювати профспілки для захисту своїх інтересів*. Аналізуючи практику застосування Судом цієї статті, можна дійти висновку, що у справах, пов'язаних із профспілками, він визначив «загальну мету» цього права у такий спосіб: *сприяння економічним і соціальним інтересам їх членів*. Щоправда, Суд не конкретизує вичерпно змісту цього права шляхом визначення прав саме профспілок. Зокрема у рішенні, ухваленому у справі «Шмідт і Далстрьом проти Швеції», Суд зауважив, що Конвенція гарантує профспілкам свободу захищати професійні інтереси членів профспілки профспілковими діями, ведення та розгортання яких держави мають дозволити та зробити можливими. Проте п. 1 ст. 11 залишає за кожною державою право на вільний вибір засобів досягнення цієї мети. Наприклад, забезпечення права на страйк є, на думку Суду, одним із найбільш важливих засобів, але існують також інші засоби, наприклад, право на ведення колективних переговорів. В іншому випадку Суд ухвалив, що ст. 11 захищає право профспілки висловлювати якимось

чином свою думку під час колективних переговорів, але не гарантує права на укладання колективного договору (рішення Суду у справі «Профспілки машиністів локомотивів проти Швеції» [5]).

У деяких рішеннях з приводу згаданої статті Суд прямо посилався на ЄСХ(п). Так, у рішенні у справі «Національна профспілка поліції Бельгії проти Бельгії» Суд зазначив, що питання, пов'язані із профспілками, докладно розглядаються в іншій конвенції, також підготовленій у межах Ради Європи, а саме — в ЄСХ (п. 1 ст. 6 ЄСХ зобов'язує державу-учасницю сприяти проведенню спільних консультацій між працівниками та роботодавцями) [6]. Отже, Суд, визнаючи передбачену Конвенцією свободу у виборі засобів для забезпечення права людей на створення об'єднань (зокрема профспілкових), орієнтує державу на ті засоби, які зазначено у відповідних нормах ЄСХ. Зокрема, ст. 5 ЄСХ закріплює право на створення профспілок, право вступати чи не вступати до профспілки, право на профспілкову діяльність, а її ст. 6 — право на укладання колективних договорів, у тому числі право на паритетні консультації, добровільні переговори, примирення та арбітраж, колективні дії.

Також Комітет у рішенні по суті у справі «Конфедерація підприємств Швеції проти Швеції» щодо порушення ст. 5 ЄСХ(п) згадує відповідні норми ст. 11 Конвенції (пункти 11, 15, 22). Комітет визнав наявність порушення ст. 5 ЄСХ(п) як такої, що містить більші за обсягом вимоги до держави, ніж аналогічні положення Конвенції. Однак в окремій думці членів Комітету Грільбергера та Міккола висловлено позицію, що дотримання ст. 11 Конвенції в інтерпретації правоположень рішення Суду у справі «Густафсон

проти Швеції» є достатнім для виконання приписів ст. 5 ЄСХ(п) [7].

Ще одним прикладом захисту соціально-економічних прав Судом є застосування ним ст. 6 Конвенції, а саме визначення меж поняття «цивільні права і обов'язки», вживаного у п. 1 ст. 6 Конвенції. У цьому приписі вказується, що кожен при вирішенні питань стосовно його цивільних прав і обов'язків має право на справедливий і відкритий розгляд упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом. Так, у рішеннях у справах «*Szycz ma Werner*» Суд наголосив, що «п. 1 статті 6 застосовується незалежно від статусу сторін, а також природи закону, що регулює цей «спір», та влади, що компетентна його вирішити. Щоб право мало цивільний характер, достатньо, аби спір мав майновий характер та засновувався на посяганні на права, які також є майновими» [8, 334].

Відтак, у рішеннях у справах «Фельдбрюгге проти Нідерландів і Доймлянд проти Німеччини» Суд постановив, що п. 1 ст. 6 Конвенції слід застосовувати навіть тоді, коли предмет спору — виплата сум, передбачених певними пільгами із соціального забезпечення (страхова сума на випадок хвороби і додаткова пенсія на випадок овдовіння, зумовлені страхуванням нещасних випадків на виробництві), регулюється нормами публічного права. Суд у згаданих справах захистив права особи на допомогу у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності. Він також, у межах поняття «цивільних прав», захистив право на соціальне забезпечення у разі нещасного випадку на виробництві (рішення Суду у справі «*Duclos*») [8, 346].

Продовжуючи конкретизувати зміст поняття цивільних прав і обов'язків, Суд у рішеннях у справах

«Масса проти Італії» (пенсія у зв'язку із втратою годувальника) та «Ломбардо проти Італії» (перегляд розміру пенсії судді за віком) зазначив, що «при виконанні цього обов'язку (виплачувати пенсію. — С. В.) держава не здійснює дискреційні повноваження, і в цьому аспекті її можна порівняти з роботодавцем, котрий є стороною трудової угоди, яка регулюється нормами приватного права. Відповідно і право заявника на пенсію є «цивільним» у значенні п. 1 статті 6» [9]. У рішеннях у справах «Salerno» та «Paugner» Суд зазначив, що «право на пенсію має цивільний характер». Крім того, в окремих справах Суд захищав право особи на пенсію по інвалідності (рішення у справі «Stamoulakatos») [8, 349].

Щодо ст. 6 також слід наголосити на важливості поняття розумного строку, яке використовується у її п. 1. «Надмірні затримки у здійсненні правосуддя становлять велику небезпеку, зокрема для верховенства права,» — зазначено в резолюції Комітету Міністрів Ради Європи ДН (97) 336 від 11 липня 1997 р. Цей принцип безпосередньо стосується й соціально-економічних прав, а саме їх захисту у судовому та позасудовому порядках. Так, у низці рішень у справах щодо різноманітних соціально-економічних прав, наприклад, справа «Ботаці проти Італії» (перегляд рішення про припинення виплати позивачеві військової пенсії), справа «А. П.» (оплата послуг згідно з контрактом у підприємницькій діяльності), справа «Ді Мауро» (щодо цивільного провадження про припинення договору оренди на підставі заяви власника орендованої заявником квартири), справа «Феррарі» (стосується позову заявниці з вимогою до римської клініки виплатити їй індексацію внаслідок інфляції та встановлені законом відсотки через заборго-

ваність виплати їй пенсії як удові у зв'язку із втратою годувальника), Суд постановив, що права людини було порушено власне через недотримання національними інстанціями розумних строків розгляду означених справ [10].

У рішеннях у справах «Войтенко проти України», «Півень проти України», «Жовнер проти України» Суд постановив, що мало місце *порушення ст. 1 Першого протоколу до Конвенції*. Усі ці заявники не могли домогтися виконання судового рішення на свою користь протягом тривалого часу, що, на думку Суду, є втручанням у право особи на мирне володіння своїм майном. У рішенні у справі «Світлана Науменко проти України» Суд відзначив, що «право заявниці на пенсію по інвалідності, що виникло у зв'язку з Чорнобильською катастрофою, та інші види соціальної допомоги, підтверджені судовим рішенням... охоплювались поняттям «володіння» у сенсі ст. 1 Першого протоколу до Конвенції [11]. Означені позиції відображені й у низці інших рішень проти України [12]. Застосовуючи окреслене прецедентне положення, а саме те, що грошовий борг, встановлений рішенням суду, може розглядатися як «володіння» у сенсі ст. 1 Першого протоколу до Конвенції (див. рішення у справі «Бурдов проти Росії»), Суд захищає право осіб на різноманітні соціальні виплати, навіть незважаючи на фінансовий стан держави.

Отже, як у самій Конвенції, присвяченій, насамперед, громадянським (фізичним та особистісним) і політичним правам, так і в практиці її застосування Судом дістав, так чи інакше, відображення принцип універсальності, єдності, взаємозумовленості та рівнозначності усіх прав і свобод, включаючи також і права соціально-економічні.

Правові позиції, які відображають європейські стандарти в галузі соціально-економічних прав людини, виробляються Судом протягом усієї його діяльності. Ця судова практика, яка має динамічний і конкретно-історичний характер, відображає цінності європейського співтовариства, зокрема необхідність певних позитивних зобов'язань держави, однакового судового захисту усіх груп прав людини. Підхід Суду до захисту прав «другого покоління» свідчить про тенденцію до розширення каталогу юридичного забезпечення прав людини.

Задля більш повного й послідовного впровадження в українське судочинство та адміністративну практику європейських стандартів прав людини було прийнято Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини». Статтею 17 цього Закону встановлено, що суди при розгляді

справ застосовують Конвенцію та практику Суду як джерело права. Прикінцевими положеннями Закону передбачено включення питань оволодіння положеннями Конвенції та практики Суду до вимог професійного рівня суддів, прокурорів, адвокатів, нотаріусів; до програм первинної підготовки та підвищення кваліфікації цих юристів, а також працівників правоохоронних органів, імміграційних служб, інших категорій працівників, професійна діяльність яких пов'язана із правозастосуванням, а також із триманням людей в умовах позбавлення свободи.

Використання в Україні практики Суду підвищить рівень національної та міжнародної юридичної забезпеченості соціально-економічних прав. А більш розгорнута регламентація та конкретизація таких прав сприятимуть їх повнішій реалізації.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. *Верланов С. О.* Особливості соціальних, економічних та культурних прав людини : до сучасних дискусій // *Юридична Україна*. — 2005. — № 9. — С. 16–17.
2. *Козюбра М. І.* Права людини і верховенство права // *Право України*. — 2010. — № 2. — С. 29–30.
3. *Лобов М.* Защита социальных прав в рамках Конвенции о защите прав человека и основных свобод (практика Европейского суда по правам человека) // *Конституционное право : восточноевропейское обозрение*. — 2003. — № 1. — С. 67–71.
4. *Рішення* Комітету по суті у справі *International Federation of Human Rights Leagues (FIDH) v. France* від 8 вересня 2003 року за скаргною № 14/2003 // <http://www.coe.int>
5. *Короткий* путівник Європейською конвенцією з прав людини. — 3-тє вид. — К., 2006. — С. 111.
6. *Європейская социальная хартия* : справ. — М., 2000. — С. 83.
7. *Рішення* Комітету по суті у справі *Confederation of Swedish Enterprise v. Sweden* від 15 травня 2003 року за скаргною № 12/2002 // <http://www.coe.int>
8. *Де Сальвіа М.* Прецеденты Европейского суда по правам человека. Руководящие принципы судебной практики, относящейся к Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод. Судебная практика с 1960 по 2002 г. — СПб., 2004.
9. *Махоуні П.* Наскільки «цивільною» є державна служба? // *Практика Європейського суду з прав людини*. Рішення. Коментарі. — 1999. — № 3. — С. 171–174.
10. *Практика* Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі. — 1999. — № 3. — С. 59–61.
11. *Європейський суд з прав людини* : матеріали практики (2004–2005). Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України. — Серія II. Коментарі прав і законодавства. — Вип. 6. — Л., 2006. — С. 167–173, 182, 197.
12. «*Бакалов проти України*», «*Михайленки та інші проти України*» від 30 листопада 2004 р., «*Деркач і Палек проти України*» від 21 грудня 2004 р., «*Дубенко проти України*» від 11 січня 2005 р., «*Полтораченко проти України*» від 18 січня 2005 р., «*Шаренок проти України*» від 22 лютого 2005 р., «*Вараниця проти України*» від 5 квітня 2005 р., «*Шербаков проти України*» від 19 квітня 2005 р., «*Васіленков проти України*», «*Демченко проти України*» від 3 травня 2005 р., «*Фукльов проти України*» від 7 червня 2005 р., «*Олександр Булинько проти України*», «*Булинько проти України*» від 21 червня 2005 р., «*Черняєв проти України*» від 26 липня 2005 р., «*Іванова проти*

України» від 13 вересня 2005 р., «Тімотієвич проти України» від 8 листопада 2005 р., «Козаревська та інші проти України» від 6 грудня 2005 р.

Верланов С. О. Практика Страсбурзького суду як інструмент захисту соціально-економічних прав людини

Анотація. У статті висвітлено питання закріплення соціально-економічних прав за Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. Охарактеризовано підходи Європейського суду з прав людини до захисту означеної групи прав людини. Резюмується, що використання в Україні практики Суду підвищить рівень національної юридичної забезпеченості соціально-економічних прав.

Ключові слова: соціально-економічні права людини, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., Європейський суд з прав людини.

Верланов С. А. Практика Страсбургского суда как инструмент защиты социально-экономических прав человека

Аннотация. В статье освещены вопросы закрепления социально-экономических прав человека Конвенцией о защите прав человека и основных свобод 1950 г. Охарактеризованы подходы Европейского суда по правам человека к защите указанной группы прав. Резюмировано, что использование в Украине практики Суда повысит уровень национальной юридической обеспеченности социально-экономических прав.

Ключевые слова: социально-экономические права человека, Конвенция о защите прав человека и основных свобод 1950 г., Европейский суд по правам человека.

Verlanov S. European court of human rights' practice as an instrument of social and economic rights' protection

Annotation. The article illustrates the issues of social and economic human rights fixation by European Convention on Human Rights. The approaches of European Court of Human Rights to protection of abovementioned groups of rights are characterised. It is resumed that the using of the Court practice in Ukraine will increase the level of national juridical securitization of social and economic rights.

Key words: social and economic human rights, European Convention on human rights, European court of human rights.

ЗАБОРОНА ЄВРОКОНВЕНЦІЄЮ ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВОМ ТА ПРАКТИКА ЇЇ ОФІЦІЙНОГО ТЛУМАЧЕННЯ

Т. ПОЛЯНСЬКИЙ

*науковий співробітник Львівської лабораторії
прав людини і громадянина НДІ
державного будівництва
та місцевого самоврядування НАПрН України*

Зловживання правом є одним із тих явищ соціальної дійсності, котре останніми роками привертає значну увагу вітчизняних вчених-правознавців. Це пояснюється, як видається, по-перше, зростанням кількості таких зловживань та, по-друге, наявністю більш визначених, аніж у попередні роки (зокрема у радянські часи), легалізованих підстав для відповідної кваліфікації такої поведінки та для застосування за її вчинення заходів юридичної відповідальності. Між тим, правозастосовна (насамперед судова) практика у цій сфері поки що є досить обмеженою (а це, між іншим, свідчить про значну *латентність* більшості зловживань правом). Остання тенденція, на нашу думку, часто зумовлюється відсутністю чіткого розуміння правової природи розгляданого соціального феномену, а одним із шляхів її «прояснення» може

слугувати вивчення практики міжнародних судових органів, зокрема Європейського суду з прав людини (далі – Суд). Вибір останнього не є випадковим хоча б тому, що: а) Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція), яка є базовим документом у діяльності Суду, містить окрему статтю*, що забороняє зловживання правом**; б) його рішення згідно зі ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» повинні застосовуватись в Україні як джерело права.

Метою пропонованої статті є встановлення закономірностей інтерпретації Судом явища зловживання правом. Досягнути її можливо через виконання таких завдань: 1) з'ясування загальної мети нормативного закріплення неприпустимості зловжи-

* Назва і текст цієї статті: «Стаття 17. Заборона зловживання правами. Ніщо в цій Конвенції не може тлумачитися як таке, що надає будь-якій державі, групі або особі будь-яке право займатися будь-якою діяльністю або вчиняти будь-яку дію, спрямовану на скасування будь-яких прав і свобод, що викладені в цій Конвенції, або на їх обмеження в більшому обсязі, ніж передбачено в Конвенції».

** Принагідно зауважимо, що у Конвенції є ще три статті, які забороняють зловживання правом, а саме: ст. 18, котра встановлює межі застосування обмежень прав; ч. 3 ст. 35, в якій однією з підстав визнання індивідуальної заяви неприйнятною є зловживання заявником своїм правом на подання заяви; ст. 53, де встановлена заборона такого тлумачення положень Конвенції, що «обмежує та уневажнює будь-які права людини та основоположні свободи». Однак тут аналізуватимемо лише її ст. 17 як спеціальний юридичний інструмент, створений для заборони зловживання правом.

вання правом у Конвенції та ролі відповідної статті з-поміж інших статей цього акта; 2) встановлення суб'єктного складу і сфери поширення зловживання правом у контексті Конвенції; 3) аналізу існуючої практики Суду та раніше діючої Комісії з прав людини (далі — Комісія) щодо дотримання ст. 17 Конвенції.

Вивчення змісту Підготовчих матеріалів стосовно конструювання ст. 17 Конвенції [1] дає підстави констатувати, що її основною метою було попередження виникнення та поширення націонал-соціалізму, фашизму, комунізму чи інших, близьких до них, ідеологій; а контроль за дотриманням цієї статті всередині держави мав би унеможливити легальне здобуття влади такими окремими індивідами чи їх групами, які, переслідуючи власні політичні амбіції, прагнуть знищити демократичний режим, користуючись його перевагами. Більше того, передбачаючи можливість зловживань не лише з боку окремих громадян чи їхніх об'єднань, а й держав, ст. 17 Конвенції є однією з основних гарантій недопущення свавільного втручання органів держави у правомірне здійснення особами чи їх групами прав, передбачених Конвенцією* [2]. Пізніше у своїх рішеннях Комісія та Суд неодноразово підтверджували означену мету розглядуваної статті [3].

Питання про порушення ст. 17 Конвенції може поставати лише у поєднанні з іншою статтею цього акта, яка витлумачуватиметься у такий спосіб, що буде створена можливість вдатись до зловживання останньою.

Проте у більшості своїх рішень Комісія й особливо Суд однією з підстав непотрібності окремого аналізу порушення державою ще й ст. 17 визнавали достатнім виявлення порушення нею іншої конвенційної статті. З огляду на те, що ст. 17 закріплює один із важливих принципів Конвенції** [4], а також зважаючи на те, що зловживання правом можуть підлягати не лише конкретні статті Конвенції, а й ті принципи, які випливають з її тексту та духу [5], видається, що застосування ст. 17 стосовно інших статей Конвенції може бути дещо «автономним» [6]. Зокрема, вважаємо, що зловживання правом з боку держави (та інших суб'єктів) слід визнавати й у всіх тих випадках, коли матиме місце порушення іншої статті Конвенції і така поведінка виправдовуватиметься положеннями цієї ж чи будь-якої іншої зі статей або Преамбули Конвенції через їх неадекватне тлумачення.

Текст ст. 17 Конвенції передбачає, що суб'єктами її порушення можуть бути не лише індивіди чи їх об'єднання, а й держави. Зауважимо, що хоч автори Конвенції визнавали можливість усіх цих суб'єктів бути відповідальними за зловживання правом [7], проте у практиці самого Суду відсутнє тлумачення можливості держави нести відповідальність за порушення досліджуваної статті. Більше того, Суд у своїй практиці розглянув (станом на 1 вересня 2010 р.) усього 73 справи, в яких були скарги заявників на зловживання державою положеннями Конвенції, і жодну з них не було задоволено. Таке тлумачення

* Тому важко погодитись із думкою М. де Сальвіа, що «метою аналізованої норми є надання демократичним державам, які борються, щоб захистити вільно вибрані громадянами інститути, загального засобу захисту проти підливних (руйнівних) діянь». Згадані Підготовчі матеріали та прийняті Судом рішення у справах, що аналізуватимуться нижче, дозволяють стверджувати, що оскільки держави, посилюючись на необхідність забезпечення формальної законності, теж можуть зловживати своїми правами, ця стаття надає також і громадянам відповідних держав засіб міжнародного захисту від подібних діянь.

** Йдеться саме про принцип «неприпустимості зловживання правами», завдяки якому «демократія здатна захищати саму себе».

вдалось відшукати лише в одному рішенні Комісії: «У тих випадках, коли Уряд намагається максимально захистити верховенство права та демократичне суспільство, ст. 17 Конвенції попереджає ситуації, коли така мета Уряду стане важливіша, ніж захист інших прав, гарантованих Конвенцією. Незважаючи на важливість збереження верховенства права та демократичної системи, виправдання Урядом порушення будь-яких гарантованих Конвенцією прав вимагає існування безсумнівно встановленої потреби такого порушення» [8].

Стосовно ж зловживань заявниками своїми правами, у практиці Суду та Комісії є досить мізерна кількість таких справ (вони розглядатимуться нижче).

Виходячи з логіки ст. 17 Конвенції, об'єктом зловживання можуть стати будь-які норма чи принцип, закріплені в Конвенції. Проте, на думку Комісії, висловлену у справі «*Engel and Others v. the Netherlands*» (1976), означена стаття може бути застосована лише щодо першого розділу Конвенції (де закріплені основоположні права і свободи), а також щодо протоколів першого (гарантує захист права власності, право на освіту, право на вільні вибори), четвертого (забороняє ув'язнення за борг, гарантує свободу пересування, забороняє вислання громадян і колективного вислання іноземців), шостого (стосується скасування смертної кари) та сьомого (встановлює процедурні гарантії, що стосуються вислання іноземців, закріплює право на оскарження у кримінальних справах, гарантує відшкодування в разі судової помилки та право не бути двічі притягнутим до відповідальності або покараним) до Конвенції [8]. Оскільки з моменту постановлення

цього рішення Комісії були прийняті ще кілька нових протоколів до Конвенції, то видається, що потенційним засобом зловживань можуть бути, наприклад, і положення Протоколу № 12 до неї (встановлює загальну заборону дискримінації). Більше того, Суд у своїх рішеннях неодноразово зазначав про зловживання положеннями Преамбули Конвенції (про що згадувалось вище), а це якраз і дає можливість дійти висновку, що зловживанням можуть підлягати і принципи (цінності), задекларовані й цією частиною цього документа.

Практика Суду та Комісії стосовно постановлення рішень про зловживання правами, гарантованими Конвенцією, є, як зазначалось, досить незначною: з-поміж понад 10 000 рішень, прийнятих Судом, немає жодного рішення (!), у *резолютивній* частині якого констатувалося б саме зловживання правом; а станом на 1 вересня 2010 р. є лише близько 180 рішень, у *мотивувальній* частині яких міститься посилання на ст. 17 Конвенції або на задекларований нею відповідний принцип (ця кількість становить менше 1 % усіх прийнятих Судом рішень).

Усі рішення Суду та Комісії, в яких визнавалось порушення ст. 17 Конвенції або, навпаки, що зловживання правами не було, з огляду на той чи інший критерій, можна класифікувати різними способами. Зокрема, залежно від *суб'єкта зловживання правами* їх можна поділити на ті, де суб'єктами зловживання визнавались: а) окремі особи; б) групи осіб*.

Стаття 17 Конвенції відрізняється від її інших статей тим, що дає можливість не лише заявникам (державам, окремим особам чи групам осіб) скаржитись на її порушення з боку держа-

* Вище ми зазначили, що рішення Суду, в яких суб'єктом зловживань правом визнавалась держава, поки що прийнято не було.

ви-відповідача, а й самій державі-відповідачу, виправдовуючи обмеження або скасування нею того чи іншого права, передбаченого Конвенцією, скаржитись на зловживання заявником його правами. Отож залежно від *суб'єкта скарги на зловживання правом* рішення Суду чи Комісії можна також поділити на ті, в яких: а) окремі особи, організації чи навіть держави виступали в ролі заявників (скаржників) та б) держава, як відповідач по справі, виправдовувала свої діяння порушенням заявником ст. 17 Конвенції.

Залежно від *тих прав, зловживання якими найчастіше оскаржувалось*, рішення Суду та Комісії можна погрупувати на ті, в яких розглядалися справи стосовно зловживань положеннями статей 5, 6, 8, 9, 10 і 11 Конвенції, ст. 1 та ст. 3 Першого протоколу до Конвенції.

Найчастіше у практиці Суду оскаржувались зловживання положеннями статей 6, 9, 10, 11 Конвенції та ст. 3 Першого протоколу до Конвенції [9].

Найбільшу складність для сторін у справі становило *надання доказів наявності зловживання правом* (зокрема доведення наявності «злого» умислу у діяннях стверджуваного зловживача). З огляду на те, що представлені у справі докази зазвичай, на думку Суду, не були належними та достатніми, він ухилився від констатації факту зловживання правом. Тому в практиці Суду та Комісії серед справ, в яких заявник скаржився на порушення ст. 17, є й такі, щодо котрих можна обґрунтовано припустити, що у них все ж мало місце зловживання, але через брак достатніх доказів воно Судом таким визнано не було [10].

Однак насправді ті діяння, які підпадають під визначення зловживання правом, можна відшукати й у тих

справах, щодо яких у рішеннях Суду *немає прямих посилань* на порушення ст. 17 Конвенції. Зокрема, якщо Суд виправдає втручання держави у здійснення тих чи інших прав заявників, а з їхнього боку попередньо мало місце зловживання правом (включаючи й встановлене національними судами), то таке рішення Суду буде, по суті, констатацією факту зловживання правом з боку заявників [11]. Або якщо Суд без згадки про ст. 17 (оскільки заявник не оскаржував її порушення) встановить недотримання певної статті Конвенції через її неадекватну інтерпретацію та наступну реалізацію, то відповідну поведінку відповідача теж можна вважати, на нашу думку, зловживанням [12].

У рішеннях Суду та Комісії по справах стосовно можливих зловживань з боку держави можна виокремити два підходи.

Перший підхід — коли визнавалось порушення певної статті Конвенції, проте зазначалось, що немає необхідності розглядати окремо скаргу на порушення ст. 17 Конвенції [13]. Зокрема тоді, коли оскаржувана діяльність держави, можливо, й перевищувала у більшій мірі або, навпаки, скасувала певні права заявників (за винятком умов, які були надзвичайними чи воєнними, відповідно до ст. 15 Конвенції), що могло бути підставою для наступної констатації зловживання, однак установити останнє на підставі наявних у справі матеріалів було досить важко, а то й неможливо.

Другий підхід — коли Суд не визнавав порушення певної статті Конвенції державою та вирішував, що немає потреби розглядати питання про порушення нею ст. 17 цього акта [14]. Однак навіть у цьому випадку факти справи свідчать, що з боку державних органів все ж таки мало місце таке

тлумачення відповідних положень національного законодавства (гарантованих водночас і Конвенцією), яке могло бути кваліфіковане як зловживанням правом, проте довести і достовірно встановити його не вдалося ні на національному рівні, ні відповідно на рівні Суду.

Вартим уваги є й те, що Суд, визнаючи певне діяння зловживанням правом, зазвичай вказував, що за конкретних обставин справи суспільні інтереси переважали інтереси суб'єкта (зловживача), який, реалізуючи те чи інше право, завдає шкоду певним суспільним відносинам. Іншими словами, Суд дотримується *конкретно-суб'єктного* підходу при інтерпретації явища зловживання правом.

Також видається, що певні особливості у підході Суду до розгляду справ про зловживання правом (які виявляються, зокрема, в його ухиленні від винесення рішень про зловживання правом, особливо стосовно держав), є виправданими. Адже постановлення Судом рішення про зловживання правом без достатньої на те доказової бази послаблюватиме його авторитет як останньої й найбільш кваліфікованої в Європі інстанції із захисту порушених основоположних прав та у багатьох випадках може призводити до порушення принципу правової визначеності як одного з аспектів верховенства права.

Наостанок зазначимо, що узагальнення охарактеризованих вище рішень дає можливість виокремити такі *основні ознаки зловживання конвенційними правами* (в інтерпретації Суду):

1) зловживання може проявлятися в усвідомлених вольових вчинках чи систематичній діяльності, що спричинені неадекватним тлумаченням норм чи принципів Конвенції;

2) такі вчинки та діяльність переслідують іншу мету, ніж та, що пере-

слідується відповідною нормою Конвенції;

3) вказані вчинки та діяльність порушуватимуть конвенційні права і свободи (або становитимуть реальну загрозу їх порушення) та полягатимуть у їх обмеженні чи скасуванні (або матимуть це на меті), шляхом послаблення або знищення ідеалів та цінностей демократії (демократичного суспільства), котрі декларуються текстом та «духом» Конвенції.

Практика офіційного тлумачення конвенційної заборони зловживання правом є, порівняно з інтерпретацією інших статей цього документа, досить небагатою. Принцип неприпустимості зловживання правом у процесі його застосування Судом та Комісією фактично втратив свої первісні значення і вагу, які проектувались при розробці Конвенції, та перетворився на норму майже «технічного» характеру. Автори Конвенції, задекларувавши можливість окремих осіб, їх груп чи держав нести відповідальність за порушення цього принципу, не змогли передбачити того, що довести вину у зловживанні правом буде надзвичайно важко, а то й, як засвідчила практика Суду, майже неможливо.

Між тим навіть низка згадуваних вище рішень дають можливість з'ясувати правову природу передбаченим Конвенцією зловживання правом (у розумінні Суду) та запропонувати таке визначення його поняття: *це таке використання норм та принципів Конвенції, яке дає змогу державі, окремій особі чи групі осіб порушити права і свободи інших суб'єктів (або створити реальну загрозу такого порушення), що проявлятиметься в їх фактичному обмеженні чи скасуванні (або ж у намірі їх обмежити чи скасувати) через послаблення або знищення ідеалів та цінностей демократії (демократично-*

го сусільства), які декларуються текстом і духом Конвенції. Таке розуміння досліджуваного явища не суперечить багатьом існуючим його доктринальним інтерпретаціям на східноєвро-

пейському просторі [15] та, як видається, може бути використаною як ще один аргумент у подальших наукових дискусіях стосовно проблематики зловживання правом.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. *Preparatory work on Article 17 of the European Convention on Human Rights* [Electronic resource] / European Court of Human Rights. Information document prepared by the Registry, 23 April 1957 // www.echr.coe.int; *Preparatory work on Article 17 of the European Convention on Human Rights* [Electronic resource] / European Court of Human Rights. Information document prepared by the Registry, 5 March 1975 // www.echr.coe.int
2. Де Сальвіа М. Прецеденти Європейського суду по правам человека. Руководящие принципы судебной практики, относящиеся к Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод. Судебная практика с 1960 по 2002 г. — СПб., 2004. — С. 766.
3. Рішення у справах: «*Communist Party (KPD) v. Germany*» (1957), «*Preda and Dardari v. Italy*» (1999), «*Schimanek v. Austria*» (2000), «*Refah Partisi and Others v. Turkey*» (2003), «*Gorzelik and Others v. Poland*» (2004), «*W. P. and Others v. Poland*» (2004), «*Witzsch v. Germany*» (2005), «*Klanoka v. Latvia*» (2006).
4. Рішення у справах: «*Vogt v. Germany*» (1996), «*Otto v. Germany*» (2005), «*Erdel v. Germany*» (2007).
5. Рішення у справі «*Michael Kühnen v. Germany*» (1988).
6. *Короткий путівник Європейською конвенцією з прав людини*. — 3-тє вид. — К., 2006. — С. 8–85; *Томьен Д.* Европейская конвенция о правах человека и Европейская социальная хартия : право и практика. — М., 1998. — С. 286–287.
7. *Виступи у Парламентській Асамблеї Ради Європи представників Італії і Франції*. (Preparatory work... of 5 March 1975. — P. 5–7).
8. *Dijk van P., Hoof van G. J. H.* Theory and Practice of the European Convention on Human Rights. — Deventer-Boston, 1990. — P. 563.
9. Рішення у справах: щодо ст. 6 — «*Preda and Dardari v. Italy*» (1999), «*Vincent v. France*» (2006); щодо ст. 9 — «*X v. the United Kingdom*» (1978), «*X v. the United Kingdom*» (1981), «*Karaduman v. Turkey*» (1993), «*Yanasik v. Turkey*» (1993), «*Dahlab v. Switzerland*» (2001); щодо ст. 10 — «*Pierre Marais v. France*» (1996), «*Lehideux and Isorni v. France*» (1998), «*United Communist Party of Turkey and Others v. Turkey*» (1998), «*Garaudy v. France*» (2003), «*Ivanov v. Russia*» (2007), «*Kern v. Germany*» (2007), «*Leroy v. France*» (2008), «*Vajnai v. Hungary*» (2008); щодо ст. 11 — «*Communist Party (KPD) v. Germany*» (1957), «*Socialist Party and Others v. Turkey*» (1998), «*Freedom and Democracy Party (ÖZDEP) v. Turkey*» (1999), «*Stankov and the United Macedonian Organisation Ilinden v. Bulgaria*» (2002), «*Yazar and Others v. Turkey*» (2002); щодо ст. 3 Першого протоколу — «*X. v. the Netherlands*» (1974), «*Glimmerveen and Hagenbeek v. the Netherlands*» (1979), «*X. v. Belgium*» (1979), «*Van Wambeke v. Belgium*» (1991), «*Labita v. Italy*» (2000), «*Klanoka v. Latvia*» (2000).
10. Рішення у справах: «*T. v. Austria*» (2000), «*Šedý v. Slovakia*» (2007).
11. Рішення у справах: «*Retimag SA v. FRG*» (1961), «*Glimmerveen and Hagenbeek v. the Netherlands*» (1979), «*Remer v. Germany*» (1995), «*Walendy v. Germany*» (1995), «*Norwood v. the United Kingdom*» (2004), «*Witzsch v. Germany*» (2005), «*W. P. and Others v. Poland*» (2004).
12. Рішення у справах: «*Purcell v. Ireland*» (1991), «*Hadjianastassiou v. Greece*» (1992), «*Zana v. Turkey*» (1997), «*Sürek v. Turkey*» (1999), «*Pitkevich v. Russia*» (2001).
13. Рішення у справах: «*Sporrong and Lönnroth v. Sweden*» (1982), «*Balçik and Others v. Turkey*» (2007), «*Tuncay v. Turkey*» (2007), «*Orha v. Romania*» (2008).
14. Рішення у справі «*Kamasinski v. Austria*» (1989).
15. *Крусс В. И.* Теория конституционного правопользования. — М., 2007. — С. 618–709; *Малиновский А. А.* Злоупотребление субъективным правом (теоретико-правовое исследование). — М., 2007. — С. 24–54.

Полянський Т. Т. Заборона Євроконвенцією зловживання правом та практика її офіційного тлумачення

Анотація. У статті аналізується офіційна практика тлумачення ст. 17 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, у якій міститься заборона зловживання правами. З'ясується загальна мета нормативного закріплення цієї заборони, роль ст. 17 серед інших статей Конвенції, встановлюється суб'єктний склад і сфера поширення зловживання правом, досліджується практика Європейського суду з прав людини та Комісії з прав людини стосовно дотримання означеної статті.

Ключові слова: зловживання правами, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Європейський суд з прав людини, Комісія з прав людини.

Полянський Т. Т. Запрет Евроконвенцией злоупотребления правом и практика ее официального толкования

Аннотация. В статье анализируется практика официального толкования ст. 17 Конвенции о защите прав человека и основных свобод, в которой содержится запрет злоупотребления правами. Выясняется общая цель нормативного закрепления этого запрета, роль ст. 17 среди других статей Конвенции, устанавливается субъективный состав и сфера распространения злоупотребления правом, исследуется практика Европейского суда по правам человека и Комиссии по правам человека касательно соблюдения указанной статьи.

Ключевые слова: злоупотребление правами, Конвенция о защите прав человека и основных свобод, Европейский суд по правам человека, Комиссия по правам человека.

Polianskyi T. T. Inadmissibility of abuse of law in the light of european convention on human rights and practice of its official interpretation

Annotation. In the article official practice of interpretation of Article 17 of Convention for the protection of human rights and fundamental freedoms, which contains the prohibition of abuse of rights, is being analyzed. The author clarifies general aim of normative fixation of this prohibition, the role of Article 17 among other Convention articles, finds out subjective structure and sphere of abuse of rights extension, studies the European court of human rights and practice concerning abidance of corresponding article.

Key words: abuse of rights, Convention for the protection of human rights and fundamental freedoms European court of human rights, Commission on human rights.

КОНВЕНЦІЯ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ І ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД 1950 РОКУ ТА КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД УКРАЇНИ (окремі аспекти міжнародно-конформного тлумачення Конституції України)

В. КАМПО
*суддя Конституційного
Суду України*

М. САВЧИН
*кандидат юридичних наук,
доцент,
працівник Секретаріату
Конституційного
Суду України*

Н. СЕРГІЄНКО
*кандидат юридичних наук,
працівник Секретаріату
Конституційного Суду України*

1. Загальні положення

Застосування положень міжнародно-правових актів у діяльності органів конституційної юрисдикції є досить поширеним явищем, що зокрема проявляється у діяльності Конституційного Суду України. Така практика

узгоджується із загальними тенденціями гармонізації національних правових систем із міжнародним порядком у галузі захисту прав людини. Відправною точкою сучасного стану захисту прав людини вважають Загальну декларацію прав людини

© В. Кампо, М. Савчин, Н. Сергієнко, 2010

1948 р., проте більш дієвий механізм захисту був встановлений саме Європейською конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. (далі — Європейська конвенція).

Наслідком тривалого процесу європейської інтеграції в рамках Європейського Союзу та запровадження положень Європейської конвенції до національного законодавства держав — членів Ради Європи стало віднесення до повноважень органів конституційної юрисдикції питань конституційного контролю відповідності національних законів чи їх окремих положень установчим актам ЄС та Європейській конвенції.

Слід зазначити, що в деяких країнах законодавство про конституційні суди зобов'язує їх при вирішенні питань конституційності перевіряти також на відповідність міжнародно-правовим актам*. Це є підставою для застосування специфічного виду тлумачення національних конституцій, яке отримало у конституційній доктрині назву міжнародно-конформного тлумачення [1]. Відповідно до його засад у разі невідповідності положень поточного законодавства положенням міжнародного акта, застосовуються положення останнього у контексті конституційних принципів і норм у силу верховенства конституції щодо міжнародно-правових актів. Водночас, зважаючи на відкритий характер положень конституції у галузі прав людини (конституційний «каталог» прав і свобод людини є невичерпним), існує дилема співвідношення конституції та міжнародно-правових актів.

Загальним для держав — членів Ради Європи, що ратифікували Євро-

пейську конвенцію, є те, що її положення стали складовою частиною їх національного права і відповідно мають пряму дію, що знайшло підтвердження і в рішеннях органів конституційної юрисдикції цих держав-членів.

Європейська конвенція була ратифікована Верховною Радою України із заявами та застереженнями Законом України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» від 17 липня 1997 р. № 475/97-ВР [2].

Дослідженню питань впливу Європейської конвенції на правозастосовну діяльність КСУ, судів загальної юрисдикції та правову систему України загалом присвячувались праці таких українських дослідників, як В. Паліюк [3], С. Рабінович [4], О. Соловйов [5], С. Шевчук [6] та ін. Переважна більшість таких праць присвячується дослідженню питань застосування Європейської конвенції в українському судочинстві, надто мало уваги приділяється питанню застосування її положень саме у конституційному судочинстві.

Водночас останнє питання значно більше досліджується у зарубіжних країнах. Зокрема, В. Зорькін [7] розглядає цю проблему у контексті реалізації Європейської конвенції у діяльності Конституційного Суду Російської Федерації. М. Бондар [8] акцентує увагу на співвідношенні юрисдикцій Конституційного Суду РФ та Європейського суду з прав людини (далі — ЄСПЛ). Питання співвідношення національного конституційного права і Європейської конвенції

* Про це зазначається, наприклад, у ч. 1 ст. 125 Словацької Республіки і § 38 Закону 38/1993 Z.z. про Конституційний суд Словацької Республіки, процедурою перед ним, статус його суддів, а також пунктами а) — б) ч. 1 ст. 87 Конституції Чеської Республіки.

1950 р. з точки зору Федерального конституційного суду Німеччини також проаналізував колишній Голова цього Суду Х.-Ю. Папір [9].

Таким чином, на сьогодні наукова розробка проблем адаптації, реалізації та популяризації положень Європейської конвенції 1950 р. посідає певне місце у вітчизняній та зарубіжній літературі. На жаль, порівняно мало літератури присвячено питанням ролі органів конституційної юрисдикції, в тому числі Конституційного Суду України в реалізації цієї Конвенції.

2. Роль конституційних судів України і зарубіжних держав у механізмі трансформації Європейської конвенції 1950 р. у національні правові системи

2.1. Основні засади та специфіка міжнародно-конформного способу тлумачення конституцій

Заслугує на увагу питання визначення статусу Європейської конвенції в державах — членах Ради Європи, оскільки, незважаючи на її характер як багатостороннього міжнародного договору, виникнення спірних ситуацій уникнути не вдалося. Це насамперед було викликано різницею в часі набуття нею чинності для держав, які її ратифікували, а також відмінностями в національних підходах щодо пріоритету її норм перед іншими правовими актами. У зв'язку з цим варто розглянути умови, за яких держави надавали згоду на обов'язковість Європейської конвенції, що стало поштовхом для нововведення — впровадження контролю відповідності Європейській конвенції національних законів чи їх окремих положень. З цією метою необхідно зробити компаративний аналіз відповідно до вимог його комплементарності.

В Австрійській Республіці статус Європейської конвенції був визначе-

ний Актом від 4 березня 1964 р. Прийняття цього Акта було необхідне, враховуючи дискусію з приводу того, чи сама по собі Європейська конвенція є частиною правової системи держави. У Рішенні № 4049/1961 Конституційний суд Австрійської Республіки не визнав конституційного статусу Європейської конвенції, хоча саме такий статус передбачали для неї парламентарії при ратифікації цього міжнародного договору. Після оголошення цього Рішення 4 березня 1964 р. парламентом було прийнято поправку до Федеральної Конституції, за якою положення Європейської конвенції набули конституційного статусу та надали їй зворотної сили [10].

Після довготривалих мирних переговорів та вироблення єдиної концепції Конституції Боснії та Герцеговини Європейська конвенція була включена до так званого конституційного блоку, зокрема до розділу про права та свободи людини, і відтепер її положення є конституційними нормами. Конституція цієї держави встановлює, що «права та свободи, закріплені в Конвенції про захист прав та основних свобод людини і протоколах до неї, мають пряму дію в Боснії та Герцеговині. Вони мають переважну силу щодо усіх інших норм права». При цьому і в Закон про Конституційний суд Боснії та Герцеговини були внесені відповідні положення щодо особливих повноважень Конституційного суду держави. Це відбулося завдяки цілому ряду чинників, серед яких досить значним було те, що державні органи Боснії та Герцеговини формувалися під наглядом світового співтовариства. За цих умов Конституційний суд розглядає справи щодо встановлення відповідності конституції положень національних нормативних актів, а отже, відповідним по-

ложенням Європейської конвенції. Майже в кожному рішенні у випадку встановлення невідповідності нормам конституції поряд міститься посилання на відповідну статтю Європейської конвенції.

У Федеративній Республіці Німеччина Європейська конвенція з часу її прийняття мала «статус звичайного права», проте Федеральний конституційний суд значно розширив її «масштаби». У своєму Рішенні від 26 березня 1987 р. Суд зазначив, що «при тлумаченні Основного Закону береться до уваги зміст та рівень розвитку Конвенції настільки, наскільки це не призводить до обмеження та скасування правових методів захисту, встановлених Основним Законом. З цієї причини прецедентне право Європейського суду з прав людини слугує допоміжним засобом при тлумаченні й визначенні змісту та обсягу основних прав людини та принципів Основного Закону». Варто відмітити і застереження, що було зроблено ФРН під час ратифікації, яке стосувалося поширення дії Європейської конвенції на Західний Берлін, чим було розширено географічні межі захисту прав і свобод людини.

Королівство Іспанія, як і більшість країн — членів Ради Європи, пішло шляхом введення до своєї правової системи положень Європейської конвенції у вигляді звичайного ратифікаційного закону. Водночас у Конституції Королівства Іспанії міститься правило міжнародно-конформного способу тлумачення положень Конституції: «Конституційні положення щодо основних прав та свобод громадян повинні тлумачитися відповідно до Загальної декларації прав людини та інших міжнародних договорів з права людини, ратифікованих Іспанією» (п. 2 ст. 10). У свою чергу, в

Рішенні від 25 жовтня 1993 р. Конституційний трибунал Іспанії вказав, що «прецедентне право Європейського суду з прав людини може бути прямо застосоване в іспанському праві».

Французька Республіка ратифікувала Європейську конвенцію та Протоколи № 1, 3, 4, 5, 6, 7, 8. Фактично положення цієї Конвенції мають у Франції пріоритет щодо положень поточного законодавства, які їм не відповідають, незалежно від дати прийняття національних правових норм. Отже, Європейська конвенція має вищу юридичну силу, ніж звичайне законодавство.

Встановлено, що для забезпечення ефективності дії Європейської конвенції у внутрішньому праві Франції суди загальної юрисдикції повинні здійснювати контроль за відповідністю законів зазначеній Конвенції. З 1975 р. Касаційний суд, а з 1989 р. і Державна рада Франції проводять перевірку відповідності застосованого закону положенням Європейської конвенції і в разі необхідності відхиляють закон, навіть якщо він був прийнятий після її ратифікації. Щодо Конституційної ради Франції, то з моменту прийняття Рішення від 15 січня 1975 р. щодо конституційності Закону про переривання вагітності ця Рада відмовлялася перевіряти відповідність міжнародним угодам законів, що подаються їй на розгляд. Як зазначає експерт Ради Європи М. Мерлен-Демартис, «такий “статус-кво” має і свої переваги: забезпечуючи на належному рівні захист основних свобод, він забезпечує для Конституційної ради необхідний для неї простір самостійності. Звичайно ж, Рада побоюється того, що прямо застосовуючи Конвенцію, вона надто залежатиме від юрисдикції Страсбурзького суду і що система Європейської конвенції з прав

людини стане в питаннях основних прав другим рівнем юрисдикції стосовно національної конституційної системи» [11].

Отже, французький підхід залишає малий простір для застосування міжнародно-конформного тлумачення конституції, опираючись на засади її верховенства над міжнародними договорами.

Європейська конвенція містить як матеріальні, так і процесуальні норми щодо формування Європейського суду з прав людини, порядку розгляду справ та ухвалення рішень, цим самим встановлюючи в Європейській конвенції реальні механізми забезпечення прав і свобод людини на відміну від деяких інших міжнародних актів.

Положення Європейської конвенції знаходять своє відображення в національній правовій системі України як через пряме посилання на норми конвенції при ухваленні правозастосовних актів уповноваженими органами, так і через перенесення фундаментальних конвенційних принципів у національну правову систему України.

2.2. Основні підходи до міжнародно-конформного тлумачення Конституції України: узгодження норм національного законодавства з положеннями Європейської конвенції

Конституційний Суд України здійснює контроль за додержанням конституційності положень законів, якими надається згода на обов'язковість міжнародного договору України. Також КСУ як орган публічної влади України покликаний добросовісно виконувати міжнародні договори, зокрема положення Європейської конвенції. Проте існує досить багата судова практика, яка свідчить про постійно тривалий процес узгодження норм

національного законодавства з положеннями Європейської конвенції.

Європейська конвенція використовувалася при ухваленні КСУ 20 рішень і одного висновку: згадка про Конвенцію без посилання на конкретні статті мала місце у чотирьох рішеннях, згадка про преамбулу Конвенції — в одному рішенні; ст. 1 Конвенції була використана при ухваленні одного рішення; ст. 2 — при ухваленні двох рішень; ст. 3 — при ухваленні одного рішення; ст. 5 — при ухваленні одного рішення; п. 1 ст. 5 — одного рішення; ст. 6 — п'ятьох рішень і одного висновку; п. 1 ст. 6 — чотирьох рішень; ст. 7 — одного рішення; ст. 10 — одного рішення; ст. 11 — двох рішень; ст. 13 — двох рішень; ст. 16 — одного рішення; ст. 61 — одного рішення.

Переважну більшість рішень КСУ, в яких використовувались положення Європейської конвенції, було ухвалено у справах за конституційними поданнями. І лише чотири рішення КСУ базувалися на положеннях Європейської конвенції під час розгляду справ за конституційними зверненнями (з них одне — за зверненням юридичної особи і три — за зверненнями фізичних осіб).

Таким чином, існує певна багатоманітність у практиці КСУ застосування положень Європейської конвенції, що вказує на одне: КСУ добре орієнтується в ній та вміє її застосовувати.

Зокрема, в Рішенні від 25 грудня 1997 р. № 9-зп Суд установив, що «частина перша статті 55 Конституції України відповідає зобов'язанням України, які виникли, зокрема, у зв'язку з ратифікацією Україною... Конвенції про захист прав і основних свобод людини (Рим, 1950 рік), що згідно зі статтею 9 Конституції України є частиною національного законодавства» (абзац

четвертий п. 2 мотивувальної частини). По суті рішення опосередковано акцентувало на необхідності на той час приведення положень поточного законодавства у відповідність до положень Конституції України і міжнародного права.

В іншому Рішенні від 12 лютого 2002 р. № 3-рп/2002 Суд наголосив, що його позиція «...кореспондується з ратифікованою Україною у 1997 році Конвенцією про захист прав людини та основних свобод 1950 року, якою державам-учасникам дозволено за допомогою національного закону використовувати певні регулюючі механізми користування об'єктами права власності відповідно до суспільних потреб, внутрішньої соціальної та економічної політики» (абзац четвертий п. 3.1 мотивувальної частини).

У Рішенні від 30 вересня 2009 р. № 23-рп/2009 КСУ наголосив, що гарантії права особи на захист впливають із взятих Україною міжнародно-правових зобов'язань: «Гарантування кожного права на правову допомогу є не тільки конституційно-правовим обов'язком держави, а й дотриманням взятих Україною міжнародно-правових зобов'язань відповідно до положень Загальної декларації прав людини 1948 року, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року тощо» (абзац четвертий п. 3.2 мотивувальної частини).

Таким чином, низка рішень КСУ свідчить про систематичне та узгоджувальне застосування положень Європейської конвенції під час розгляду справ як щодо конституційності законодавчих актів, так і офіційного тлумачення Конституції України.

2.3. Особливості Рішення Конституційного Суду України від 29 грудня 1999 р. № 11-рп/99 (справа про смертну кару)

Істотним елементом при вирішенні справи щодо скасування смертної кари в Україні стала проблема невиконаних державою міжнародних зобов'язань. Відповідно до норм міжнародного права підписаний, але ще не ратифікований міжнародний договір накладає на державу цілком конкретне зобов'язання. Відповідно до положень ст. 18 Віденської конвенції про право міжнародних договорів держава зобов'язана утримуватися від дій, що позбавили б договір його об'єкта і мети.

Після вступу до Ради Європи Україна взяла на себе зобов'язання протягом одного року з моменту вступу підписати Протокол № 6 Європейської конвенції, а також протягом трьох років ратифікувати його. Неодноразово Парламентська Асамблея Ради Європи наголошувала на необхідності виконання Україною своїх зобов'язань. Так, у Резолюції № 1179 (1999) Парламентської Асамблеї Ради Європи щодо дотримання Україною зобов'язань від 27 січня 1999 р. вказувалося на невиконання Україною зобов'язань щодо скасування страти.

Як зазначає суддя-доповідач КСУ у зазначеній справі П. Мартиненко, «бездіяльність парламенту у вирішенні питань законодавчого введення мораторію на виконання смертних вироків в Україні, на думку Конституційного Суду України, позбавляє підписаний міжнародний договір його об'єкта і мети і тим самим вступає в суперечність із Конституцією України, яка загально визнані принципи і норми міжнародного права, а серед них, зрозуміло, і відомий принцип *pacta sunt servanda*, закріплює як основу зовнішньополітичної діяльності держави (стаття 18)» [12].

Ключовим рішенням щодо належного застосування Європейської конвенції та практики ЄСПЛ стало Рішення від 29 грудня 1999 р. № 11-рп/99, в якому було розглянуто питання конституційності положень Кримінального кодексу України в частині, що передбачає смертну кару як вид покарання. КСУ в основу прийнятого рішення поклав положення окремих статей Європейської конвенції, зокрема ст. 3 в інтерпретації ЄСПЛ (справа *Soering v. United Kingdom*).

У Рішенні, зокрема, КСУ розцінив смертну кару, по суті, як різновид катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність особи, поводження чи покарання, що також ґрунтувалося на гарантіях, викладених у ст. 3 Європейської конвенції. При цьому КСУ також наголосив на розвитку «тенденції практики застосування Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року, зокрема положень статті 3 Конвенції».

Таким чином, у Рішенні у справі щодо скасування смертної кари Конституційний Суд України висвітлив важливі елементи імплементаційного механізму, а саме: з метою ефективного захисту прав і свобод людини орган конституційної юрисдикції ґрунтується на прийнятих державою зобов'язаннях за Європейською конвенцією, а також враховує важливість виконання міжнародно-правових зобов'язань України, що випливають із факту ратифікації міжнародного договору.

3. Особливості міжнародно-конформного тлумачення Конституції України у практиці Конституційного Суду України

3.1. Основні засади міжнародно-конформного тлумачення Конституції України

Враховуючи зростання вагомості впливу норм міжнародного права на національні правові системи, а також постійний взаємозв'язок усіх правових систем у Європі, ці процеси поступово призвели до того, що органи конституційної юрисдикції вже не обмежені тільки своїм внутрішнім правом, а при здійсненні своїх функцій застосовують норми міжнародного права, зокрема положення Європейської конвенції.

Здійснюючи свої конституційно та законодавчо закріплені повноваження, органи конституційної юрисдикції надають обґрунтування своїх рішень, посилаючись на міжнародні акти та спираючись на прийнятне для певної справи тлумачення норм міжнародного права. Варто наголосити на тому, що посилаючись на норму міжнародного права (у більшості випадків міжнародного договору), органи конституційної юрисдикції тлумачать свої конституції з урахуванням положень міжнародно-правових актів та їх тлумачення міжнародними судами, пристосовуючи цю правову спадщину і досвід до певної конкретної ситуації, до певного юридичного факту, який є предметом розгляду.

Таким чином, міжнародно-конформне тлумачення конституції конституційними судами є складовою механізмом добросовісного виконання державою міжнародних договорів, тобто елементом імплементації (трансформації) загальноновизнаних прин-

ципів і норм міжнародного права у національну конституційну систему. На відміну від звичайного посилання на міжнародний акт міжнародно-конформне тлумачення прикетне тим, що органи конституційної юрисдикції забезпечують конституційний механізм трансформації міжнародного права, що зумовлено формою державності, специфікою судової системи, особливостями правозастосування, що ідентифікує конституційну систему конкретної країни.

Основні проблеми у застосуванні положень Європейської конвенції в діяльності КСУ полягають у тому, що багато її положень уже втілено в національне законодавство, а тому Суд використовує переважно норми національного права, але посилається на Європейську конвенцію, коли:

- відсутні інші правові регулятори у рамках національного права;
- національних регуляторів є замало для забезпечення всебічного і повного правового регулювання певного питання;
- національні регулятори по-різному регулюють одні й ті ж питання, а тому КСУ змушений звертатися до Європейської конвенції.

Особливістю міжнародно-конформного тлумачення конституції є те, що у разі, коли юридична ситуація викликає неоднозначне розуміння міжнародно-правових актів та актів їх тлумачення міжнародних судів, вони застосовуються конституційними судами у світлі принципів і норм конституції конкретної країни. У такій спосіб конституційні суди забезпечують верховенство конституції в її міжнародно-правовому аспекті.

Будучи єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні, на обґрунтування своєї позиції в мотивувальній частині рішення КСУ поси-

лається на міжнародні договори України, в деяких випадках надаючи казуальне тлумачення положень Конституції України, які з урахуванням обставин справи кореспондуються з міжнародно-правовими актами та з позицією міжнародних судових установ, особливо Європейського суду з прав людини. У нашому випадку, застосовуючи положення Європейської конвенції, КСУ надає міжнародно-конформне тлумачення положень Конституції України, кореспондуючи їх з відповідними положеннями Європейської конвенції, а також прецедентним правом ЄСПЛ.

Як приклад міжнародно-конформного тлумачення Конституції України в рішеннях КСУ можна назвати, наприклад, такі рішення:

- Рішення від 19 квітня 2000 р. № 6-рп/2000, яке виходило із неправомірності зворотної дії в часі законів та інших нормативно-правових актів, що ґрунтується як на положеннях ч. 1 ст. 58 Конституції України, так і на положеннях Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (ст. 15), Конвенції про захист прав і основних свобод людини (ст. 7) (абзац перший п. 2 мотивувальної частини);
- Рішення від 14 листопада 2001 р. № 15-рп/2001, в якому, посилаючись на ст. 2 Протоколу № 4 до Європейської конвенції, КСУ визнав, що «здійснення права на свободу пересування і свободу вибору місця проживання, вільно залишати будь-яку країну, включаючи свою власну, не може зазнавати жодних обмежень, крім тих, що передбачені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної або громадської безпеки, для забезпечення громадського порядку, запобігання злочинам, для охорони здоров'я або моралі чи з метою захисту прав і сво-

бод інших осіб» (абзац третій п. 4 мотивувальної частини);

- Рішення від 30 січня 2003 р. № 3-рп/2003, в якому у міжнародно-конформний спосіб КСУ визначив право на судовий захист (ст. 55 Конституції України) як право кожного на доступ до справедливого правосуддя у світлі п. 1 ст. 6 Європейської конвенції: «...кожен при вирішенні питання щодо його цивільних прав та обов'язків або при встановленні обґрунтованості будь-якого кримінального обвинувачення, висунутого проти нього, має право на справедливий і відкритий розгляд упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом» (абзац шостий п. 8 мотивувальної частини);

- Рішення від 8 липня 2003 р. № 14-рп/2003, в якому визначено, що відповідно до ст. 5 Європейської конвенції, статей 148 і 150 КПК «враховуються тяжкість злочину, у вчиненні якого підозрюється, обвинувачується особа, її вік, стан здоров'я, сімейний і матеріальний стан, вид діяльності та інші обставини, що її характеризують при вирішенні питання про застосування до неї запобіжного заходу, зокрема у вигляді арешту, зокрема з метою запобігання вчиненню правопорушення чи її втечі після його вчинення» (абзаци восьмий, тринадцятий п. 3 мотивувальної частини).

Таким чином, міжнародно-конформне тлумачення КСУ полягає в тому, що Суд застосовує положення Європейської конвенції, опираючись на пріоритет принципів і норм Конституції України, надаючи розширене тлумачення національних правових актів з урахуванням європейських принципів захисту прав і свобод людини.

3.2. Міжнародно-конформне тлумачення Конституції України та Європейська конвенція 1950 р.: практика Конституційного Суду України

Європейська конвенція є основоположним документом, на якому ґрунтуються всі рішення Європейського суду з прав людини. Відповідно до Закону України № 3477-IV [13] виконання цих рішень на території України є обов'язковим. А отже, і використання КСУ практики Європейського суду з прав людини при здійсненні конституційного контролю чи офіційного тлумачення положень Конституції та законів України є обов'язковим. Невиконання КСУ цього обов'язку може свідчити про його відхід від усталеної європейської традиції щодо застосування практики ЄСПЛ та впровадження єдиного підходу до реалізації конституційних та конвенційних прав і свобод.

Одним із перших рішень КСУ, в яких наведено конвенційну мотивацію, пов'язану з практикою ЄСПЛ щодо застосування відповідних положень Європейської конвенції, стало Рішення від 10 жовтня 2001 р. № 13-рп/2001. Ґрунтуючись на положеннях ст. 1 Першого протоколу Європейської конвенції, якою гарантується право особи на мирне володіння своїм майном, Суд вказав, що держава має право «вводити в дію такі закони, які, на її думку, є необхідними для здійснення контролю за користуванням майном відповідно до загальних інтересів...» КСУ застосував прецедентне право ЄСПЛ щодо свободи розсуду законодавця здійснювати регулювання окремих сфер суспільного життя на засадах пропорційності з метою забезпечення балансу приватних і публічних інтересів, визначених у справі «Джеймс та інші проти Сполученого Королівства»

від 21 лютого 1986 р.: «Не заперечуючи право держави встановлювати — у досить широких межах розсуду, відповідно до її внутрішньої законодавчої, соціальної, економічної політики чи з іншою метою — обмеження у користуванні об'єктами права власності з огляду на суспільний інтерес, слід мати на увазі, що ці обмеження, однак, не повинні призводити до позбавлення можливостей такого користування, тобто до повної їх втрати».

На цій основі КСУ визнав неконституційним положення закону, який регулює порядок повернення державою знецінених заощаджень громадян у колишньому СРСР, через відсутність у ньому «...конкретних етапів, термінів повернення заощаджень та обсягів бюджетних асигнувань», що «може призвести до повної втрати громадянами своїх вкладів, тобто до порушення їх конституційного права власності» (абзаци третій, п'ятий, шостий п. 5.4 мотивувальної частини).

Правда, дещо пізніше сам ЄСПЛ визначив, що законодавець володіє свободою розсуду щодо індексування заощаджень на випадок інфляції (Рішення від 2 липня 2002 р.): «наведена стаття 1 Першого Протоколу не встановлює для держав загального обов'язку щодо проведення систематичного індексування заощаджень для виправлення згубних наслідків інфляції та збереження купівельної спроможності вкладених коштів».

Рішення від 12 червня 2007 р. № 2-рп/2007, яке стосувалося окремих аспектів свободи утворення політичних партій, ґрунтувалося на положеннях як статті Європейської конвенції, так і Рішення від 20 травня 1999 р. у справі «Реквеньї проти Угорщини», Рішення Великої палати від 13 лютого 2003 р. у справі «Партія добробуту та інші проти Туреччини».

КСУ визнав правомірним втручання в окремі питання організації діяльності політичних партій з мотивів суспільної необхідності у демократичному суспільстві, при якому має бути збережено сутність змісту основних прав і свобод, на чому, власне, й ґрунтується правове регулювання їх діяльності у чинному законодавстві України (абзаци перший, третій п. 5.2 мотивувальної частини).

Варто вказати, що хоча рішення ЄСПЛ є формально обов'язковими тільки для держави-відповідача (ст. 46 Конвенції), КСУ посилається при розгляді справ щодо конституційності або офіційного тлумачення на рішення, винесені ЄСПЛ у справах проти інших європейських держав. Такий підхід КСУ свідчить про його солідарність з практикою, яка вже є поширеною в багатьох державах з приводу того, що пряма дія рішень ЄСПЛ поширюється не тільки на державу-відповідача, а й певною мірою на інших держав — учасниць Європейської конвенції 1950 р. (дія *erga omnes*).

3.3. Міжнародно-конформне тлумачення Конституції України: практика Конституційного Суду України та динамічне тлумачення Європейської конвенції Європейським судом з прав людини

Іноді КСУ звертається до рішень ЄСПЛ, ухвалених у справах проти України, які відображають динамічне тлумачення Європейської конвенції, що виражає розвиток прецедентного права у серії його рішень. При цьому КСУ ставить в основу свого рішення окремі положення, сформульовані у прецедентному праві ЄСПЛ.

Наприклад, у Рішенні від 11 березня 2010 р. № 8-рп/2010 КСУ посилається на рішення ЄСПЛ у справі «Пономарьов проти України»: «...Європейський суд з прав людини наголо-

сив, що “право на справедливий судовий розгляд, яке гарантовано пунктом 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, має розумітися у світлі преамбули Конвенції, у відповідній частині якої зазначено, що верховенство права є спільною спадщиною Високих Договірних Сторін. Одним з фундаментальних аспектів верховенства права є принцип правової визначеності, який передбачає повагу до принципу *res judicata* — принципу остаточності рішень суду. Цей принцип стверджує, що жодна зі сторін не має права вимагати перегляду остаточного та обов’язкового рішення суду просто тому, що вона має на меті добитися нового слухання справи та нового її вирішення” (пункт 40 мотивувальної частини Рішення від 3 квітня 2008 року)». Водночас це рішення розвинуло правило, сформульоване ЄСПЛ у справі «Рябих проти Росії» (*Ryabikh v. Russia*) (ЕCHR 2003-X). Аналогічно і щодо посилання на рішення ЄСПЛ у справі «Сокурєнко і Стригун проти України», де КСУ вказав, що «у справі “Сокурєнко і Стригун проти України” Європейський суд з прав людини зазначив, що “стаття 6 Конвенції не зобов’язує держав — учасників Конвенції створювати апеляційні чи касаційні суди. Однак там, де такі суди існують, необхідно дотримуватись гарантій, визначених у статті 6” (пункт 22 мотивувальної частини Рішення від 20 липня 2006 року)». Хоча «базовим» є рішення ЄСПЛ у справі «Брула Гомес де ла Торе проти Іспанії» (*Brualla Gomez de la Torre v. Spain*) від 19 грудня 1997 р.

Аналіз цих справ свідчить, що КСУ необхідно розглядати процес еволюції прецедентного права ЄСПЛ у світлі сформульованої останнім доктрини *mutatis mutandis*, що передбачає мож-

ливість Суду розвивати свої правоположення з урахуванням соціальної динаміки, особливостей національних правових систем, а також засад справедливості та правової визначеності.

Отже, можемо дійти таких висновків. Конституційний Суд України відіграє одну із провідних ролей у механізмі трансформації норм міжнародного права у національну правову систему України. Важливе місце у такій трансформації посідають положення Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та прецедентного права Європейського суду з прав людини, що заснували найефективніший міжнародний механізм захисту прав людини. Дилема співвідношення конституційних і конвенційних положень впливає із засад верховенства Конституції України та обов’язку України добросовісно виконувати міжнародні договори.

Вирішення цієї дилеми здійснюється міжнародно-конформним методом тлумачення Конституції України, за яким її положення наповнюються змістом виходячи з Європейської конвенції та практики її тлумачення у діяльності ЄСПЛ у разі недостатності правового регулювання (суперечності, неповноти тощо) на рівні національного законодавства України.

Розглядаючи справи щодо конституційності національних законів та інших правових актів або надаючи офіційне тлумачення Конституції та законів України, Конституційний Суд спирається на усталену європейську конвенційну та судову практику щодо захисту прав і свобод людини. Однак це не означає, що Судом використані усі доступні корисні надбаня як сучасної наукової думки, так і досвід іноземних органів судового конституційного контролю.

Конституційний Суд України в плані реалізації Європейської конвенції 1950 р. зробив тільки перші кроки. Основне попереду, коли в Україні буде запроваджено конституційну скаргу громадян, Суд стане воістину «законодавцем моди» в галузі забезпечення прав і свобод людини. Але для цього треба внести відповідні зміни до Конституції України, Закону України «Про Конституційний Суд України», у процесуальні кодекси тощо.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. *Государственное право Германии* : сокр. пер. нем. семитом. изд. / РАН. Ин-т государства и права. — М., 1994. — Т. 2. — С. 316–317; *Klima K. a kol.* Encyklopedia ustavního práva. — Praha, 2007. — S. 624–626; *Deutsches Staatsrecht.* Ein Studienbuch von Reinhold Zippelius und Thomas Wuertemberger. 31. Auflage des von Theodor Maunz begründeten Werkes. — München, 2005. — S. 78–79.
2. *Про ратифікацію* Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції : Закон України від 17 липня 1997 р. № 475/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1997. — № 40. — Ст. 263.
3. *Паліюк В.* Практика застосування судами України Конвенції про захист прав людини та основних свобод // Юридичний журнал. — 2003. — № 1. — С. 115–119.
4. *Рабінович С.* Конвенційність *versus* конституційність? : [Про співвідношення за юридичною силою в праві України конституційних норм та міжнародних стандартів] // Юридичний вісник України. — 2008. — № 18–19. — 3–16 трав. — С. 18.
5. *Соловійов О.* Реалізація і тлумачення Європейської конвенції з прав людини в Україні : до питання про можливість Конституційного Суду України // Право України. — 2010. — № 6. — С. 167–174.
6. *Шевчук С.* Конвенція про захист прав людини та основних свобод : практика застосування та принципи тлумачення у контексті сучасного праворозуміння // Європейський суд з прав людини. Базові матеріали. Застосування практики. — К., 2003. — С. 421–437.
7. *Зорькин В.* Роль Конституционного суда Российской Федерации в реализации Конвенции о защите прав человека и основных свобод // Сравнительное конституционное обозрение. — 2006. — № 1. — С. 34–38.
8. *Бондарь Н. С.* Национальный конституционный контроль в соотношении с конвенционной юрисдикцией Европейского суда по правам человека // Юстиция. — 2006. — № 3. — С. 89–96; *Бондарь Н. С.* Конвенционная юрисдикция Европейского суда по правам человека в соотношении с компетенцией Конституционного Суда РФ // Журнал российского права. — 2006. — № 6. — С. 113–127.
9. *Папир Х.-Ю.* Соотношение между национальным конституционным правом и Европейской конвенцией о защите прав человека с точки зрения Федерального Конституционного Суда Германии // Конституционное правосудие. — 2006. — № 4. — С. 28–35.
10. *Адамович Л.* Выполнение международно-правовых обязательств. Дилеммы национального конституционного права // http://www.concourt.am/hr/ccl/vestnik/2.12-2001/Adamovich_rus.htm; *Trone John.* Federal constitutions and international relation. — Univ. of Queensland Press, 2001. — 163 p. — P. 113–114.
11. *Мерлен-Демартис М.* Застосування Європейської конвенції з прав людини на національному рівні на прикладі Франції // Вісник Конституційного Суду України. — 2002. — № 4. — С. 49–51.
12. *Мартиненко П. Ф.* Страта і право кожного на повагу його гідності (до судової заборони страти в Україні) // Українське право. — 2001. — № 1. — С. 29.
13. *Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини* : Закон України від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2006. — № 30. — Ст. 260.

Кампо В. М., Савчин М. В., Сергієнко Н. М. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та Конституційний Суд України (окремі аспекти міжнародно-конформного тлумачення Конституції України)

Анотація. У статті розглянуто окремі проблемні аспекти реалізації положень Європейської конвенції 1950 р. Конституційним Судом України. Особливу увагу приділено питанням застосування положень Європейської конвенції та практики Європейського суду з прав людини в рішеннях КСУ за допомогою конституційно-конформного методу з метою ефективного захисту прав і свобод людини.

Ключові слова: Європейський суд з прав людини, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Конституційний Суд України, міжнародно-конформне тлумачення конституції, імплементація норм міжнародного права.

Кампо В. М., Савчин М. В., Сергиенко Н. Н. Конвенция о защите прав человека и основных свобод 1950 года и Конституционный Суд Украины (отдельные аспекты международно-конформного толкования Конституции Украины)

Аннотация. В статье рассмотрены отдельные проблемные аспекты реализации положений Европейской конвенции 1950 г. Конституционным Судом Украины. Особое внимание уделено вопросам применения положений Европейской конвенции и практики Европейского суда по правам человека в решениях КСУ с помощью конституционно-конформного метода толкования Конституции в целях эффективной защиты прав и свобод человека.

Ключевые слова: Европейский суд по правам человека, Конвенция о защите прав человека и основных свобод, Конституционный Суд Украины, международно-конформное толкование конституции, имплементация норм международного права.

Kampo V., Savchyn M., Sergiyenko N. The Convention on the protection of human rights and fundamental freedoms of 1950 and the Constitutional Court of Ukraine (some aspects of international conformal interpretation of the Constitution of Ukraine)

Annotation. The separate problematic aspects of the implementation of the 1950 European convention by the Constitutional Court of Ukraine are considered. Special attention is paid to the application of the 1950 European convention and the European Court of human rights case-law in the decisions of the Constitutional Court of Ukraine with the help internationally-conformal method interpretation of Constitution in view of the effective protection of the human rights and freedoms.

Key words: the European court on human rights, Convention on the protection of human rights and fundamental freedoms, Constitutional Court of Ukraine, internationally-conformal interpretation of constitution, implementation of international law.

КОМПЕТЕНЦІЯ ВЕРХОВНОГО СУДУ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЗАХИСТУ ПРАВА

І. ШИЦЬКИЙ
*Суддя Верховного Суду України,
кандидат юридичних наук*

Практична реалізація демократичних перетворень в Україні неможлива без зміцнення правового статусу органів правосуддя. У державі, що прагне стати правовою, суд має бути авторитетним, незалежним, владним та самостійним, володіти достатньою компетенцією для виконання ролі гаранта прав громадянина. Люди повинні бачити у суді надійного захисника своїх інтересів, який забезпечує повагу до їх свободи та недоторканності. Правовою базою таких перетворень є Конституція та закони України, які створюють умови трансформації у всіх гілках державної влади, передбачають необхідність формувань розгалуженої системи судових органів, яка б відповідала принципам правової, демократичної, соціально орієнтованої держави.

Входження України у світовий і європейський простір вимагає відповідних перетворень в усіх сферах суспільного життя, адаптації державних інституцій до вимог поваги достоїнства, прав та свобод людини. Чи не найбільшою мірою це стосується саме судової влади.

Процес становлення незалежної судової влади проходить важко, у складних соціальних, економічних та полі-

тичних умовах. Застосування законодавства про судоустрій, статус суддів та судово-процесуального законодавства виявило низку проблем, які вимагають спеціального дослідження і теоретичного осмислення. Особливо це стосується проблем забезпечення верховенства права, незалежності суду, імплементації в національну практику положень Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 р. Незважаючи на 60-літній вік Конвенції, її положення легко читаються громадянами і важко розуміються державою в Україні. Очевидно, що для розуміння Конвенції потрібен дух свободи у свідомості та повага до особистості у праві. Минуле з великою неохотою поступається цим якостям в українській державній ідеї. Можливо і цим також пояснюється та обставина, що кожен раз, усуваючи одні недоліки в організації судової системи, Україна створює нові, але вже вищого порядку проблеми.

Ця традиція залишила свій відбиток і в Законі України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 р., яким покладено початок черговому етапу вдосконалення правосуддя. Одна із нововиниклих проблем стосується ролі та місця Верховного Суду

України у судовій системі та загалом у державному механізмі України в компетенційно-функціональному аспекті, а сутністю виходить далеко за ці межі та безпосередньо торкається всієї правової системи в сукупності норм, принципів та інститутів, правових установ і правових поглядів, ідей та уявлень, оскільки вимагає нового розуміння права внаслідок позитивної легалізації судового прецеденту, здійсненої шляхом нормативного привнесення судового рішення до джерел права і надання йому загальнообов'язкового праворегулятивного значення.

Так, до Кримінально-процесуального кодексу України, Цивільно-процесуального кодексу України, Господарського процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України внесено доповнення однакового змісту про те, що рішення Верховного Суду України, прийняте за наслідками розгляду заяви про перегляд судового рішення з мотивів неоднакового застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права у подібних правовідносинах, є обов'язковим для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить зазначену норму права, та для всіх судів України. Всі суди, крім кримінальних, зобов'язані привести свою судову практику у відповідність до рішення Верховного Суду України.

Серйозність цієї позиції законодавець підкріпив супутнім посиленням на відповідальність за невиконання судових рішень Верховного Суду України і дав нову редакцію ст. 382 Кримінального кодексу України «Невиконання судового рішення», встановивши покарання за такий злочин до восьми років позбавлення волі для

службових осіб, рівно і за невиконання рішення Європейського суду з прав людини.

Реформуючи таким чином правову систему і Верховний Суд України, як найвищий, але один із органів судової системи, законодавець гостро поставив на порядок денний української юриспруденції питання про концепцію права, а це вже стосується основ держави. До прийняття зазначеного Закону Україна посідала стале місце на нормативістському фланзі концепцій праворозуміння, число яких у теорії створене з запасом. Природно-правова, позитивістська (нормативістська), соціологічна, психологічна, філософська, солідаристська, історична, реалістична, лібертарна, інтегративна концепції входять до числа основних, але теоретичні дискусії кругом них далеко не вичерпані та результати компаративістських досліджень не дають підстав стверджувати, що будь-яка з них знайшла повну практичну реалізацію [1]. Вислів І. Канта про те, що юристи все ще шукають своє визначення права, аж ніяк не втратив актуальності. Поєднання у праві відображення об'єктивних соціальних законів, потреб регулювання та охорони державно-правових явищ і суб'єктивного вираження волі законодавця, інтересів соціальних груп, багаточисельність факторів, які впливають на формування права та ефективність права, проблема відособлення правових відносин від решти суспільних, сутнісна ускладненість порівняно з іншими соціальними нормами — все це зумовлює багатосторонність і багатоаспектність права [2] і вимагає обережності у поводженні з ним. Хоча й стверджують, що історія вчить людей тому, що вони нічому у неї не вчаться, треба все ж пам'ятати, що ігнорування об'єктивної природи права не щадило

ні індивідуумів, ні імперії незалежно від рівня його пізнання та розвитку правових систем, — право завжди знаходить спосіб для свого об'єктивного ствердження. Тому всі концепції спрямовані на з'ясування об'єктивних закономірностей зародження і розвитку права, ведуть пошук провідних, суттєвих, визначальних, постійних, кваліфікуючих, або мовою філософів, атрибутивних ознак права. Але ні філософія, ні соціологія, ні політологія, ні юриспруденція не володіють абсолютно завершеною догматичною концепцією права, що ніяк не означає можливості обмеження прояву права в реальності тільки пізнаною стороною. Це необхідно враховувати як у практиці створення закону, так і в практиці його застосування — ми не знаємо, що знаходиться за межею пізнання і в таких випадках спираємося на досвід, який дає можливість впровадження тих ідей і принципів, які у прийнятному просторовому і часовому вимірі дали позитивний результат для задоволення з'ясованого демократичним шляхом загального й індивідуального інтересу.

Безумовно, що у сфері утвердження достоїнства людини скарбницею такого досвіду є Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод (далі — ЄКПЛ) і практика Європейського суду з прав людини, які перетворили це питання у центральний фактор нинішнього буття і визначальну парадигму майбутнього Європи, поєднавши в потужний комплекс передові культурні та наукові надбання, створені багатоміліардною історією.

Так само, безумовно, що теперішнє і майбутнє України в державно-політичному і гуманітарному аспекті невіддільне від Європи, як справедливо і те, що ми маніфестуємо сприйняття ідей права і справедливості, достоїн-

ства людини та її свободи, але ми ще недостойно повільно і незграбно вибудовуємо державу і згуртуємо народ задля досягнення проголошеної у Римському договорі мети, принципи якого сприйняті на національному рівні Конституцією України, яка є визначальним джерелом юридичного матеріалу для розбудови права і правової системи.

Відповідно, і система права, і судова система, судовустрій і судова практика повинні задовольняти одночасно Конституцію України і ЄКПЛ.

Що стосується Конституції України, то віднесення судового рішення до джерел позитивного права можливе в рамках тлумачення її положень у світлі природно-правової концепції. Але таке тлумачення ускладнено через наявність у процесуальному законодавстві вимоги до суддів оцінювати докази відповідно до закону, що веде до ігнорування діалектики факту — права і чим обмежується їх незалежність через неможливість вільної оцінки доказів, та обмеження можливості герменевтичного підходу у з'ясуванні права вимогою формального слідування тексту закону, відхід від якого загрожує дисциплінарною відповідальністю, що, зрештою, спотворює істину.

Прочитання Конституції у традиційний нормативістський спосіб виключає можливість надання судовому рішення загальної правостановлюючої та праворегулюючої сили, оскільки такі акти формально є законами за силою, а творення законів належить до виключної компетенції Верховної Ради, зв'язаність якої мораллю та здоровим глуздом постійно конкурує зі спокусами застосування вузькополітичних резонів.

Оскільки позитивізм є стрижневою домінантою української правової сис-

теми, то малоімовірно сприйняття такої новели. Швидше за все її спіткає сумна доля ст. 8 Конституції, на основі якої догоджаюча догматика практично синонімізувала верховенство права з верховенством закону, продемонструвавши методологічну недосконалість. З цієї ж причини імплементація рішень Європейського суду з прав людини в українську судову практику завершується успішно здебільшого на теоретичному рівні. Якщо взяти для порівняння німецьку правову систему, то українська при намаганні до формальної подібності в сутності схожа до невпізнанності через ті ж фактори соціо-гуманітарного та економічного порядку, які визначають відмінності між народами та політичними системами і способами їх буття. Можна припустити, що Україна шукає унікального і відмінного від Європи тлумачення ЄКПЛ, оскільки визнання ієрархічної вищості європейської юрисдикції з прав людини має випадковий, а не комплексний і системний характер. Реалізація примусу через кримінальну відповідальність справи не зарадить. Не слід забувати, що рішення Європейського суду накладають обов'язок з виконання на державу, а не конкретних осіб і їх суб'єктивна воля індивідуально недостатня для виконання рішення Європейського суду. Тому така стаття кримінального закону не має правових умов для суб'єктивізації. Проблема тут не у примусі та карі, а у взаємодії вітчизняної правової системи з іноземною поліетнічною системою Ради Європи та особливостях української правової традиції.

Також видається далекою і безконтурною перспектива появи таких рішень Верховного Суду, яким з набуттям законної сили надається формально і по суті сила джерела права на

рівні, а то і вище закону через реалізацію в такому рішенні судового контролю за відповідністю позитивної норми праву, що виключає можливість його віднесення до підзаконних актів. Складно такі рішення віднести до властивої Конституційному Суду так званої негативної законотворчості. На відміну від Конституційного, Верховний Суд отримав неформалізоване і процедурно не зв'язане право загальної «позитивної» правотворчості, яке не виключає можливості входження у предмет відання будь-якого органу влади, включаючи і Конституційний Суд, в рамках вирішення справи, переданої йому відповідно до процесуальних вимог Вищим судом однієї із встановлених юрисдикцій. Реальність такого повноваження вимагає його закріплення на конституційному рівні.

У різних інтерпретаціях подібні явища є у правових системах Франції, Німеччини, Іспанії, Голландії, Італії [1] і подібну практику можна віднести до відповідних європейських тенденцій, чому сприяла практика дії ЄКПЛ, але техніко-юридична недосконалість згаданих норм українського законодавства ставить під сумнів усвідомлення скоєного — відступ з цієї позиції надзвичайно зручний і легкий, а про наявність волі до логічного завершення в комплексному розумінні революційності проблеми можна буде судити після появи анонсованого до скорого завершення проекту Кримінально-процесуального кодексу. Якщо такий підхід до концептуального визначення права в Україні знайде твердий ґрунт, то, власне, наявні в Законі України «Про судоустрій і статус суддів» недоліки проіснують недовго, оскільки право в новій якості об'єктивно вимагатиме коренево нової методології правозастосування, а відтак, нового

суду, нового судді, нового прокурора і нового адвоката, а також кардинальних змін як в системі юридичних органів, так і в державному механізмі в цілому. За великим рахунком створюється суттєва передумова для модернізації держави, що можливе тільки шляхом прийняття нової Конституції, але для цього необхідно подолати «дрімучий» консерватизм української правової традиції, яка застигла у нормативізмі радянського толку.

За такого широкого наділення Верховного Суду повноваженнями в питанні права залишається неясність у вмотивованості обмеження його статусного місця в судовій системі. Безсумнівно, що наділення Верховного Суду компетенцією у сфері правотворення, викликано не браком нормотворчих інститутів і не потребою зміщення центрів перетину у розмежуванні влад, а сутнісно відображає функціональну складову процесу реалізації судової влади, яку можна позначити умовно через поняття випереджаючого правосуддя. Правове вирішення соціального конфлікту слугує і попередженню його повторення, обов'язковість правового рішення суду унеможливорює повторення і множення в іншому суб'єктному складі щодо з'ясованого фактично конфлікту та юридичних умов його виникнення [3]. Зрештою, судові рішення разом із законом створює правопорядок і утверджує правову певність.

У цьому зв'язку доречно зауважити, що корінь судових проблем не у правовому значенні судового рішення помноженому на незалежність судів, що штовхнуло Україну на шлях встановлення адміністративного контролю за судом і судовими рішеннями, а у розмитості меж юрисдикції суду, несформованості поняття позову і права на нього, недосконалої процесуальної

конструкції інституту доказів і доказування, та і засобів судового змагання загалом, в основі чого лежить недопустимо широке і, безумовно, редакційно й юридично неточне положення ч. 2 ст. 124 Конституції України, яке можливо привести до узгодженості зі ст. 6 Конституції України тільки у випадку неподільного тлумачення сукупно з ч. 1 ст. 55 Конституції України.

Загалом відсутність чіткого окреслення меж компетенції вищих органів держави є загальною вадою Конституції України 1996 р., внаслідок конфліктного використання якої кожна з гілок влади намагається до абсолютної суверенності, що очевидно для суспільства, але ставить цікаве для дослідження питання про те, наскільки держава та інші політичні інституції представляють інтереси українського народу і що є її конституція, якщо навіть після прочитання розділів III–XV важко позбутися враження, що маєш справу з інструкцією про законні підстави для невиконання розділів I та II Конституції України, в яких закріплені принципові засади держави та права і свободи людини і громадянина.

Це також здобуток методології позитивізму старої школи, перекладеного на мову української правової традиції, яка досконало володіє способом сполучення в одній формі взаємовключних сутностей.

Але, знову ж, відповіді на запитання «що належить до юрисдикції суду?» повинна передувати відповідь концептуального порядку на запитання ключового суспільного і державного значення «що є право в Україні?». Саме тут джерело всіх інституційних і методологічних негараздів судової системи, і поки не буде відповідей, продовжуватиметься ситуація, коли

сьогоднішні реформаційні кроки формуватимуть завтрашню необхідність наступних змін, оскільки реформування націлене на встановлення суб'єктивно зумовленого персоніфікованого устрою та не торкається глибинних структур правового простору. Інакше кажучи, судову систему слід вибудувати за моделлю, яка має результатом дії захист права в найменшій залежності від суб'єктивних впливів, а не за способом, який забезпечує суб'єктивно вмотивовану зручність управління державною функцією судового захисту права. Не адміністративні чинники, конструктивні перекоси, обмеження функцій, унеможливлення їх здійснення, обмеження доступу громадян до суду, невмотивоване розширення компетенції під персонально відомі, але не названі суддівські легіслатури, а єдність розуміння права і єдність правозастосування роблять судову систему цілісною та ефективною, а відносини між сукупністю судів і суддів з середини і між суспільством, громадянином і державою назовні передбачуваними, керованими і прозорими. Слід повірити, що судом може керувати право, якщо у ньому є розум і мораль, а також закони, якщо в них є право.

Відсутність бажаних можливостей суб'єктивного управління правозастосовною діяльністю в одних політичних суб'єктів за наявності таких можливостей у інших і призвела до реалізації не кращого варіанта, за яким Верховний Суд України обмежено у практичному здійсненні конституційних функцій, які, власне, визначають його судом.

До прийняття Закону від 7 липня 2010 р. ієрархічно судова система України утримувалася в конструкції конституційного бачення. Верховний Суд України як найвищий судовий ор-

ган в системі судів загальної юрисдикції займав касаційну нішу [4]. Обласні суди виконували апеляційну функцію і, відповідно, місцеві (міські, районні) здійснювали розгляд справ. Так само діяла система спеціалізованих судів, в якій, однак, сумнівне з точки зору Конституції наділення вищих судів касаційною функцією нівелювалося повноваженням Верховного Суду України з перегляду рішень вищих судів. У цілому за функціями і повноваженнями суд відповідав своїй назві, призначенню і володів у мінімально необхідному обсязі компетенцією для виконання покладених на нього завдань. Серйозною вадою, яка призводила до перевантаження суду справами, була необхідність розгляду Верховним Судом кожної справи, в більшості типових і однакових, оскільки не було процесуального механізму реалізації Верховним Судом України функції забезпечення єдності судового правозастосування.

У новому Законі згаданий недолік усунуто, але фактично разом з Верховним Судом України. За новим сценарієм, початок якому покладено Рішенням Конституційного Суду України від 11 березня 2010 р., теоретична цінність якого відкарбована ототожненням форм інстанційного провадження, визначених Конституцією вичерпно, і засад судочинства, які до цього проблем розуміння не становили, Верховний Суд України втратив касаційну компетенцію, громадяни втратили право на касаційне оскарження до Верховного Суду України, ліквідована система загальних судів шляхом суцільної спеціалізації. Зрештою, Конституційний Суд України відомий і внеском у теоретичну математику, але порушення ст. 6 ЄКПЛ стосовно доступності до суду навряд чи залишитися непоміченим для

Європейського суду з прав людини. Для колег із Страсбурга стане цікавою і така новела, як можливість передати справу на розгляд Верховного Суду України тільки за наявності їх рішення про порушення Вищим спеціалізованим судом ЄКПЛ при вирішенні справи, чим фактично Європейський суд ставиться в Україні ієрархічно на проміжний рівень між Верховним і Вищим спеціалізованим судом. Інший випадок передачі справи на розгляд Верховного Суду України, як то неоднакове застосування вищими спеціалізованими судами одних і тих самих норм матеріального права, внаслідок чого ухвалено різні за змістом судові рішення у подібних правовідносинах практично неможливий, оскільки різні за змістом рішення завідомо передбачають застосування різних норм, а критеріїв ідентифікації «подібності» правовідносин законом не встановлено. Якщо цього виявиться недостатньо, то справа може бути передана до Верховного Суду України виключно Вищим судом за розсудом не обтяженим юридичним обов'язком. Проста конструкція зі зрозумілими наслідками, які все ж доведеться виправляти. А наслідки будуть — кадровий потенціал судів і політико-економічна опіка над ними місця для сумнівів не залишає. Якщо не навчив досвід свавільного застосування, то досвід свавільного творення законів надолужить появу підстави для наступної реформи.

На підставі ст. 9 Конституції України та Закону України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» від 17 липня 1997 р. № 475/97-ВР найвища юрисдикція у галузі судового захисту прав та свобод людини належить Європейському суду з прав людини і спроба вмонтувати

його на проміжне місце в механізм вітчизняної судової рутини виглядає щонайменше некоректно.

Комплексність і складність конвенційного правового механізму захисту прав людини містить власне конвенційні норми, а також рішення Європейської комісії з прав людини та Комітету міністрів Ради Європи, судову практику Європейського суду з прав людини, прецедентне право, загальновизнані принципи та норми міжнародного права, специфічні методи тлумачення Конвенції, наукову доктрину з питань її застосування, що покликане дати національним юрисдикційним органам міцну правову основу для захисту прав людини, але вони не містять підстав для заявленого у новому вітчизняному законі припущення про можливість виконання міжнародними юрисдикційними установами замість України взятих нею на себе зобов'язань.

Приклад того, як до вирішення подібних проблем підходить світ, ілюструється Законом Великої Британії «Про права людини» 1998 р., метою якого зазначено «надання людям юридичної можливості захищати їхні конвенційні права від держави у британських судах, замість довгого очікування і значних судових витрат під час підготовки та розгляду справи в Європейському суді з прав людини» [5].

Відтак, обсяг судової юрисдикції та компетенція судових органів будь-якої інстанції повинні визначатися метою захисту прав і свобод людини, відповідати кращим світовим зразкам у цій сфері державної діяльності. Тому в основі реформування судової системи України безальтернативно повинні бути правові інтереси людини, а не безвісні техніко-інституційні конструкції часткової відповідності точній політиці.

Підсумовуючи окремі враження від спільного погляду на конвенційний та вітчизняний правові світи, варто зауважити таке.

Наділення Верховного Суду України повноваженнями творення судового прецеденту є необхідним і прогресивним кроком, який відповідає європейській інтегративній тенденції, але потребує детальної регламентації у процесуальних нормах і позитивного закріплення в обов'язках службових осіб та державних органів для забезпечення ефективної юридичної реалізації.

Повноваження Верховного Суду України слід відновити у конституційно визначеному обсязі, який повинен бути адекватним положенням статей 6, 8 та розділів II і VIII Конституції України, що повинно забезпечити його верховність у праві і найвищість у вітчизняній судовій системі та забез-

печити центральне місце в імплементації європейського права у сфері захисту прав людини в національну юридичну практику на засадах ієрархічно зумовленого системного зв'язку між ним та конвенційним правовим комплексом. Верховний Суд України, образно кажучи, має бути за змістом діяльності верховним, повноважним, владним та авторитетним представником ЄКПЛ та верховенства права, його завданням повинен бути захист права людини і попередження його порушення. Зведення ролі Верховного Суду України до рівня технічного органу констатації встановленого Європейським судом з прав людини порушення декларує неповагу держави до своїх громадян, принижує суд і сигналізує про загрозу правам і основним свободам людини, що, безсумнівно, буде подолано. Але ж час втрачається на місці, а світ відсталих не чекає.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Давид Р., Жоффре-Спинози К. Основные правовые системы современности. — М., 1999.
2. Общая теория государства и права : в 2 т. / под ред. М. Н. Марченко. — М., 1998.
3. Кривоца В. Юридичний конфлікт як феномен правової дійсності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.12. — Х., 2005. — С. 13.
4. Сірий М. Касація. Чи є слово останнє? // Зеркало тижня. — 2010. — № 13 (793). — 3–9 квіт.
5. Шевчук С. Порівняльне прецедентне право з прав людини. — К., 2002. — С. 28.

Шицький І. Б. Компетенція Верховного Суду України в контексті захисту права

Анотація. У статті аналізуються повноваження Верховного Суду України щодо розвитку та захисту права у співвідношенні до юрисдикції Європейського суду з прав людини, розглядається обсяг касаційної компетенції, окремі процесуальні аспекти її здійснення. Розглядається проблема взаємозв'язку права і судової практики на прикладі нового українського законодавства у сфері правосуддя.

Ключові слова: концепція права, джерела права, касація, судовий прецедент.

Шицький И. Б. Компетенция Верховного Суда Украины в контексте защиты права

Аннотация. В статье анализируются полномочия Верховного Суда Украины по развитию и защите права в соотношении к юрисдикции Европейского суда по правам человека, рассматривается объем кассационной компетенции, отдельные процессуальные аспекты ее осуществления. Рассматривается проблема взаимосвязи права и судебной практики на примере нового украинского законодательства в сфере правосудия.

Ключевые слова: концепция права, источники права, кассация, судебный прецедент.

Shytskyi I. Authority of the Supreme Court of Ukraine in the context of law protection

Annotation. Analyses authority of the Supreme Court of Ukraine with regard to development and protection of the law in correlation with jurisdiction of the European Court of Human Rights, studies scope of cassation authority, some procedural aspects of its performance. Deals with the problem of relationship between law and judicial practice by example of the new Ukrainian legislation in the sphere justice.

Key words: conception of law, sources of law, cassation, case-law.

ЗАСТОСУВАННЯ ПРАКТИКИ СТРАСБУРЗЬКОГО СУДУ ЯК ДЖЕРЕЛА ПРАВА В УКРАЇНІ: ДЕЯКІ ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ

О. СОЛОВЙОВ

*директор ТОВ «Юридична техніка»
(м. Київ)*

Невдовзі після ратифікації Україною Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція) у вітчизняній науці була висловлена думка про те, що рішення Європейського суду з прав людини (далі — Суд) у їх мотиваційній частині мають неабиякий потенціал для національної імплементації Конвенції як приклад, зразок тлумачення, чинник формування правосвідомості [1, 233, 234]. Відображенням у нашому законодавстві саме такого сприйняття практики Суду можна вважати, зокрема, ст. 19 Закону України «Про виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини» (далі — Закон 2006 р.), якою запроваджено процедуру експертизи проектів і періодичну перевірку чинних законодавчих актів на їх відповідність практиці Суду. Однак у зазначеному Законі зроблено подальший, вельми радикальний крок: ця практика проголошена ще й джерелом права у судочинстві й адміністративній практиці в Україні (ст. 17 і ч. 5 ст. 19 Закону 2006 р.).

Про те, що означений крок мав підстави, свідчить позиція самого Суду, який оцінює порушення нашою дер-

жавою окремих гарантій Конвенції як «системне», «повторюване» явище, яке видається Суду наслідком різноманітних «дисфункцій правової системи», «структурною проблемою України» [2, п. 83–87]. Наведена оцінка ефективності вітчизняної правової системи якраз і засвідчує актуальність проблеми прямого застосування практики Суду як формально-юридичного джерела права в Україні. Таке застосування забезпечує розгляд великої кількості однотипних справ у судах України на основі тієї ж інтерпретації змісту й обсягу прав людини, якої дотримується Суд; серед іншого цим можна досягти і суттєвого розвантаження Суду, на необхідності чого, до речі, робиться наголос у відомій Інтерлакенській декларації [3].

Визнання практики Суду джерелом права в Україні у нормах її власного закону відповідає відомій теорії дуалізму у співвідношенні міжнародних і національних правових систем (у досліджуваному контексті — правових систем Конвенції та України), коли кожна система розглядається як автономна, але не виключається їх взаємодія між собою на засадах поваги до державного суверенітету. Виразом цієї

взаємодії якраз і є рішення Верховної Ради України про наділення практики Суду означеним статусом, хоча юридично-закріплене міжнародне зобов'язання нашої держави зводиться лише до виконання остаточних рішень цієї міжнародної установи. Поруч із тим залишається відкритим не менш важливе питання, чи узгоджуються відповідні положення Закону 2006 р. у їх чинній редакції з деякими фундаментальними принципами, на яких побудована правова система нашої держави. Отже, спробуємо розглянути означене питання у світлі таких конституційно-гарантованих принципів, як: незалежність суддів (ст. 126 Конституції України, далі — Конституція), визначення прав людини виключно законами України (п. 1 ч. 1 ст. 92 Конституції), верховенство права (ч. 1 ст. 8 Конституції), визначеність і доступність права (ст. 57 Конституції, абзац 2 п. 5.4 Рішення Конституційного Суду України (КСУ) у справі про постійне користування земельними ділянками) [4].

1. Принцип визначення прав людини виключно законами України. Незалежно від того, як сприймати практику Суду — як «прецедент тлумачення» [5, 17] чи «прецедент конкретизації» Конвенції [6, 179], чи взагалі як самостійне джерело права — зрозуміло, що, визнаючи її «прецедентність», ми так або інакше визнаємо здатність Суду або встановлювати норми права, або виробляти таку ж нормативну правоінтерпретацію. Нормативний характер деяких судових актів вже набув певного визнання у вітчизняній теорії [7], і це можна вважати свідченням поступового утвердження в Україні праворозуміння, альтернативного легістсько-позитивістського, адже в межах останнього така властивість означених

актів навряд чи може вважатися прийнятною [8, 315].

Водночас слід враховувати і те, що гарантії основоположних прав людини, поза сумнівом, належать до одного з найважливіших предметів державно-юридичного регулювання. Мабуть, саме тому у п. 1 ч. 1 ст. 92 Конституції встановлено, що ці гарантії можуть визначатися виключно у законах України; Конституцією не передбачено можливості делегування означених законодавчих повноважень парламенту будь-яким іншим органам, а тим більше — міжнародним. Таке конституційне положення можна вважати загальним законодавчим застереженням у праволюдній сфері.

З другого боку, практика Суду не є, строго кажучи, самостійним джерелом права, а є похідним, вторинним стосовно Конвенції. У свою чергу, ця Конвенція є міжнародним договором, згоду на обов'язковість якого надавала Верховна Рада України у формі закону. Тож її (Конвенцію) в принципі можна розглядати як, так би мовити, «квазізакон» України, тобто акт, що прирівнюється за своїм статусом до ратифікаційного закону. У нещодавніх дослідженнях така думка висловлюється [9, 90]. А звідси — і практика Суду — як похідна від Конвенції — має задовольняти вимозі ст. 92 Конституції.

Вадою такого підходу є насамперед те, що він заперечує досить усталену — ще з радянських часів — ієрархію актів національного законодавства, за яким міжнародні договори є окремим джерелом права і займають вищий щабель, аніж закони, тобто не можуть прирівнюватися до останніх (ч. 2 ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України») [10]. Крім цього, Конвенція навряд чи є «квазізаконом» у значенні ст. 92 Конституції, оскільки

закон про її ратифікацію, строго кажучи, і не містив елементу «визначення» прав людини. Іншими словами, актом ратифікації було надано згоду на обов'язковість Конвенції для України як суб'єкта міжнародного права, але, ясна річ, не визначався зміст цього договору. Варто також зазначити і те, що сама Конвенція суттєво обмежує право висловлювати загальні застереження до її тексту (ч. 1 ст. 57 Конвенції).

З огляду на усі ці обставини навряд чи є підставним прирівнювати Конвенцію до законів України, якими мають визначатися права людини і гарантії цих прав відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 92 Конституції. А тому ускладнюється і проблема визнання практики Суду джерелом права та її застосування до відносин у праволюдській сфері, хоча вірогідність такого застосування повністю виключити не можливо (як буде продемонстровано далі).

2. Верховенство права. Застосування практики Суду як джерела права в умовах дії п. 1 ч. 1 ст. 92 Конституції видається підставним розглядати у контексті реалізації верховенства права в Україні (ст. 8 Конституції). Із цього принципу випливає, що право, зрештою, існує як явище самостійне, яке виникає та функціонує незалежно від діяльності державних законодавчих органів [11, 30]; отже, означений принцип, вважаємо, у певних випадках може домінувати навіть стосовно законодавчого застереження, закріпленого ст. 92 Конституції. Проте, якщо законотворча діяльність у державі є гуманною, справедливою, своєчасною, юридико-технічно досконалою, тоді будь-яке протиставлення права і закону, домінування першого над другим не є необхідним. Лише у випадках явної несправедливості закону або його неповноти чи застарілості — з огляду на досягнутий рівень розвитку україн-

ського суспільства — може йтися про доцільність використання потенціалу альтернативних до закону соціальних регуляторів, якими, зокрема, можуть бути і правові позиції міжнародних судових установ на кшталт Суду. Іншими словами, застосування практики Суду є підставним з огляду на верховенство права тільки у досить виключних випадках відсутності, застарілості чи явної несправедливості певних законів України, що визначають права людини.

Слід констатувати, що практика Суду, схоже, дійсно застосовується у судочинстві як джерело права у контексті верховенства останнього. На це вказує проведений автором аналіз окремих рішень і ухвал Верховного Суду України (далі — ВСУ), винесених ним у справах про дифамацію у період 2006–2009 рр. [12]. У деяких із цих актів ВСУ визнав і застосовував окремі правові позиції Суду, хоча право, уособлене у них, не є закріплене у тексті Конвенції, не закріплене воно й у нормах законів України (йдеться, зокрема, про право на більш широкі межі критики публічних осіб порівняно з пересічними громадянами). Цей приклад можна кваліфікувати як встановлення і застосування судом права, яке наразі хоч й існує поза формальним законодавством, але видається справедливим і відповідним рівню розвитку українського суспільства. Зрештою, не буде зайвим згадати, що декілька років тому на засіданнях науково-консультативної ради при ВСУ обговорювався проект постанови його Пленуму під назвою «Про застосування загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права і міжнародних договорів України при здійсненні правосуддя», який, на жаль, було знято з розгляду 6 листопада 2009 р. У пункті 5 означеного проекту наголо-

шувалося на некоректності практики тих судів, які при наявності норм національного законодавства, що регулюють спірні правовідносини, при вирішенні справ застосовують лише норми міжнародного договору, зокрема, Конвенції [13].

Таким чином, застосування практики Суду як джерела права в Україні з огляду на п. 1 ч. 1 ст. 92 у поєднанні із ч. 1 ст. 8 Конституції, на нашу думку, має зводитися лише до виключних випадків відсутності, застарілості чи явної несправедливості норм законів, які мають визначати права людини в Україні.

3. Незалежність суддів. Закон 2006 р. містить ст. 17, яку можна розуміти як вираз законодавчої вимоги до суддів обов'язково застосовувати практику Суду при вирішенні справ. Розуміння цієї статті саме як вимоги, а не, скажімо, можливості, яка зумовлюється внутрішнім переконанням судді у необхідності забезпечення верховенства права, навряд чи узгоджується із конституційно-гарантованим принципом незалежності суддів в Україні. Як неодноразово відзначав КСУ, міжнародні судові установи не можуть доповнювати систему національної юрисдикції України [14]. Обґрунтованість цієї позиції КСУ підтверджує і механізм перегляду ВСУ судових рішень з мотивів встановлення міжнародною судовою установою порушення Україною міжнародних зобов'язань, передбачений у п. 2 ст. 355 ЦПК України, п. 2 ст. 237 КАС України, п. 2 ст. 111¹⁶ ГПК України, п. 2 ч. 1 ст. 400¹² КПК України. Адже такий механізм визначений саме як процесуальне право, надане суддям ВСУ, які реалізують його за умови власного переконання в обґрунтованості відповідної заяви про перегляд судового рішення. У перегляді судового рішення

може бути і відмовлено, хоча вірогідність такої ситуації є низькою, якщо припускати внутрішнє небажання суддів ВСУ порушувати міжнародні зобов'язання України, тобто якщо розглядати моральний бік питання. Втім, О. Дроздов нещодавно висловив і таку точку зору, що судді ВСУ у випадку надходження до них заяви про перегляд національного судового рішення у зв'язку із рішенням Суду у справі про «серйозне» порушення прав людини «не вправі (курсив наш. — Авт.) відмовити особі у внесенні подання на відповідний судовий розгляд» [15]. Така точка зору видається дискусійною.

Зрештою, не можна не зазначити і те, що наведена позиція КСУ чітко узгоджується із усталеною практикою Суду, за якою ця міжнародна установа не є певною «четвертою» інстанцією, яка б доповнювала національну систему правозахисту [16, п. 9]. Та й відповідно до ст. 32 Конвенції компетенція Суду поширюється лише на питання застосування і тлумачення Конвенції при розгляді міждержавних та індивідуальних заяв, а не у національних судових чи адміністративних провадженнях.

Таким чином, застосування практики Суду як джерела права при вирішенні справ судами України — бодай й у виключних випадках реалізації верховенства права — не може розцінюватися як формально-процесуальна вимога, оскільки це суперечило б принципу незалежності українських суддів. Відповідно, практика Суду може бути лише одним з можливих альтернативних джерел права поруч із, скажімо, традиціями і звичаями українського суспільства. Втім, стимулюючий вплив на застосування у праволюдській сфері саме практики Суду можуть справляти узагальнення ви-

щими судовими інстанціями випадків такого застосування у судах України.

4. Визначеність і доступність права. Видається підставним також поставити питання про відповідність положень Закону 2006 р. загальному принципу визначеності права. В Україні цей принцип не має прямого конституційного закріплення, але визнається як чинний принцип з боку КСУ [17]. У свою чергу, у доктрині зазначається, що правова визначеність має свій вияв, зокрема, у вимогах чіткого визначення змісту правових норм, їх стабільності, а також, що важливо, інституційної відповідальності органів влади при застосуванні правових норм [18]. Суд розглядає право як феномен, якому притаманні такі властивості, як доступність і передбачуваність за наслідками дії, що дає можливість суб'єктам належним чином регулювати свою поведінку [19, п. 108]. Таким чином, парним до визначеності є доступність права — принцип, який в українській Конституції відображено у вимозі доведення до відома населення законів, що визначають зміст прав людини (частини 2, 3 ст. 57 Конституції).

Чи узгоджується визнання величезного обсягу практики Суду джерелом права в Україні із означеними принципами? З одного боку, Суд вказує на те, що в інтересах правової визначеності він неохочий без справді вагомих підстав відступати від позицій, викладених у його попередніх рішеннях [20, п. 105]. З другого боку, не викликає сумнівів і те, що Суд як міжнародна установа не може нести інституційну відповідальність за належне застосування всередині держав — та ще й у якості юридично-обов'язкового джерела права — сформульованих ним правоположень. Він також, ясна річ, не має можливості забезпечити доступ до кожного його но-

вого правоположення з боку громадян окремих країн у зрозумілій їм формі (тобто доступність). Останню можуть забезпечити лише національні органи (шляхом організації відповідних офіційних перекладів і публікацій), але ці органи не можуть нести інституційної відповідальності за якість перекладу і належне застосування практики Суду, оскільки він не уповноважував їх на це.

Отже, лише та частина правових позицій Суду, яка доведена до відома населення України у зрозумілій йому формі, може бути застосована у судовій і адміністративній практиці, хоча питання відповідальності за належне застосування навіть цієї частини практики все одно залишається відкритим. Видається досить сумнівним положення ч. 3 ст. 18 Закону 2006 р. про можливість користування при здійсненні судочинства оригінальними, неопублікованими в Україні текстами рішень Суду. Вважаємо, що це положення суттєво посилює правову невизначеність при розгляді судових справ в Україні.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що хоча застосування практики Суду як джерела права в Україні відповідає засадам дуалізму правових систем нашої держави і Конвенції, уособлюючи відповідний рівень взаємодії між цими в принципі автономними системами, але таке застосування має узгоджуватися із фундаментальними принципами українського права. Звідси можна зробити такі висновки:

1. В умовах дії у праволюдній сфері загального законодавчого застереження, встановленого п. 1 ч. 1 ст. 92 Конституції, про застосування практики Суду до правовідносин можна стверджувати хіба що з огляду на вимоги верховенства права (ч. 1 ст. 8

Конституції). Мається на увазі те, що таке застосування є підставним лише у виключних ситуаціях відсутності, застарілості чи явної несправедливості норм законів, які мають визначати права людини в Україні.

2. Застосування практики Суду як джерела права при вирішенні справ судами України не може розцінюватися як формально-процесуальна вимога, оскільки це суперечило б принципу незалежності суддів в Україні; таке застосування є саме можливою, поруч із іншими можливостями забезпечення верховенства права. Стимулюючий вплив на застосування саме практики Суду, а не інших джерел, як, скажімо, звичаєвого права, можуть справляти узагальнення вищими судовими інстанціями випадків такого застосування у судах України.

3. Припустимим видається застосування лише тієї частини практики Суду, яка доведена до відома населення України у зрозумілій формі, тобто може вважатися доступним правом в Україні. Втім, залишається відкритим питання про такий важливий елемент принципу правової визначеності, як наявність органу, здатного нести інституційну відповідальність за належне застосування практики Суду в Україні.

4. Викладене вище свідчить, що реалізація у сучасних умовах статей 17, 18, ч. 5 ст. 19 Закону 2006 р. є вельми проблемною, а тому норми про

застосування практики Суду як джерела права у судочинстві й адміністративній практиці залишаються значною мірою декларативними.

У контексті пропозицій щодо вдосконалення правового регулювання статусу практики Суду в Україні слід зазначити таке. Гарантоване застосування практики Суду як джерела права в Україні є, як стверджувалося на початку цієї статті, вельми актуальним завданням у контексті ефективної взаємодії правових систем Конвенції та України, а також розвантаження Суду. А тому реальне забезпечення такого застосування бачиться шляхом розроблення відповідних змін до Конституції, зокрема в частині її статей 92 і 126. Зауважимо також, що на сьогодні у літературі одержує підтримки теза про неабиякий потенціал конституційних судів як суб'єктів офіційного правотлумачення у справі адаптації, модернізації, перетворення конституційно-правових норм без зміни їх тексту [21]. Це дає підстави стверджувати про можливість використання означеного потенціалу КСУ — у передбаченому законом порядку — задля наділення практики Суду конституційно-узгодженим статусом джерела права у праволюдській сфері.

Міркування, висловлені у цій статті, мають так чи інакше дискусійний характер і покликані слугувати додатковим стимулом для подальшого обговорення розглянутої у ній проблеми.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. *Рабінович П. М., Раданович Н. М.* Загальнотеоретичні питання національної імплементації міжнародних договорів з прав людини // *Практика Європейського Суду з прав людини. Рішення. Коментарі.* — 2003. — № 3. — С. 233–234.
2. *Yuriy Nikolayevich Ivanov v. Ukraine.* Judgment of the European Court of Human Rights dated 15 October 2009 // <http://echr.coe.int/echr/en/hudoc>.
3. *Interlaken Declaration of the High Level Conference on the Future of the Court* dated 19 February 2010 // www.eda.admin.ch/etc/medialib/downloads/edazen/topics/europa
4. *Рішення КСУ від 22 вересня 2005 р. № 5-рп/2005* (справа про постійне користування земельними ділянками) // *Офіційний вісник України.* — 2005. — № 39. — Ст. 2490.
5. *Кононенко В. П.* Звичаєва природа прецедентного характеру рішень Європейського суду з прав людини : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.11 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — К., 2009. — 19 с.

6. *Дудаш Т. І.* Юридична природа рішень Європейського суду з прав людини : (загальнотеоретичний аспект) // *Право України*. — 2010. — № 2. — С. 173–179.
7. *Селіванов А. О.* Право тлумачити закони та юридичні наслідки застосування офіційної інтерпретації // *Вісник Верховного Суду України*. — 2006. — № 7. — С. 3–7 — С. 3; *Хорошковська Д. Ю.* Роль судової практики в системі джерел права України : теоретико-правове дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / Ін-т зак-ва Верховної Ради України. — К., 2006. — 20 с. — С. 5–6; *Шевчук С. В.* Загальнотеоретичні проблеми нормативності актів судової влади : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. — Х., 2008. — 38 с. — С. 7–8.
8. *Пархоменко Н. М.* Джерела права : проблеми теорії та методології : моногр. / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. — К., 2008. — 335 с.
9. *Климович О. В.* Конвенція про захист прав людини та основних свобод як складова внутрішнього права та особливості її застосування національними судами держав-членів Ради Європи : дис. ... канд. юрид. наук / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — К., 2010. — 205 с.
10. *Луниця Л. А.* Соотношение международного договора и внутрисударственного закона в гражданском и трудовом праве // *Ученые записки Всесоюзного научно-исследовательского института советского законодательства*. — М., 1968. — Вып. 14. — С. 121–123; *Свінтов В. І.* Пряме застосування міжнародних стандартів прав людини : (Коментар до ст. 9 Конституції України) // *Український часопис прав людини*. — 1998. — № 1. — С. 2–28. — С. 27.
11. *Рабінович П. М.* Громадянське суспільство і правова держава (загальнотеоретичні міркування) // *Українське право*. — 1996. — № 3. — С. 30.
12. *Соловйов О. В.* Застосування практики Страсбурзького суду як джерела права (за матеріалами рішень і ухвал Верховного Суду України) // *Державо і право : зб. наук. пр.* — 2010. — № 48. — С. 50–55.
13. *Біжучий архів ВСУ за 2004 рік.*
14. *Висновок КСУ від 11 липня 2001 р. № 3-в/2001 (справа про Римський Статут)* // *Офіційний вісник України*. — 2001. — № 28. — Ст. 1267; *Рішення КСУ від 11 грудня 2003 р. № 20-рп/2003 (справа про Касаційний суд України)* // *Офіційний вісник України*. — 2004. — № 51. — Т. 1. — Ст. 2705.
15. *Дроздов О.* Порушення Україною міжнародних зобов'язань як підстава для перегляду судових рішень // *Юридичний вісник України*. — 2010. — № 18. — С. 14.
16. *Interlaken Declaration*. *Op. cit.*
17. *Рішення КСУ від 22 вересня 2005 р. № 5-рп/2005*. *Op. cit.*
18. *Шевчук С.* Судова правотворчість. Світовий досвід та перспективи в Україні. — К., 2007. — 640 с. — С. 322, 323; *Матвеева Ю. І.* Принцип правової визначеності : у пошуках розуміння // *Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія»*. — Т. 90. *Юридичні науки*. — К., 2009. — С. 10–12.
19. *Bessarabia Metropolitan Church v. Moldova*. Judgment of the European Court of Human Rights dated 27 March 2002 // <http://echr.coe.int/echr/en/hudoc>
20. *Mamatkulov and Abdurasulovic v. Turkey*. Judgment of the European Court of Human Rights dated 6 February 2003 // <http://echr.coe.int/echr/en/hudoc>
21. *Рабінович П. М.* Офіційно-нормативне тлумачення законодавства як інструмент адаптації правового регулювання до соціальних змін // *Вісник Академії правових наук України*. — Х., 2002. — № 28. — С. 23–35; *Кампо В.* Інструмент конституційної модернізації // *Голос України*. — 2009. — № 214. — 12 листоп. — С. 23; *Бондарь Н.* Конституционный Суд России — генератор «живого» (судебного) конституционализма // *Право України*. — 2010. — № 6. — С. 75–86. — С. 78.

Соловйов О. В. Застосування практики Страсбурзького суду як джерела права в Україні: деякі проблемні аспекти

Анотація. Стаття присвячена деяким проблемним аспектам застосування практики Страсбурзького суду як джерела права в Україні. Досліджується питання означеного застосування у світлі конституційно-гарантованих принципів визначення прав людини виключно законами України, верховенства права, незалежності суддів, визначеності та доступності правових норм.

Ключові слова: Європейський суд з прав людини, Конституційний Суд України, практика суду як джерело права, верховенство права, незалежність суддів, визначеність і доступність права.

Соловьев А. В. Применение практики Страсбургского суда как источника права в Украине: некоторые проблемные аспекты

Аннотация. Статья посвящена некоторым аспектам проблемы применения практики Страсбургского суда в качестве источника права в Украине. Исследуется вопрос указанного применения с учетом конституционно-гарантированных принципов определения прав человека исключительно законами Украины, верховенства права, независимости судей, определенности и доступности правовых норм.

Ключевые слова: Европейский суд по правам человека, Конституционный Суд Украины, практика суда как источник права, верховенство права, независимость судей, правовая определенность и доступность права.

Soloviov O. Domestic application of the ECHR case-law in Ukraine: certain problematic issues

Annotation. The article illuminates certain problematic issues with regard to the direct application of the ECHR case-law in Ukraine as a formal source of its domestic law. The said application is scrutinized from the point of certain constitutional principles of Ukrainian legal system, namely the supremacy of parliamentary laws in the human rights area, supremacy of law, independency of judges, legal certainty and accessibility of laws.

Key words: European Court of human rights, Constitutional Court of Ukraine, judicial case-law, supremacy of law, independency of judges, law certainty, law accessibility.

КОНВЕНЦІЯ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ І ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД*

*з поправками, внесеними відповідно до положень Протоколів №№ 11 та 14
з Протоколами №№ 1, 4, 6, 7, 12 та 13*

*Version ukrainienne / Ukrainian version
Український переклад*

Текст Конвенції представлено з поправками, відповідно до положень Протоколу № 14 (CETS no. 194), з дати набуття ним чинності 1 червня 2010 року

До тексту Конвенції раніше вносилися поправки відповідно до положень Протоколу № 3 (ETS No. 45), який набрав чинності 21 вересня 1970 року, Протоколу № 5 (ETS No. 55), який набрав чинності 20 грудня 1971 року, і Протоколу № 8 (ETS No. 118), який набрав чинності 1 січня 1990 року, і цей текст також включив текст Протоколу № 2 (ETS No. 44), який відповідно до пункту 3 статті 5 цього Протоколу був складовою частиною Конвенції з моменту набрання ним чинності 21 вересня 1970 року. Всі положення, що їх було змінено або доповнено згідно з цими Протоколами, замінюються Протоколом № 11 (ETS No. 155) з 1 листопада 1998 року — дати набрання ним чинності. З цієї дати Протокол № 9 (ETS No. 140), який набрав чинності 1 жовтня 1994 року, було скасовано, а Протокол № 10 (ETS No. 146) втратив своє значення.

Поточний стан підписів та ратифікацій Конвенції та Протоколів до неї, а також повний перелік заяв та застережень, доступний на веб-сайті <http://conventions.coe.int>.

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод

Уряди держав — членів Ради Європи, які підписали цю Конвенцію, беручи до уваги Загальну декларацію прав людини, проголошену Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 10 грудня 1948 року,

беручи до уваги те, що ця Декларація має на меті забезпечити загальне та ефективне визнання і додержання проголошених у ній прав,

беручи до уваги те, що метою Ради Європи є досягнення тіснішого єднання між її членами і що одним із засобів досягнення цієї мети є забезпечення і розвиток прав людини та основоположних свобод,

знову підтверджуючи свою глибоку віру в ті основоположні свободи, які становлять підвалини справедливості та миру в усьому світі і які найкращим чином забезпечуються, з одного боку, завдяки дієвій політичній демократії, а з іншого боку, завдяки спільному розумінню і додержанню прав людини, від яких вони залежать,

сповнені рішучості, як уряди європейських держав, що є однодумцями і мають спільну спадщину політичних традицій, ідеалів, свободи і верховенства права, зробити перші кроки для забезпечення колективного гарантування певних прав, проголошених у Загальній декларації, домовилися про таке:

*Див. http://echr.coe.int/NR/rdonlyres/CA89110C-35EE-4139-977A-D90FAAA93124/0/UKR_CONV.pdf

Стаття 1. Зобов'язання поважати права людини

Високі Договірні Сторони гарантують кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, права і свободи, визначені в розділі I цієї Конвенції.

Розділ I. Права і свободи

Стаття 2. Право на життя

1. Право кожного на життя охороняється законом. Нікого не може бути умисно позбавлено життя інакше ніж на виконання смертного вироку суду, винесеного після визнання його винним у вчиненні злочину, за який закон передбачає таке покарання.

2. Позбавлення життя не розглядається як таке, що вчинене на порушення цієї статті, якщо воно є наслідком виключно необхідного застосування сили:

- а) для захисту будь-якої особи від незаконного насильства;
- б) для здійснення законного арешту або для запобігання втечі особи, яку законно тримають під вартою;
- с) при вчиненні правомірних дій для придушення заворушення або повстання.

Стаття 3. Заборона катування

Нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню.

Стаття 4. Заборона рабства і примусової праці

1. Нікого не можна тримати в рабстві або в підневільному стані.

2. Ніхто не може бути присилуваний виконувати примусову чи обов'язкову працю.

3. Для цілей цієї статті значення терміна «примусова чи обов'язкова праця» не поширюється:

- а) на будь-яку роботу, виконання якої зазвичай вимагається під час призначеного згідно з положеннями статті 5 цієї Конвенції тримання в умовах позбавлення свободи або під час умовного звільнення;
- б) на будь-яку службу військового характеру або — у випадку, коли особа відмовляється від неї з мотивів особистих

переконань у країнах, де така відмова визнається, — службу, яка вимагається замість обов'язкової військової служби;

с) на будь-яку службу, що вимагається у випадку надзвичайної ситуації або стихійного лиха, яке загрожує життю чи благополуччю добробуту суспільства;

д) на будь-яку роботу чи службу, яка є частиною звичайних громадянських обов'язків.

Стаття 5. Право на свободу та особисту недоторканність

1. Кожен має право на свободу та особисту недоторканність. Нікого не може бути позбавлено свободи, крім таких випадків і відповідно до процедури, встановленої законом:

- а) законне ув'язнення особи після засудження її компетентним судом;
- б) законний арешт або затримання особи за невиконання законного припису суду або для забезпечення виконання будь-якого обов'язку, встановленого законом;
- с) законний арешт або затримання особи, здійснене з метою допровадження її до компетентного судового органу за наявності обґрунтованої підозри у вчиненні нею правопорушення, або якщо обґрунтовано вважається необхідним запобігти вчиненню нею правопорушення чи її втечі після його вчинення;

д) затримання неповнолітнього на підставі законного рішення з метою застосування наглядових заходів виховного характеру або законне затримання неповнолітнього з метою допровадження його до компетентного органу;

е) законне затримання осіб для запобігання поширенню інфекційних захворювань, законне затримання психічнохворих, алкоголіків або наркоманів чи бродяг;

ф) законний арешт або затримання особи з метою запобігання її недозволеному в'їзду в країну чи особи, щодо якої провадиться процедура депортації або екстрадиції.

2. Кожен, кого заарештовано, має бути негайно поінформований зрозумілою для нього мовою про підстави його арешту і

про будь-яке обвинувачення, висунуте проти нього.

3. Кожен, кого заарештовано або затримано згідно з положеннями підпункту «с» пункту 1 цієї статті, має негайно постати перед суддею чи іншою посадовою особою, якій закон надає право здійснювати судову владу, і йому має бути забезпечено розгляд справи судом упродовж розумного строку або звільнення під час провадження. Таке звільнення може бути обумовлене гарантіями з'явитися на судові засідання.

4. Кожен, кого позбавлено свободи внаслідок арешту або тримання під вартою, має право ініціювати провадження, в ході якого суд без зволікання встановлює законність затримання і приймає рішення про звільнення, якщо затримання є незаконним.

5. Кожен, хто є потерпілим від арешту або затримання, здійсненого всупереч положенням цієї статті, має забезпечене правовою санкцією право на відшкодування.

Стаття 6. Право на справедливий суд

1. Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення. Судове рішення проголошується публічно, але преса і публіка можуть бути не допущені в зал засідань протягом усього судового розгляду або його частини в інтересах моралі, громадського порядку чи національної безпеки в демократичному суспільстві, якщо того вимагають інтереси неповнолітніх або захист приватного життя сторін, або — тією мірою, що визнана судом суворо необхідною, — коли за особливих обставин публічність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя.

2. Кожен, кого обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, вважається невинуватим доти, доки його вину не буде доведено в законному порядку.

3. Кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має щонайменше такі права:

а) бути негайно і детально поінформованим зрозумілою для нього мовою про характер і причини обвинувачення, висунутого проти нього;

б) мати час і можливості, необхідні для підготовки свого захисту;

с) захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд, або — за браком достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника — одержувати таку допомогу безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя;

д) допитувати свідків обвинувачення або вимагати, щоб їх допитали, а також вимагати виклику й допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення;

е) якщо він не розуміє мови, яка використовується в суді, або не розмовляє нею, — одержувати безоплатну допомогу перекладача.

Стаття 7. Ніякого покарання без закону

1. Нікого не може бути визнано винним у вчиненні будь-якого кримінального правопорушення на підставі будь-якої дії чи бездіяльності, яка на час її вчинення не становила кримінального правопорушення згідно з національним законом або міжнародним правом. Також не може бути призначене суворіше покарання ніж те, що підлягало застосуванню на час вчинення кримінального правопорушення.

2. Ця стаття не є перешкодою для судового розгляду, а також для покарання будь-якої особи за будь-яку дію чи бездіяльність, яка на час її вчинення становила кримінальне правопорушення відповідно до загальних принципів права, визнаних цивілізованими націями.

Стаття 8. Право на повагу до приватного і сімейного життя

1. Кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції.

2. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за

винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб.

Стаття 9. Свобода думки, совісті і релігії

1. Кожен має право на свободу думки, совісті та релігії; це право включає свободу змінювати свою релігію або переконання, а також свободу сповідувати свою релігію або переконання під час богослужіння, навчання, виконання та дотримання релігійної практики і ритуальних обрядів як одноособово, так і спільно з іншими, як прилюдно, так і приватно.

2. Свобода сповідувати свою релігію або переконання підлягає лише таким обмеженням, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах громадської безпеки, для охорони публічного порядку, здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб.

Стаття 10. Свобода вираження поглядів

1. Кожен має право на свободу вираження поглядів. Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів. Ця стаття не перешкоджає державам вимагати ліцензування діяльності радіомовних, телевізійних або кінематографічних підприємств.

2. Здійснення цих свобод, оскільки воно пов'язане з обов'язками і відповідальністю, може підлягати таким формальностям, умовам, обмеженням або санкціям, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі, для захисту репутації чи прав інших осіб, для запобігання розголошенню конфіденційної

інформації або для підтримання авторитету і безсторонності суду.

Стаття 11. Свобода зібрань та об'єднання

1. Кожен має право на свободу мирних зібрань і свободу об'єднання з іншими особами, включаючи право створювати профспілки та вступати до них для захисту своїх інтересів.

2. Здійснення цих прав не підлягає жодним обмеженням, за винятком тих, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб. Ця стаття не перешкоджає запровадженню законних обмежень на здійснення цих прав особами, що входять до складу збройних сил, поліції чи адміністративних органів держави.

Стаття 12. Право на шлюб

Чоловік і жінка, що досягли шлюбного віку, мають право на шлюб і створення сім'ї згідно з національними законами, які регулюють здійснення цього права.

Стаття 13. Право на ефективний засіб правового захисту

Кожен, чиї права та свободи, визнані в цій Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб правового захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження.

Стаття 14. Заборона дискримінації

Користування правами та свободами, визнаними в цій Конвенції, має бути забезпечене без дискримінації за будь-якою ознакою — статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження, або за іншою ознакою.

Стаття 15. Відступ від зобов'язань під час надзвичайної ситуації

1. Під час війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації, будь-яка Висока Договірна Сторона може вживати заходів, що відступають від її зобов'язань за цією Конвенцією, виключно в тих межах, яких вимагає гострота становища, і за умови, що такі заходи не суперечать іншим її зобов'язанням згідно з міжнародним правом.

2. Наведене вище положення не може бути підставою для відступу від статті 2, крім випадків смерті внаслідок правомірних воєнних дій, і від статей 3, 4 (пункт 1) і 7.

3. Будь-яка Висока Договірна Сторона, використовуючи це право на відступ від своїх зобов'язань, у повному обсязі інформує Генерального секретаря Ради Європи про вжиті нею заходи і причини їх вжиття. Вона також повинна повідомити Генерального секретаря Ради Європи про час, коли такі заходи перестали застосовуватися, а положення Конвенції знову застосовуються повною мірою.

Стаття 16. Обмеження політичної діяльності іноземців

Жодне з положень статей 10, 11 і 14 не може розглядатись як таке, що забороняє Високим Договірним Сторонам встановлювати обмеження на політичну діяльність іноземців.

Стаття 17. Заборона зловживання правами

Жодне з положень цієї Конвенції не може тлумачитись як таке, що надає будь-якій державі, групі чи особі право займатися будь-якою діяльністю або вчиняти будь-яку дію, спрямовану на скасування будь-яких прав і свобод, визнаних цією Конвенцією, або на їх обмеження в більшому обсязі, ніж це передбачено в Конвенції.

Стаття 18. Межі застосування обмежень прав

Обмеження, дозволені згідно з цією Конвенцією щодо зазначених прав і свобод, не застосовуються для інших цілей ніж ті, для яких вони встановлені.

Розділ II. Європейський суд з прав людини

Стаття 19. Створення Суду

Для забезпечення дотримання Високими Договірними Сторонами їхніх зобов'язань за Конвенцією та Протоколами до неї створюється Європейський суд з прав людини, який далі називається «Суд». Він функціонує на постійній основі.

Стаття 20. Кількість суддів

Суд складається з такої кількості суддів, яка відповідає кількості Високих Договірних Сторін.

Стаття 21. Посадові критерії

1. Судді повинні мати високі моральні якості, а також мати кваліфікацію, необхідну для призначення на високу суддівську посаду, чи бути юристами з визнаним рівнем компетентності.

2. Судді беруть участь у роботі Суду в особистій якості.

3. Упродовж строку своїх повноважень судді не можуть займатися жодною діяльністю, що є несумісною з їхньою незалежністю, безсторонністю або з вимогами щодо виконання посадових обов'язків на постійній основі; усі питання, що виникають внаслідок застосування цього пункту, вирішуються Судом.

Стаття 22. Вибори суддів

Судді обираються Парламентською Асамблеєю від кожної Високої Договірної Сторони більшістю поданих голосів за списком з трьох кандидатів, запропонованих відповідною Високою Договірною Стороною.

Стаття 23. Строк повноважень і звільнення з посади

1. Судді обираються строком на дев'ять років. Вони не можуть бути переобрані.

2. Строк повноважень суддів спіливає, коли вони досягають 70-річного віку.

3. Судді обіймають посаду доти, доки їх не замінять. Проте вони продовжують вести ті справи, які вже є в їхньому провадженні.

4. Жодний суддя не може бути звільнений з посади, якщо тільки інші судді більшістю у дві третини голосів не ухваллять рішення про його невідповідність устанавленим вимогам.

Стаття 24. Секретаріат і доповідачі

1. Суд має Секретаріат, функції та організація якого визначені Регламентом Суду.

2. Коли Суд засідає у складі одного судді, Суд користується допомогою доповідачів, які здійснюють свої функції під керівництвом Голови Суду. Вони входять до складу Секретаріату Суду.

Стаття 25. Пленарні засідання Суду

Суд на пленарних засіданнях:

а) обирає Голову Суду та одного чи двох заступників Голови Суду строком на три роки; вони можуть бути переобрані;

б) створює Палати на встановлений строк;

с) обирає Голів Палат; вони можуть бути переобрані;

д) приймає Регламент Суду;

е) обирає Секретаря Суду та одного чи більше його заступників;

ф) звертається з будь-яким клопотанням згідно з пунктом 2 статті 26.

Стаття 26. Одноособовий склад Суду, комітети, Палати й Велика Палата

1. Для розгляду переданих йому справ Суд засідає у складі одного судді, комітетами у складі трьох суддів, Палатами у складі семи суддів і Великою Палатою у складі сімнадцяти суддів. Палати Суду створюють комітети на встановлений строк.

2. За клопотанням пленарного засідання Суду Комітет Міністрів може одноставним рішенням і на встановлений строк зменшити кількість суддів у складі Палат до п'яти.

3. Коли суддя засідає одноособово, він не розглядає жодної заяви проти Високої Договірної Сторони, від якої цього суддю було обрано.

4. Суддя, обраний від Високої Договірної Сторони, яка є стороною у справі, є *ex officio* членом Палати або Великої Па-

лати. У разі відсутності такого судді або якщо він не може брати участі у засіданнях, Голова Суду вибирає зі списку, поданого заздалегідь цією Стороною, особу, яка засідає як суддя.

5. До складу Великої Палати входять також Голова Суду, заступники Голови, Голови Палат і інші судді, яких визначено відповідно до Регламенту Суду. Якщо справа передається до Великої Палати згідно зі статтею 43, у Великій Палаті не може засідати жодний суддя з Палати, яка прийняла рішення у справі, за винятком голови Палати і судді, який засідав від Високої Договірної Сторони, яка є стороною у справі.

Стаття 27. Компетенція суддів, які засідають одноособово

1. Суддя, який засідає одноособово, може визнати неприйнятною або вилучити з реєстру справ заяву, подану згідно зі статтею 34, якщо таку ухвалу може бути винесено без додаткового вивчення.

2. Ця ухвала є остаточною.

3. Якщо суддя, який засідає одноособово, не оголошує заяву неприйнятною або не вилучає її з реєстру справ, то цей суддя передає її до комітету або Палати для подальшого розгляду.

Стаття 28. Компетенція комітетів

1. Стосовно заяви, поданої відповідно до статті 34, комітет може одноставним голосуванням:

а) оголосити її неприйнятною або вилучити її з реєстру справ, якщо таке рішення може бути прийняте без додаткового вивчення; або

б) оголосити її прийнятною і одночасно постановити рішення по суті, якщо покладене в основу справи питання стосовно тлумачення або застосування Конвенції чи Протоколів до неї є предметом усталеної практики Суду.

2. Ухвали та рішення, передбачені пунктом 1, є остаточними.

3. Якщо суддя, обраний від Високої Договірної Сторони, яка є стороною у справі, не є членом комітету, комітет може на будь-якій стадії провадження запросити цього суддю зайняти місце одного з членів

комітету, беручи до уваги всі відповідні чинники, у тому числі те, чи заперечувала ця Сторона проти застосування процедури, передбаченої підпунктом «b» пункту 1.

**Стаття 29. Рішення Палат
щодо прийнятності та суті заяв**

1. Якщо згідно зі статтею 27 чи статтею 28 не винесено жодної ухвали, або згідно зі статтею 28 не постановлено жодного рішення, Палата приймає рішення щодо прийнятності і суті індивідуальних заяв, поданих згідно зі статтею 34. Ухвалу щодо прийнятності може бути винесено окремо.

2. Палата приймає рішення щодо прийнятності та суті міждержавних заяв, поданих згідно зі статтею 33. Ухвала щодо прийнятності виноситься окремо, якщо Суд за виняткових обставин не вирішить інакше.

Стаття 30. Відмова від розгляду справи на користь Великої Палати

Якщо справа, яку розглядає Палата, порушує істотні питання щодо тлумачення Конвенції чи Протоколів до неї, або якщо вирішення питання, яке вона розглядає, може мати наслідком несумісність із рішенням, постановленим Судом раніше, Палата може в будь-який час до постановлення свого рішення відмовитися від розгляду справи на користь Великої Палати, якщо жодна зі сторін у справі не заперечує проти цього.

**Стаття 31. Повноваження
Великої Палати**

Велика Палата:

а) приймає рішення щодо заяв, поданих згідно зі статтею 33 чи статтею 34, якщо Палата відмовилася від розгляду справи згідно зі статтею 30 або якщо справу було передано їй на розгляд згідно зі статтею 43;

б) приймає рішення з питань, поданих Суду Комітетом Міністрів згідно з пунктом 4 статті 46; та

с) розглядає запити про надання консультативних висновків, подані згідно зі статтею 47.

Стаття 32. Юрисдикція Суду

1. Юрисдикція Суду поширюється на всі питання тлумачення і застосування Конвенції та Протоколів до неї, подані йому на розгляд згідно зі статтями 33, 34, 46 і 47.

2. У випадку виникнення спору щодо юрисдикції Суду спір вирішує сам Суд.

Стаття 33. Міждержавні справи

Будь-яка Висока Договірна Сторона може передати на розгляд Суду питання про будь-яке порушення положень Конвенції та Протоколів до неї, яке допущене, на її думку, іншою Високою Договірною Стороною.

Стаття 34. Індивідуальні заяви

Суд може приймати заяви від будь-якої особи, неурядової організації або групи осіб, які вважають себе потерпілими від допущеного однією з Високих Договірних Сторін порушення прав, викладених у Конвенції або Протоколах до неї. Високі Договірні Сторони зобов'язуються не перешкоджати жодним чином ефективному здійсненню цього права.

Стаття 35. Умови прийнятності

1. Суд може брати справу до розгляду лише після того, як було вичерпано всі національні засоби правового захисту, згідно із загально визнаними принципами міжнародного права, і впродовж шести місяців від дати постановлення остаточного рішення на національному рівні.

2. Суд не розглядає жодної індивідуальної заяви, поданої згідно зі статтею 34, якщо вона:

а) є анонімною; або

б) за своєю суттю є ідентичною до заяви, що вже була розглянута Судом чи була подана на розгляд до іншого міжнародного органу розслідування чи врегулювання, і якщо вона не містить нових фактів у справі.

3. Суд оголошує непринятною будь-яку індивідуальну заяву, подану відповідно до статті 34, якщо він вважає:

а) що ця заява несумісна з положеннями Конвенції або Протоколів до неї, явно необґрунтована або є зловживанням правом на подання заяви; або

б) що заявник не зазнав суттєвої шкоди, якщо тільки повага до прав людини, гарантованих Конвенцією і Протоколами до неї, не вимагає розгляду заяви по суті, а також за умови, що на цій підставі не може бути відхилена жодна справа, яку національний суд не розглянув належним чином.

4. Суд відхиляє будь-яку заяву, яку він вважає неприйнятною згідно з цією статтею. Він може зробити це на будь-якій стадії провадження у справі.

Стаття 36. Участь третьої сторони

1. У всіх справах, які розглядає Палата або Велика Палата, Висока Договірна Сторона, громадянин якої є заявником, має право подавати свої письмові зауваження і брати участь у слуханнях.

2. В інтересах належного здійснення правосуддя Голова Суду може запропонувати будь-якій Високій Договірній Стороні, яка не є стороною в справі, чи будь-якій заінтересованій особі, яка не є заявником, подати свої письмові зауваження або взяти участь у слуханнях.

3. У всіх справах, які розглядає Палата або Велика Палата, Комісар Ради Європи з прав людини має право подавати свої письмові зауваження і брати участь у слуханнях.

Стаття 37. Вилучення заяв з реєстру справ

1. Суд може на будь-якій стадії провадження у справі прийняти рішення про вилучення заяви з реєстру, якщо обставини дають підстави дійти висновку:

а) що заявник не має наміру далі підтримувати свою заяву; або

б) що спір уже вирішено; або

с) що на будь-якій іншій підставі, встановленій Судом, подальший розгляд заяви не є виправданим.

Проте Суд продовжує розгляд заяви, якщо цього вимагає повага до прав людини, гарантованих Конвенцією та Протоколами до неї.

2. Суд може прийняти рішення про поновлення заяви в реєстрі справ, якщо він вважає, що це виправдано обставинами.

Стаття 38. Розгляд справи

Суд розглядає справу разом з представниками сторін і, у разі необхідності, проводить розслідування, для ефективного здійснення якого заінтересовані Високі Договірні Сторони створюють усі необхідні умови.

Стаття 39. Дружнє врегулювання

1. На будь-якій стадії провадження Суд може надати себе в розпорядження заінтересованих сторін для забезпечення дружнього врегулювання спору на основі поваги до прав людини, як їх визначає Конвенція та Протоколи до неї.

2. Процедура, що здійснюється відповідно до пункту 1, є конфіденційною.

3. У разі досягнення дружнього врегулювання Суд вилучає справу з реєстру, шляхом винесення ухвали, яка містить лише стислий виклад фактів і досягнутого вирішення.

4. Це рішення передається Комітету Міністрів, який здійснює нагляд за виконанням умов дружнього врегулювання, викладених в ухвалі.

Стаття 40. Слухання у відкритому засіданні та доступ до документів

1. Слухання проводяться у відкритому засіданні, якщо Суд за виняткових обставин не вирішить інакше.

2. Доступ до документів, переданих до Секретаріату, є відкритим, якщо Голова Суду не вирішить інакше.

Стаття 41. Справедлива сатисфакція

Якщо Суд визнає факт порушення Конвенції або Протоколів до неї і якщо внутрішнє право відповідної Високої Договірної Сторони передбачає лише часткове відшкодування, Суд, у разі необхідності, надає потерпілій стороні справедливу сатисфакцію.

Стаття 42. Рішення Палат

Рішення Палат стають остаточними відповідно до пункту 2 статті 44.

Стаття 43. Передання справи на розгляд Великої Палати

1. Упродовж трьох місяців від дати ухвалення рішення Палатою будь-яка сторона у справі може, у виняткових випадках, звернутися з клопотанням про передання справи на розгляд Великої Палати.

2. Колегія у складі п'яти суддів Великої Палати приймає таке клопотання, якщо справа порушує серйозне питання щодо тлумачення або застосування Конвенції чи Протоколів до неї або важливе питання загального значення.

3. Якщо колегія приймає клопотання, Велика Палата вирішує справу шляхом постановлення рішення.

Стаття 44. Остаточні рішення у справі

1. Рішення Великої Палати є остаточним.

2. Рішення Палати стає остаточним:

а) якщо сторони заявляють, що вони не звертатимуться з клопотанням про передання справи на розгляд Великої Палати; або

б) через три місяці від дати постановлення рішення, якщо клопотання про передання справи на розгляд Великої Палати не було заявлено; або

в) якщо колегія Великої Палати відхиляє клопотання про передання справи на розгляд Великої Палати згідно зі статтею 43.

3. Остаточне рішення опубліковується.

Стаття 45. Умотивованість рішень у справі та ухвал

1. Рішення у справі, а також ухвали про прийнятність або неприйнятність заяв мають бути вмотивовані.

2. Якщо рішення у справі повністю або частково не виражає одностайної думки суддів, кожний суддя має право викласти окрему думку.

Стаття 46. Обов'язкова сила рішень та їх виконання

1. Високі Договірні Сторони зобов'язуються виконувати остаточні рішення Суду в будь-яких справах, у яких вони є сторонами.

2. Остаточне рішення Суду передається Комітету Міністрів, який здійснює нагляд за його виконанням.

3. Якщо Комітет Міністрів вважає, що нагляд за виконанням остаточного рішення ускладнений проблемою тлумачення рішення, він може звернутися до Суду за вирішенням питання тлумачення. Рішення про передачу питання на розгляд Суду ухвалюється більшістю у дві третини голосів представників, які мають право засідати в Комітеті.

4. Якщо Комітет Міністрів вважає, що Висока Договірна Сторона відмовляється виконувати остаточне рішення у справі, в якій вона є стороною, він може, після формального повідомлення цій Стороні та шляхом ухвалення рішення більшістю у дві третини голосів представників, які мають право засідати в Комітеті, звернутися до Суду з питанням про додержання цієї Стороною свого зобов'язання згідно з пунктом 1.

5. Якщо Суд встановлює порушення пункту 1, він передає справу Комітету Міністрів з метою визначення заходів, яких необхідно вжити. Якщо Суд не встановлює порушення пункту 1, він передає справу Комітету Міністрів, який закриває розгляд справи.

Стаття 47. Консультативні висновки

1. Суд може, на запит Комітету Міністрів, надавати консультативні висновки з правових питань, які стосуються тлумачення Конвенції та Протоколів до неї.

2. Такі висновки не поширюються на питання, що стосуються змісту чи обсягу прав і свобод, визначених у розділі I Конвенції та Протоколах до неї, чи на будь-які інші питання, які Суд або Комітет Міністрів може розглядати внаслідок будь-якого провадження, що може бути порушене відповідно до Конвенції.

3. Рішення Комітету Міністрів про подання запиту щодо консультативного висновку Суду ухвалюються більшістю голосів представників, які мають право засідати в Комітеті.

Стаття 48. Консультативна компетенція Суду

Суд вирішує, чи належить запит Комітету Міністрів щодо надання консульта-

тивного висновку до його компетенції, визначеної в статті 47.

**Стаття 49. Умотивованість
консультативних висновків**

1. Консультативні висновки Суду мають бути вмотивовані.

2. Якщо консультативний висновок повністю або частково не виражає одностайної думки суддів, кожний суддя має право викласти окрему думку.

3. Консультативні висновки Суду передаються Комітетові Міністрів.

**Стаття 50. Витрати на забезпечення
діяльності Суду**

Витрати на забезпечення діяльності Суду покладено на Раду Європи.

Стаття 51. Привілеї та імунітети суддів

Судді під час виконання своїх обов'язків користуються привілеями та імунітетами, передбаченими у статті 40 Статуту Ради Європи та угодах, укладених згідно з цією статтею.

Розділ III. Інші положення

**Стаття 52. Запити Генерального
секретаря**

На запит Генерального секретаря Ради Європи будь-яка Висока Договірна Сторона надає роз'яснення стосовно того, яким чином її національне право забезпечує ефективне виконання будь-якого з положень цієї Конвенції.

**Стаття 53. Гарантія визнаних прав
людини**

Ніщо в цій Конвенції не може тлумачитись як таке, що обмежує чи применшує будь-які права людини та основоположні свободи, які можуть бути визнані на підставі законів будь-якої Високої Договірної Сторони чи будь-якою іншою угодою, стороною якої вона є.

**Стаття 54. Повноваження
Комітету Міністрів**

Ніщо в цій Конвенції не зменшує обсяг повноважень Комітету Міністрів, наданих йому Статутом Ради Європи.

**Стаття 55. Відмова від інших засобів
урегулювання спорів**

Високі Договірні Сторони погоджуються, що без спеціальної домовленості вони не користуватимуться існуючими між ними чинними договорами, конвенціями або деклараціями для вирішення — шляхом звернення — спору, який виникає внаслідок тлумачення або застосування цієї Конвенції, засобами врегулювання спорів, не передбаченими цією Конвенцією.

Стаття 56. Територіальне застосування

1. Будь-яка держава може при ратифікації чи будь-коли після цього заявити шляхом повідомлення Генеральному секретареві Ради Європи про те, що дія цієї Конвенції поширюється, з урахуванням пункту 4 цієї статті, на всі чи деякі з територій, за міжнародні відносини яких вона є відповідальною.

2. Дія Конвенції поширюється на територію або території, визначені в повідомленні, з тридцятого дня після отримання цього повідомлення Генеральним секретарем Ради Європи.

3. Однак положення цієї Конвенції застосовуються до таких територій з належним урахуванням місцевих вимог.

4. Будь-яка держава, яка зробила заяву відповідно до пункту 1 цієї статті, може будь-коли після цього оголосити від імені однієї або кількох територій, яких стосується заява, що вона визнає компетенцію Суду приймати скарги від окремих осіб, неурядових організацій або груп осіб згідно зі статтею 34 Конвенції.

Стаття 57. Застереження

1. Будь-яка держава може при підписанні цієї Конвенції або депонуванні своєї ратифікаційної грамоти зробити застереження стосовно будь-якого окремого положення Конвенції з огляду на те, що будь-який чинний на той час на її території закон не відповідає цьому положенню. Застереження загального характеру згідно із цією статтею не дозволяються.

2. Будь-яке застереження, зроблене згідно із цією статтею, має містити стислий виклад відповідного закону.

Стаття 58. Денонсація

1. Висока Договірна Сторона може денонсувати цю Конвенцію тільки зі спливом п'ятирічного строку від дати, коли вона стала її стороною, і через шість місяців після подання відповідного повідомлення Генеральному секретареві Ради Європи, який інформує про це інші Високі Договірні Сторони.

2. Така денонсація не звільняє заінтересовану Високу Договірну Сторону від її зобов'язань за цією Конвенцією стосовно будь-якого діяння, яке могло бути порушенням таких зобов'язань і могло бути здійснене нею до дати, від якої денонсація набирає чинності.

3. Будь-яка Висока Договірна Сторона, яка перестає бути членом Ради Європи, перестає бути і стороною цієї Конвенції на тих самих умовах.

4. Відповідно до положень попередніх пунктів, Конвенція може бути денонсована стосовно будь-якої території, на яку поширювалася її дія згідно із заявою, зробленою на підставі статті 56.

Стаття 59. Підписання і ратифікація

1. Ця Конвенція відкрита для підписання членами Ради Європи. Вона підлягає ратифікації. Ратифікаційні грамоти передаються на зберігання Генеральному секретареві Ради Європи.

2. До цієї Конвенції може приєднатися Європейський Союз.

3. Ця Конвенція набирає чинності після депонування десяти ратифікаційних грамот.

4. Стосовно будь-якого підписанта цієї Конвенції, що ратифікуватиме її після набрання нею чинності, Конвенція набирає чинності з дня депонування його ратифікаційної грамоти.

5. Генеральний секретар Ради Європи повідомляє всіх членів Ради Європи про набрання Конвенцією чинності, про Високі Договірні Сторони, які ратифікували її, та про подальше депонування ратифікаційних грамот.

Учинено в Римі 4 листопада 1950 року англійською і французькою мовами, обидва

тексти є однаково автентичними, в одному примірнику, який зберігається в архіві Ради Європи. Генеральний секретар надсилає засвідчені копії цієї Конвенції кожному підписантові.

Протокол до Конвенції про захист прав людини та основних свобод

Уряди держав — членів Ради Європи, які підписали цей Протокол,

сповнені рішучості вжити заходів для колективного забезпечення здійснення деяких прав і свобод, які не включені до розділу I Конвенції про захист прав людини та основних свобод, підписаної в Римі 4 листопада 1950 року (далі «Конвенція»), домовилися про таке:

Стаття 1. Захист права власності

Кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений свого майна інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом або загальними принципами міжнародного права.

Проте попередні положення жодним чином не обмежують право держави вводити в дію такі закони, які, на її думку, є необхідними для здійснення контролю за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів.

Стаття 2. Право на освіту

Нікому не може бути відмовлено в праві на освіту. Держава при виконанні будь-яких функцій, узятих нею на себе в галузі освіти і навчання, поважає право батьків забезпечувати таку освіту і навчання відповідно до своїх релігійних і світоглядних переконань.

Стаття 3. Право на вільні вибори

Високі Договірні Сторони зобов'язуються проводити вільні вибори з розумною періодичністю шляхом таємного голосування в умовах, які забезпечуватимуть вільне вираження думки народу у виборі законодавчого органу.

Стаття 4. Територіальне застосування

Будь-яка Висока Договірна Сторона може при підписанні або ратифікації чи будь-коли після цього надіслати Генеральному секретареві Ради Європи заяву, в якій зазначаються межі застосування нею положень цього Протоколу до територій, що зазначені в цій заяві і за міжнародні відносини яких вона несе відповідальність.

Будь-яка Висока Договірна Сторона, яка надіслала заяву на підставі попередньої частини, може час від часу робити інші заяви про зміну умов будь-якої попередньої заяви чи про припинення застосування положень цього Протоколу щодо будь-якої території.

Заява, зроблена згідно з цією статтею, вважається такою, що зроблена відповідно до пункту 1 статті 56 Конвенції.

Стаття 5. Зв'язок із Конвенцією

Високі Договірні Сторони розглядають положення статей 1, 2, 3 і 4 цього Протоколу як додаткові статті Конвенції, і всі положення Конвенції застосовуються відповідно.

Стаття 6. Підписання та ратифікація

Цей Протокол відкритий для підписання членами Ради Європи, які підписали Конвенцію; він ратифікується одночасно з ратифікацією Конвенції або після її ратифікації. Протокол набирає чинності після здачі на зберігання десяти ратифікаційних грамот. Для тих держав, які підписали цей Протокол і які ратифікуватимуть його після набрання ним чинності, Протокол набирає чинності з дня здачі на зберігання їхніх ратифікаційних грамот. Ратифікаційні грамоти здаються на зберігання Генеральному секретареві Ради Європи, який повідомляє всіх членів Ради про тих, хто здійснив ратифікацію.

Вчинено в Парижі двадцятого дня березня місяця 1952 року англійською і французькою мовами, причому обидва тексти є однаково автентичними, в одному примірнику, який зберігатиметься в архіві Ради Європи. Генеральний секретар надсилав

засвідчені копії цього Протоколу кожному урядові, який його підписав.

**Протокол № 4
до Конвенції про захист прав
людини та основних свобод,
який гарантує деякі права
і свободи, що не включені
до Конвенції та першого
Протоколу до неї**

Уряди держав — членів Ради Європи, які підписали цей Протокол,

сповнені рішучості вжити заходів для колективного забезпечення здійснення деяких прав і свобод, які не включені до розділу I Конвенції про захист прав людини та основних свобод, підписаної в Римі 4 листопада 1950 року (далі «Конвенція»), і в статтях 1–3 Першого протоколу до Конвенції, підписаного в Парижі 20 березня 1952 року,

домовилися про таке:

Стаття 1. Заборона ув'язнення за борг

Нікого не може бути позбавлено волі лише на підставі неспроможності виконати своє договірне зобов'язання.

Стаття 2. Свобода пересування

1. Кожен, хто законно перебуває на території будь-якої держави, в межах цієї території має право на свободу пересування і свободу вибору місця проживання.

2. Кожен є вільним залишати будь-яку країну, включаючи свою власну.

3. На здійснення цих прав не встановлюються жодні обмеження, крім тих, що передбачені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної або громадської безпеки, для забезпечення громадського порядку, запобігання злочинам, для охорони здоров'я або моралі чи з метою захисту прав і свобод інших осіб.

4. Права, викладені в пункті 1, також можуть у певних місцевостях підлягати обмеженням, що встановлені згідно із законом і виправдовуються суспільними інтересами в демократичному суспільстві.

Стаття 3. Заборона вислання громадян

1. Нікого не може бути вислано, шляхом застосування індивідуальних або колективних заходів, з території держави, громадянином якої він є.

2. Нікого не може бути позбавлено права в'їзду на територію держави, громадянином якої він є.

Стаття 4. Заборона колективного вислання іноземців

Колективне вислання іноземців заборонено.

Стаття 5. Територіальне застосування

1. Будь-яка Висока Договірна Сторона може при підписанні чи ратифікації цього Протоколу або будь-коли після цього надіслати Генеральному секретареві Ради Європи заяву, в якій зазначаються межі застосування нею положень цього Протоколу до територій, що зазначені в цій заяві і за міжнародні відносини яких вона несе відповідальність.

2. Будь-яка Висока Договірна Сторона, яка надіслала заяву на підставі попереднього пункту, може час від часу робити інші заяви про зміну умов будь-якої попередньої заяви чи про припинення застосування положень цього Протоколу щодо будь-якої території.

3. Заява, зроблена згідно з цією статтею, вважається такою, що зроблена відповідно до пункту 1 статті 56 Конвенції.

4. Територія будь-якої держави, до якої цей Протокол застосовується на підставі його ратифікації або прийняття цією державою, і кожна територія, до якої цей Протокол застосовується на підставі заяви, зробленої такою державою згідно з цією статтею, розглядаються як окремі території для цілей посилань у статтях 2 і 3 на територію держави.

5. Будь-яка держава, яка зробила заяву відповідно до пункту 1 чи 2 цієї статті, може будь-коли після цього заявити від імені однієї або кількох територій, яких стосується заява, що вона визнає компетенцію Суду приймати заяви від окремих осіб, неурядових організацій або груп осіб згідно

зі статтею 34 Конвенції стосовно всіх або деяких зі статей 1–4 цього Протоколу.

Стаття 6. Зв'язок із Конвенцією

Високі Договірні Сторони розглядають положення статей 1–5 цього Протоколу як додаткові статті Конвенції, і всі положення Конвенції застосовуються відповідно.

Стаття 7. Підписання та ратифікація

1. Цей Протокол відкритий для підписання членами Ради Європи, які підписали Конвенцію; він ратифікується одночасно з ратифікацією Конвенції або після її ратифікації. Протокол набирає чинності після здачі на зберігання п'яти ратифікаційних грамот. Для тих держав, які підписали цей Протокол і які ратифікуватимуть його після набрання ним чинності, Протокол набирає чинності з дня здачі на зберігання їхніх ратифікаційних грамот.

2. Ратифікаційні грамоти здаються на зберігання Генеральному секретареві Ради Європи, який повідомляє всіх членів Ради про тих, хто здійснив ратифікацію.

На посвідчення чого ті, що підписалися нижче, належним чином на те уповноважені представники, підписали цей Протокол.

Вчинено у Страсбурзі шістнадцятого дня вересня місяця 1963 року англійською і французькою мовами, причому обидва тексти є однаково автентичними, в одному примірнику, який зберігатиметься в архіві Ради Європи. Генеральний секретар надсилає засвідчені копії цього Протоколу кожній державі, яка його підписала.

Протокол № 6 до Конвенції про захист прав людини та основних свобод щодо скасування смертної кари

Держави – члени Ради Європи, які підписали цей Протокол до Конвенції про захист прав людини та основних свобод, підписаної в Римі 4 листопада 1950 року (далі «Конвенція»),

вважаючи, що розвиток подій у кількох державах – членах Ради Європи відобра-

жає загальну тенденцію до скасування смертної кари,

домовилися про таке:

Стаття 1. Скасування смертної кари

Смертна кара скасовується. Нікого не може бути засуджено до такого покарання або страчено.

Стаття 2. Смертна кара під час війни

Держава може передбачити у своєму законодавстві смертну кару за діяння, вчинені під час війни або неминучої загрози війни; таке покарання застосовується тільки у випадках, передбачених законом і згідно з його положеннями. Держава повідомляє Генерального секретаря Ради Європи про відповідні положення цього закону.

Стаття 3. Заборона відступу від зобов'язань

Жодні відступи від положень цього Протоколу на підставі статті 15 Конвенції не допускаються.

Стаття 4. Заборона застережень

Жодні застереження щодо положень цього Протоколу на підставі статті 57 Конвенції не допускаються.

Стаття 5. Територіальне застосування

1. Будь-яка держава при підписанні чи зазначенні на зберігання своєї ратифікаційної грамоти або свого документа про прийняття чи схвалення може зазначити територію чи території, до яких застосовуватиметься цей Протокол.

2. Будь-яка держава може будь-коли після цього надіслати на ім'я Генерального секретаря Ради Європи заяву про поширення дії цього Протоколу на будь-яку іншу територію, зазначену в цій заяві. Щодо такої території Протокол набирає чинності в перший день місяця, що настає після дати отримання такої заяви Генеральним секретарем.

3. Будь-яка заява, зроблена на підставі двох попередніх пунктів, може бути відкликана щодо будь-якої території, зазначеної в цій заяві, у повідомленні на ім'я Генерального секретаря. Відкликання

набирає чинності в перший день місяця, що настає після дати отримання такого повідомлення Генеральним секретарем.

Стаття 6. Зв'язок із Конвенцією

Держави-учасниці розглядають положення статей 1–5 цього Протоколу як додаткові статті Конвенції, і всі положення Конвенції застосовуються відповідно.

Стаття 7. Підписання та ратифікація

Цей Протокол відкрито для підписання державами – членами Ради Європи, які підписали Конвенцію. Він ратифікується, приймається чи схвалюється. Держава – член Ради Європи не може ратифікувати, прийняти чи схвалити цей Протокол, якщо вона одночасно або раніше не ратифікувала Конвенцію. Ратифікаційні грамоти або документи про прийняття чи схвалення здаються на зберігання Генеральному секретареві Ради Європи.

Стаття 8. Набрання чинності

1. Цей Протокол набирає чинності в перший день місяця, що настає після дати, коли п'ять держав – членів Ради Європи висловили свою згоду на обов'язковість для них цього Протоколу згідно з положеннями статті 7.

2. Для будь-якої держави-члена, яка висловить свою згоду на обов'язковість для неї цього Протоколу після набрання ним чинності, Протокол набирає чинності в перший день місяця, що настає після дати здачі на зберігання ратифікаційної грамоти або документа про прийняття чи схвалення.

Стаття 9. Функції депозитарію

Генеральний секретар Ради Європи повідомляє держави – члени Ради про:

- а) будь-яке підписання;
- б) здачу на зберігання будь-якої ратифікаційної грамоти або будь-якого документа про прийняття чи затвердження;
- в) будь-яку дату набрання чинності цим Протоколом згідно зі статтями 5 і 8;
- г) будь-яку іншу дію, будь-яке повідомлення або сповіщення, які стосуються цього Протоколу.

На посвідчення чого ті, що підписалися нижче, належним чином на те уповноважені представники, підписали цей Протокол.

Вчинено у Страсбурзі двадцять восьмого дня квітня місяця 1983 року англійською і французькою мовами, причому обидва тексти є однаково автентичними, в одному примірнику, який зберігатиметься в архіві Ради Європи. Генеральний секретар Ради Європи надсилає засвідчені копії цього Протоколу кожній державі — членові Ради Європи.

Протокол № 7 до Конвенції про захист прав людини та основних свобод

Держави — члени Ради Європи, які підписали цей Протокол,

сповнені рішучості вжити нових заходів для колективного забезпечення здійснення деяких прав і свобод за допомогою Конвенції про захист прав людини та основних свобод, підписаної в Римі 4 листопада 1950 року (далі «Конвенція»), домовилися про таке:

Стаття 1. Процедурні гарантії, що стосуються вислання іноземців

1. Іноземець, який законно проживає на території держави, не може бути висланий за її межі інакше ніж на виконання рішення, прийнятого відповідно до закону, і повинен мати можливість:

- а) наводити аргументи проти свого вислання;
- б) вимагати перегляду своєї справи; і
- с) бути представленим з цією метою перед компетентним органом або перед особою чи особами, призначеними цим органом.

2. Іноземець може бути висланий до здійснення своїх прав, передбачених у підпунктах а, б та с пункту 1 цієї статті, якщо таке вислання є необхідним в інтересах публічного порядку або зумовлюється міркуваннями національної безпеки.

Стаття 2. Право на оскарження у кримінальних справах

1. Кожен, кого суд визнав винним у вчиненні кримінального правопорушення, має

право на перегляд судом вищої інстанції факту визнання його винним або винесеного йому вироку. Здійснення цього права, включаючи підстави, на яких воно може бути здійснене, регулюється законом.

2. Із цього права можуть робитися винятки для незначних правопорушень, як це передбачено законом, або в разі коли відповідну особу судив у першій інстанції найвищий суд, або коли її було визнано винною і засуджено після оскарження неправдального вироку.

Стаття 3. Відшкодування в разі незаконного засудження

Якщо остаточним рішенням особу було засуджено за вчинення кримінального правопорушення і якщо винесений їй вирок було потім скасовано або її було помилувано на підставі нового чи нововиявленого факту, який беззаперечно доводить наявність судової помилки, то ця особа, яка зазнала покарання в результаті такого засудження, одержує відшкодування згідно із законом або практикою відповідної держави, якщо тільки не буде доведено, що зазначений невідомий факт не було свого часу виявлено повністю або частково з вини цієї особи.

Стаття 4. Право не бути притягненим до суду або покараним двічі

1. Нікого не може бути вдруге притягнено до суду або покарано в порядку кримінального провадження під юрисдикцією однієї і тієї самої держави за правопорушення, за яке його вже було остаточно виправдано або засуджено відповідно до закону та кримінальної процедури цієї держави.

2. Положення попереднього пункту не перешкоджають повторному розгляду справи згідно із законом та кримінальною процедурою відповідної держави за наявності нових або нововиявлених фактів чи суттєвих недоліків у попередньому судовому розгляді, які могли вплинути на результати розгляду справи.

3. Жодні відступи від положень цієї статті на підставі статті 15 Конвенції не допускаються.

Стаття 5. Рівноправність кожного з подружжя

Кожен із подружжя має рівні цивільні права та обов'язки у відносинах між собою і зі своїми дітьми, а також щодо одруження, перебування в шлюбі та щодо його розірвання. Ця стаття не перешкоджає державам вживати таких заходів, що є необхідними в інтересах дітей.

Стаття 6. Територіальне застосування

1. Будь-яка держава при підписанні чи здачі на зберігання своєї ратифікаційної грамоти або свого документа про прийняття чи схвалення може зазначити територію або території, на які поширюватиметься дія цього Протоколу, і встановити межі застосування нею його положень до такої території або таких територій.

2. Будь-яка держава може будь-коли після цього надіслати на ім'я Генерального секретаря Ради Європи заяву про поширення дії цього Протоколу на будь-яку іншу територію, зазначену в цій заяві. Щодо такої території Протокол набирає чинності в перший день місяця, що настає зі спливом двомісячного строку з дати отримання такої заяви Генеральним секретарем.

3. Будь-яка заява, зроблена на підставі двох попередніх пунктів, може бути відкликана щодо будь-якої території, зазначеної в цій заяві, або змінена у повідомленні на ім'я Генерального секретаря. Відкликання або зміна заяви набирає чинності в перший день місяця, що настає зі спливом двомісячного строку з дати отримання такого повідомлення Генеральним секретарем.

4. Заява, зроблена згідно з цією статтею, розглядається як така, що зроблена відповідно до пункту 1 статті 56 Конвенції.

5. Територія будь-якої держави, до якої цей Протокол застосовується на підставі його ратифікації, прийняття або схвалення цією державою, і кожна територія, до якої цей Протокол застосовується на підставі заяви, зробленої такою державою згідно з цією статтею, можуть розглядати-

ся як окремі території для цілей посилення в статті 1 на територію держави.

6. Будь-яка держава, яка зробила заяву відповідно до пункту 1 чи 2 цієї статті, може будь-коли після цього заявити від імені однієї або кількох територій, яких стосується заява, що вона визнає компетенцію Суду приймати заяви від окремих осіб, неурядових організацій або груп осіб згідно зі статтею 34 Конвенції стосовно статей 1–5 цього Протоколу.

Стаття 7. Зв'язок із Конвенцією

Держави-учасниці розглядають положення статей 1–6 цього Протоколу як додаткові статті Конвенції, і всі положення Конвенції застосовуються відповідно.

Стаття 8. Підписання та ратифікація

Цей Протокол відкрито для підписання державами — членами Ради Європи, які підписали Конвенцію. Він підлягає ратифікації, прийняттю чи схваленню. Держава — член Ради Європи не може ратифікувати, прийняти або схвалити цей Протокол, якщо вона одночасно або раніше не ратифікувала Конвенцію. Ратифікаційні грамоти або документи про прийняття чи схвалення здаються на зберігання Генеральному секретареві Ради Європи.

Стаття 9. Набрання чинності

1. Цей Протокол набирає чинності в перший день місяця, що настає зі спливом двомісячного строку з дати, коли сім держав — членів Ради Європи висловили свою згоду на обов'язковість для них цього Протоколу згідно з положеннями статті 8.

2. Для будь-якої держави-члена, яка висловить свою згоду на обов'язковість для неї цього Протоколу, Протокол набирає чинності в перший день місяця, що настає зі спливом двомісячного строку з дати здачі на зберігання ратифікаційної грамоти або документа про прийняття чи схвалення.

Стаття 10. Функції депозитарію

Генеральний секретар Ради Європи повідомляє всі держави — членів Ради Європи про:

а) будь-яке підписання;

б) здачу на зберігання будь-якої ратифікаційної грамоти або будь-якого документа про прийняття чи схвалення;

с) будь-яку дату набрання чинності цим Протоколом згідно зі статтями 6 і 9;

д) будь-яку іншу дію, будь-яке повідомлення або будь-яку заяву, що стосуються цього Протоколу.

На посвідчення чого ті, що підписалися нижче, належним чином на те уповноважені представники, підписали цей Протокол.

Вчинено у Страсбурзі двадцять другого дня листопада місяця 1984 року англійською і французькою мовами, причому обидва тексти є однаково автентичними, в одному примірнику, який зберігатиметься в архіві Ради Європи. Генеральний секретар Ради Європи надсилає засвідчені копії цього Протоколу кожній державі — членові Ради Європи.

Протокол № 12

до Конвенції про захист прав людини та основних свобод

Держави — члени Ради Європи, які підписали цей Протокол,

беручи до уваги основоположний принцип, відповідно до якого всі особи є рівними перед законом і мають право на рівний захист за законом;

будучи сповненими рішучості вжити подальших заходів для сприяння рівності всіх осіб шляхом колективного застосування загальної заборони дискримінації за допомогою Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, підписаної в Римі 4 листопада 1950 року (далі — Конвенція);

знову підтверджуючи, що принцип недискримінації не стоїть на заваді Державам-учасникам уживати заходів для сприяння повній та реальній рівності, якщо ці заходи є об'єктивно й обґрунтовано виправданими,

домовилися про таке:

Стаття 1. Загальна заборона дискримінації

1. Здійснення будь-якого передбаченого законом права забезпечується без дискримінації за будь-якою ознакою, наприклад за ознакою статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національної меншини, майнового стану, народження або за іншою ознакою.

2. Ніхто не може бути дискримінований будь-яким органом державної влади за будь-якою ознакою, наприклад за тими, які зазначено в пункті 1.

Стаття 2. Територіальне застосування

1. Будь-яка держава під час підписання або депонування своєї ратифікаційної грамоти або свого документа про прийняття чи схвалення може точно визначити територію чи території, до яких застосовується цей Протокол.

2. Будь-яка держава будь-коли в подальшому за допомогою заяви, адресованої Генеральному секретарю Ради Європи, може поширити застосування цього Протоколу на будь-яку іншу територію, точно визначену в цій заяві. Стосовно такої території Протокол набуває чинності в перший день місяця, що настає після закінчення тримісячного строку від дати отримання такої заяви Генеральним секретарем.

3. Будь-яка заява, зроблена на підставі двох попередніх пунктів, може бути відкликана або змінена стосовно будь-якої території, точно визначеної в цій заяві, за допомогою повідомлення, адресованого Генеральному секретарю Ради Європи. Відкликання або зміна набувають чинності в перший день місяця, що настає після закінчення тримісячного строку від дати отримання такого повідомлення Генеральним секретарем.

4. Заява, зроблена згідно із цією статтею, вважається такою, що зроблена відповідно до пункту 1 статті 56 Конвенції.

5. Будь-яка держава, яка зробила заяву відповідно до пункту 1 чи 2 цієї статті, мо-

же будь-коли в подальшому заявити від імені однієї чи більш ніж однієї території, якої стосується заява, що вона визнає компетенцію Суду приймати заяви від окремих осіб, неурядових організацій або груп осіб згідно зі статтею 34 Конвенції стосовно статті 1 цього Протоколу.

Стаття 3. Зв'язок з Конвенцією

У відносинах між Держави-учасницями положення статей 1 та 2 цього Протоколу вважаються додатковими статтями Конвенції й усі положення Конвенції застосовуються відповідно.

Стаття 4. Підписання та ратифікація

Цей Протокол відкритий для підписання державами — членами Ради Європи, які підписали Конвенцію. Він підлягає ратифікації, прийняттю чи схваленню. Держава — член Ради Європи не може ратифікувати, прийняти чи схвалити цього Протоколу, якщо вона раніше або одночасно не ратифікувала Конвенції. Ратифікаційні грамоти або документи про прийняття чи схвалення здаються на зберігання Генеральному секретарю Ради Європи.

Стаття 5. Набуття чинності

1. Цей Протокол набуває чинності в перший день місяця, що настає після закінчення тримісячного строку від дати, коли десять держав — членів Ради Європи висловили свою згоду на обов'язковість для них цього Протоколу згідно з положеннями статті 4.

2. Стосовно будь-якої держави-члена, яка в подальшому висловлює свою згоду на обов'язковість для неї цього Протоколу, Протокол набуває чинності в перший день місяця, що настає після закінчення тримісячного строку від дати здачі на зберігання ратифікаційної грамоти або документа про прийняття чи схвалення.

Стаття 6. Функції депозитарію

Генеральний секретар Ради Європи повідомляє всім державам — членам Ради Європи:

- а) про будь-яке підписання;
- б) про здачу на зберігання будь-якої ратифікаційної грамоти чи будь-якого документа про прийняття чи схвалення;
- с) про будь-яку дату набуття чинності цим Протоколом згідно зі статтями 2 та 5;

д) про будь-яку іншу дію, повідомлення чи сповіщення, що стосується цього Протоколу.

На посвідчення чого ті, що підписалися нижче, належним чином на те уповноважені, підписали цей Протокол. Учинено в Римі 4 листопада 2000 року англійською та французькою мовами, причому обидва тексти є автентичними, в одному примірнику, який зберігається в архіві Ради Європи. Генеральний секретар Ради Європи надсилає засвідчені копії цього Протоколу кожній державі — члену Ради Європи.

**Протокол № 13
до Конвенції про захист прав
та основних свобод людини,
який стосується скасування
смертної кари
за будь-яких обставин**

Вільнюс, 3.V.2002

Держави — учасниці Ради Європи, які підписали цей Протокол,

переконані, що право кожної людини на життя є основоположною цінністю в демократичному суспільстві і що скасування смертної кари є суттєвим для захисту цього права та для повного визнання людської гідності;

бажаючи посилити захист права на життя, гарантованого Конвенцією про захист прав та основних свобод людини, підписаною в Римі 4 листопада 1950 року (далі — «Конвенція»);

відзначаючи, що Протокол № 6 до Конвенції, який стосується скасування смертної кари, підписаний у Страсбурзі 28 квітня 1983 року, не виключає смертну кару відносно дій, скоєних під час війни або неминучої загрози війни;

сповнені рішучості зробити останній крок для скасування смертної кари за будь-яких обставин

домовилися про таке:

Стаття 1. Скасування смертної кари

Смертна кара скасовується. Жодна людина не може бути засуджена до такого покарання або страчена.

Стаття 2. Заборона відхилень

Жодні відхилення від положень цього Протоколу на підставі статті 15 Конвенції не допускаються.

Стаття 3. Заборона застережень

Жодні застереження до положень цього Протоколу на підставі статті 57 Конвенції не допускаються.

Стаття 4. Територіальне застосування

1. Будь-яка держава під час підписання або здачі на зберігання своєї ратифікаційної грамоти або документа про прийняття або затвердження може визначити територію або території, до яких застосовуватиметься цей Протокол.

2. Будь-яка держава може у подальшому в будь-який час шляхом заяви на ім'я Генерального секретаря Ради Європи поширити дію цього Протоколу на будь-яку іншу територію, визначену в цій заяві. Для такої території Протокол набуває чинності в перший день місяця, що настає після закінчення тримісячного періоду від дати отримання такої заяви Генеральним секретарем.

3. Будь-яка заява, зроблена відповідно до двох попередніх пунктів, може стосовно будь-якої території, визначеної в цій заяві, бути відкликана або змінена шляхом подання відповідного повідомлення на ім'я Генерального секретаря. Відкликання або зміна набувають чинності в перший день місяця, що настає після закінчення тримісячного періоду від дати отримання такого повідомлення Генеральним секретарем.

Стаття 5. Зв'язок з Конвенцією

Держави-учасниці розглядають положення статей 1–4 цього Протоколу як додаткові статті до Конвенції, і всі положення Конвенції застосовуються відповідним чином.

Стаття 6. Підписання і ратифікація

Цей Протокол відкритий для підписання державами-учасницями Ради Європи, які підписали Конвенцію. Він підлягає

ратифікації, прийняттю або схваленню. Держава-учасниця Ради Європи не може ратифікувати, прийняти або схвалити цей Протокол без попередньої або одночасної ратифікації Конвенції. Ратифікаційні грамоти або документи про прийняття або схвалення здаються на зберігання Генеральному секретарю Ради Європи.

Стаття 7. Набуття чинності

1. Цей Протокол набуває чинності в перший день місяця, що настає після закінчення тримісячного періоду з дня, коли десять держав-учасниць Ради Європи висловлять свою згоду на обов'язковість для них цього Протоколу відповідно до положень статті 6.

2. Для будь-якої держави-учасниці, яка згодом висловить свою згоду на обов'язковість для неї цього Протоколу, Протокол набуває чинності в перший день місяця, що настає після закінчення тримісячного періоду з дня здачі на зберігання ратифікаційної грамоти або документа про прийняття або схвалення.

Стаття 8. Функції депозитарію

Генеральний секретар Ради Європи повідомляє всі держави-учасниці Ради Європи про –

- a) будь-яке підписання;
- b) здачу на зберігання будь-якої ратифікаційної грамоти або документа про прийняття або схвалення;
- c) будь-яку дату набуття чинності цим Протоколом відповідно до статей 4 і 7;
- d) будь-яку іншу дію, повідомлення або заяву, які стосуються цього Протоколу.

На посвідчення чого нижчепідписані, належним чином на те уповноважені представники підписали цей Протокол.

Вчинено у Вільнюсі 3 травня 2002 року англійською і французькою мовами, причому обидва тексти є рівно автентичними, в одному примірнику, який зберігатиметься в архівах Ради Європи. Генеральний секретар Ради Європи надсилає завірені копії кожній державі-учасниці Ради Європи.

ІНТЕРЛАКЕНСЬКА ДЕКЛАРАЦІЯ

Коментар фахівця. Унікальна, неперевершена роль Європейського суду з прав людини у «праволюдінній» царині є нині загальноновизнаючою. Він, окрім безпосереднього правозахисту, прокладає нові шляхи, встановлює нові орієнтири у напрямі змістовного розширення інтерпретації основоположних прав, передбачених Європейською конвенцією 1950 р. Та невпинно зростаючий авторитет Суду водночас викликає лавиноподібне, так би мовити, шквальне збільшення кількості скарг, що надходять до нього від громадян та інших осіб проти якоїсь із 47-ми держав Ради Європи. Станом на 1 вересня 2010 р. кількість таких скарг, які ще не розглянуті Судом, становила 138 200. Тому не випадково, що до їх остаточного розгляду Судом минає зазвичай декілька років...

З різних причин неабиякий «внесок» у цю ситуацію робить, на жаль, і Україна. Якщо за наслідками 2008 р. за кількістю скарг проти неї (8 250) вона була четвертою з-поміж усіх держав — членів Ради Європи, то за результатами минулого року (9 995 скарг) — вже третьою (після Росії та Туреччини). У нинішньому ж році кількість скарг проти України станом на 1 вересня становила 11 050, що складає 7,9 % від загальної кількості зареєстрованих у Суді скарг. Останнім часом Суд ухвалює щодо України щороку 150–170 рішень. Загальна ж кількість рішень проти України, в яких встановлено порушення Конвенції, становить 651.

Отже, у страсбурзькому судочинстві складається досить критична ситуація, — можна сказати, загрозна для ефективного виконання Судом своєї місії.

Задля пошуку шляхів вирішення цієї проблеми у швейцарському м. Інтерлакен 18–19 лютого 2010 р. відбулася конференція міністрів юстиції усіх 47-ми держав — членів Ради Європи, на якій обговорювалися можливі засоби виходу з — як наголошено у відповідному прес-релізі* — «драматичного становища», в якому опинився Суд. Участь у цій конференції взяли Голова Суду Ж.-П. Коста, Голова Парламентської Асамблеї Ради Європи М. Чавушоглу та Генеральний секретар Ради Європи Т. Ягланд. Останній у своєму виступі, зокрема, заявив: «Ми врятуємо Суд, оскільки у нас немає іншого вибору. Цього вимагають європейські громадяни, і вони не заслуговують на щось менше».

Учасникам конференції вдалося ухвалити спільну Декларацію, в якій намічені вагомні реформаторські заходи, покликані вирішити наболілі питання стосовно довгострокової майбутності Суду.

Отже, пропонуємо читачам ознайомитись з україномовним перекладом з англійської цієї Декларації, здійсненим у Львівській лабораторії прав людини і громадянина НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування НАПрН України науковим співробітником Т. Полянським.

Професор П. Рабінович

* <http://www.eda.admin.ch/eda/en/home/topics/eu/euroc/chprce/inter.html>

КОНФЕРЕНЦІЯ ВИСОКОГО РІВНЯ ПРО МАЙБУТНЄ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

ІНТЕРЛАКЕНСЬКА ДЕКЛАРАЦІЯ*

19 лютого 2010 року

Конференція високого рівня, проведена на 18–19 лютого 2010 р. у м. Інтерлакені за ініціативою швейцарського головування у Комітеті Міністрів Ради Європи (далі – Конференція):

Висловлюючи рішуче бажання Держав – Сторін Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) та Європейського суду з прав людини (далі – Суд);

Визнаючи надзвичайний внесок Суду у захист прав людини в Європі;

Згадуючи взаємозалежність між наглядом механізмом Конвенції та іншої діяльності Ради Європи у сфері прав людини, верховенства права та демократії;

Вітаючи набрання чинності 1 червня 2010 року Протоколом № 14 до Конвенції;

Відзначаючи із задоволенням набуття чинності Лісабонським договором, який забезпечує приєднання Європейського Союзу до Конвенції;

Наголошуючи на субсидіарному призначенні наглядового механізму, передбаченого Конвенцією, та, зокрема, на фундаментальній ролі, котру національні органи влади, тобто уряди, суди та парламенти повинні відігравати у гарантуванні та захисті прав людини на національному рівні;

Відзначаючи із глибоким занепокоєнням те, що кількість заяв, поданих до Суду, та розбіжність у кількості заяв, прийнятих до розгляду та відхилених, продовжує зростати;

Беручи до уваги те, що така ситуація шкодить ефективності й довірі до Кон-

венції та до її наглядового механізму і становить загрозу якості й послідовності практики Суду та його авторитету;

Будучи переконаною, що, окрім уже здійснених та передбачуваних покращань, стає терміново необхідним вжити нагальні додаткові заходи задля того, щоб:

i. досягти рівноваги між кількістю рішень та ухвал, що приймаються Судом, та кількістю заяв, які до нього надходять;

ii. дати змогу Суду зменшити кількість нерозглянутих справ та ухвалювати рішення з нових справ у прийнятний строк, особливо щодо тих, які стосуються серйозних порушень прав людини;

iii. гарантувати повне та швидке виконання рішень Суду й ефективність нагляду Комітету Міністрів;

Беручи до уваги те, що ця Декларація має на меті запровадити дорожню карту для реформи у напрямі довгострокового підвищення ефективності Конвенційної системи;

КОНФЕРЕНЦІЯ

(1) Знову підтверджує відданість Держав – Сторін Конвенції забезпеченню права на індивідуальне звернення;

(2) Повторює зобов'язаність Держав – Сторін стосовно того, що права і свободи, викладені у Конвенції, мають бути повністю забезпечені на національному рівні та вимагає посилити принцип субсидіарності;

(3) Наголошує, що цей принцип передбачає поділ відповідальності між Державами-Сторонами та Судом;

(4) Наголошує на важливості забезпечення ясності й послідовності практики Суду та вимагає, зокрема, однозначного і ретельного застосування критерію щодо прийнятності справ та юрисдикції Суду;

(5) Закликає Суд максимально використати належні йому процедурні засоби та ресурси;

(6) Наголошує на необхідності створення ефективних засобів задля зменшення кількості явно неприйнятних заяв,

* Автентичний текст Декларації розміщено на веб-сайті: http://www.echr.coe.int/echr/Homepage_EN

ефективного відсіювання цих заяв та повторюваних заяв;

(7) Акцентує на тому, що повне, ефективне та швидке виконання остаточних рішень Суду є необхідним;

(8) Ще раз підтверджує необхідність підтримання незалежності суддів і збереження неупередженості та якості Суду;

(9) Закликає посилити ефективність системи нагляду за виконанням рішень Суду;

(10) Наголошує на необхідності спрощення процедури внесення змін у конвенційні положення, котрі стосуються організаційних питань;

(11) Приймає наступний План дій як інструмент політичного спрямування процесу реформування у напрямі забезпечення довготермінової ефективності конвенційної системи.

ПЛАН ДІЙ

А. Право на індивідуальне звернення

1. Конференція ще раз підтверджує основоположну важливість права на індивідуальне звернення як наріжного каменя конвенційної системи, котре гарантує, що скарги на стверджені порушення, які не були ефективно розглянуті національними органами влади, можуть бути подані до Суду.

2. Зважаючи на велику кількість неприйнятних заяв, Конференція закликає Комітет Міністрів обміркувати заходи, що уможливлять Суду сконцентруватись на своїй важливій ролі як гаранта прав людини та приймати належно обгрунтовані рішення з достатньою швидкістю, зокрема ті, у котрих стверджується про серйозне порушення прав людини.

3. Зважаючи на важливість доступу до Суду, Конференція звертається до Комітету Міністрів із пропозицією обміркувати додаткові заходи, котрі зможуть покращити злагоджене здійснення правосуддя, та, зокрема, дослідити, в яких обставинах можуть бути застосовані нові процедурні правила і практика, без затримування розгляду достатньо обгрунтованих заяв.

В. Виконання Конвенції на національному рівні

4. Конференція нагадує, що застосування та виконання Конвенції є найпершою відповідальністю Держав-Сторін, а тому звертається до них із пропозицією взяти на себе зобов'язання щодо:

а) продовження покращання — там, де це необхідно, у співпраці з національними інституціями прав людини чи іншими відповідними органами — обізнаності національних органів влади з конвенційними стандартами та забезпечення їхнього застосування;

б) повного виконання рішень Суду та вжиття необхідних заходів задля запобігання наступним схожим порушенням;

с) звернення уваги на розвиток практики Суду з урахуванням його висновків у рішеннях про порушення Конвенції іншою державою, у правовій системі якої існує та ж принципова проблема;

д) забезпечення, — якщо необхідно, через впровадження нових засобів правового захисту, спеціальних за своєю сутністю чи загального національного засобу, — кожній особі з обгрунтованою скаргою на порушення її прав та свобод, передбачених Конвенцією, можливості мати ефективний засіб правового захисту перед національним органом влади із, якщо це необхідно, адекватним відшкодуванням;

е) звернення уваги на можливість відрядження національних суддів та, якщо це необхідно, інших незалежних юристів високого рівня, до Канцелярії Суду;

ф) забезпечення перевірки виконання рекомендацій, прийнятих Комітетом Міністрів, аби допомогти Державам-Сторонам виконати їхні зобов'язання.

5. Конференція наголошує на необхідності посилення й покращання спрямування та координації інших існуючих механізмів, діяльності та програм Ради Європи, включаючи звернення до Генерального секретаря відповідно до ст. 52 Конвенції.

С. Відсіювання

6. Конференція:

а) закликає Держави-Сторони і Суд забезпечити надання вичерпної та об'єктивної інформації потенційним заявникам стосовно Конвенції та практики Суду, зокрема щодо застосування процедур і критеріїв прийнятності. З цією метою Комітетом Міністрів може бути досліджена роль інформаційних агентств Ради Європи;

б) наголошує на зацікавленості у детальному аналізі практики Суду щодо заяв, котрі були визнані неприйнятними;

с) рекомендує стосовно відсіювальних механізмів:

i. Суду в короткий термін застосувати механізм, котрий, у межах його існуючого складу, забезпечив би ефективне фільтрування заяв;

ii. Комітету Міністрів обміркувати встановлення відсіювального механізму у Суді поза процедурою одного судді та процедурою, передбаченою у п. (i).

Д. Повторювані заяви

7. Конференція:

а) звертається до Держав-Сторін з пропозиціями:

i. полегшити, де це можливо, у межах гарантій, передбачених Судом, та, якщо необхідно, із допомогою Суду, досягнення дружніх врегулювань та представлення односторонніх декларацій;

ii. налагодити співпрацю з Комітетом Міністрів, після винесення остаточного пілотного рішення, задля вжиття та виконання загальних заходів, здатних ефективно розв'язати структурні проблеми, виявлені у повторюваних справах;

б) наголошує на тому, що Суд має розвивати прозорі та передбачувані стандарти у процедурі прийняття «пілотного рішення» стосовно відбору заяв, процедури, якої потрібно дотримуватися, і поведження із відкладеними справами, та оцінювати вплив застосування її та схожих процедур;

с) звертається до Комітету Міністрів з пропозицією щодо:

i. обміркування того, чи повторювані справи можуть бути вирішені суддями, відповідальними за відсіювання (див. вище розділ «С»);

ii. вироблення спільного підходу, з участю всіх відповідних сторін Ради Європи, у формуванні рекомендації Державі-Стороні можливих шляхів виправлення структурної проблеми, виявленої рішенням Суду.

Е. Суд

8. Наголошуючи на важливості підтримання незалежності суддів і збереження неупередженості та якості Суду, Конференція закликає Держави-Сторони та Раду Європи:

а) забезпечити, якщо необхідно — через покращання прозорості та якості процедури виборів на національному та європейському рівнях, — повну відповідність конвенційним критеріям посади судді Суду, включаючи знання ним міжнародного публічного права та національних правових систем, разом із професійним знанням хоча б однієї офіційної мови. Крім того, склад Суду повинен мати необхідний практичний правовий досвід;

б) надати Суду, в інтересах його ефективного функціонування, необхідний рівень адміністративної автономії у межах Ради Європи.

9. Конференція, усвідомлюючи відповідальність, яку несуть Держави-Сторони та Суд, закликає Суд:

а) уникати повторного розгляду, відповідно до своєї практики, питань факту чи питань національного права, котрі вже були розглянуті та вирішені національними органами влади, оскільки він не є судом четвертої інстанції;

б) однозначно та вичерпно застосовувати критерії щодо прийнятності й юрисдикції та повністю враховувати свою субсидіарну роль в інтерпретації та застосуванні Конвенції;

с) повною мірою застосовувати новий критерій прийнятності, передбачений у Протоколі № 14 до Конвенції, та розгля-

нути інші можливості застосування принципу *de minimis non curat praetor**.

10. З огляду на необхідність підвищити ефективність роботи Суду Конференція закликає його продовжувати покращувати свою внутрішню структуру і методи роботи та максимально використовувати належні йому процедурні засоби й ресурси. У цьому відношенні вона, зокрема, заохочує Суд:

а) скористатись можливістю запропонувати Комітету Міністрів скоротити кількість суддів у Палатах до п'яти, як це передбачено Протоколом № 14 до Конвенції;

б) продовжувати свою політику визначення пріоритетів розгляду справ та визначення у своїх рішеннях будь-яких структурних проблем, здатних викликати значну кількість повторюваних заяв.

F. Нагляд за виконанням рішень

11. Конференція наголошує на гострій необхідності того, аби Комітет Міністрів:

а) запровадив засоби, котрі б робили його нагляд за виконанням рішень Суду більш ефективним та прозорим. У цьому відношенні вона пропонує Комітету Міністрів посилити цей нагляд через надання більшої переваги та актуалізації більш широкого інформування не лише тим справам, що вимагають вжиття негайних індивідуальних заходів, а й справам, які виявляють важливі структурні проблеми, надаючи особливу увагу встановленню ефективних національних засобів правового захисту;

б) переглянув свої методи і правила роботи, щоб гарантувати, аби вони були більше адаптовані до реалій сьогодення та більш ефективними у вирішенні багатьох інших нових проблем.

G. Спрощена процедура внесення змін до Конвенції

12. Конференція закликає Комітет Міністрів дослідити можливість запровадження за посередництвом додаткового протоколу до Конвенції спрощеної про-

цедури подальшого внесення змін до тих її положень, котрі стосуються організаційних питань. Ця спрощена процедура може бути запроваджена, наприклад, через:

а) Статут Суду;

б) нове положення у Конвенції, близьке до того, що міститься у п. «d» ст. 41 Статуту Ради Європи.

ВИКОНАННЯ

Задля виконання Плану дій, Конференція:

(1) закликає Держави-Сторони, Комітет Міністрів, Суд та Генерального секретаря повною мірою дотримуватись цього Плану дій;

(2) закликає, зокрема, Комітет Міністрів та Держави-Сторони залучати громадянське суспільство до пошуку ефективних засобів виконання Плану дій;

(3) закликає Держави-Сторони до кінця 2011 року поінформувати Комітет Міністрів про заходи, вжиті на виконання відповідних частин цієї Декларації;

(4) пропонує Комітету Міністрів продовжити виконання та виконати до червня 2011 року, — якщо потрібно, у співпраці із Судом та через надання необхідних повноважень компетентним органам, — передбачені цією Декларацією заходи, котрі не вимагають внесення змін до Конвенції;

(5) пропонує Комітету Міністрів надати повноваження компетентним органам для підготовки до червня 2012 року спеціальних пропозицій щодо заходів, застосування яких вимагатиме внесення змін до Конвенції; ці повноваження повинні включати пропозиції стосовно механізму відсіювання у межах Суду та вивчення заходів, які б уможливили спрощення внесення змін до Конвенції;

(6) пропонує Комітету Міністрів протягом 2012–2015 років оцінити, до якої міри виконання Протоколу № 14 до Конвенції та Плану дій, прийнятого у м. Інтерлакен, покращило становище Суду. На основі цієї оцінки Комітет Міністрів має

* З лат.: «Претор не займається дрібницями» (або: «Суд не скликається через дрібниці»).

до кінця 2015 року вирішити, чи є потреба у подальших діях. До кінця 2019 року Комітет Міністрів повинен вирішити, чи вжиті заходи продемонстрували свою достатність у забезпеченні тривалого функціонування контрольного механізму Конвенції та чи є необхідними інші, більш ґрунтовні, зміни;

(7) просить головування Швейцарії передати Комітету Міністрів цю Декларацію та Звіт про роботу конференції у м. Інтерлакен;

(8) запрошує майбутніх голів Комітету Міністрів продовжити виконання цієї Декларації.

РІШЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ У СПРАВІ «ОЛЕКСІЙ МИХАЙЛОВИЧ ЗАХАРКІН ПРОТИ УКРАЇНИ»

(реферативний переклад)

Від редакції. Останнім часом почастишали рішення Страсбурзького суду, в яких він досить конкретно зазначає, які саме недоліки національного законодавства спричинили порушення Конвенції державою-відповідачем. Такі констатації Суду можна вважати у певному сенсі своєрідною законодавчою ініціативою стосовно відповідної держави, оскільки вони так чи інакше зобов'язують її усунути зазначені недоліки, тобто взяти так звані заходи загального характеру.

Яскравим прикладом такого акта може слугувати назване вище рішення Суду.

Пропонуємо до уваги читачів реферативний переклад з англійської мови Комюніке Секретаря Суду стосовно цього рішення. Переклад зроблено у Львівській лабораторії прав людини і громадянина НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування НАПРН України П. Рабіновичем і Т. Полянським.

У рішенні, ухваленому 24 червня 2010 р. у справі «Олексій Михайлович Захаркін проти України», Європейський суд з прав людини (далі — Суд) постановив, що:

- мало місце порушення ст. 3 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція) (заборона катування) з її матеріальної та процесуальної сторін;

- було порушено п. «с» ч. 1 ст. 5 Конвенції;

- мало місце порушення ч. 3 ст. 5 Конвенції.

Відповідно до ст. 41 Конвенції Суд призначив сплатити заявнику 10 000 євро як компенсацію моральної шкоди.

Обставини справи

Заявник Олексій Михайлович Захаркін народився у 1979 р. На час розгляду справи він проживає у м. Калуші Івано-Франківської області.

17 травня 2003 р. близько 16:00, коли заявник їхав з Івано-Франківська до

Калуша, його було зупинено та заарештовано міліцією за підозрою у вчиненні у цій місцевості кількох крадіжок.

При обшуку автомобіля п. Захаркіна працівники міліції вилучили розвідний гайковий ключ, панчохи, два кишенькові ліхтарики та деякі інші речі. Також, за їхніми твердженнями, в автомобілі та кишнях заявника було знайдено невелику кількість канабісу. Проте за свідченнями п. Захаркіна, ні в автомобілі, ні у нього самого канабісу не було.

Після обшуку офіцери міліції вирішили процесуально оформити арешт заявника за статтями 44 та 263 Кодексу України про адміністративні правопорушення як за зберігання наркотичних засобів без мети збуту в невеликих розмірах. Водночас вони надіслали вилучений гайковий ключ експерту для надання висновку про можливість його використання для злочину дверей в останніх із обікрадених квартир.

Під час допиту п. Захаркін повідомив міліцію, що канабіс йому не належав і що його підкинули в автомобіль самі ж працівники міліції. У відповідь на це, за словами заявника, його було побито. Як стверджує п. Захаркін, його у наручниках підвісили головою вниз до горизонтально закріпленого лома та погрожували вбити.

20 травня 2003 р., після того як експерт підтвердив, що згадуваний гайковий ключ був використаний для вчинення низки крадіжок, працівники міліції доставили заявника до слідчого, котрий 21 травня 2003 р. о 13:00 оформив подальше тримання п. Захаркіна у статусі підозрюваного у вчиненні цих крадіжок.

Під час наступного допиту заявник заперечив звинувачення у вчиненні згаданих злочинів, а у відповідь його ще раз було побито. Його знову підвісили до металевого лома і били по тілу наповненою водою пластиковою пляшкою, а по ногам — дерев'яною битою; більше того, надягали на заявника протигаз із рідиною, через яку неможливо було дихати. Внаслідок такого поведіння п. Захаркін кілька разів втрачав свідомість, а коли приходив до тями, його примушували зізнатись у вчиненні злочинів. Зрештою, він підписав зізнання у вчиненні однієї крадіжки. Пізніше п. Захаркін також підписав ще кілька інших документів, які йому давали працівники міліції.

У ніч на 24 травня 2003 р. п. Захаркін, якого і надалі утримували у відділку міліції, попросився вийти до туалету. Коли йому це дозволили, він перерізав собі артеріальну вену на лівій руці, через що його негайно було доправлено до місцевої лікарні. Того ж дня, після надання необхідної медичної допомоги, заявника відпустили. Медичні обстеження та допомога, на-

дана заявнику у зв'язку із пораненням, були задокументовані.

26 травня 2003 р. лікарі обстежили заявника та видали медичний висновок. Відповідно до листа прокуратури Івано-Франківської області (далі — Обласна прокуратура) від 16 жовтня 2003 р. у висновку зазначалось, що у п. Захаркіна було виявлено (окрім порізу на лівій руці) три садна на правому плечі та руці, три — на лівому плечі, три садна та вісім подряпин на лівій руці та два садна на правій нозі. В обвинувальному висновку від 28 грудня 2007 р. було зазначено, що у медичному висновку припускалась можливість спричинення тілесних пошкоджень тупими предметами (за винятком порізу на лівій нозі) приблизно за п'ять днів до дня огляду.

29 травня 2003 р. у п. Захаркіна діагностували важкий суїцидально-депресивний психічний розлад.

Після звільнення заявник та його мати подали низку скарг у відповідні правоохоронні органи, вимагаючи притягнути до кримінальної відповідальності винних працівників міліції.

21 липня 2003 р. прокуратура м. Івано-Франківська (далі — Міська прокуратура) відмовилася порушити кримінальну справу на підставі скарг п. Захаркіна, зазначаючи, що в діяннях міліції не було ознак злочину. Факт заподіяння заявнику численних травм хоча й був згаданий, однак не взятий до уваги.

Заявник оскаржив цю відмову в Обласну прокуратуру. Остання зобов'язала обласне управління міліції провести додаткові внутрішні розслідування стосовно фактів, які оскаржувалися.

27 жовтня 2003 р. Обласна прокуратура, з огляду на відсутність дослідження обставин заподіяння п. Захаркіну травм, скасувала рішення Міської

прокуратури від 21 липня 2003 р., а 3 листопада 2003 р. порушила кримінальну справу щодо стверджуваного заявником незаконного затримання та поганого поводження з ним.

15 грудня 2003 р. п. Захаркін подав скаргу до Генеральної прокуратури України, зазначаючи при цьому, що Обласна прокуратура не здатна провести неупереджене розслідування поведінки працівників міліції, котрі працюють у цій області. Відтак, він клопотав про передання справи до прокуратури іншої області.

16 червня 2004 р. заявник повторив своє клопотання, оскільки на перше так і не прийшла відповідь. У цьому клопотанні він, зокрема, зазначив, що й досі у деталях може згадати всі події та впізнати працівників міліції, котрі брали у них участь.

24 червня 2004 р. прокуратура м. Калуша відмовилася порушити кримінальну справу проти двох працівників міліції — Ю. та Б., які, за твердженням п. Захаркіна, брали участь у вчиненні проти нього протизаконних дій.

26 липня 2004 р. Обласна прокуратура самостійно розглянула клопотання заявника про перенесення розслідування справи до іншої прокуратури та відхилила його як необґрунтоване.

25 вересня 2004 р. Обласна прокуратура ухвалила рішення про відмову порушувати кримінальні справи проти офіцерів міліції Ж., К. та Г. у зв'язку з недостатньою кількістю доказів їхньої участі у стверджуваних заявником злочинах. Кілька разів п. Захаркін безуспішно вимагав надати йому копії цього рішення.

Пізніше Обласна прокуратура все ж звинуватила двох працівників міліції — А. (черговий райвідділку) та М. (керівник підрозділу міліції з розслідування злочинів, вчинених

проти осіб та організованими групами осіб) у зловживанні та перевищенні влади або службових повноважень, підробці документів і незаконному арешті заявника. З 22 жовтня 2004 р., після закінчення розслідування, Обласна прокуратура надіслала цю справу на розгляд до суду.

У проміжку часу від 3 листопада 2004 р. до 15 листопада 2006 р. суд п'ять разів відкладав розгляд справи через неявку прокурора, сім разів — на його клопотання та один раз у зв'язку з перебуванням прокурора у відпустці.

18 липня 2007 р. відбулося засідання суду, під час якого було постановлено, що розслідування у справі було здійснено поверхово та непрофесійно, а рішення про відмову порушувати кримінальні справи проти інших працівників міліції є необґрунтованим. Відтак, справа була повернута на додаткове розслідування. Суд, зокрема, дав такі вказівки органам слідства: пред'явити п. Захаркіну для впізнання інших працівників міліції; провести їх допит; провести очну ставку між ними і заявником; перевірити алібі обвинувачуваного М.; провести допит працівників лікарні, куди направили п. Захаркіна; здійснити детальне відтворення усіх подій у справі з участю заявника — особливо з огляду на те, що останній давав суперечливі покази стосовно способу його прив'язування до металевого лома.

24 вересня 2007 р. Апеляційний суд м. Івано-Франківська підтримав судові рішення від 18 липня 2007 р., зазначаючи, між іншим, що непослідовні твердження п. Захаркіна мали бути належним чином перевірені.

15 листопада 2007 р. Обласна прокуратура розпочала додаткове розслідування, яке було закінчено 28 грудня 2007 р., після чого справу було надіслано до суду. Підозрювано-

го А. було обвинувачено у зловживанні владою, перевищенні службових повноважень, підробці документів та у свідомо незаконному арешті. Також М. були пред'явлені обвинувачення у перевищенні влади та здійсненні незаконного арешту. У висновку про обвинувачення, з-поміж усього іншого, йшлося про те, що М. наказував іншим працівникам міліції надягнути на підозрюваного наручники та підвісити його до металевого лома, а пізніше й надягнути на нього протигаз і блокувати доступ повітря. При цьому було уточнено, що «тортури тривали від 1 до 9 год. ранку 22 травня 2003 року».

Відповідно до обвинувального висновку інші працівники міліції не притягались до відповідальності, оскільки п. Захаркін (за показаннями його матері), з огляду на значний проміжок часу, що минув, не міг їх ідентифікувати, крім А. та М.; а всі інші працівники міліції заперечували свою участь у розслідуваних злочинах.

25 березня 2009 р. суд постановив, що Обласна прокуратура не спромоглася провести розслідування відповідно до вказівок у рішенні від 18 липня 2007 р. Тому суд вирішив виділити в окреме провадження обвинувачення проти М. і надіслав його на додаткове розслідування. Стосовно ж скарг на діяння А. — суд прийняв їх для подальшого розгляду.

26 березня 2009 р. цей же суд постановив, що у процесі арешту п. Захаркіна А. підкинув йому наркотики, неналежно з ним поводився (бив кулаками і ногами), фальсифікував стосовно нього справу про адміністративне правопорушення та незаконно тримав під вартою. Суд визнав А. винним у перевищенні влади, підробці документів і незаконному арешті та засудив його до трьох років позбавлення волі із заборонаю обіймати посади у

правоохоронних органах на такий же час. Також суд дозволив заявнику подати цивільний позов про відшкодування шкоди.

15 вересня 2009 р. Апеляційний суд м. Івано-Франківська підтримав судові рішення від 25 березня 2009 р., проте скасував судові рішення від 26 березня 2009 р. як необґрунтоване та направив усю справу на додаткове розслідування. При цьому було зазначено, що вина А. не була доведена через значні недоліки у розслідуванні. Також цей суд постановив, що з огляду на обставини справи суд нижчого рівня прийняв неправильне рішення щодо розгляду звинувачень проти А. окремо від звинувачень проти М.

Розслідування справи, порушеної проти А. та М., триває й досі.

Зміст рішення Суду

Заявник скаржився на неналежне поводження з ним працівників міліції, котре переросло у тортури. Щодо процесуальної сторони ст. 3 Конвенції він наполягав на тому, що розслідування неналежного поводження із ним не було ефективним. Пан Захаркін, зокрема, наголошував, що кримінальну справу було порушено лише 3 листопада 2003 р., тобто через більше ніж п'ять місяців після того, як мали місце оскаржувані події. Така затримка у часі призвела до втрати доказів і значно зменшила можливості встановлення усіх відповідних фактів та притягнення до відповідальності всіх причетних міліціонерів. Також заявник наголошував, що висновок про обвинувачення, надісланий до суду 28 грудня 2007 р., чітко встановлював, що й інші працівники міліції теж брали участь у неналежному поводженні із заявником, однак так і не були обвинувачені.

Пан Захаркін також скаржився на незаконність свого затримання та на відсутність можливості негайно поста-

ти перед суддею після проведеного арешту. При цьому заявник посилався на п. «с» ч. 1 ст. 5, а також на ст. 3 Конвенції.

Суд нагадав, що ст. 3 Конвенції в абсолютній формі забороняє катування і нелюдське чи таке, що принижує гідність, поводження. Неналежне поводження має досягати мінімального рівня жорстокості, щоб підпадати під дію ст. 3 Конвенції. Оцінювання цього мінімуму є відносним: воно залежить від усіх обставин справи, таких як: тривалість поводження, його фізичний і психічний вплив та у деяких випадках стать, вік і стан здоров'я потерпілого. Стосовно позбавлення особи свободи, застосування до неї фізичної сили, котре не зумовлювалось її власною поведінкою, то це принижує людську гідність та є порушенням права, передбаченого ст. 3 Конвенції.

Оцінюючи докази, Суд в основному застосовує стандарт доказу «поза усілякими сумнівами». У розглядуваній справі п. Захаркін подав детальні свідчення про способи неналежного поводження, застосовувані працівниками міліції щодо нього, та наполягав на тому, що таке поводження має кваліфікуватися як катування.

Попри те що факт серйозного ушкодження заявником самого себе наприкінці його тримання під вартою певною мірою може бути непрямою вказівкою на катування, цього не є достатньо для відповідного висновку, зокрема з огляду на те, що у п. Захаркіна діагностували депресивний суїцидальний розлад. Крім того, немає детального медичного висновку про спосіб можливого заподіяння ушкоджень заявнику. Наведене перешкоджало Суду зробити позитивний висновок стосовно тверджень п. Захаркіна про тортури; при цьому було взято до уваги і те, що ці твердження на

національному рівні були визнані суперечливими. Підсумовуючи, Суд зазначив, що немає достатніх доказів, аби надати перевагу опису п. Захаркіним неналежного поводження порівняно з іншими можливими версіями подій, включаючи й ту, про яку зазначав національний суд, а саме: що неналежне поводження полягало у побитті заявника.

Відтак, Суд не міг «поза усілякими сумнівами» постановити, що способи негативного поводження, охарактеризовані заявником, були здійснені проти нього працівниками міліції.

Відкидаючи скарги заявника про тортури, Суд все ж визнав, що було представлено достатньо доказів, аби дійти висновку, що п. Захаркін зазнав багатьох досить серйозних ушкоджень, які підпадають під ст. 3 Конвенції. Залишилось встановити, чи органи державної влади повинні відповідати за ст. 3 Конвенції за завдання цих травм.

Суд зазначив, що 26 травня 2003 р. медичні працівники дійшли висновку, що травми заявника були завдані йому близько п'яти днів перед оглядом, тобто 21 травня 2003 р., а цього дня п. Захаркін перебував під контролем міліції.

Суд не знайшов у матеріалах справи жодних доказів можливого заподіяння шкоди заявнику перед його арештом чи після його звільнення з-під варти. Більше того, слідчі органи не запропонували ніякого пояснення, котре дало б можливість заперечити участь працівників міліції у неналежному поводженні. Уряд у своїй відповіді утримався від будь-яких коментарів щодо цього та не спростував твердження п. Захаркіна про те, що травми були заподіяні йому під час утримання під вартою.

За цих обставин Суд вирішив, що травми заявника були заподіяні йому

під час утримання під вартою, а держава, не спромігшись надати виправдувальні пояснення, повинна понести відповідальність. Відтак, мало місце порушення процесуальної сторони ст. 3 Конвенції.

Суд нагадав, що коли особа подає обґрунтовану скаргу про неналежне поводження з нею органами державної влади на порушення ст. 3 Конвенції, положення цієї статті, прочитане у поєднанні із загальним обов'язком держави за ст. 1 Конвенції, опосередковано вимагає ефективного офіційного розслідування. У розгляданій справі Суд мав низку серйозних сумнівів щодо того, що початкові розслідування скарг заявника були безперешкодними. У цьому стосунку він послався на рішення від 21 липня 2003 р., яким відповідні органи влади відмовилися порушувати кримінальну справу навіть без спроби пояснити походження виявлених у п. Захаркіна травм після його звільнення із відділку міліції.

Суд погодився із заявником у тому, що ефективність усього розслідування була серйозно підірвана початковою п'ятимісячною затримкою у розслідуванні кримінальної справи. Справді, найбільш цінний час для збирання доказів був втрачений, і таке зволікання значно зменшувало можливості успіху будь-яких подальших слідчих дій.

Також Суд звернув увагу на те, що заявник двічі звертався до Генеральної прокуратури України з клопотанням передати справу до іншої слідчої установи, доводячи, що Обласна прокуратура не може безсторонньо розслідувати справу проти місцевих працівників міліції. Між тим, ці клопотання були самостійно розглянуті Обласною прокуратурою. Звідси випливає, що п. Захаркіну не було запропоновано незалежне дослідження цих запитів,

які, з огляду на обставини справи, не були явно необґрунтованими.

Також Суд не міг не помітити труднощів заявника в отриманні доступу до процесуальних документів на досудовій стадії розслідування справи. Суд зауважив, що КПК України забезпечує право доступу потерпілих до матеріалів справи після закінчення розслідування, проте не обумовлює можливостей такого доступу потерпілого чи інших зацікавлених осіб на попередніх стадіях процесу. (Тут і далі виділення перекладачів.)

Обмеження доступу до матеріалів справи на стадіях порушення кримінальної справи, дізнання та розслідування може бути виправдане, з-поміж іншого, необхідністю збереження таємниці інформації, що знаходиться у володінні органів влади, та захистом прав інших осіб. Однак при цьому потрібно дотримуватися справедливого балансу між згаданими інтересами, з одного боку, та правом заявника на ефективну участь у розгляді справи, з другого.

З огляду на той факт, що національне законодавство не передбачає спеціальної процедури доступу до матеріалів справи на згаданих етапах її розслідування та, зокрема, не уточнює підстав відмови та надання доступу до них і меж такого доступу, Суд вирішив, що можливості п. Захаркіна ефективно брати участь у розслідуванні у відповідний період з очевидністю були порушені.

У цьому контексті Суд також зазначив, що клопотання заявника про надання копії рішення від 25 вересня 2004 р. про відмову порушити кримінальну справу проти працівників міліції Ж., К. і Г. не були задоволені. При

цьому немає жодних свідчень того, що такі відмови виправдовувались законною метою. Тому Суд постановив, що охарактеризоване обмеження права п. Захаркіна на доступ до матеріалів справи, котре стало можливим через відсутність відповідних гарантій у національному законодавстві, було непропорційним та не відповідало вимогам ефективного доступу до розслідування задля досягнення мети ст. 3 Конвенції.

Наостанок Суд звернув увагу на те, що національні суди двічі повертали порушені проти А. та М. справи до Обласної прокуратури, стверджуючи, що розслідування були проведені зі значними упущеннями. Національні суди призначили провести низку елементарних слідчих дій, включаючи ті, що стосувалися причетності інших працівників міліції до розглядуваних подій. Однак вони так і не були ретельно проведені. Суд дійшов висновку, що повторення таких відсилань справ на повторне і додаткове розслідування, котрі призначались після збігу значного проміжку часу з моменту вчинення розглядуваних у скарзі діянь, розкриває серйозні недоліки триваючого й досі розслідування кримінальної справи на національному рівні.

З огляду на викладене, Суд вирішив, що здійснюване національними органами влади розслідування кримінальної справи стосовно тверджень заявника про неналежне поведіння з ним не було ефективним. Отож, Суд відхилив заперечення Уряду про невичерпання заявником усіх засобів національного юридичного захисту та постановив, що мало місце порушення ст. 3 Конвенції з її процесуальної сторони.

Суд нагадав, що 17 травня 2003 р. органи влади, отримавши інформацію

про те, що саме п. Захаркін міг вчинити крадіжки, вирішили арештувати його. Під час цього у нього були конфісковані докази, котрі мали стосунки до справи. Отож, арешт заявника був зумовлений метою представити його уповноваженому компетентному органу влади за підозрою у вчиненні крадіжок.

Між тим перші три дні тримання під вартою були процесуально оформлені відповідно до Кодексу про адміністративні правопорушення, і лише подальше тримання заявника під вартою було оформлене згідно з вимогами КПК України. Попри це видається, що протягом усього періоду тримання під вартою уповноважені органи влади збирали докази у справі про крадіжки та допитували щодо цього п. Захаркіна. Тому Суд вирішив, що арешт і подальше тримання заявника під вартою на підставі Кодексу України про адміністративні правопорушення насправді було частиною тривалішого та безперервного періоду тримання його під вартою як підозрюваного саме у кримінальній справі.

Далі Суд зазначив, що затримання п. Захаркіна як підозрюваного у кримінальній справі, котре розпочалося 17 травня 2003 р. та закінчилось 24 травня 2003 р., тривало більше ніж шість днів, однак ніякого дозволу суду протягом 72 годин так і не було дано, що суперечило національному законодавству. Також Суд дійшов висновку, що за обставин вказаної справи тримання заявника під вартою на підставі нібито вчинення ним адміністративного правопорушення виявилось засобом тимчасового позбавлення його свободи без належного дозволу суду.

Тому Суд вважає, що уповноважені органи влади діяли стосовно заявника недобросовісно й обманно та не зробили спроби застосувати національне за-

конодавство належним чином — так, аби процесуальні права заявника, пов'язані з його статусом як підозрюваного у кримінальній справі, були відповідним чином гарантовані. Охарактеризована поведінка національних органів влади суперечить принципу правової визначеності та захисту від свавілля, передбаченого ч. 1 ст. 5 Конвенції. Відтак, було порушено ч. 1 ст. 5 Конвенції.

Розглядувана справа порушує питання про можливість відповідних органів влади переглянути рішення про арешт та тримання п. Захаркіна

під вартою. На підставі п. «с» ч. 1 ст. 5 Конвенції Суд установив, що заявник утримувався під вартою як підозрюваний у кримінальній справі понад 6 днів без відповідного рішення суду. Беручи до уваги відповідну судову практику, Суд вирішив, що тримання п. Захаркіна під вартою протягом такого довгого відрізка часу без належного судового втручання знаходилось за межами чітких часових рамок, передбачених ч. 3 ст. 5 Конвенції. Тому він постановив, що мало місце порушення відповідного конвенційного положення.

РЕНЕ КАССЕН — ВИДАТНИЙ ДІЯЧ XX СТОЛІТТЯ У ЗАХИСТІ ПРАВ ЛЮДИНИ

Французький юрист Рене Самюель Кассен народився у м. Байонна. Навчався у ліцеї в м. Ніцца, потім в університеті м. Ексан-Прованс, який закінчив у 1908 р. за двома спеціальностями: гуманітарні науки і право. Завершив освіту в Паризькому університеті, де займався правом, економікою і політичними науками, а в 1914 р. отримав ступінь доктора. Після нетривалої адвокатської практики в Парижі Р. Кассен з початком Першої світової війни був мобілізований і воював у складі піхотної частини. На фронті його було тяжко поранено. Це поранення давалося взнаки протягом усього життя юриста.

«Я намагався не мати справи з питаннями відверто політичного характеру, навіть притому що в договірному праві теж домінують моральні принципи, насамперед принцип сумлінності», — розповідав Р. Кассен про початок свого професійного життя. Та війна змінила його погляди. Власний фронтний досвід змусив замислитися над долею інвалідів, вдів і сиріт. Р. Кассен створив і очолив Федеральний союз асоціацій інвалідів та людей похилого віку — ветеранів війни, він

став також віце-президентом Національної ради з опіки. У 1921 р. Р. Кассен організував конференції ветеранів війни в Італії, Німеччині, Чехословаччині, Польщі та Австрії.

По закінченні війни Р. Кассен викладав міжнародне право в Ліллі, а потім у Парижі. Пізніше він представляв Францію у Лізі Націй та на декількох женевських конференціях із роззброєння.

Коли у червні 1940 р. почалося вторгнення німецьких військ у Францію, Р. Кассен одним із перших серед видатних громадян приєднався до уряду «Вільної Франції» у вигнанні, який було створено в Лондоні генералом Ш. де Голлем. Р. Кассен був призначений секретарем Ради оборони і відповідав за військові дії. Пізніше він обійняв посаду комісара юстиції і народної освіти.

Після звільнення Франції в 1944 р. Р. Кассен став віце-президентом Державної ради і членом Конституційної ради, яка розглядала французькі закони на предмет їх відповідності конституції. У 1945 р. Р. Кассен очолив раду Національної школи управління. Він був також обраний членом Комісії ООН з прав людини та її віце-головою

(головою комісії була Е. Рузвельт). У завдання цієї Комісії тоді входила насамперед підготовка Загальної декларації прав людини, до якої могла приєднатися будь-яка країна. Е. Рузвельт нерідко зауважувала, що основний проект цього документа був складений саме Р. Кассеном.

У 1966 р., коли Р. Кассен був головою Комісії ООН з прав людини, на розвиток Декларації Генеральна Асамблея ООН ухвалила Міжнародний пакт про громадянські і політичні права та Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права.

Права людини і мир залишалися основною турботою Р. Кассена і в наступні роки. Він був серед засновників ООН з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО), статут якої був затверджений у 1945 р.; з цього часу по 1952 р. Р. Кассен залишався французьким делегатом в ЮНЕСКО. Р. Кассен був членом Міжнародного суду в Гаазі, а у 1965–1968 рр. — Головою Європейського суду з прав людини (до першого складу якого він був обраний ще на початку 1959 р.).

У 1968 р. з нагоди 20-ї річниці прийняття Декларації прав людини Р. Кассен був удостоєний Нобе-

лівської премії миру. У своїй промові з цієї нагоди він охарактеризував Декларацію як «документ нового типу, який організоване людство створило в той час, коли влада людини над природою завдяки науці зросла надзвичайно і необхідно було вирішити, яку користь можна з неї мати». Значення Декларації він вбачав у тому, що, «поперше, людська істота піднялася... кажучи юридичною мовою, до рівня суб'єкта міжнародного права, по-друге, держави погодилися здійснювати свій суверенітет з урахуванням вимог міжнародного права». Він наголосив, що Загальна декларація прав людини буде «маяком надії для людства».

Багато років Р. Кассен очолював Міжнародний інститут прав людини в Страсбурзі, співпрацював з Американським єврейським комітетом в організації конференції в м. Упсали (Швеція) у 1972 р., яка справила вплив на зміст розділу про права людини Заключного акта Наради з безпеки і співробітництва в Європі, підписаному в Гельсінкі у 1975 р.

Помер Р. Кассен у Парижі 20 лютого 1976 р. Незадовго до смерті він був удостоєний Великого хреста ордена Почесного легіону.

*Проблематика європейських стандартів прав людини на сторінках журналу «Право України»
(серпень 1991 р. — вересень 2010 р.)*

**МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ПРАВ
І СВОБОД ЛЮДИНИ**

Назва статті	Автор	Рік	Номер журналу	Сторінка
Узгодження законодавства України з вимогами Конвенції ООН про права дитини — вимога часу	Колісниченко З.	1997	6	38
Фактори ускладнення міжнародного співробітництва в галузі захисту прав та основних свобод людини	Дроздов С.	1998	1	83
Рада Європи — на захисті прав людини	Полешко А.	1999	7	36
Права жінок в Україні: під кутом зору міжнародно-правових стандартів	Головченко В.	1999	7	38
Конституційні засади недоторканості особи в нових державах Європи	Молдован А.	1999	9	29
Про деякі питання адаптації законодавства України з громадянських прав людини до норм Ради Європи	Гіждіван Л.	1999	11	27
Юридична природа міжнародних стандартів прав людини	Аль-Сулайбімуса	2000	9	116
Принцип рівності прав жінок і чоловіків у міжнародному праві	Чижмар К.	2001	3	3
Міжнародно-правовий захист національних меншин в Україні та система контролю Ради Європи	Товт М.	2001	7	28
Участь України в ООН по законодавчому у визначенню міжнародних стандартів прав і свобод людини	Шкуратенко О.	2002	3	59
Хартія основних прав Європейського Союзу: причини прийняття та значення	Добрянський С.	2002	11	147
Створення конституції Європейського Союзу: <i>pro et contra</i>	Коваль В.	2003	2	145
Становлення та розвиток принципу основних прав людини як джерела права Європейського Союзу	Стрельцова О.	2003	11	158
Права національних меншин в Україні: національне законодавство та міжнародно-правові стандарти	Антонович М.	2004	6	9
Імплементация Міжнародного пакту про громадянські та політичні права в Україні: кризь призму Комітету ООН з прав людини	Антонович М.	2004	8	33
Виникнення і розвиток міжнародної та європейської інституційної системи захисту прав людини і формування її нормативно-правової основи	Стадник Г.	2005	1	5

Напрями адаптації законодавства України у сфері охорони інтелектуальної власності до законодавства Європейського Союзу	Капіца Ю.	2005	1	66
Важливість діяльності Уповноваженого з прав людини за міжнародними та європейськими стандартами захисту прав людини	Стадник Г.	2005	3	28
Європейські стандарти у галузі прав людини: реалії та перспективи українського законодавства	Пашенко О.	2005	4	32
Роль міжнародно-правових норм як джерел правового регулювання економічних прав громадян	Борисенко А.	2005	5	53
Міжнародні стандарти затримання: теоретико-правовий аспект	Касараба Ю.	2005	7	48
Міжнародна система захисту прав людини: кризь призму України	Антонович М.	2007	3	37
Формування європейських стандартів захисту прав осіб, позбавлених волі	Шишкіна Е.	2007	5	27
Європейські стандарти прав людини та юридична освіта в Україні	Волков В. Дешко Л.	2007	5	105
Стандарти соціально-економічних прав людини в інтерпретації Європейського комітету соціальних прав	Верланов С.	2007	10	23
Міжнародно-правові стандарти судового захисту прав людини в цивільному процесі України	Сульженко Ю.	2007	10	27
Європейські стандарти функціонування адвокатури	Святоцька В.	2007	12	69
Колізійне регулювання відносин власності в міжнародному приватному праві деяких країн Європейського Союзу	Шупінська О.	2007	12	130
Право прав людини як <i>jus cogens</i> сучасного міжнародного права	Климович О.	2008	1	30
Правила міжнародного співробітництва у сфері захисту дітей (на матеріалах Гаазької конвенції 1996 р.)	Черняк Ю.	2008	5	92
Стандарти економічних та соціальних прав людини у Європейському Союзі та Раді Європи: взаємозв'язок і співвідношення	Верланов С.	2008	5	137
Право дитини, позбавленої батьківського піклування, на особливий захист і допомогу держави: міжнародно-правовий аспект	Лисенко Х.	2008	6	9
Міжнародні стандарти у галузі прав і свобод людини та проблеми їх реалізації в Україні	Карпачова Н.	2009	4	4

КОНВЕНЦІЯ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ І ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД 1950 РОКУ

Назва статті	Автор	Рік	Номер журналу	Сторінка
Міжнародно-судові засоби імплементації Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод	Раданович Н.	1999	12	36
Конвенція про захист прав людини і основних свобод у судах європейських держав та перспективи її застосування в Україні	Антонович М.	2000	8	42
Організація судоустрою у світлі вимог ст. 6 Європейської конвенції про захист прав і основних свобод людини	Шишкін В.	2000	9	21
Ефективність впливу Конвенції про захист прав та основних свобод людини на держави — члени Ради Європи	Рабінович П.	2000	11	34
До характеристики тлумачення Конвенції	Федик С.	2000	11	36
Застосування Конвенції як вияв діалектики загального й одиничного у праворозумінні	Добрянський С.	2000	11	38
Проблеми розсуду застосування національними державними органами норм Конвенції	Рісний М.	2000	11	40
Система національних засобів захисту прав людини (в контексті положень Конвенції про захист прав і основних свобод людини)	Климович О.	2001	1	34
Європейський досвід застосування ст. 6 Конвенції про захист прав і основних свобод людини у кримінальному судочинстві	Толочко О.	2001	6	41
Система Європейської конвенції про захист прав і основних свобод людини — унікальний інструмент захисту порушених прав	Присяжнюк Т.	2001	6	32
Стаття 5 Європейської конвенції про захист прав та основних свобод людини (підходи до розуміння основних положень)	Присяжнюк Т.	2001	12	28
Європейська конвенція про захист прав та основних свобод людини як специфічний об'єкт судового тлумачення	Мармазов В.	2002	10	33
Принцип субсидіарності за Європейською конвенцією про захист прав і основних свобод людини 1950 р.	Трагнюк О.	2003	1	25

Про телеологічне (цільове) тлумачення Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод	Мармазов В.	2004	1	26
Екстрадиція в світлі Конвенції про захист прав і основних свобод людини	Гоцул О.	2006	2	37
Міжнародні механізми реалізації ст. 3 Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод	Шишкіна Е.	2006	12	28
Прогалини в українському законодавстві при застосуванні ст. 8 Конвенції про захист прав і свобод людини та основоположних свобод	Мішуровська С.	2007	8	81
Експертиза нормативно-правових актів та їх проєктів на відповідність Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практиці Європейського суду з прав людини	Коваль І.	2009	1	47
Реалізація і тлумачення Європейської конвенції з прав людини в Україні: до питання про можливість Конституційного Суду України	Соловйов О.	2010	6	167

ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ТА УКРАЇНА

Назва статті	Автор	Рік	Номер журналу	Сторінка
Рішення Європейського суду з прав людини: спроба концептуально-методологічного аналізу	Рабінович П.	1997	12	32
До питання про юрисдикцію Європейського суду з прав людини	Андріанов К.	2000	8	46
Регулювання реалізації рішень Європейського суду з прав людини	Ліщина І.	2001	5	42
Застосування норм Європейської конвенції та прецедентної практики Європейського суду з прав людини судами України	Куц Г.	2002	2	18
Правова природа рішень Європейського суду з прав людини	Андріанов К.	2002	3	37
Принцип <i>stare decisis</i> та динамічність практики Європейського суду з прав людини	Мармазов В.	2003	2	140
Право на свободу вираження поглядів у рішеннях Європейського суду з прав людини	Лутковська В.	2003	12	30
Захист власності фізичних та юридичних осіб в Європейському суді з прав людини	Рум'янцева В.	2004	5	38
Деякі аспекти правової природи рішень Європейського суду з прав людини	Шишкіна Е.	2005	9	102
Рішення Європейського суду з прав людини та національне конституційне судочинство (нотатки з міжнародної конференції)	Полешко А.	2005	11	153
Право на справедливий суд: практика Європейського суду з прав людини щодо України	Коваль І.	2006	10	129
Рішення Європейського суду з прав людини як прецедент тлумачення Конвенції про захист прав людини та основних свобод	Кононенко В.	2008	3	131
Знання практики Європейського суду з прав людини як передумова ефективного використання механізму їх захисту в Україні	Рабінович П.	2009	4	42
Деякі питання щодо позиції Європейського суду з прав людини з питань невиконання рішень національних судів	Рожок В.	2009	5	88
Імплементация Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини в національну правову систему України	Льошенко О.	2009	6	76
Деякі питання застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини в Україні	Льченко І.	2009	10	145
Юридична природа рішень Європейського суду з прав людини (загальнотеоретичний аспект)	Дудаш Т.	2010	2	173

ЗАГАЛЬНІ ЗБОРИ НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ

24 вересня 2010 р. у Харкові у приміщенні Національної академії правових наук України відбулися загальні збори Академії.

На зборах були присутні та виступили з вітальним словом Голова Харківської обласної державної адміністрації М. Добкін, Голова Харківської обласної ради С. Чернов, виконуючий обов'язки Харківського міського голови Г. Кернес.

З науковою доповіддю «60-річчя прийняття Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод» виступив Голова Верховної Ради України, академік НАН та НАПрН України В. Литвин. У своїй доповіді він зауважив, що до Конвенції прикута увага держав майже всіх континентів, вони активно вивчають європейський досвід у галузі захисту

прав людини, запроваджують його з урахуванням особливостей своїх країн, досліджують шляхи удосконалення механізму функціонування органів і установ для забезпечення належної реалізації основоположних прав людини і громадянина.

В. Литвин нагадав, що 9 листопада виповнюється 15 років з дня підписання Конвенції нашою державою. Він зазначив, що за традицією з цієї нагоди будуть проводитися численні конференції, круглі столи, симпозиуми, форуми під гаслом «Міжнародне та історичне значення Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод». Зокрема, він наголосив, що 23 вересня Верховна Рада України прийняла рішення про проведення 22 жовтня спеціального засідання, присвяченого цій події. На його пе-

Національна академія правових наук України

реконтинуації вчені мають концентруватися не просто на історичному значенні, а дослідити невідоме, запропонувати шляхи удосконалення існуючого і визначити тенденцію подальшого розвитку.

В обговоренні доповіді взяли участь академік НАПрН України П. Рабінович, член-кореспондент НАПрН України М. Буроменський та завідувач кафедри конституційного права України Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого Ю. Барабаш.

У зв'язку з наданням Академії статусу національної на загальних зборах було розглянуто та прийнято оновлену редакцію Статуту Національної академії правових наук України.

На засіданні президії Національної академії правових наук України було затверджено Пріоритетні напрями розвитку правової науки на 2011–2015 роки.

На зборах Академії було затверджено директора Науково-дослідного інституту правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України член-кореспондента НАПрН України Прилипка Сергія Миколайовича.

24 вересня також відбулися вибори нових членів Академії на 15 вакантних місць (1 академік та 14 член-кореспондентів), на які претендували 60 осіб, у тому числі вибори для формування Південного регіонального центру – на 16 вакантних місць (3 академіки та 13 член-кореспондентів), на які претендували 27 осіб. Це були наймасштабніші вибори за весь час існування Академії. Кандидати на наявні вакансії членів Академії представляли усі регіони України (Київ, Харків, Донецьк, Дніпропетровськ, Кіровоград, Луганськ, Маріуполь, Одесу, Сімферополь, Львів, Ужгород, Чернівці то-

що), 40 провідних наукових і навчальних закладів України.

За результатами голосування було обрано 5 академіків та 21 член-кореспондент. По відділенню теорії та історії держави і права дійсним членом (академіком) обрано **Скакун Ольгу Федорівну** (завідувач кафедри правового регулювання економіки Кримського економічного інституту Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана) та член-кореспондентами: **Єрмолаєва Віктора Миколайовича** (професор кафедри історії держави і права України і зарубіжних країн Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого), **Мурашина Олександра Геннадійовича** (директор Інституту права та суспільних відносин Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»), **Шевчука Станіслава Володимировича** (професор кафедри загальнотеоретичних та державно-правових наук Національного університету «Києво-Могилянська академія»), **Оборогова Юрія Миколайовича** (проректор з наукової роботи, завідувач кафедри теорії держави і права Національного університету «Одеська юридична академія»).

По відділенню державно-правових наук та міжнародного права – дійсними членами (академіками): **Кучерявенка Миколу Петровича** (завідувач кафедри фінансового права Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого), **Селіванова Анатолія Олександровича** (завідувач Відділу зв'язків з органами правосуддя Апарату Верховної Ради України, Постійний представник Верховної Ради України у Конституційному Суді), **Ківалова Сергія Васильовича** (голова Комітету з питань правосуддя Верховної Ради України, президент Національного університету «Одеська

юридична академія») та член-кореспондентами: **Андрійко Ольгу Федорівну** (провідний науковий співробітник відділу проблем державного управління та адміністративного права Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України), **Колісника Віктора Павловича** (професор кафедри конституційного права України Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого), **Олефіра Віктора Івановича** (вчений секретар секретаріату вченої ради Київського національного університету внутрішніх справ), **Конопльова В'ячеслава В'ячеславовича** (професор кафедри адміністративного права та адміністративного процесу Кримського юридичного інституту Одеського державного університету внутрішніх справ).

По відділенню цивільно-правових наук — член-кореспондентами: **Кохановську Олену Велеоніівну** (заступник декана юридичного факультету з наукової роботи Київського національного університету імені Тараса Шевченка), **Процевського Олександра Івановича** (завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін, господарського та трудового права Харківського національного педагогічного університету Г. С. Сковороди), **Харитонову Євгена Олеговича** (завідувач кафедрою цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія»), **Чанишеву Галію Інсафівну** (декан соціально-правового факультету, завідувач кафедри трудового права та соціального забезпечення Національного університету «Одеська юридична академія»).

По відділенню екологічного, господарського та аграрного права — член-кореспондентами: **Вінник Оксану Мар'янівну** (професор кафедри господарського права юридичного факультету

Київського національного університету імені Тараса Шевченка), **Погрібного Сергія Олексійовича** (професор кафедри цивільного процесу Національного університету «Одеська юридична академія»), **Подцерковного Олега Петровича** (завідувач кафедри господарського права і процесу Національного університету «Одеська юридична академія»).

По відділенню кримінально-правових наук — дійсним членом (академіком) **Гуторову Наталію Олександрівну** (директор Кримського юридичного інституту Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого) та член-кореспондентами: **Гусарова Сергія Миколайовича** (народний депутат України, голова Наглядової ради Академії управління МВС України), **Марочкіна Івана Єгоровича** (завідувач кафедри організації судових та правоохоронних органів Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого), **Навроцького В'ячеслава Олександровича** (декан юридичного факультету Львівського державного університету внутрішніх справ), **Стрельцова Євгена Львовича** (проректор з навчальної роботи Одеського національного університету імені І. І. Мечникова), **Тіщенко Валерія Володимировича** (завідувач кафедри криміналістики Національного університету «Одеська юридична академія»), **Тулякова В'ячеслава Олексійовича** (проректор з міжнародних зв'язків, завідувач кафедри кримінального права Національного університету «Одеська юридична академія»).

За рішенням загальних зборів першим віце-президентом Національної академії правових наук України обрано **Петришина Олександра Віталійовича**, доктора юридичних наук, професора, академіка НАПрН України.

Новообрані дійсні члени (академіки) НАПрН України

О. Ф. Скакун

М. П. Кучерявенко

А. О. Селіванов

С. В. Ківалов

Н. О. Гуторова

Новообрані члени-кореспонденти НАПрН України

В. М. Єрмолаєв

О. Г. Мурашин

С. В. Шевчук

Ю. М. Оборотов

О. Ф. Андрійко

В. П. Колісник

В. І. Олефір

В. В. Конопльов

О. В. Кохановська

О. І. Процевський

Є. О. Харитонов

Г. І. Чанишева

О. М. Вінник

С. О. Погрібний

О. П. Подцерковний

С. М. Гусаров

І. Є. Марочкін

В. О. Навроцький

Є. Л. Стрельцов

В. В. Тіщенко

В. О. Туляков

ФІЛОСОФІЯ ПРАВ ЛЮДИНИ: МІЖНАРОДНА ПРОГРАМА У ФРАНКОВОМУ УНІВЕРСИТЕТІ

Д. ГУДИМА

*кандидат юридичних наук,
науковий співробітник лабораторії
дослідження теоретичних проблем
прав людини юридичного факультету
(Львівський національний
університет імені Івана Франка)*

Т. ПОЛЯНСЬКИЙ

*молодший науковий співробітник
лабораторії дослідження теоретичних
проблем прав людини
юридичного факультету
(Львівський національний університет
імені Івана Франка)*

Нещодавно — з 9 по 23 серпня 2010 р. — в Україні у рамках регіональної ініціативи Інституту відкритого суспільства (*Regional Seminar for Excellence in Teaching, ReSET*) відбулася перша літня сесія Міжнародної програми підтримки вищої освіти (*HESP*) за напрямом «Філософія прав людини» (далі — Програма). Базою для проведення Програми, розрахованої на три роки, визначено юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка (далі — ЛНУ).

Програма передбачає літні та зимові двотижневі сесії, спрямовані на вивчення проблематики прав людини і пов'язаних з нею питань соціально-політичної та правової теорії, а також на засвоєння сучасних методів викла-

дання цієї проблематики. Робочими мовами проекту є англійська та російська.

Право участі у Програмі виборювали на конкурсній основі викладачі й аспіранти ВНЗ із країн СНД, які читають курси з історії, теорії та практики прав людини, філософії права, теорії держави та права, історії політико-правових вчень, політології, політичної філософії та з суміжних дисциплін.

До основного лекторського складу Програми були запрошені провідні спеціалісти у галузі філософії прав людини з університетів України, США, Європи та Росії. Серед них: **П. Рабінович** (ЛНУ, Україна), **А. Б'юкенен** (Університет Дьюка, США), **М. Мур** (Університет Іллінойсу, США), **Р. Шаффер-Ландау** (Університет Вісконсіна-

Медісона, США) **А. Фоллесдал** (Норвезький центр прав людини при Університеті Осло, Норвегія), **В. Малахов** (Інститут філософії РАН, Центр вивчення проблем громадянства та ідентичності, Росія).

Організатори Програми передбачають, крім очних сесій, також заочне навчання та дистанційне спілкування між учасниками і викладачами, розробку й обговорення нових навчальних курсів і науково-методичних матеріалів з «праволюднинної» проблематики.

Місцем проведення першої сесії Програми, крім м. Львова, було обрано відомі туристичні центри України: м. Яремче (Івано-Франківська область) та с. Вишка (Великоберезнянський район Закарпатської області).

Захід зібрав майже 30 слухачів — докторантів, кандидатів наук та аспірантів з 22 вищих навчальних закладів і науково-дослідних установ Азербайджану (м. Хирдалан), Білорусі (м. Мінськ), Вірменії (м. Єреван), Росії (Архангельськ, Єкатеринбург, Москва, Новосибірськ, Петрозаводськ, Самара, Санкт-Петербург, Томськ, Ульяновськ, Уфа) й України (Дніпропетровськ, Запоріжжя, Київ, Львів, Луганськ, Одеса, Сімферополь, Харків).

Під час літньої сесії учасники прослухали лекції з «праволюднинної» тематики, взяли участь у круглому столі на тему «Права людини та релігія», а також в інтерактивній навчальній грі «Права Адама».

Першу сесію Програми у приміщенні юридичного факультету ЛНУ відкрив академік НАПрН України, доктор юридичних наук, професор **П. Рабінович**. Він розпочав зі стислої характеристики основних аспектів діяльності львівської науково-дослідної школи з прав людини, що представлена Лабораторією дослідження теоретичних проблем прав людини юридичного факультету ЛНУ та Львівською лабораторією прав людини і громадянина НДІ державного

будівництва та місцевого самоврядування НАПрН України. Остання за 15 років свого функціонування опублікувала понад 30 збірок наукових праць, набула неабиякого досвіду проведення різноманітних міжнародних семінарів і тренінгів з відповідної проблематики. Саме ці обставини відіграли визначальну роль при виборі засновниками Програми базового навчального закладу для її проведення.

Свій другий виступ П. Рабінович присвятив темі «Основні методологічні підходи до інтерпретації загального поняття основоположних прав людини». Лектор охарактеризував легістський, етичний, трансценденталістський (зокрема релігійний), біологізаторський, психологічний і соціологізаторський підходи. Будучи прихильником останнього, П. Рабінович додатково обґрунтував обстоювану ним протягом 20 років таку дефініцію розглядуваного поняття: основоположні права людини — це певні можливості людини, котрі необхідні для задоволення потреб її існування та розвитку в конкретно-історичних умовах, об'єктивно визначаються досягнутим рівнем розвитку суспільства і забезпечені обов'язками інших суб'єктів.

У м. Яремче лекційний курс продовжив професор філософії **Р. Шафер-Ландау**. Його цикл лекцій було присвячено з'ясуванню моральної основи прав людини. Насамперед він навів власне бачення сутності права, його загальної «формули» та звернув увагу на особливості розмежування: прав та обов'язків; негативних і позитивних прав; їхніх моральних, юридичних та інституційних різновидів; адресатів прав. Лектор охарактеризував ті властивості людини, що можуть, на його думку, слугувати підставами визнання людської істоти суб'єктом права. При цьому Р. Шафер-Ландау детально розглянув сучасні проблеми абсолютності, невідчужуваності та «інфляції» прав людини. Наостанок

професор критично оцінив три групи найбільш поширених концепцій, прихильники яких скептично ставляться до доктрини прав людини: марксистську, утилітаристську та феміністську/комунітарну.

Професор філософії Університету Вашингтон (м. Сент-Луїс, США) **К. Уеллмен** запропонував аналіз основних проблем класичних теорій прав людини. З-поміж іншого, він акцентував увагу на наукових дебатах, що розгорнулися у правничій науці щодо сутності права; схарактеризував основні соціальні рухи за права людини, що відбувались упродовж останніх століть; розглянув проблему взаємообмеження прав людини та державного суверенітету; оцінив критерії та підставність поділу прав людини на різні види; наголосив на позачасовості існування прав людини; розглянув проблему їх територіального поширення та виніс на обговорення слухачів авторське визначення поняття «права людини».

У наступних лекціях той самий доповідач критично проаналізував природничу, договірну та практичну теорії прав людини, розкрив сутність і співвідношення позитивних і негативних їх різновидів. Активну дискусію викликало твердження лектора про можливість існування позитивних моральних прав. К. Уеллмен також запропонував учасникам Програми критично оцінити положення Загальної декларації прав людини та висловити власне бачення можливих її змін.

Доктор політичних наук **В. Малахов** прочитав цикл лекцій під загальною назвою «Теорії групових прав». Предметом перших лекцій був аналіз доктрини лібералізму, в межах якої сформувалося уявлення про індивідуальні права. Далі він детально розглянув основні положення альтернативних лібералізові наукових концепцій, активне застосування котрих у сучасності й призвело до формування

ідеї про групові права. Серед них висвітлювалися, зокрема: соціалізм, антиколоніалізм, комунітаризм, фемінізм, мультикультуралізм.

У контексті критики представниками мультикультуралізму позицій лібералізму лектор проаналізував так звані коди спільнот (громадянський, етнічний, емпіричний) і рівні ідентифікації меншин (статистичний, через самоідентифікацію та через соціальну поведінку). Останнім об'єктом уваги доповідача були основні ідеї та положення новітньої політики держав щодо групових прав.

Професор політичної філософії **А. Фоллесдал** зосередив увагу на змістовному аналізі текстів Декларації про права та гідність людини Російської православної церкви (2006 р.) та на Бангкокській декларації неурядових організацій з прав людини (1993 р.) як на документах, що проголошують ідеї, так би мовити, альтернативні до загальноновизнаної концепції прав людини. При цьому лектор спершу запропонував слухачам самостійно оцінити положення згаданої Декларації РПЦ стосовно співвідношення релігійних поглядів і прав людини та виправданості твердження про «самобутність руської цивілізації», а пізніше навів власну оцінку окремих положень Бангкокської декларації і значення обох документів для теорії прав людини.

Крім цього, А. Фоллесдал ґрунтовно охарактеризував основні ідеї конфуціанства — релігії та філософської течії, що мала визначальний вплив на формування світогляду народів тих азійських держав, які підтримали Бангкокську декларацію, і підсумував, що ці ідеї здебільшого не суперечать сучасній теорії прав людини. Також професором була розглянута проблема релятивізму прав людини, проаналізовано їх ознаки та запропоновано контраргументи на сформульовані Бангкокською декларацією «виклики» теорії прав людини. Останню лек-

цію науковець присвятив методології дослідження прав людини. Зокрема, присутніми було розглянуто нещодавно запропонований науковій спільноті метод рефлексивної рівноваги (еквілібріуму).

Тематика перших двох лекцій професора політології Кінгс Коледжу (м. Нью-Йорк, США) **Д. Таббса** стосувалася історичних аспектів розуміння сутності права. Зокрема, він стисло описав еволюцію розуміння свободи від античних часів до сучасності, проаналізував різні підходи до визначення свободи Б. Константом та І. Берліном, наголосив на визначальному впливі Г. Гегеля на розвиток уявлень сучасної філософії про свободу та право.

У наступних лекціях професор проаналізував, порівняв та критично оцінив роль суддів і законотворців США у сфері захисту прав людини (на прикладі права на релігійну свободу), а також у розгортанні проблематики так званих мислимих (уявних) конституційних прав. Так, він акцентував увагу, зокрема, на новій полеміці в американських наукових колах щодо уявного права людини на одностатевий шлюб. Доповідач охарактеризував рух за одностатеві шлюби, запропонував слухачам оцінити основні аргументи «за» та «проти» законодавчого санкціонування таких шлюбів на федеральному рівні та проаналізував ризики можливого визнання за людиною такого права Верховним Судом США.

Усі без винятку лекції були інтерактивними – супроводжувались жвавими дискусіями, значною кількістю запитань і реплік присутніх. Кожне із запропонованих лекторами проблемних питань обговорювалось у малих групах слухачів з подальшим представленням від них узгоджених колективних позицій.

У межах літньої сесії Програми був проведений круглий стіл на тему «Права людини та релігія». Заздалегідь підготувавшись, учасники сфор-

мулювали чотири основні напрями наукового обговорення: релігійні концепції походження прав людини, співвідношення прав людини та релігії, права людини у поліцивілізаційному світі та перспективи прав людини у світлі релігії. Для більш ефективної роботи заходу його учасники поділились між собою на групи, кожна з яких представила іншим групам результати своєї роботи.

Інтригуючим і певним чином захоплюючим заходом стало проведення інтелектуальної рольової гри «Права Адама». Гра була організована як модельний судовий процес за позовом Адама до Бога щодо порушень відповідачем природних прав Адама на тілесну недоторканність, власність, справедливий судовий розгляд, заборони примусової праці тощо. Отож, перед колегією суддів постали: позивач – Адам, відповідач в особі Його представників-архангелів, треті особи – Єва та Змії. Судова колегія була, зважаючи на умовні переконання її членів, поділена на чотири групи суддів – теологів, лібералів, радикалів-марксистів і консерваторів. Переважною більшістю голосів «суд» постановив відмовити Адаму в задоволенні його позову.

Досить насиченим та змістовним було і дозвілля учасників Програми. Для них були організовані екскурсії у Києві, Львові, Івано-Франківську. Крім того, вони мали можливість відвідати визначні історико-культурні та природні пам'ятки Прикарпаття та Закарпаття.

Отож, перша літня сесія дала добрий «старт» Програмі. Це безумовно сповнює надією на подальшу активну і продуктивну творчу наукову роботу під час другої – зимової – сесії, що проходитиме у м. Львові з 3 по 8 грудня 2010 р. Учасники Програми візьмуть, зокрема, участь у Міжнародному круглому столі з антропології права, який шостий рік поспіль проводитиметься на юридичному факультеті ЛНУ.

ЮВІЛЕЙ ПРОФЕСОРА МАРКА ПИЛИПОВИЧА ОРЗІХА

(до 85-річчя з дня народження,
70-річчя трудової
та 55-річчя науково-педагогічної діяльності)

Українська юридична наука завжди відображала творчий потенціал, самостійне бачення проблематики права, його філософії, теорії та практики. Навіть в умовах політико-ідеологічного тиску імперського світогляду і державних інститутів імперій, в які входила Україна протягом століть, збереглася самостійність та оригінальність наукових підходів до права. Це стосується і радянського періоду української історії, коли юридична наука в Україні перебувала під жорстким пресом комуністичної ідеології, але прагнула зберегти свої традиції, використовувати прогресивні досягнення світової науки, формувати свої юридичні школи.

Цим пояснюється необхідність подолання некритичного заперечення і значною мірою забуття майже вікового періоду розвитку науки в сучасній Україні, звернення до наукових досягнень радянського часу, створення інформаційної бази щодо праць, що стали вже бібліографічною рідкістю, є історичною, а нерідко, як писав Р. Ієрінг, методологічною основою сучасної науки, масштабом, за яким вимірюється прогрес науки.

Природно, будь-яка спадщина, що сформувалася у визначених історичних умовах суспільного, соціально-

політичного і культурного середовища, вимагає у новий час критичного ставлення, але ж з урахуванням легкості критики наших попередників, які працювали в умовах світоглядного монізму й обов'язкових ідеологічних шаблонів, примусової езопівської мови, обмежених інформаційних можливостей.

Особливо це стосується юридичних проблем, що мають широке суспільно-політичне значення, виходять у сферу дії постулатів єдиної державної політики, яка не припускає ідейних чи теоретичних відхилень. У радянський час до таких постулатів, зокрема, належали формаційний підхід в історії, пріоритет держави перед

правом і відповідне праворозуміння, колективістська парадигма розвитку суспільства, в якому людині по суті відведено роль «гвинтика» єдиного державно-суспільного організму, що прагне до єдиної сформульованою моністичною ідеологією мети.

У цьому відношенні життєвий шлях М. Орзіха становить особливий інтерес. Наукова біографія вченого тісно пов'язана з цим шляхом, його трудовою та громадською діяльністю: дитинство його пройшло в інтелегентній громадсько-активній родині, одержав військово-освітню і служив в

елітних авіаційних військах. Брав участь у бойових діях під час Великої Вітчизняної війни, перебував у декількох європейських країнах, працював висококваліфікованим робітником — токарем-інструментальником, був молодіжним, комсомольським ватажком та керівником партійних організацій. У студентські роки особливу увагу приділяв теорії права та історії правових вчень, за першоджерелами вивчав марксистську літературу, хоча серйозно цікавився ще в університеті давньогрецькою філософією, давньоримською юриспруденцією, ідеологією німецької Просвіти і працями молодого К. Маркса (в ортодоксальному понятті ще немарксиста). Після закінчення Одеського університету, праці у прокуратурі та міліції М. Орзіх поступово проходить всі ступені життя у вищій школі: викладач, старший викладач (за сумісництвом), доцент, професор, завідувач кафедри. Одночасно обіймає посади заступника декана факультету, декана факультету університету та першого з часу заснування Одеської юридичної академії проректора з міжнародних зв'язків. Йому присуджені вчені ступені кандидата юридичних наук (1966 р.) та доктора юридичних наук (1979 р.), присвоєні вчені звання — доцента (1967 р.) та професора (1981 р.).

Життєві та світоглядні підвалини зумовили інтерес до проблем громадянського суспільства і його відношення до права, чому були присвячені близько двадцяти наукових публікацій і кандидатська дисертація.

В умовах перших паростків дисидентського руху в країні, виникнення, незважаючи на жорстку ізоляцію

СРСР від світових гуманітарних процесів, перших гельсінських груп вчений звертається до проблеми людського виміру права, його особистісних цінностей, інструментарію юридичної антропології, що з порогу відкидалася пануючою в радянській час ідеологією. Фактично наукові праці середини 60–70-х років минулого сторіччя були попередниками та рефлексією щодо відомого громадянського правозахисного руху шестидесятників.

У радянській Україні це були перші юридичні фундаментальні пошуки особистісної проблематики. Вони були оцінені як «величезні багатопланові пошуки за правовими проблемами особистості. Зусиллями автора ці проблеми стали одним із знаменних напрямів у радянській юридичній науці» (член-кореспондент АН СРСР С. Алексєєв, 1978 р.). Зазначалось, що робота «характеризується новизною постановки питання на відміну від розповсюджених суджень про суб'єктивні права» (професор М. Придворов, 1976 р.). Публікації за результатами наукових пошуків одержали позитивну оцінку рецензентів у СРСР, Україні та за кордоном*.

Іншу, дуже критичну, оцінку надали методологічному змісту наукових досліджень ідеологічний та адміністративний відділи ЦК Компартії України, вказавши на «абсолютизацію системно-структурного методу» і недооцінку «ролі матеріалістичної діалектики», «права розвинутого соціалізму і правового положення радянського громадянина», «про антропологічний підхід (автора. — С. В.) ...а не філософсько-матеріалістичний», що «недалеко до ломброзіанства», врешті-решт,

* Див., наприклад, рецензії у журналах: «Советское государство и право» (1980, № 2; 1985, № 12), «Правоведение» (1978, № 2; 1986, № 1), «Общественные науки в СССР. Серия: Право» (1976, № 3; 1978, № 3; 1985, № 6), «Вестник Московского Университета. Серия: Право» (1976, № 3), «Радянське право» (1986, № 1), «Jogtudományi Közlöny» (1976, № 2; 1985), «Правна мисль» (1977, кн. 2), «Staat und Recht» (1978, № 1), Dokumentacios szemle (1979, № 120. — Old. 177–178).

про те, що автор перебуває під впливом буржуазного ідеалізму. Тільки завдяки підтримки відомих авторитетів юридичної науки С. Алексєєва, М. Вітрука, В. Горшенєва, М. Козюбри, В. Кудрявцева, В. Маслової, М. Матузової, Є. Назаренко, П. Недбайло, І. Ноя, В. Патюліна, Л. Явича науково-педагогічна кар'єра вченого не була перервана, дослідницька робота тривала, отримала великий резонанс в радянській і зарубіжній літературі*, пройшла перевірку на реалізованість в суспільній практиці аж до присудження Диплому АН СРСР (1984), преміювання Науково-технічним товариством УРСР (1986), міжнародною сертифікацією (1989) та державною реєстрацією як науково-технічні досягнення**. Результати досліджень були використані автором у науково-педагогічній, законопроектній, експертній роботі в СРСР, Україні, за кордоном.

При цьому дослідження, що знайшли відображення у близько 500 публікаціях, у тому числі понад десяти монографічних, здійснювалося на перетинанні філософії, соціології, психології та права з використанням можливостей «розпредмечування» проблеми, що за своєю природою містить теоретичний та прикладний матеріал, привертає увагу сучасної юридичної науки та українського законодавця, одержало в наш час характеристику «по-справжньому творчої, нестаріючої праці... видатного мислителя — правознавця сучасної України» (професор В. Авер'янов, 2005 р.).

На цій науково-дослідницькій базі наприкінці 1980 р. — початку 1990-х років започатковується наукова школа людського виміру права та феномену місцевого самоврядування як вирішальної ланки громадянського суспільства, що одержує безпосередньо практичний вихід. Вчений є автором — виконавцем або експертом щодо проектів законів, регіональних і локальних правотворчих актів, по проектах Конституції СРСР та УРСР (1977–1978 рр.), Конституції України (1996 р.), по законодавчому забезпеченню правової реформи та конституційному супроводженню політичної реформи в Україні.

Користувачами результатів досліджень є відомі українські та зарубіжні вчені-юристи, що свідчить про достатньо високий індекс цитування та популярності (*citation index, link popularity*).

Марко Пилипович бере активну участь у громадському житті країни, виконував громадські доручення, зокрема як науковий радник Комітету з правової політики Верховної Ради України, експерт Конституційного Суду України, член Науково-консультативних рад Вищого адміністративного суду України, Вищого господарського суду України, експерт Наукової ради при Голодержслужбі України, член Науково-методичної ради Центральної виборчої комісії, член правління і експерт регіонального відділення Асоціації політологів України, керівник Науково-методичної ради Одеської обласної ради, радник одеського міського голови, заступник голови

* Див.: Одесский государственный университет. Серия : Ученые университета. Выпуск : Правоведы. — М. Ф. Орзих. Раздел : Именной указатель пользователей публикаций. — Одесса, 1990; Марко Пилипович Орзих : бібліографічний покажчик / укл. Л.А. Таран. Передм., біограф. нарис та наук. ред. С. В. Ківалова. — Одеса, 2006. (Серія : Вчені Одеської національної юридичної академії. Вип. 2. — 130 с.). Користувачами результатів досліджень були видатні радянські, зарубіжні і сучасні українські учені, зафіксований значний об'єм посилань на роботи автора. Ідеї автора, що показово для їх популярності і визнання, «проникли» у навчальну літературу. (Васильєв В. А. Юридическая психология : учеб. — М., 1991. — С. 30 — 31).

** Див., наприклад: Информационный листок о передовом производственно-техническом опыте : Рубрикатор ГАСНТИ — 04.51.35. — Вып. 12. — № 86–188, 1986; Информационный листок о научно-техническом достижении : Рубрикатор ГАСНТИ — 55.0137. — № 86–070, 1986.

Науково-координаційної ради при Управлінні юстиції в Одеській області, віце-президент Фонду сприяння розвитку культури народів Причорномор'я, заступник голови та юридичний консультант Асоціації культурної українсько-китайської співдружності, головний редактор журналу «Юридичний вісник», член редакційної колегії журналу «Право України», інших фахових видань.

Виступав із юридичною та політичною проблематикою у відомих у світі центрах науки, освіти, міжнародної співпраці Азербайджану, Італії, Канади, Німеччини, Росії, США, Франції, Угорщини, Японії.

Досвід роботи із зарубіжними колегами став у нагоді в умовах прагнення України до інтеграції в науково-освітній та правовий світовий простір. На посаді проректора з міжнародних зв'язків ОНЮА Марко Пилипович сприяв становленню та розвитку міжнародного співробітництва академії, організації співпраці з міжнародними організаціями, фондами, зарубіжними центрами освіти і науки, був керівником та виконавцем міжнародних освітньо-наукових та прикладних програм, безпосереднім організатором підготовки до вступу академії до Асоціації європейських університетів, приєднання академії серед перших українських вищих навчальних закладів до Болонського процесу.

Виконував обов'язки експерта від України в Європейському суді з прав людини, офіційного представника держави у Комісії Ради Європи «За демократію через право» (Венеціанська Комісія).

За активну участь у Великій Вітчизняній війні, науково-дослідницьку та прикладну роботу, громадську діяльність Марко Пилипович одержав 34 державні нагороди (ордени і медалі

СРСР та України), Знак «Гвардія», 8 грамот-подяк Верховного Головнокомандувача Збройними силами СРСР, грамоти, почесні відзнаки державних органів та громадських організацій СРСР, України, зарубіжних країн. У 2004 р. Міжнародним біографічним інститутом визнаний «Людиною року», у 2008 р. — названий серед видатних мислителів ХХІ ст., обласною організацією Спільки юристів України у 2005 р. визнаний «Юристом року Одещини». Йому присуджено почесні звання заслуженого діяча науки і техніки України (1992 р.) та почесного професора академії (ОНЮА, 2002 р.).

На установчих зборах юридичної громадськості країни М. Орзих обраний дійсним членом (академіком) Академії правових наук України, членом першого складу Президії Академії, академіком-секретарем фахового відділення, був одним з академіків-засновників Української муніципальної академії, обраний дійсним членом (академіком) Української академії політичних наук.

Уряд України відзначає вченого Грамотою-подякою «За вагомий особистий внесок у створення та розвиток загальнонаціональної системи підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації державних службовців, високий професіоналізм», а Конституційний Суд України, відзначаючи вченого спеціальним Дипломом, вказує на «значний особистий внесок у становлення правової держави, розвиток юридичної науки, забезпечення конституційних прав і свобод громадян». Уповноважений Верховної Ради України нагороджує Почесним знаком «За захист прав людини», а міністр юстиції України, визнаючи вченого видатним юристом і науковцем, підкреслює, що його «наукові

праці заклали підвалини вітчизняної юридичної науки та стали першоджерелом державного права і управління в Україні», що становить «неоціненний внесок у розвиток радянської й української школи конституційного права й державного управління», визначає «орієнтири у формуванні громадянського суспільства в Україні, у реформуванні системи державного управління та адміністративно-територіального устрою» держави.

Органічний зв'язок з практикою державотворення незалежної України та формуванням новітньої системи українського права надав вченому поштовх до наукового осмислення цих процесів та публікації низки наукових, науково-публіцистичних та навчально-методичних праць з проблем державного управління та місцевого самоврядування, виборчого права та захисту прав, свобод, інтересів людини.

Логічно зумовлене авторським науковим інтересом його прагнення до

різних форм міжнародного наукового та прикладного співробітництва. Використовуючи досвід роботи із зарубіжними фахівцями у якості керівника міжнародних програм, учасника політичних і правових дискусій у Європейському суді з прав людини, Комісії Ради Європи «За демократію через право», вчений публікує наукові праці, що узагальнюють світову юридичну практику, дають змогу використовувати європейський та американський досвід для досягнення Україною світових стандартів у процесі формування демократичної, правової держави та сучасної системи права.

С. Ківалов

*доктор юридичних наук,
академік НАПрН України,
президент*

*Національного університету
«Одеська юридична академія»*

НАУКОВА РАДА

- В. Я. ТАЦІЙ – доктор юридичних наук, професор, академік НАН України, академік НАПрН України (**голова наукової ради**)
- В. П. ТИХИЙ – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України (**заступник голови**)
- В. Б. АВЕР'ЯНОВ – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України
- Ю. В. БАУЛІН – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України
- Т. В. ВАРФОЛОМЕЄВА – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України
- Л. К. ВОРОНОВА – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України
- А. П. ГЕТЬМАН – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України
- Ю. М. ГРОШЕВИЙ – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України
- О. М. КОСТЕНКО – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України
- Н. С. КУЗНЕЦОВА – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України
- В. К. МАМУТОВ – доктор юридичних наук, професор, академік НАН України, академік НАПрН України
- В. Т. НОР – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України
- В. Ф. ОПРИШКО – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАН України
- М. І. ПАНОВ – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України
- Б. М. ПОЛЯКОВ – доктор юридичних наук, професор
- П. М. РАБІНОВИЧ – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України
- А. О. СЕЛІВАНОВ – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України
- В. І. СЕМЧИК – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАН України, академік НАПрН України
- Ю. С. ШЕМШУЧЕНКО – доктор юридичних наук, професор, академік НАН України, академік НАПрН України
- М. Є. ШУМИЛО – доктор юридичних наук, професор

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

О. Д. СВЯТОЦЬКИЙ (**головний редактор**), С. В. ШЕВЧУК (**перший заступник головного редактора**), Ю. Г. БАРАБАШ, Ю. П. БИТЯК, А. М. БОЙКО, В. І. БОРИСОВ, Ю. Л. БОШИЦЬКИЙ, В. Г. БУТКЕВИЧ, Т. Б. ДАНИЛОВА, В. Н. ДЕНИСОВ, Л. П. ІЗОВІТОВА, Т. Г. ЗАХАРЧЕНКО, В. С. ЗЕЛЕНЕЦЬКИЙ, Н. І. КАРПАЧОВА, В. В. КОВАЛЕНКО, М. І. КОЗЮБРА, В. В. КОМАРОВ, Т. В. КОРНЯКОВА, О. Д. КРУПЧАН, Є. Б. КУБКО, В. В. ЛЕМАК, Л. А. ЛУЦЬ, М. М. МИКІЄВИЧ, Н. М. ОНІЩЕНКО, М. П. ОРЗІХ, О. П. ОРЛЮК, А. Й. ОСЕТИНСЬКИЙ, П. С. ПАЦУР-КІВСЬКИЙ, О. В. ПЕТРИШИН, П. Д. ПИЛИПЕНКО, В. Г. ПИЛИПЧУК, І. Г. ПОБІРЧЕНКО, О. О. ПОГРІБНИЙ, Д. М. ПРИТИКА, О. Г. ПУШЕНКО, Г. П. СЕРЕДА, С. Г. СЕРЬОГНА, В. Ф. СІРЕНКО, О. В. СКРИПНЮК, Є. Д. СКУЛИШ, В. В. СТАШИС, М. О. ТЕПЛЮК, В. А. ТИМОШЕНКО, І. А. ТИМЧЕНКО, Б. Й. ТИЩИК, В. І. ЧУШЕНКО, В. М. ШАПОВАЛ, Я. М. ШЕВЧЕНКО, В. Ю. ШЕПІТЬКО, І. Б. ШИЦЬКИЙ, О. І. ЮЩИК, А. Г. ЯРЕМА, О. Н. ЯРМИШ

*Журнал рекомендовано до друку
Вченою радою Національної юридичної академії України
імені Ярослава Мудрого (протокол від 28 вересня 2010 р. № 2).*

*Редагування О. Варваріної, О. Миськової, Н. Сидорської
Комп'ютерна верстка О. Карташової
Комп'ютерний набір та правка Т. Поліщук*

Підп. до друку 07.10.2010. Формат 70х108/16. Папір офсетний.
Офсетний друк. Ум. друк. арк. **23,45**. Обл.-вид. арк. **19,18**. Зам. 1 000.
Тираж 3 100. Ціна договірна.

Редакція журналу «Право України»

Україна, 04107, м. Київ, вул. Багговутівська, 17–21
Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 16994-5764ПР від 14.09.2010 р.

*Розрахунковий рахунок: 2600701024248 в КФ ВАТ «Кредобанк» МФО 321897
Телефони: 0 (44) 537-51-00 (головний редактор), 0 (44) 246-59-62 (відповідальний секретар)
Факс: 0 (44) 246-59-62*

www.pravoua.com.ua

*Листування з читачами — тільки на сторінках журналу.
Відповідальність за достовірність інформації, що міститься в друкованих матеріалах,
несуть автори. Редакція не завжди поділяє авторську точку зору.*

Віддруковано у **ЗАТ «ВІПОЛ»**
Україна, 03151, м. Київ, вул. Волинська, 60.
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 752 від 27.12.2001 р.